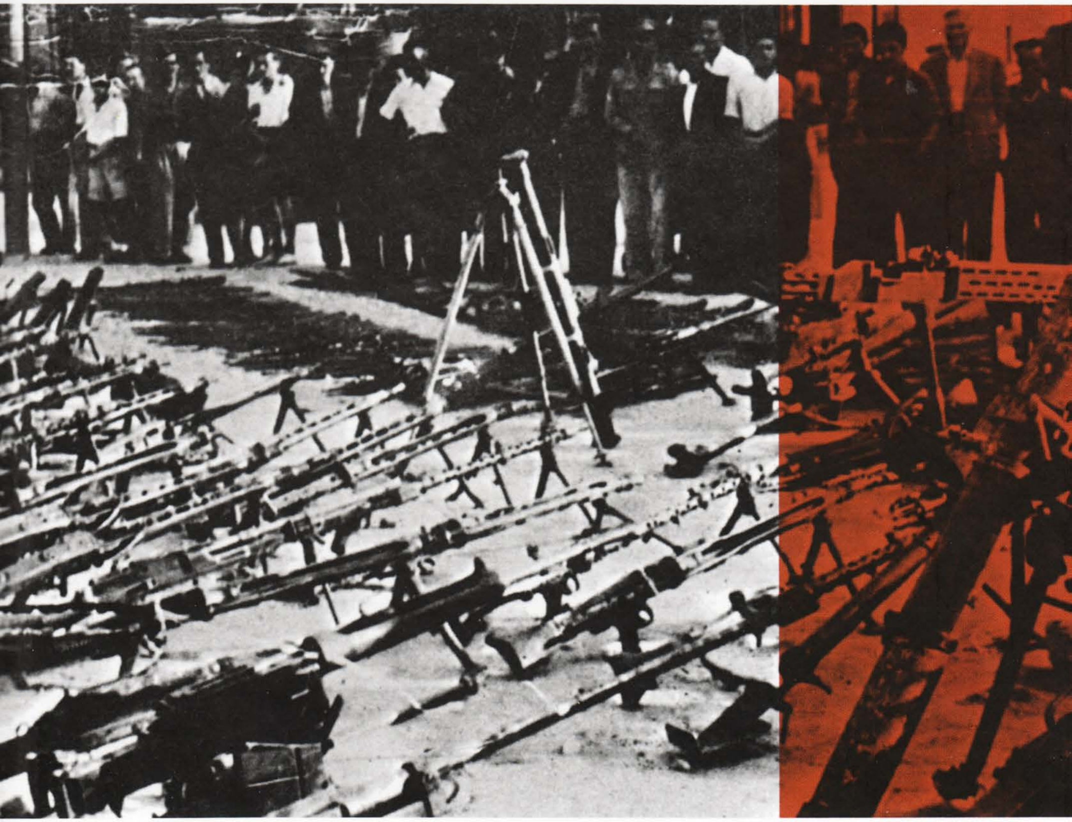
ΣΟΛΩΝ ΝΕΟΚ. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ

5

Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974

Γράμμος - Βίτσι: Τα βουνά του εφιάλτη

Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ 1941-1974

ΤΟΜΟΣ 5

ΣΟΛΩΝ ΝΕΟΚ. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ 1941-1974

ΤΟΜΟΣ 5

ΓΡΑΜΜΟΣ-ΒΙΤΣΙ: ΤΑ ΒΟΥΝΑ ΤΟΥ ΕΦΙΑΛΤΗ

Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας (1941-1974)
ΣΟΛΩΝ ΝΕΟΚ. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ
ΤΟΜΟΣ 5 – ΓΡΑΜΜΟΣ-ΒΙΤΣΙ: ΤΑ ΒΟΥΝΑ ΤΟΥ ΕΦΙΑΛΤΗ
Ειδική έκδοση για την **Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία**
Πρώτη έκδοση: Εκδόσεις Κ. Καπόπουλος 1973
Επιμέλεια κειμένων πρώτης επανέκδοσης: Κυριάκος Αθανασιάδης, Συλβί Ρηγοπούλου

Επιμέλεια: Φώτης Παπούλιας
Διόρθωση: Μαρία Καραμπατζάκη, Μάγδα Κλαυδιανού, Θόδωρος Μαργαρίτης
Σύνθεση εξωφύλλου: Κάτια Φυντανίδου
Παραγωγή: ΦΩΤΟΕΚΔΟΤΙΚΗ Α.Ε.
Εκτύπωση και βιβλιοδεσία: Χ.Κ. ΤΕΓΟΠΟΥΛΟΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ Α.Ε.
ISBN (σετ): 978-960-9487-62-7
ISBN (τόμου): 978-960-9487-71-9

www.enet.gr

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας (1941-1974)

Τόμος 5: **Γράμμος-Βίτσι: Τα βουνά του εφιάλτη**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΜΑΧΗ ΤΩΝ ΠΟΛΕΩΝ

Η «ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΩΝ ΒΟΥΝΩΝ» ΔΕΝ ΑΝΑΓΝΩΡΙΖΕΤΑΙ • ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΡΙΣΙΜΗ ΑΝΑΜΕΤΡΗΣΗ ΤΟΥ 1948 • ΟΙ ΑΝΤΑΡΤΕΣ ΑΠΟΚΤΟΥΝ ΤΗΝ ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑ • ΒΟΜΒΑΡΔΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ • ΖΥΜΩΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ • ΣΦΑΓΗ ΣΤΗ ΣΠΑΡΤΗ • ΜΕΓΑΛΟΒΙΟΜΗΧΑΝΟΙ ΣΤΟ ΣΤΡΑΤΟΔΙΚΕΙΟ • Ο ΥΠΟΥΡΓΟΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ ΛΑΔΑΣ ΔΟΛΟΦΟΝΕΙΤΑΙ • ΟΜΑΔΙΚΕΣ ΕΚΤΕΛΕΣΕΙΣ • Η ΜΕΓΑΛΗ ΔΙΚΗ ΤΟΥ ΝΑΥΤΙΚΟΥ • Ο «ΠΑΡΑΝΟΜΟΣ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΚΚΕ» ΣΥΝΤΡΙΒΕΤΑΙ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ • ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΚΡΑΤΗΣΗ ΤΗΣ ΑΣΤΥΝΟΜΙΑΣ ΣΤΙΣ ΠΟΛΕΙΣ • ΤΟ ΚΚΕ ΑΝΑΓΝΩΡΙΖΕΙ ΤΗΝ ΗΤΤΑ

ΤΟ 1948 ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΕΙ ως έτος που ο δυτικός κόσμος αναπτυσσόμενος υπό την αιγίδα των Ηνωμένων Πολιτειών πήρε την πρωτοβουλία των επιχειρήσεων στον Ψυχρό Πόλεμο και εξαπέλυσε γενική διπλωματική, οικονομική, πολιτική και οργανωτική επίθεση. Σταθμοί ενδεικτικοί της δραστηριοποίησής του είναι η υλοποίηση του Σχεδίου Μάρσαλ, η ίδρυση του ΝΑΤΟ, η αντίδραση στον αποκλεισμό του Βερολίνου και –έμμεσα– η ρήξη του Τίτο με τον ανατολικό συνασπισμό. Γιατί είναι αμφίβολο ότι ο αρχηγός της Γιουγκοσλαβίας θα τολμούσε να φτάσει μέχρι την αποστασία, αν η Αμερική και όλη η Δύση δεν βρίσκονταν στην πλημμυρίδα της αποφασιστικότητάς τους.

Στο πλαίσιο αυτής της δυτικής έξαρσης αντιμετωπίστηκε και η ελληνική περίπτωση της «Κυβέρνησης των Βουνών». Η αντίδραση των Ηνωμένων Πολιτειών υπήρξε έντονη, υπό μορφήν σαφούς προειδοποίησης προς τη Σοβιετική Ένωση. Τη 17η Φεβρουαρίου 1948 ο πρόεδρος Τρούμαν, στη μηνιαία του έκθεση προς το Κογκρέσο, έκανε καθαρό υπαινιγμό για περισσότερη και στιβαρότερη βοήθεια προς την Ελλάδα. Την επομένη, 18 Φεβρουαρίου, ο διευθυντής Εγγύς Ανατολής του υπουργείου Εξωτερικών Λόυ Χέντερσον, που είχε μέγιστη επιρροή, σε λόγο του στη Λουισβίλ δήλωσε ότι η Αμερική είναι έτοιμη να ανταποκριθεί και σε άλλα αιτήματα της ελληνικής κυβέρνησης. Και την 23η Φεβρουαρίου η εφημερίδα *Ουάσιγκτον Ποστ*, που απηχούσε τις επίσημες απόψεις του Λευκού Οίκου και του Στέιτ Ντιπάρτμεντ, διευκρίνισε ποια μπορούν να είναι τα νέα ελληνικά αιτήματα:

«Ὅ,τι εἶπε (ὁ Χέντερσον) ἀποτελεῖ προοίμιο γιὰ τὴν αἴτηση ἀποστολῆς στρατευμάτων, ἡ ὁποία φαίνεται δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποφευχθῆ».

Η απειλή της αποστολής αμερικανικού στρατού αφορούσε το ενδεχόμενο αναγνώρισης της «Κυβέρνησης των Βουνών». Ο Στάλιν δεν μπορούσε να αγνοήσει την προειδοποίηση. Όσον αφορά τον Τίτο, που βρισκόταν ήδη στα πρόθυρα της ανταρσίας, σκεφτόταν τώρα αν θα έπρεπε, όχι να αναγνωρίσει, αλλά να αποκηρύξει την κυβερνητική επένδυση του σοβιετόφιλου ΚΚΕ.

Έτσι το 1948 διέρρεε, ενώ, προς μεγάλη έκπληξη όχι μόνο των Αριστερών, το σχήμα που δημιούργησε ο Ζαχαριάδης, στημένο στην Πίνδο, παρέμενε απομονωμένο χωρίς καμία επίσημη ανταπόκριση στον Ανατολικό Συνασπισμό. Και το κυβερνητικό συγκρότημα, μη έχοντας μια πραγματική, μόνιμη έδρα, περιφερόταν στα ορεινά χωριά της Πίνδου. Από τον Φεβρουάριο έως τον Απρίλιο 1948 εγκαταστάθηκε στο χωριό Πύλη των Πρεσπών. Μετά τον Απρίλιο ένα κλιμάκιο διέμενε στην Πέτρα Μούκα (Αετομηλίτσα) του Γράμμου και τη 15η Αυγούστου μετακινήθηκε πάλι στην περιοχή των λιμνών Πρεσπών. Τελικά, από την 21η Αυγούστου 1948 η έδρα του ήταν στο χωριό Πυξός.

Το κρίσιμο έτος

Στο μεταξύ όμως ο αποφασιστικός παράγοντας για την τύχη του πολέμου ήταν πάντα η εξέλιξη των επιχειρήσεων. Και οι δύο παρατάξεις θεωρούσαν το 1948 ως έτος της καθοριστικής στρατιωτικής προσπάθειας. Το κράτος και οι Αγγλοαμερικανοί απέβλεπαν μέσα στο έτος να συντριβεί καίρια η βασική οργανωμένη δύναμη των ανταρτών στην περιοχή του Γράμμου και να εκκαθαριστεί ριζικά ο κορμός της ηπειρωτικής Ελλάδας από τα αλβανικά και γιουγκοσλαβικά σύνορα έως τον Κορινθιακό κόλπο. Τα υπόλοιπα των ανταρτών στην Πελοπόννησο, την ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη, στα νησιά, καθώς και ο παράνομος μηχανισμός στις πόλεις, ή θα διαλύονταν αφ' εαυτών ή θα εξαλείφονταν κατόπιν εύκολα.

Από την πλευρά του ΚΚΕ, η προοπτική που διανοιγόταν καθόριζε ότι έπρεπε να εξαρθρωθεί και να φθαρεί ο στρατιωτικός μηχανισμός του κράτους στο μεγαλύτερο μέρος του 1948, και κατόπιν να αναληφθεί η τελική αντεπίθεση που θα συνέτριβε το κράτος ή θα το εξανάγκαζε σε συνθηκολόγηση και, στη χειρότερη περίπτωση, σε συμφωνία υπό όρους που θα ισοδυναμούσαν με συνθηκολόγηση. Βέβαια το αρχικό χρονοδιάγραμμα του «Σχεδίου Σ» –να επιτευχθεί η φθορά του στρατού μέσα στο 1947 και να εξαπολυθεί η αντεπίθεση των ανταρτών στα τέλη του 1947 ή στις αρχές του 1948– είχε τροποποιηθεί. Οι χρονικοί σταθμοί μετατοπίζονταν κατά ένα περίπου έτος. Αλλά η βασική προοπτική του Ζαχαριάδη δεν μεταβαλλόταν.

Στα γενικά αυτά πλαίσια η στρατιωτική δράση και των δύο παρατάξεων στη διάρκεια του χειμώνα 1947-1948 θα ήταν απλώς προπαρασκευαστική. Την άνοιξη θα άρχιζε η μεγάλη αναμέτρηση. Αλλά στη φάση αυτή οι αντάρτες είχαν αποκτήσει κατά το μεγαλύτερο μέρος την πρωτοβουλία και τα επιθετικά τους πλήγματα καταφέρονταν κυρίως εναντίον πόλεων και απέβαιναν συνεχώς ισχυρότερα.

Βομβαρδισμός της Θεσσαλονίκης

Ένα χαρακτηριστικό εκείνων των επιθέσεων ήταν η χρησιμοποίηση πυροβολικού. Στη μάχη της Κόνιτσας είδαμε πως έκαναν την πρώτη εμφάνισή τους τα κανόνια των ανταρτών, τα οποία σε λίγο ενεργούσαν βομβαρδισμούς εναντίων κατοικημένων τόπων. Σε ορισμένες περιπτώσεις οι βομβαρδισμοί γίνονταν με βαρείς όλμους. Έτσι επλήγησαν το Αίγιο στις 24 Φεβρουαρίου, η Νάουσα στις 2 Μαρτίου, η Ξάνθη στις 17 Μαρτίου, η Κομοτηνή στις 18 Μαρτίου, το Διδυμότειχο στις 30 Μαρτίου, η Κομοτηνή ξανά στις 8 Απριλίου και ακόμη και το αεροδρόμιο του Σέδες στις 10 Μαΐου.

Αλλά ο πιο εντυπωσιακός βομβαρδισμός διενεργήθηκε κατά της Θεσσαλονίκης τη 10η Φεβρουαρίου 1948 και συντάραξε την Ελλάδα. Λίγο μετά τις 2 το πρωί, η μακεδονική πρωτεύουσα έκπληκτη ξύπνησε από πυκνές εκρήξεις στο κέντρο ακριβώς της πόλης. Οβίδες έπεφταν στην περιοχή της πλατείας Αριστοτέλους και της οδού Τσιμισκή αλλά και στις ανατολικές συνοικίες. Αρχές και κάτοικοι δυσκολεύτηκαν να συλλάβουν το γεγονός, το οποίο την άλλη μέρα χαρακτηρίστηκε «απίστευτο» από τις εφημερίδες. Έκπληκτα και τα μέλη της Βαλκανικής Επιτροπής του ΟΗΕ αφυπνίσθηκαν στα ξενοδοχεία «Μεντιτερανné» και «Κοσμοπολίτ» όπου έμεναν, μπροστά από τα οποία έπεσαν μερικά βλήματα. Ο βομβαρδισμός διήρκεσε μία ολάκερη ώρα. Έπεσαν περίπου 40 οβίδες με θύματα 6 νεκρούς (ο ένας Άγγλος στρατιωτικός) και 7 τραυματίες (ο ένας Άγγλος επίσης). Οι ζημιές ήταν περιορισμένες, αλλά οι οβίδες είχαν στόχο και πολλές μεγάλες αποθήκες βενζίνης, που η ανάφλεξή τους θα είχε σοβαρές συνέπειες.

Η είδηση του βομβαρδισμού της Θεσσαλονίκης έκανε παγκόσμια αίσθηση. Μεταδόθηκε αμέσως από τα ειδησεογραφικά πρακτορεία και τους ξένους ανταποκριτές στον παγκόσμιο Τύπο, που της πρόσφερε εντυπωσιακή θέση στην ειδησεογραφία του. Πώς κατόρθωσαν οι αντάρτες να καταφέρουν εκείνο το θεαματικό πλήγμα; Ένα τάγμα, που από τα Κρούσια μετακινήθηκε προς τα Κερδύλλια, μετέφερε ένα ορειβατικό πυροβόλο Κρουπ των 75 χιλιοστών. Το έστησε στην περιοχή Λεμπέτ, κοντά στην οδό Λαγκαδά-Θεσσαλονίκης, και έβαλε κατά της πόλης από απόσταση 8 χιλιομέτρων. Αμέσως μετά τη βολή το έλυσε, το φόρτωσε στα μεταγωγικά και έσπευσε να απομακρυνθεί.

Αντεπίθεση

Αλλά η αντίδραση του στρατού υπήρξε πράγματι κεραυνοβόλα. Τμήματα κινήθηκαν προς την κατεύθυνση του πυροβόλου ενώ ακόμα διαρκούσε η βολή. Ο ταξίαρχος Χριστοδουλάκης, διοικητής των δυνάμεων του Λαγκαδά, συγκρότησε ομάδες από οδηγούς και στρατιώτες των γραφείων, που εξοπλίστηκαν και κατέλαβαν θέσεις στα υψώματα του Σωχού. Εκεί κατευθυνόταν το τάγμα των ανταρτών, πιεζόμενο από όλες τις πλευρές και βομβαρδιζόμενο από την αεροπορία. Στο Σωχό αιφνιδιάστηκε και διαλύθηκε. Οι νεκροί ήταν πολλές δεκάδες, οι αιχμάλωτοι –άνδρες και γυναίκες– ανήλθαν σε 111 και το μεσημέρι της 12ης Φεβρουαρίου τούς περιήγαγαν επιδεικτικά διά των κεντρικών οδών της Θεσσαλονίκης. Τους ακολουθούσε ένα φορτηγό αυτοκίνητο με τον κιλλίβαντα και τους τροχούς του πυροβόλου. Αργότερα βρέθηκε και ο σωλήνας με το κλείστρο. Ολόκληρο το Σκόντα τότε συναρμολογήθηκε για να εκτεθεί στο Λευκό Πύργο.

Ο επίλογος της συγκλονιστικής εκείνης επιδρομής υπήρξε η αμείλικτη δικαστική εκκαθάρισή της. Την 27η Φεβρουαρίου 1948, 17 δηλαδή μόλις ημέρες μετά τον βομβαρδισμό, οι 111 αιχμάλωτοι πήγαν σε δίκη στο έκτακτο στρατοδικείο Θεσσαλονίκης. Η απόφαση εκδόθηκε τη 19η Μαρτίου. Σε θάνατο καταδικάστηκαν 52 (οι 29 τετράκις), σε ισόβια ή κάθειρξη ή φυλάκιση οι 15, και οι 44 απαλλάχτηκαν με το αιτιολογικό ότι ήταν βίαια στρατολογημένοι.

Με την κεραυνοβόλα συντριβή του τάγματος που ενέργησε τον βομβαρδισμό και με την ταχύτατη δικαστική εκκαθάριση, η συγκλονιστική εντύπωση από το πλήγμα εκείνο με τις παγκόσμιες απηχήσεις σχεδόν εξαλείφθηκε. Αλλά η δράση των ανταρτών συνεχίστηκε με ανερχόμενη δραστηριότητα. Την 22α Φεβρουαρίου εφορμούσαν κατά του Γυθείου, καταλάμβαναν τις φυλακές και παραλάμβαναν μαζί τους 23 κρατούμενους Αριστερούς. Την 24η Φεβρουαρίου έμπαιναν στο Αίγιο. Ενώ η Θεσσαλονίκη δεν είχε συνέλθει ακόμα από τον βομβαρδισμό τους, κανόνια των ανταρτών έβαλαν κατά του σιδηροδρομικού σταθμού των Μουριών, όπου στάθμευαν κατάμεστα τρένα. Και την 1η Μαρτίου, ενώ διεξαγόταν η δίκη των 111, ορειβατικά κανόνια έριχναν από το Βέρμιο 90 βλήματα κατά της Νάουσας, με 13 νεκρούς και 14 τραυματίες. Την ίδια μέρα το Σουφλί δεχόταν 130 οβίδες.

Εκείνες τις ημέρες –στις 13 Μαρτίου– φονευόταν στην περιοχή Φυλακτού του νομού Έβρου ο διοικητής της 7ης Μεραρχίας υποστράτηγος Ασημακόπουλος. Το αυτοκίνητό του προσέκρουσε σε νάρκη και ανατινάχτηκε. Και το περιστατικό αυτό υπενθύμιζε πόσο επισφαλής είχε γίνει η κατάσταση στην ύπαιθρο. Το υπενθύμισε ακόμη περισσότερο ένα άλλο επεισόδιο, αν και όχι θανάσιμο.

Ενέδρα στον Σ. Βενιζέλο

Στα μέσα Μαρτίου ο Σοφοκλής Βενιζέλος, συνοδευόμενος από βουλευτές και άλλους φίλους του, έκανε περιήγηση στην Κρήτη. Όπως γράφει ο βιογράφος του Γρ. Δαφνής (*Σ.Ε. Βενιζέλος*, σελ. 431):

> *«Ἡ δρᾶσις τῶν συμμοριτῶν εἰς τὴν Κρήτην εἶχε σημειώσει ἔξαρσιν κατὰ τὸ πρῶτον τρίμηνον τοῦ 1948 καὶ ὁ Βενιζέλος θὰ προσεπάθη νὰ τονώση τὸ ἠθικὸν τῶν συμπατριωτῶν του καὶ νὰ μελετήση ἐπὶ τόπου τὴν κατάστασιν ὥστε νὰ εἰσηγηθῆ τὰ μέτρα ποὺ ἔπρεπε νὰ ληφθοῦν πρὸς ἐξουδετέρωσιν τῶν συμμοριῶν».*

Το απόγευμα της 19ης Μαρτίου ξεκίνησε από το Ρέθυμνο για τα Χανιά, όπου την 21η θα γινόταν μνημόσυνο για τη 12η επέτειο του θανάτου του Ελευθερίου Βενιζέλου με παρουσία του πρωθυπουργού Σοφούλη. Φάλαγγα 40 αυτοκινήτων τον συνόδευε. Αλλά μεταξύ Μπάμπαλι Χάνι και Νιο Χωριό έπεσαν σε ενέδρα ανταρτών. Η φάλαγγα σταμάτησε και όλοι σκόρπισαν. Ο Βενιζέλος έπεσε πρηνηδόν στο χώμα, πάνω στο κατάστρωμα του δρόμου. Και, μέσα στο γενικό πανικό, μόνος όρθιος, αδιάφορος προς τις σφαίρες, έμεινε ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης που συνόδευε τον αρχηγό των Βενιζελικών Φιλελευθέρων.

Ο άνθρωπος αυτός, που λόγω της κατοχικής του δράσης είχε καταδικαστεί σε θάνατο από γερμανικό στρατοδικείο, ήταν παροιμιώδης για την απάθειά του μπροστά στον κίνδυνο. Τώρα παρέμεινε μέχρι τέλους αδιάφορος, μολονότι μια σφαίρα τού τρύπησε την περισκελίδα. Τελικά οι αντάρτες αποκρούστηκαν, χωρίς να πραγματοποιηθεί ο σκοπός τους, ο οποίος ειπώθηκε ότι ήταν ο φόνος του Βενιζέλου. Αλλά το επεισόδιο εκείνο ενέτεινε τη σύγχυση Αρχών και λαού. Και ήταν περισσότερο χαρακτηριστικό γιατί η ενέδρα κατά του Σοφοκλή γινόταν στις παραμονές του μνημοσύνου του Ελευθέριου Βενιζέλου, ημέρες που όλοι οι Κρήτες έτρεφαν προσωπολατρικό σεβασμό προς την οικογένεια.

Δραπέτες

Η αρρυθμία που επικρατούσε στη χώρα αποκαλυπτόταν και από άλλα γεγονότα. Την παραμονή της Πρωτοχρονιάς δραπέτευαν από την Ικαρία όπου ήταν εξόριστοι δύο κορυφαία στελέχη του ΚΚΕ: ο Δ. Παρτσαλίδης και ο Δ. Παπαρρήγας. Δεν ήταν η πρώτη περίπτωση δραπέτευσης εξορίστων. Τη 12η Μαρτίου 1947 διέφυγαν ο Ανδρέας Τζήμας και ο Θανάσης Χατζής, επίσης ανώτατα στελέχη, και τη 15η Μαρτίου 1947 γινόταν η δραπέτευση από τη Νάξο των 15 αξιωματικών, που έχουμε προαναφέρει. Ανάμεσά τους ήταν μερικοί λοχαγοί –όπως ο Βασίλης Βενετσανόπουλος, ο Γεώργιος Σαμαρείδης, ο Γεώργιος Καλιανέσης, ο Στέφανος Παπαγιάννης, ο Θεόδωρος Καλλίνος– που είχαν ανώτατες διοικήσεις στον ΕΛΑΣ και έμελλε να κα-

ταλάβουν κορυφαίες θέσεις στον «Δημοκρατικό Στρατό». Αλλά υπετίθετο ότι, μετά τη δήλωση του Στρασβούργου και τη λήψη αυστηρών μέτρων από το κράτος για την εξασφάλιση των μετόπισθεν, τέτοιες διαφυγές θα ήταν πια αδύνατες. Νά όμως που πραγματοποιούνταν και πάλι.

Η κατάσταση που είχε δημιουργηθεί τον χειμώνα του 1947-1948, χωρίς να δίνει την εικόνα επικείμενης κατάρρευσης, δικαιολογούσε την επικράτηση σύγχυσης. Ο Γρ. Δαφνής, στο ίδιο έργο του (σελ. 430), παρέχει μια λιτή αλλά ακριβή περιγραφή:

«Ὁ Σοφ. Βενιζέλος, ὅταν ἐπανῆλθεν ἐξ Ἀμερικῆς (τέλη Φεβρουαρίου 1948), διεπίστωσεν ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ κατάστασις εἶχεν αἰσθητῶς χειροτερεύσει. Οἱ συμμορῖται εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν χώραν, ἐκτὸς τῶν ἀστικῶν κέντρων, ἀπειλοῦντες ὅμως καὶ μερικὰ ἐξ αὐτῶν. Ἡ ἀνησυχία ἦτο διάχυτος καὶ τὸ ἠθικὸν τοῦ λαοῦ δὲν ἠμποροῦσε νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἰδεῶδες».

Ο Κιγκινάτος

Επόμενο ήταν να παρουσιάζει συμπτώματα κλονισμού ο πολιτικός αστικός κόσμος. Μετά τον σχηματισμό της κυβέρνησης Σοφούλη, ενώ ο γηραιός πρωθυπουργός μετέβαινε στη Θεσσαλονίκη, την 23η Νοεμβρίου 1947, με το αντιτορπιλικό *Πίνδος*, συμφωνούσε με τον συνεπιβαίνοντα Σοφ. Βενιζέλο να συγχωνεύσουν τα δύο κόμματα, Φιλελευθέρων και Βενιζελικών Φιλελευθέρων. Το ενιαίο κόμμα παρέτασσε 85 βουλευτές, ενώ το Λαϊκό, χωρίς τους 16 μαρκεζινικούς, διατηρούσε 143. Αλλά αυτή η ενοποιητική κίνηση υπερκαλυπτόταν από τις διαλυτικές εκδηλώσεις, που ήταν καρποί της ανησυχίας.

Στις αρχές Μαρτίου 1948 συζητιόταν μεταξύ του πολιτικού κόσμου η επιβολή δικτατορίας. Εκφραστής των ανήσυχων ιδεών που αναπτύσσονταν μέσα στην ατμόσφαιρα της αβεβαιότητας, ο Ν. Πλαστήρας εμφανίστηκε ως υπέρμαχος μιας προσωπικής εξουσίας και άφηνε να υπονοηθεί ότι ο ίδιος θα δεχόταν να παίξει τον ρόλο Κιγκινάτου. Κατ' άλλους όμως υποδείκνυε από τότε τον Παπάγο. Πάντως την 9η Μαρτίου απηύθυνε επιστολή στους πολιτικούς αρχηγούς Θ. Σοφούλη, Κ. Τσαλδάρη, Σ. Γονατά, Σοφ. Βενιζέλο, Γ. Παπανδρέου, Π. Κανελλόπουλο, στην οποία πρότεινε:

«Νὰ κλεισθοῦν αἱ πύλαι τῶν νομοθετικῶν σωμάτων ἐπὶ ὀλιγόμηνον χρονικὸν διάστημα καὶ νὰ ἀνατεθῇ ἡ κυβέρνησις εἰς ἄνδρα ἔξω τῶν κομμάτων, μὲ πλήρη πρωτοβουλίαν ὡς πρὸς τὰ μέσα δράσεως. Εἰς ἄνδρα προπαντός, ποὺ θὰ εἶχε τὴν γενικὴν ἐκτίμησιν καὶ θὰ ἐνεφύσα διὰ τῶν ἀρετῶν του ἀνωτέραν πνοὴν εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαόν... Εἶναι δυνατὸν νὰ εὑρεθῇ ὁ ἕνας, ὁ ὁποῖος μ' ἕνα ὀλιγομελὲς ἐπιτελεῖον θὰ ἠμπορῇ νὰ σχηματίσῃ κυβέρνησιν ἀφατρίαστον, ἡ ὁποία, κατὰ τὴν γνώμην μου, εἶναι ἡ

μόνη πού θὰ ἐμπνεύση ἐμπιστοσύνην εἰς ὅλας τὰς κοινωνικὰς τάξεις ὅλων τῶν παρατάξεων καὶ θὰ ἔχη τὸ κῦρος νὰ ἐπιβάλη τὸ κράτος τοῦ νόμου, τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἰσοπολιτείας. Καὶ τότε μόνον πιστεύω, ἐγὼ τουλάχιστον, ὅτι μία γενικὴ ἀμνηστία ἠμπορεῖ νὰ ἔχη ἐκπληκτικὰ ἀποτελέσματα, διότι, εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτήν, ἰδιαιτέρως, ἠμπορεῖ νὰ προκληθῇ ἐθνικὸς συναγερμός».

Ανασχηματισμός

Η πρόταση του Πλαστήρα δεν είχε συνέχεια, γιατί οι Αμερικανοί, υπολογίζοντας πάντα την εσωτερική κοινή γνώμη της χώρας τους, ούτε να ακούσουν δεν ήθελαν για εκτροπή από τους τύπους των κοινοβουλευτικών διαδικασιών. Και γιατί στο μεταξύ ο στρατός μεθοδικά προετοίμαζε την πολιτική του αντίδραση στην επίθεση των ανταρτών, με την οποία θα αναλάμβανε την πρωτοβουλία των επιχειρήσεων και ήλπιζε να πραγματοποιήσει τους στρατηγικούς του σκοπούς.

Έτσι η ανήσυχη πολιτική ρευστότητα δεν κατέληξε σε άμεσες σπασμωδικές λύσεις. Ο βρασμός ξέσπασε μόνο την 7η Μαΐου, οπότε έγινε ευρύς ανασχηματισμός της κυβέρνησης. Απομακρύνθηκαν οι υπουργοί του Λαϊκού Κόμματος: Π. Χατζηπάνος, Μεταφορών, Α. Παπαδήμος, Παιδείας, Α. Μπασιάκος, Βορ. Ελλάδος, Ν. Μπαλτατζής, Τύπου. Και οι φιλελεύθεροι: Γ. Βαρβούτης, Εθν. Οικονομίας, Φ. Ζαΐμης, Εφοδιασμού, Δ. Δίγκας, Αεροπορίας. Και ανέλαβαν νέοι υπουργοί οι: Δ. Βουρδουμπάς (Λαϊκός), Παιδείας, Κ. Καραμανλής (Λαϊκός), Μεταφορών, Μ. Αιλιανός (Λαϊκός), άνευ χαρτοφυλακίου, Κ. Κορόζος (Λαϊκός), Βορ. Ελλάδος, Στ. Κωστόπουλος (Φιλελευθέρων), Εφοδιασμού, Γ. Μελάς (Φιλελευθέρων), Δικαιοσύνης, Αν. Μπακάλμπασης (Φιλελευθέρων), Αεροπορίας, Ι. Πολίτης (Φιλελευθέρων), Εθν. Οικονομίας, Μ. Μαυρογορδάτος (Φιλελευθέρων), άνευ χαρτοφυλακίου.

Σφαγή στη Σπάρτη

Πολιτική όμως και στρατιωτική ηγεσία συνέκλιναν ολοένα περισσότερο στην απόφαση να εκκαθαριστεί το εσωτερικό μέτωπο με κάθε μέσο. Αλλά η εκκαθάριση προϋπέθετε αυξημένες δικαιοδοσίες των οργάνων της τάξης, που με την έξαψη των παθών μπορούσαν να οδηγήσουν σε αρνητικά αποτελέσματα. Και υπήρξαν ορισμένα κρούσματα που έφεραν σε πολύ δύσκολη θέση την κυβέρνηση. Τη 14η Απριλίου φοβερά γεγονότα συνέβησαν πάλι μέσα στη Σπάρτη. Τη φορά αυτή ούτε οι αντάρτες μπήκαν στην πόλη ούτε οι παρακρατικοί διέπραξαν έκτροπα. Τα έκτροπα τα έκαναν οι κρατικές δυνάμεις.

Την προηγουμένη, ο διοικητής του 2ου λόχου του μηχανοκίνητου τάγματος χωροφυλακής που είχε την έδρα του στην πρωτεύουσα της Λακωνίας, μοίραρχος Πα-

ναγιωτόπουλος, σκοτώθηκε μαζί με τέσσερις οπλίτες από πρόσκρουση νάρκης στην οδό Σπάρτης-Τρίπολης. Το γεγονός εξαγρίωσε τους άνδρες του. Και χωρίς πολλές συζητήσεις εξόρμησαν κατά των φυλακών Σπάρτης, όπου κρατούνταν μερικές δεκάδες Αριστεροί, με σκοπό να τους εκτελέσουν.

Ο διοικητής χωροφυλακής Λακωνίας ταγματάρχης Φίτσιος και ο εισαγγελέας Σπάρτης Παραβάντης προσπάθησαν να τους αναχαιτίσουν. Αλλά οι χωροφύλακες σκότωσαν τον διοικητή, τραυμάτισαν τον υποδιοικητή του λόχου, τσαλαπάτησαν τον εισαγγελέα και εισόρμησαν ακάθεκτοι στις φυλακές σκορπίζοντας τον θάνατο. Είκοσι έξι κρατούμενοι εκτελέστηκαν. Ένας εθνικόφρονας κρατούμενος πέθανε από συγκοπή καρδιάς.

Η ατμόσφαιρα αντιαριστερής αυστηρότητας εξάλλου επέτρεπε σε διάφορους κακοποιούς να εκμεταλλεύονται την κατάσταση. Δεν είχαν παρά να καταγγέλλουν ως Αριστερό οποιονδήποτε στόχο τους και να αξιοποιούν τις περιστάσεις. Είχε δημιουργηθεί τότε ρεύμα υποψιών ότι μια μερίδα των αστών προσπαθούσε να εξασφαλίσει ανοχή της Αριστεράς σε περίπτωση επικράτησής της, ενισχύοντας κρυφά τους αντάρτες. Και βρέθηκαν αμέσως οργανωμένες ομάδες εκβιαστών για να υλοποιήσουν τις φήμες προς όφελός τους.

Οι βιομήχανοι

Την 30ή Μαρτίου 1948 μια εβδομαδιαία εφημερίδα κατήγγειλε ανοιχτά τον Παπαστράτο, τον Λαναρά, τον Κεράνη και ορισμένους άλλους κορυφαίους βιομήχανους ως χρηματοδότες των ανταρτών. Η καταγγελία συνοδευόταν από φωτοτυπίες εγγράφων, μεταξύ των οποίων και επιστολές ενός δημοσιογράφου προς τον αδελφό του, ο οποίος δημοσιογράφος, εξ ονόματος του ΚΚΕ, ζητούσε από τους βιομήχανους αυτούς νέα εισφορά υπέρ των ανταρτών κ.λπ.

Το δημοσίευμα προκάλεσε κατάπληξη. Δεν άργησε η στρατιωτική δικαιοσύνη να επιληφθεί. Και την 27η Μαΐου 1948 μια ομάδα κατηγορουμένων που έφεραν μερικά από τα μεγαλύτερα ονόματα του οικονομικού κόσμου της Ελλάδας καθόταν στα εδώλια του αμείλικτου έκτακτου στρατοδικείου Αθηνών.

Ο θάνατος φτερούγιζε πάνω από τα κεφάλια αυτών των ζαλισμένων ανθρώπων. Αλλά, παρά την παραπομπή τους, η ίδια η δικαστική Αρχή είχε τη βεβαιότητα ότι οι βιομήχανοι ήταν θύματα σπείρας πλαστογράφων εκβιαστών. Γιατί τον δημοσιογράφο που φερόταν ως συντάκτης των επιστολών, όχι μόνο δεν τον παρέπεμψε και αυτόν στο έκτακτο στρατοδικείο, αλλά ούτε ως μάρτυρα τον εξέτασε ούτε τον ενόχλησε. Και βρισκόταν τότε στην Ικαρία εξόριστος. Η κατηγορία κατέπεσε γρήγορα στο ακροατήριο. Τη χαριστική βολή εναντίον της την κατάφερε ο διοικητής της Γενικής Ασφάλειας Αθηνών Θ. Ρακιντζής, ο οποίος δήλωσε από δικαστήριο κατηγο-

ρηματικά: «Όλα αυτά τα έγγραφα είναι χονδροειδώς πλαστογραφημένα».

Την 1η Ιουνίου 1948 εκδόθηκε η απόφαση. Όλοι οι κατηγορούμενοι της ομάδας Παπαστράτου αθωώθηκαν παμψηφεί. Όταν όμως εκείνος μήνυσε τον αρχηγό της ομάδας των εκβιαστών Χούμπαυλη, δεν πέτυχε σε βάρος του παρά την καταδίκη του την 1η Ιουλίου σε 20ήμερη κράτηση. Η ομάδα αποτελούνταν από μέλη της οργάνωσης «Χ», η ηγεσία της οποίας δεν είχε γνώση της σκευωρίας.

Παρά την αθώωση όμως των βιομηχάνων της πρωτεύουσας, δεν σταμάτησαν ούτε η καταφορά κατά των αστών ούτε οι προσπάθειες εκβίασής τους. Και νέα περίπτωση αναφάνηκε τον Ιούνιο 1948 στην Καλαμάτα με θύμα τον επίσης καπνοβιομήχανο Καρέλια, που και αυτός πέρασε από μια ανάλογη δεινή περιπέτεια.

Η αστυνομία στις πόλεις

Αλλά αυτά τα περιστατικά αποτελούσαν εντελώς δευτερεύοντα κλάδο της μάχης των μετόπισθεν. Ο κορμός της αποφασιστικής εκείνης αναμέτρησης ήταν η αδυσώπητη σύγκρουση των αστυνομικών δυνάμεων με τους «παράνομους μηχανισμούς» του ΚΚΕ, στην πρωτεύουσα κατά πρώτιστο λόγο, καθώς και στη Θεσσαλονίκη και την Πάτρα.

Ενόψει της στρατιωτικής κονταρομαχίας του 1948, οι δύο παρατάξεις ενίσχυσαν όσο μπορούσαν τις δυνάμεις τους στις πόλεις. Και η σκληρή πάλη, που είχε ενταθεί τόσο πολύ όπως είδαμε ώς τα τέλη του 1947, προσέλαβε νέες διαστάσεις τους επόμενους μήνες. Ιδίως στην Αθήνα και τον Πειραιά οι διαστάσεις αυτές ήταν δραματικές. Αλλά η αστυνομία, που είχε ήδη καταφέρει βαριά πλήγματα, εξακολουθούσε να έχει την πρωτοβουλία των επιχειρήσεων και να εξαπολύει συνεχείς επιθέσεις, που εξάρθρωναν ολοένα περισσότερο τον «παράνομο μηχανισμό» της ισχυρότερης ίσως κομμουνιστικής οργάνωσης της Ευρώπης.

Τη 15η-20ή Ιανουαρίου 1948 συνετρίβη η «Αυτοάμυνα» Καισαριανής, Βύρωνα και Κολωνού. Αυτή υπήρξε η αφετηρία σειράς εντυπωσιακών επιτυχιών των αστυνομικών Αρχών σε όλη την πρωτεύουσα, που ουσιαστικά διέλυσαν τις ΚΟΑ (Κομματική Οργάνωση Αθήνας) και ΚΟΠ (Κομματική Οργάνωση Πειραιά).

Ο φόνος του Λαδά

Αλλά την 1η Μαΐου 1948, Μεγάλο Σάββατο, η Στενή Αυτοάμυνα εξαπέλυσε την αντεπίθεσή της με ένα συγκλονιστικό πλήγμα. Στις 9.10' το πρωί, από την εκκλησία του Αγίου Γεωργίου Καρύτση, στο κέντρο των Αθηνών, έβγαινε ο υπουργός Δικαιοσύνης Χρήστος Λαδάς. Έμπαινε στο αυτοκίνητό του, το οποίο ξεκινούσε σιγανά. Και ξαφνικά, ενώ βρισκόταν μπροστά στον «Παρνασσό», ένας σμηνίτης πετάχτηκε και εκσφενδόνισε μια χειροβομβίδα «Μιλλς». Η έκρηξη θρυμμάτισε το πίσω κρύ-

σταλλο του αυτοκινήτου και τραυμάτισε θανάσιμα τον υπουργό. Ο δολοφόνος, καταδιωκόμενος, έριξε και άλλες χειροβομβίδες, από τις οποίες η μία δεν εξερράγη, η άλλη όμως σκότωσε έναν αστυφύλακα. Ο Λαδάς μεταφέρθηκε με θραύσματα στο κρανίο του στον «Ερυθρό Σταυρό», όπου και ξεψύχησε μετά 13 ώρες. Ο δράστης, Ευστρ. Μουτσογιάννης, 22 ετών, συνελήφθη και κατά την ανάκριση αποκάλυψε όλους τους συντρόφους του, οι οποίοι συντομότατα βρίσκονταν στα χέρια της Γενικής Ασφάλειας. Μόνο ο αρχηγός, γνωστός ως «Λεωνίδας» (Δημήτριος Κωνσταντινέας), διέφυγε. Θα συλληφθεί αρκετά αργότερα, στις 9 Απριλίου 1949, μέσα σε μια κρύπτη στον Νέο Κόσμο.

Ομαδικές εκτελέσεις

Η δολοφονία του Λαδά προκάλεσε τρομερή εξέγερση των εθνικοφρόνων, ενώ οι αστυνομικές δυνάμεις έριχναν όλο το βάρος τους για να αποτρέψουν άλλες παρόμοιες επιθέσεις της Στενής Αυτοάμυνας. Το κράτος, που η τακτική του έναντι των Αριστερών είδαμε πως είχε σκληρυνθεί μετά τη Δήλωση του Στρασβούργου το 1947, τώρα έγινε πολύ πιο αδιάλλακτο. Άρχισαν αμέσως αθρόες εκτελέσεις θανατοποινιτών κομμουνιστών. Την 4η Μαΐου τουφεκίστηκαν 24. Την 6η Μαΐου στην Αθήνα 13 (2 γυναίκες) και στην Αίγινα 19. Την 8η Μαΐου οδηγήθηκαν στα εκτελεστικά αποσπάσματα άλλοι 18. Αμέσως άρχισε ο διεθνής θόρυβος και τη 14η Μαΐου ο Σοβιετικός επιτετραμένος στην Αθήνα Τσερνώφ επέδωσε στον υπουργό Εξωτερικών Κ. Τσαλδάρη διακοίνωση ζητώντας να σταματήσουν οι εκτελέσεις.

Η κυβέρνηση τότε έσπευσε να ανακοινώσει ότι επί 2.681 καταδίκων σε θάνατο, με αποφάσεις των κακουργιοδικείων για τα Δεκεμβριανά, είχαν εκτελεστεί οι 213. Και με τη σοβιετική διαμαρτυρία χαλάρωσε για ένα διάστημα ο ρυθμός εκτελέσεων αυτής της κατηγορίας. Συνεχίστηκε όμως αμείλικτη η δράση των έκτακτων στρατοδικείων και η άμεση εκτέλεση των αποφάσεών τους.

Τη 10η Απριλίου 1948 ο υπουργός των Ναυτικών ναύαρχος Αλ. Σακελλαρίου ανήγγειλε ότι ανακαλύφθηκε μεγάλος κομμουνιστικός μηχανισμός στο Βασιλικό (Πολεμικό) Ναυτικό και συνελήφθησαν όλοι οι ενεχόμενοι: 9 αξιωματικοί εν ενεργεία, 35 υπαξιωματικοί και 51 ναύτες.

Η δίκη τους έγινε σύντομα: άρχισε την 20ή Μαΐου και την 21η Ιουνίου εκδόθηκε απόφαση με την οποία καταδικάστηκαν σε θάνατο οι 40 (οι 6 ήταν αξιωματικοί). Στο μεταξύ διεξάχθηκε η δίκη των δραστών της δολοφονίας του Λαδά και την ίδια ημέρα καταδικάζονταν επίσης σε θάνατο και οι οκτώ κατηγορούμενοι.

Την 5:15' πρωινή της 24ης Ιουνίου, 27 άνδρες οδηγούνταν στο εκτελεστικό απόσπασμα. Ήταν 21 από τους θανατοποινίτες του Β. Ναυτικού (όλοι οι καταδικασθέντες αξιωματικοί) και 6 της ομάδας των εκτελεστών του Λαδά. Ο Ευ. Μουτσογιάν-

νης και άλλος ένας δεν περιλαμβάνονταν γιατί χάρη στις αποκαλύψεις τους έγινε η σύλληψη των λοιπών, και αργότερα θα πάρουν χάρη. Από τους 21 ναυτικούς, την τελευταία στιγμή ένας από τους αξιωματικούς γλίτωσε τη ζωή του κραυγάζοντας προς τον Βασιλικό Επίτροπο: «Αν με αφήσετε, θα σας ξεσκεπάσω την κομμουνιστική οργάνωση στην αεροπορία...»

Η προσφορά ήταν πολύ σημαντική και φυσικά λήφθηκε υπόψη. Ο αξιωματικός ανασύρθηκε από τις κάννες και σε λίγο παρέδιδε, πράγματι, πίνακα αξιωματικών εν ενεργεία της Β. Αεροπορίας οι οποίοι συνελήφθησαν αμέσως και υπέστησαν πολυετή δίωξη, ενώ ο καταδότης τους ύστερα από λίγο αφηνόταν ελεύθερος και έφευγε από την Ελλάδα.

Τις ίδιες εκείνες ημέρες δικάζονταν στο Λαύριο 114 στρατιώτες της Μακρονήσου, κατηγορούμενοι για στάση. Πέντε όμως μόνο καταδικάστηκαν σε θάνατο την 22α Μαΐου, ημέρα που πέθανε από λευχαιμία στο Νοσηλευτικό Ίδρυμα του Μετοχικού Ταμείου Στρατού, όπου νοσηλευόταν επί δύο έτη, ο κατοχικός πρωθυπουργός Τσολάκογλου.

351 φορές σε θάνατο

Αλλά και τα ποινικά κακουργιοδικεία συνέχισαν τις εκδικάσεις αδικημάτων των Δεκεμβριανών και ήταν τώρα πολύ αυστηρότερα. Την 1η Ιουλίου 1948 καταδικάστηκε 55 φορές σε θάνατο από το Β' Κακουργιοδικείο Αθηνών ο Σωτήριος Παπαδόπουλος, ως εκτελεστής της ΟΠΛΑ. Τον ξεπέρασε όμως την 23η Σεπτεμβρίου ο Κ.Γ. Κιοπρές, που καταδικάστηκε από το ίδιο δικαστήριο 127 φορές σε θάνατο. Αργότερα, ο Μιλτ. Βασιλόπουλος, στις 24 Νοεμβρίου 1949, έφτασε τις 351 φορές σε θάνατο από το Κακουργιοδικείο Κορίνθου. Και πιθανότατα αυτό αποτελεί παγκόσμιο ρεκόρ.

Η δραστηριότητα των εκτελεστικών αποσπασμάτων επίσης συνέχισε τον ανοδικό ρυθμό της. Και την 31η Αυγούστου 1948 ο υπουργός Πληροφοριών Αιλιανός έδινε τον συνοπτικό πίνακα των εκτελέσεων μέχρι τη μέρα εκείνη, που είχε ως εξής:

ΚΑΤΑΔΙΚΑΣΘΕΝΤΕΣ

	Από στρατοδικεία	Από κακουργιοδικεία
1945	0	9
1946	116	0
1947	688	79
1948 (μέχρι 31 Αυγούστου)	743	143
Σύνολο	1.547	231

Συντριβή στην πρωτεύουσα

Στο μεταξύ οι αστυνομικές δυνάμεις εξακολουθούσαν τις συνταρακτικές επιτυχίες τους. Η μία μετά την άλλη οι «Αχτίδες» (υποδιαιρέσεις) της ΚΟΑ ανακαλύπτονταν και εξαρθρώνονταν. Οι κρύπτες με τα τυπογραφεία, αποθήκες κ.λπ. έρχονταν σε φως. Κατά πολυπληθείς ομάδες κάθε τόσο συλλαμβάνονταν στελέχη και μέλη του ΚΚΕ. Και, την 28η Ιουνίου 1948 σε μια κρυψώνα της οδού Καλαμών, η Γενική Ασφάλεια έπιανε τον Δημήτρη Παπαρρήγα. Όπως είδαμε, είχε δραπετεύσει μαζί με τον Παρτσαλίδη από την Ικαρία. Όταν οι δύο φυγάδες αποβιβάστηκαν στην ηπειρωτική Ελλάδα, ο Παρτσαλίδης όδευσε στην Πίνδο και σε λίγο ξανακαταλάμβανε τη θέση του στην ηγεσία του ΚΚΕ. Ο Παπαρρήγας όμως διατάχτηκε να κατέβει στην Αθήνα και να αναλάβει τη γραμματεία της ΚΟΑ. Αλλά δεν πρόφτασε να δράσει. Όταν συνελήφθη κλείστηκε στα κρατητήρια της Γενικής Ασφάλειας όπου και αυτοκτόνησε με απαγχονισμό, όπως ανακοινώθηκε.

Ο Αναστασιάδης

Στις αρχές του Ιανουαρίου 1949 η αστυνομία είχε μια σοβαρότατη επιτυχία. Συνέλαβε το μεγαλύτερο μέρος της υπολειπόμενης «Στενής Αυτοάμυνας». Ξέφυγε όμως ο αρχηγός της και ανώτατος υπεύθυνος του παράνομου μηχανισμού της πρωτεύουσας, ο τρομερός Στέργιος Αναστασιάδης ή Τάσος Πετρίτης. Τύπος μυστηριώδης, αμείλικτος και δεινός συνωμότης, είδαμε πως είχε αναλάβει τη διεύθυνση της μάχης της πρωτεύουσας.

Τα προσόντα του αυτά δεν ήταν ικανά για να κατανικήσει την αντίδραση της αστυνομίας και να εκτελέσει την αποστολή του: δηλαδή να προκαλεί μαζικές εξεγέρσεις και να εξαπολύσει κύματα εκτελέσεων και σαμποτάζ. Του επέτρεπαν όμως να ξεφεύγει από το σπασμωδικό ανθρωποκυνηγητό της Γενικής Ασφάλειας. Επί χρόνια, όλες οι οργανωμένες προσπάθειες για την ανακάλυψή του κατέληγαν στο μηδέν. Αληθινός Φαντομάς, ο Αναστασιάδης έβρισκε τον τρόπο να γλιστρά κατά μυθιστορηματικό τρόπο. Και μόνο την 20ή Ιουλίου 1949 θα ανακαλυπτόταν μέσα σε μια περίτεχνη κρύπτη της οδού Ιωάννου Σούτσου 37.

Αλλά τότε πλησίαζε προς το τέλος της πια η τριετής ένοπλη αναμέτρηση. Και προ πολλού είχε ουσιαστικά συντριβεί ο μηχανισμός του ΚΚΕ μέσα στην πρωτεύουσα. Από καιρό είχε διαπιστώσει την ήττα στη μάχη της Αθήνας ο ίδιος ο Ζαχαριάδης. Και τον Οκτώβριο του 1948 έλαβε μια δραματική απόφαση. Η Δ' Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του κόμματος, που είχε συνέλθει εκείνο τον μήνα, ανήγγειλε τα εξής:

«Ἐνῶ ὁ Δημοκρατικὸς Στρατὸς τῆς Ἑλλάδας παλεύει σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα καὶ ματαιώνει τὰ σχέδια τοῦ Μοναρχοφασισμοῦ καὶ τῆς Ἀμερικανο-

κρατίας, καθυστερεῖ τὸ μαζικὸ παλλαϊκὸ κίνημα καὶ ὁ ἔνοπλος ἀγώνας στὴν Ἀθήνα...

»Τὸ Π.Γ. τῆς Κ.Ε. τοῦ Κ.Κ.Ε. ἀποφασίζει τὴν καθαίρεση τῆς Ἐπιτροπῆς Πόλης τῆς Κ.Ο.Α. γιατὶ ἀπέτυχε στὸ ἔργο της καὶ δὲν ἀνταποκρίθηκε στὰ σοβαρὰ καθήκοντα, ποὺ τὸ λαϊκὸ ἀπελευθερωτικὸ κίνημα βάζει μπροστά της. Ἀπαλλάσσει ὅλα τὰ μέλη τῆς καθαιρουμένης Ἐπιτροπῆς Πόλης ἀπὸ κάθε κομματικὴ δουλειά. Δίνει ἐντολὴ στὰ πρώην μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς Πόλης νὰ βγοῦν στὸ βουνὸ καὶ νὰ ἐνταχθοῦν στὸ Δημοκρατικὸ Στρατὸ Ἑλλάδας. Τὸ Π.Γ. τῆς Κ.Ε. τοῦ Κ.Κ.Ε. διορίζει νέα Ἐπιτροπὴ Πόλης τῆς Κ.Ο.Α.».

Ούτε η αντικατάσταση όμως αυτή αναχαίτισε την καταστροφή. Η «μάχη της Αθήνας» είχε χαθεί τελεσίδικα.

Η μάχη του Πειραιά

Τι συνέβαινε στο μεταξύ στον Πειραιά;

Εργατούπολη περιβαλλόμενη από προσφυγικούς συνοικισμούς –τα φυτώρια του ΚΚΕ–, προσφερόταν ιδιαίτερα για την ανάπτυξη παράνομης δράσης. Και η ΚΟΠ, παρά τα πλήγματα που δέχτηκε το 1947, διατηρούσε πολλές δυνάμεις στις αρχές του 1948. Αλλά και εδώ η επίθεση της αστυνομίας ήταν συντριπτική. Την 8η Απριλίου κατάφερε ισχυρό πλήγμα εναντίον του «παράνομου μηχανισμού», που επαναλήφθηκε ισχυρότερο τη 14η Ιουλίου. Ύστερα από μια σειρά άλλων επιτυχιών, το τρίτο δεκαήμερο του Οκτωβρίου συνελήφθησαν όλα σχεδόν τα μέλη της ΚΟΠ η οποία μόλις είχε ανανεωθεί. Το πρώτο δεκαήμερο του Δεκεμβρίου εξαρθρώθηκε ανεπανόρθωτα η ΕΠΟΝ και συνελήφθησαν όλα τα μέλη του Συμβουλίου της, και το πρώτο δεκαήμερο του Φεβρουαρίου 1949 η κύρια δύναμη της Μαζικής Λαϊκής Αυτοάμυνας Πειραιά βρισκόταν στα χέρια της Γενικής Ασφάλειας.

Ο βαθμός αποτυχίας της ΚΟΠ καταφαίνεται από το γεγονός ότι, ενώ είχε ως βασικό σκοπό της την ενέργεια σαμποτάζ, ελάχιστα απέδωσε στον τομέα αυτό. Η μόνη περίπτωση που ανησύχησε τις Αρχές ήταν τον Νοέμβριο του 1947 όταν πυρπολήθηκε μερικώς το αμαξοστάσιο της ΥΕΚΑ στην οδό Πειραιώς. Είχαν όμως συλληφθεί 4 από τους δράστες και αυτοί υπήρξαν η αφετηρία για την εξάρθρωση της οργάνωσής τους. Μια άλλη απόπειρα στις αρχές του 1949 να ανατιναχτεί το αμαξοστάσιο των Ηλεκτρικών Σιδηροδρόμων, όχι μόνο ναυάγησε, αλλά οδήγησε στην καταστροφή του δικτύου των σαμποτέρ.

Η μάχη της αστυνομίας με τον «παράνομο μηχανισμό» διεξάχθηκε και σε άλλες πόλεις το 1948 αλλά με χαλαρότερο ρυθμό. Στη μακεδονική πρωτεύουσα ήδη από το 1947 είχε ουσιαστικά παραλύσει η ΚΟΘ (Κομματική Οργάνωση Θεσσαλονίκης).

Και στην πρωτεύουσα της Πελοποννήσου, την Πάτρα, ο αστυνομικός μηχανισμός ήλεγχε την κατάσταση. Ενισχύθηκε μάλιστα με τη Θωρακισμένη Ύλη Εφόδου της Μηχανοκίνητης Υποδιεύθυνσης Αθηνών, με δύναμη 100 ανδρών και 14 θωρακισμένων οχημάτων. Την 5η Ιανουαρίου 1949 η αστυνομία των Πατρών εντόπισε στην οδό Πατρέως 75, δίπλα στη Νομαρχία, τα ηγετικά στελέχη της ΚΟΠ (Κομματική Οργάνωση Πατρών). Το βράδυ ενεργήθηκε έφοδος και συνελήφθησαν όλοι εκτός από έναν, ο οποίος προέβαλε απεγνωσμένη ένοπλη αντίσταση. Τότε το σπίτι πυρπολήθηκε, οπότε ο αμυνόμενος επιχείρησε μέσα στις φλόγες έξοδο πυροβολώντας αλλά σκοτώθηκε με ριπές αυτόματου. Επρόκειτο για τον Κ. Χεινόπορο, πρώην ταχυδρομικό υπάλληλο.

Αναγνώριση της ήττας

Στα τέλη του 1948 ήταν πια φανερό πως η μάχη έληγε με την ήττα του παράνομου μηχανισμού του ΚΚΕ. Στο φύλλο της 9ης Σεπτεμβρίου του έτους εκείνου του μυστικού *Ριζοσπάστη*, δημοσιευόταν μια ανακοίνωση του Πολιτικού Γραφείου που αναγνώριζε την κατάσταση:

> *«Τὸ Π.Γ. τῆς Κ.Ε. τοῦ Κ.Κ.Ε., μὲ βάση πληροφορίες ποὺ πῆρε γιὰ τὴν κατάσταση ποὺ ἐπικρατεῖ στὶς μεγάλες πόλεις... διαπιστώνει ὅτι παρὰ τὴν προσήλωση ποὺ δείχνουν οἱ πλατειὲς κομμουνιστικὲς μάζες στὸν ἀγῶνα τοῦ Δ.Σ.Ε., οἱ κομματικὲς ὀργανώσεις καὶ οἱ κομμουνιστὲς στὶς πόλεις αὐτές, δὲν ἐκπληρώνουν τὸ καθῆκον τους ἀπέναντι στὸ λαϊκὸ δημοκρατικὸ κίνημα καὶ τὸν ἔνοπλο ἀγῶνα τοῦ Στρατοῦ μας. Τὸ Π.Γ. διαπιστώνει ἀκόμα ὅτι οἱ ὀργανώσεις καὶ οἱ κομμουνιστὲς στὶς πόλεις αὐτὲς δὲν πραγματοποίησαν τὴν ἀπόφαση τῆς Γ' Ὁλομέλειας τῆς Κ.Ε. γιὰ τὴν κινητοποίηση καὶ τὴν συμμετοχὴ στὸν ἔνοπλο ἀγώνα... Μέσα στὶς Κ.Ο. στὶς πόλεις, βρίσκουν ἀπήχηση ἡττοπάθειας ξένες πρὸς ἐμᾶς ἀντιλήψεις ποὺ δείχνουν ἔλλειψη πίστης στὴ δύναμη τοῦ λαοῦ καὶ στὸ νικηφόρο τέλος τοῦ ἀγώνα μας, πράγμα ποὺ μειώνει καὶ παραλύει τὴν μαχητική τους ἀπόδοση... Τὸ κόμμα μας καταδικάζει σὰν προδοσία κάθε δισταγμὸ καὶ ταλάντευση σχετικὰ μὲ τὸν ἔνοπλο ἀγώνα, ποὺ εἶναι σήμερα τὸ μοναδικὸ καὶ ἀποφασιστικὸ μέσο...»*

Και αργότερα, τον Μάιο του 1950, όταν συνήλθε η Ζ' Ολομέλεια του ΚΚΕ για να κάνει τον οδυνηρό απολογισμό του πολέμου, ανέφερε για τη μάχη των πόλεων:

> *«Στὸ χρονικὸ διάστημα ποὺ πέρασε ἀπὸ τοῦ 1946 καὶ δῶθε, ὁ ἐχθρὸς κατάφερε σοβαρὰ χτυπήματα στὶς κομματικὲς ὀργανώσεις, ποὺ ἔφεραν τὴν διάλυση πολλῶν ἀπ' αὐτές... Σὰν αἰτίες ἀναφέρονται οἱ ἑξῆς: Τὸ κλιμάκιο τοῦ Πολιτικοῦ Γραφείου στὴν Ἀθήνα, οἱ κομματικὲς καθοδηγήσεις*

στὶς πόλεις, τὰ δίπλωσαν μπροστὰ στὶς δυσκολίες καὶ βάρεσαν ὑποχώρηση χωρὶς μάχη... Ἡ ἀδράνεια τῶν κομματικῶν ὀργανώσεων πέρασε ἀπὸ τὸ σῶμα τους σὰν διαβρωτικὸ ὀξὺ καὶ συνετέλεσε σοβαρὰ στὴ διάλυσή τους... Ἡ σύνδεση τῶν κομματικῶν ὀργανώσεων μὲ τὶς μάζες, μέσω τῶν ποικίλων ὀργανώσεων, ἔσπασε μὲ τὴν τρομοκρατία τῆς Ἀσφάλειας... Ἔτσι ἀπομονώνοντας ὁ ἐχθρὸς τὶς κομματικὲς ὀργανώσεις ἀπὸ τὶς ὀργανωμένες μάζες, τοῦ ἦταν πιὸ εὔκολο νὰ τὶς διαλύση. Δημιουργήθηκε μιὰ τέτοια ἀπόσταση τοῦ ἑνὸς καθοδηγητικοῦ κρίκου ἀπὸ τὸν ἄλλον καὶ ὅλων μαζὶ ἀπὸ τὴ βάση τοῦ κόμματος, ποὺ ποτὲ στὴν ἱστορία τοῦ κόμματος δὲν τὴν ξαναείχαμε. Ἔτσι, αὐτὸ ποὺ ἐννοοῦμε κομματικὴ ὀργάνωση, παράλυσε. Μιὰ σοβαρώτατη αἰτία, ποὺ ὡδήγησε σὲ σοβαρὰ χτυπήματα καὶ σὲ διάλυση πολλῶν κομματικῶν ὀργανώσεων, εἶναι καὶ τὸ χτύπημα ἀπὸ τὰ μέσα...

»Ὁ ἐχθρὸς ἤξερε πολλὰ πράγματα γιὰ τὶς κομματικές μας ὀργανώσεις. Μὲ τὶς συλλήψεις καὶ τὸ σπάσιμο συμπλήρωσε τὶς πληροφορίες, ποὺ εἶχε γιὰ τὶς κομματικὲς ὀργανώσεις... Τὸ Πολιτικὸ Γραφεῖο δὲν ἀντέδρασε σοβαρά, ἐπιτελικά, ἐνάντια στὶς λυσσασμένες προσπάθειες τοῦ ἐχθροῦ νὰ διαλύση τὶς κομματικές μας ὀργανώσεις... Καθαιρέσαμε τὴν καθοδήγηση τῆς Κ.Ο.Α., ὀργανώσαμε κατὰ τὸ φθινόπωρο τοῦ 1948 τὸν θεσμὸ τῶν Ἐπιτροπῶν Πόλης, εἶναι ὅμως φανερὸ πὼς αὐτὸ ἦταν πολὺ λίγο. Καὶ γι' αὐτὸ ἄλλωστε δὲν ἄλλαξε ἡ κατάσταση...»

Πού οφειλόταν;

Πώς ο αστυνομικός μηχανισμός κατόρθωσε να νικήσει σε εκείνη τη γιγαντιαία σύγκρουση; Νά μία ανάλυση από τη δική του πλευρά, όπως τη διατυπώνει ο αστυνόμος Χαράλ. Σταμάτης στο βιβλίο του *Ιστορία της Αστυνομίας Πόλεων* (σελ. 327-328):

«Εἰδικώτερον ἡ Ἀστυνομία Ἀθηνῶν, παρακολουθοῦσα μεθοδικώτατα τοὺς παρανόμους μηχανισμούς, ἀφ' ἧς ἤρχισε νὰ καταφαίνεται ἡ νέα κομμουνιστικὴ ἀπειλή, ἐπέτυχε διὰ συνεχῶν ἐλέγχων, σωματικῶν ἐρευνῶν, συλλήψεων καὶ γενικῶν μέτρων νὰ καταφέρῃ σκληρὰ πλήγματα κατὰ τοῦ ὑπούλου ἀνατρεπτικοῦ ἐχθροῦ, νὰ κάμψῃ τὸ ἠθικὸν τῶν κομμουνιστῶν καὶ νὰ ἐμπνεύσῃ τὸ αἴσθημα τῆς ἀσφαλείας εἰς τὸν φιλήσυχον πληθυσμόν. Διὰ τῆς ὀργανώσεως εὐρυτάτου δικτύου πληροφοριῶν, διὰ τῆς διεισδύσεως εἰς αὐτοὺς τούτους τοὺς ἀνατρεπτικοὺς μηχανισμοὺς καὶ διὰ πλήθους ἄλλων προληπτικῶν ἐνεργειῶν ἐπετεύχθη περιορισμὸς εἰς τὸ ἐλάχιστον τῆς ἐγκληματικῆς δράσεως τῆς συσταθείσης "Αὐτοάμυνας" εἰς τὴν Πρωτεύουσαν, ἀνετράπησαν τὰ σχέδια στρατολο-

γίας μελῶν διὰ τὰς τάξεις τοῦ κομμουνιστοσυμμοριτισμοῦ, ἐξηρθρώθησαν αἱ μαχητικαὶ ὁμάδες καὶ γενικῶς ἐματαιώθη νέον αἱματοκύλισμα εἰς τὸ νευραλγικὸν κέντρον τῆς Ἑλλάδος».

Η κυριότερη όμως αιτία της ήττας του ΚΚΕ μέσα στις πόλεις ήταν ο στενός, ταξικός χαρακτήρας του κινήματος. Καμία σύγκριση δεν μπορούσε να γίνει με τις συνθήκες της Κατοχής. Έλειπε η εθνική μορφή, η απελευθερωτική έξαρση, η παλλαϊκή ατμόσφαιρα. Η νέα εξόρμηση του ΚΚΕ απομονώθηκε αυτομάτως από την πρώτη στιγμή. Και τα σχέδια να πραγματοποιηθούν μαζικές μαχητικές εκδηλώσεις, να σχηματιστούν περιοχές από συνοικίες που θα ήλεγχε ο κομματικός μηχανισμός, να συγκροτηθεί οργανωμένη ένοπλη δύναμη στην πρωτεύουσα ήταν τελείως χιμαιρικά και έδειχναν πλήρη έλλειψη ρεαλισμού εκτιμήσεων.

Φυσικά έπαιξε σοβαρότατο ρόλο η αποφασιστική στάση του κράτους, που με τα στρατοδικεία, τις αμείλικτες εκτελέσεις, το φάσμα της Μακρονήσου, συνέτριψε το ηθικό της Αριστεράς. Αλλά η γερμανική τρομοκρατία κατά την Κατοχή που ήταν αδυσώπητη δεν είχε κατορθώσει να δαμάσει το μαζικό, ένοπλο κίνημα στις πόλεις. Γιατί τότε δέσποζε το εθνικό πλαίσιο, που τώρα είχε αντικατασταθεί από την πολιτική-ταξική υποδομή.

Η μάχη των πόλεων έπαιξε ουσιαστικό ρόλο στις τύχες του πολέμου. Παρ' όλες όμως τις διαστάσεις της, δεν έπαυε να αποτελεί δευτερεύοντα, βοηθητικό παράγοντα της αποφασιστικής ενέργειας, που ήταν η σύγκρουση των οργανωμένων αντίπαλων στρατιωτικών δυνάμεων.

Ενώ μέσα στα αστικά κέντρα διεξαγόταν η αμείλικτη πάλη των μηχανισμών, στην ύπαιθρο άρχιζε και αναπτυσσόταν με διαρκώς ευρύτερους κύκλους η μεγάλη ένοπλη αναμέτρηση που θα έκρινε τα πάντα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΜΕΓΑΛΗ ΕΞΟΡΜΗΣΗ

ΑΦΙΞΗ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΗΓΟΥ ΒΑΝ ΦΛΗΤ • ΑΙΣΙΟΔΟΞΕΣ ΔΗΛΩΣΕΙΣ: «ΕΝΤΟΣ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ Η ΝΙΚΗ» • ΝΕΑ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΗΓΕΣΙΑ • ΟΙ ΑΝΤΙΠΑΛΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ • ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΖΑΧΑΡΙΑΔΗ ΚΑΙ ΜΑΡΚΟΥ • ΑΝΤΑΡΤΙΚΟ Ή ΤΑΚΤΙΚΟΣ ΣΤΡΑΤΟΣ; • Ο ΖΑΧΑΡΙΑΔΗΣ ΑΠΟΦΑΣΙΖΕΙ: ΤΑΚΤΙΚΟΣ ΣΤΡΑΤΟΣ • Η ΔΙΠΛΗ ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΜΟΥΡΓΚΑΝΑΣ • ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ «ΧΑΡΑΥΓΗ» • ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΣΤΗ ΡΟΥΜΕΛΗ • Ο ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΑΘΑΡΙΣΤΙΚΗΣ ΕΠΙΘΕΣΗΣ

ΤΟ ΑΠΟΓΕΥΜΑ ΤΗΣ 24ης ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1948 ένας ψηλόσωμος Αμερικανός στρατηγός με νεανική όψη έφτανε στην Αθήνα. Ήταν ο Τζαίημς Βαν Φλητ, ο νέος αρχηγός της αμερικανικής στρατιωτικής αποστολής, που αντικαθιστούσε τον στρατηγό Λάιβσεϋ.

Η ατμόσφαιρα την ημέρα εκείνη ήταν ζοφερή στην Ελλάδα. Το Αίγιο είχε υποστεί τη νύχτα ισχυρή επίθεση των ανταρτών, οι οποίοι επί ώρες ήταν ουσιαστικά κύριοι της πόλης. Και προ 48 ωρών είχε γίνει η θεαματική επιδρομή στο Γύθειο, με την απελευθέρωση των κρατουμένων στις φυλακές Αριστερών. Στη Μακεδονία και τη Θράκη, πόλεις και σιδηροδρομικοί κόμβοι (Νάουσα, Ξάνθη, Κομοτηνή, Μουρνιές) βομβαρδίζονταν με πυροβολικό. Και, ενώ πλανιόταν πάντα ο φόβος να αναγνωριστεί η «Κυβέρνηση των Βουνών», μέσα στην ίδια την Αμερική υψώνονταν ζωηρές κραυγές κατά της αμερικανικής βοήθειας προς την Ελλάδα. Εκείνη την ίδια ημέρα οι εφημερίδες των Αθηνών δημοσίευαν το κατωτέρω τηλεγράφημα από την Ουάσιγκτον:

> *«Ὁ πρώην ἀντιπρόεδρος τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν κ. Χένρυ Οὐάλλας καὶ ἤδη ὑποψήφιος διὰ τὸ προεδρικὸν ἀξίωμα, ἐκθέτων σήμερον τὰς ἀπόψεις του ἐνώπιον τῆς ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Ἐπιτροπῆς τῆς Βουλῆς διὰ τὸ Σχέδιον Μάρσαλ, ἐπετέθη κατ' αὐτοῦ ὡς ἐπιφέροντος ἀνάμιξιν εἰς τὰς ἐσωτερικὰς ὑποθέσεις τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν. Ὁ κ. Οὐάλλας ἐπετέθη ἐν συνεχείᾳ κατὰ τοῦ Δόγματος Τροῦμαν καὶ εἶπεν ὅτι ἔδωσεν πυροβόλα εἰς ἀντιδραστικὰ καθεστῶτα ἀντὶ νὰ δώσῃ τρόφιμα εἰς πεινασμένους λαούς. Χάρις εἰς αὐτό, εἶπεν, ἡ διεφθαρμένη Κυβέρνησις τῆς*

Ἑλλάδος κατέστη πλουσιωτέρα, ἐνῶ εἰς τὴν Παλαιστίνην δολοφονοῦνται ἀθῶοι Ἑβραῖοι μετανάσται. Τὸ πρόγραμμα τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἀνορθώσεως, κατέληξεν ὁ κ. Οὐάλλας, παραδίδει τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην εἰς τὸν ἔλεγχον τῆς Οὐὼλ Στρήτ».

Οι δηλώσεις εκείνες του πρώην Αμερικανού αντιπροέδρου που ευθυγραμμίζονταν με τα συνθήματα του Ανατολικού Συνασπισμού και οι οποίες δεν ήταν η μοναδική κραυγή αντίδρασης στο Δόγμα Τρούμαν μέσα στην Αμερική, προκάλεσαν ενθουσιασμό στους Έλληνες Αριστερούς. Στην Ικαρία, οι χιλιάδες των εξόριστων πανηγύριζαν. Στις φυλακές έγιναν ειδικές συνεδριάσεις στους θαλάμους των κρατουμένων για να αναλυθεί η σημασία του γεγονότος. Οι προσδοκίες όμως που γεννήθηκαν δεν ανταποκρίνονταν στην πραγματικότητα. Η Αμερική του 1948 δεν ήταν εκείνη του 1970. Ο Ουάλλας δεν εξέφραζε ό,τι θα εκπροσωπούσε μετά 20 χρόνια ο Φουλμπράιτ. Στις προεδρικές εκλογές που διεξήχθησαν στα τέλη του 1948 εκμηδενίστηκε. Και θριαμβευτής πρόεδρος αναδείχτηκε ο Τρούμαν, που κύριο μέλημά του θα είχε την εφαρμογή του Δόγματός του και του Σχεδίου Μάρσαλ.

Δεν ανταποκρινόταν στην πραγματικότητα και η εικόνα της στρατιωτικής κατάστασης στην Ελλάδα. Η δύναμη των ανταρτών και η αδυναμία του καθεστώτος ήταν ορατές. Αλλά υπερκαλύπτονταν από την ογκούμενη παρουσία της αμερικανικής βοήθειας που κατέκλυζε ήδη την Ελλάδα. Αυτός ήταν ο δεσπόζων παράγοντας που ερχόταν τώρα να τον εκπροσωπήσει ο αντιστράτηγος Βαν Φλητ.

«Εντός του έτους»...

Θέλοντας να υπογραμμίσει αυτό τον παράγοντα αλλά και να αναρριπίσει το ηθικό του καθεστώτος, ο νέος αρχηγός της αμερικανικής αποστολής έσπευσε τη 10η Μαρτίου να κάνει κατηγορηματικές δηλώσεις προς τους ενθουσιώδεις αντιπροσώπους του Τύπου:

«Ἡ συνεχὴς αὔξησις πολεμικοῦ ὑλικοῦ καθ' ἑβδομάδα θὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς τὸν Ἑλληνικὸν Στρατὸν τὴν ἀποφασιστικὴν ὑπεροχήν... Ὁ Ἑλληνικὸς Στρατὸς θὰ ἔχῃ ὅλα τὰ ἐφόδια διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν νίκην ἐντὸς τοῦ ἔτους.

»...Εἰς τοὺς παρασυρθέντας ἐκ τῶν συμμοριτῶν ἡ συμβουλή μου εἶναι νὰ παραδοθοῦν ἀμέσως, τοὺς δὲ ἄλλους συμβουλεύω νὰ φύγουν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ μείνουν διὰ παντὸς ἔξω αὐτῆς, ἢ ἄλλως θὰ φονευθοῦν...»

Και κατέληγε με τη συντριπτική βεβαίωση:

«Ἔχω τὴν πεποίθησι ὅτι μὲ τὴν αὔξουσαν βοήθειαν ὁ Ἑλληνικὸς Στρατὸς θὰ εἶναι νικητὴς ἐντὸς τοῦ θέρους».

Εδώ όμως ο ορμητικός στρατηγός εισορμούσε στη σφαίρα των προφητειών. Ανταποκρινόταν και αυτός στην πραγματικότητα; Ή υπερακόντιζε την αληθινή απόδοση της

αμερικανικής βοήθειας; Αυτή αποτελούσε τον δεσπόζοντα υλικό παράγοντα, αλλά θα ήταν τόσο βέβαιη και τόσο ταχεία η αξιοποίησή της; Πολύ σύντομα τα γεγονότα θα έδιναν την ψυχρή τους απάντηση. Η συνέντευξη όμως του Βαν Φλητ ήταν η επίσημη προειδοποίηση για την επικείμενη εξόρμηση του κράτους και την αποφασιστική σύγκρουση με τον αντίπαλο μέσα στο 1948. Η ώρα της μεγάλης μάχης πλησίαζε.

Νέα ηγεσία

Όταν έφτανε, πράγματι, ο Βαν Φλητ, οι προπαρασκευές και τα σχέδια του στρατού είχαν ήδη θεμελιωθεί και προωθηθεί. Προηγήθηκε μια αναπροσαρμογή προσώπων και πραγμάτων και πρώτο στάδιό τους ήταν η εκ νέου αντικατάσταση της στρατιωτικής ηγεσίας.

Την 28η Ιανουαρίου 1948 ο διοικητής της Ι Στρατιάς στρατηγός Κ. Βεντήρης παραιτήθηκε. Οι λόγοι ήταν επιφανειακά διαφωνίες για τον ρόλο της στρατιάς, αλλά στην ουσία ήταν συνέπεια της τροπής που πήρε η στρατιωτική κατάσταση με τη μη επίτευξη των σκοπών του σχεδίου «Τέρμινους» και την αντεπίθεση των ανταρτών. Σε λίγο –τη 10η Φεβρουαρίου 1948– διαλύθηκε και η Στρατιά. Έτσι την ανώτατη διοίκηση του στρατού με δικαιοδοσίες περίπου αρχιστράτηγου ανέλαβε ο αρχηγός του ΓΕΣ στρατηγός Δ. Γιατζής με Α′ υπαρχηγό τού ΓΕΣ τον αντιστράτηγο Στ. Κιτριλάκη και Β′ υπαρχηγό τον αντιστράτηγο Μιλτ. Βίμπλη.

Ανώτατο όμως διοικητικό και επιτελικό όργανο όλων των ενόπλων δυνάμεων ήταν πάντα το Συμβούλιο Επιτελαρχών, που το απάρτιζαν οι αρχηγοί του ΓΕΣ, του ΓΕΝ, του ΓΕΑ και οι αρχηγοί των Συμμαχικών Αποστολών. Με τη νέα διάρθρωση, οι αρχηγοί του ΓΕΝ –υποναύαρχος Πέτρος Σακελλαρίου– και ΓΕΑ –σμήναρχος Χρήστος Μυτιληναίος– δεν αντικαταστάθηκαν.

Αλλά παράλληλα λειτουργούσε Μικτή Επιτελική Ομάδα Επιχειρήσεων από Αμερικανούς, Βρετανούς και Έλληνες αξιωματικούς, που αποτελούσε ένα είδος υπερεπιτελείου. Και, πέραν τούτου, οι αρχηγοί της αμερικανικής και βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής Βαν Φλητ και Ντάουν (αυτός αντικατέστησε τον Άγγλο στρατηγό Ρώλινγκς) ασκούσαν έναν γενικότερο έλεγχο στα σχέδια και στη διεξαγωγή του πολέμου, ο οποίος όμως δεν ήταν πάντα αποφασιστικός. Το τελεσίδικο «βέτο» το είχε τώρα ο αρχηγός του στρατού στρατηγός Γιατζής.

Η νέα ηγεσία του στρατού συμπληρώθηκε με τους διοικητές των Σωμάτων Στρατού. Το Α′ Σ.Σ. ανέλαβε ο στρατηγός Θ. Τσακαλώτος, το Β′ Σ.Σ. ο στρατηγός Π. Καλογερόπουλος και το Γ′ Σ.Σ. ο στρατηγός Θ. Γρηγορόπουλος. Τις διοικήσεις των μεραρχιών και λοιπών μεγάλων μονάδων ανέλαβαν οι στρατηγοί Πετζόπουλος, Τσιγγούνης, Μαντάς, Κετσέας, Κατσώτας, Τσιγάντες, Γρανίτσας, Τσονάκας, Γούλας, Παπανικολάου, Περιβολιώτης, Φιλιππίδης, Αντωνόπουλος. Αλλά όλοι αυτοί οι στρα-

τηγοί ανήκαν στην ίδια τάξη –του 1916– της Σχολής Ευελπίδων. Και ο στενός προσωπικός τους σύνδεσμος παρεμπόδιζε τη διοικητική ευρρυθμία. Η ιεραρχική επιβολή –και η εκτέλεση των διαταγών– υφίστατο διάβρωση από τις φιλικές σχέσεις, που δημιουργούσαν αρρυθμίες και συχνά μείωναν την πολεμική απόδοση.

Το σχέδιο ενέργειας

Τον Φεβρουάριο του 1948 η νέα πολεμική ηγεσία κατέστρωσε το οριστικό «σχέδιον ενεργείας» για την αποφασιστική συντριβή των ανταρτών μέσα στο έτος.

Βασικός στόχος της εξόρμησης θα ήταν ο κορμός της Πίνδου από τον Κορινθιακό κόλπο και την Αττική έως τα αλβανικά και γιουγκοσλαβικά σύνορα. Στον φοβερό αυτό ορεινό όγκο ήταν κυρίως απλωμένος και εδραιωμένος ο «Δημοκρατικός Στρατός» με κεφαλή την περιοχή γύρω από την οροσειρά του Γράμμου όπου ήταν εγκατεστημένη μόνιμα η βασική του οργανωμένη δύναμη.

Έτσι το γενικό σχέδιο ενέργειας προέβλεπε δύο αλλεπάλληλες ισχυρές και ευρύτατες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις: στη Ρούμελη την άνοιξη και στον Γράμμο το καλοκαίρι. Η πρώτη θα διεξαγόταν με το σχέδιο «Χαραυγή» και η δεύτερη με το σχέδιο «Κορωνίς».

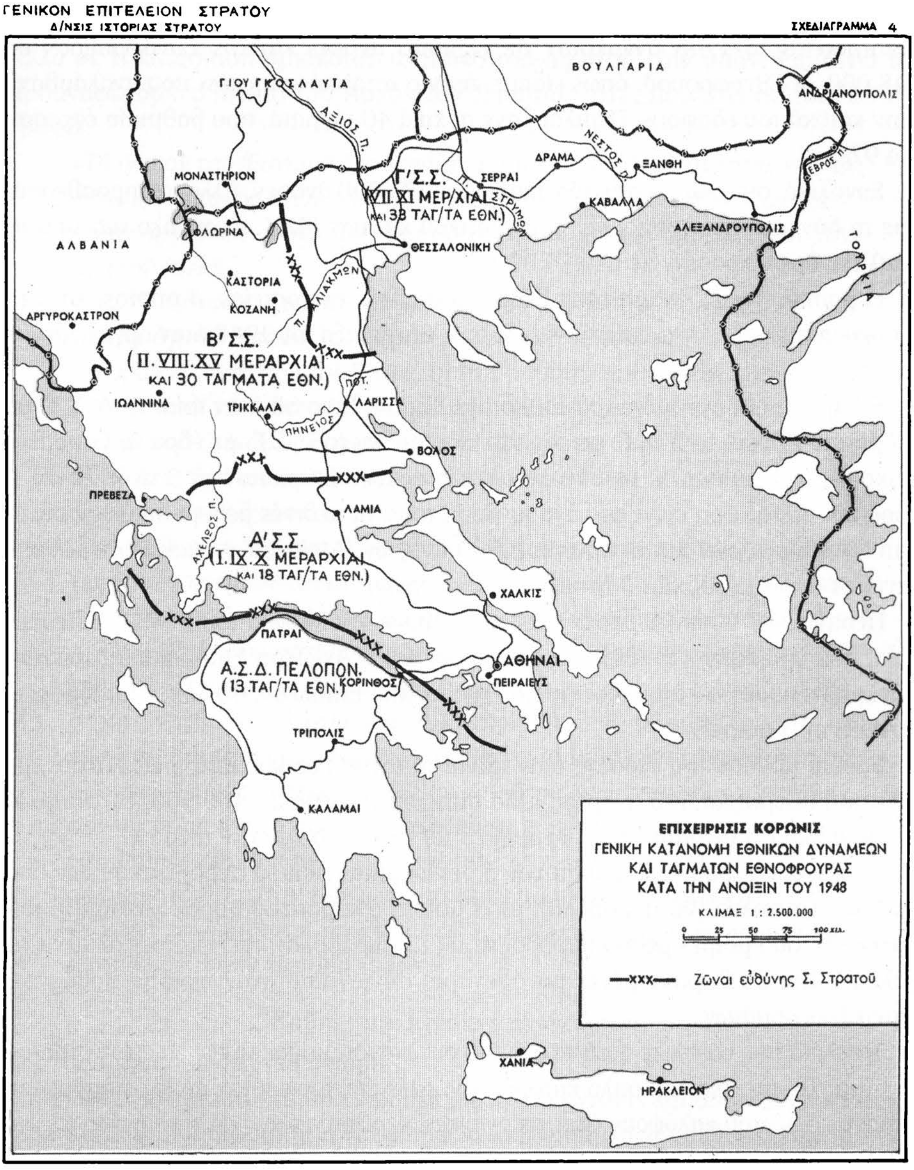
Σκέψεις και προτάσεις του ΓΕΣ για να προηγηθεί η εκκαθάριση της Πελοποννήσου, που τις υποστήριξε και ο υπουργός Στρατιωτικών Στράτος, απορρίφθηκαν από το Συμβούλιο Επιτελαρχών μετά μακρές συζητήσεις. Και συνέτεινε στην τελική απόφαση ο στρατηγός Βαν Φλητ λίγο μετά την άφιξή του, ο οποίος δήλωσε: «Όχι! Θα αποτελούσε διασπορά προσπαθειών και δυνάμεων η επιχείρηση στην Πελοπόννησο. Ο Γράμμος είναι η κεφαλή της εχθρικής διάταξης. Εκεί πρέπει να συγκλίνει η ενέργειά μας. Άμα συντρίψουμε την κεφαλή, τα άλλα είναι εύκολη υπόθεση».

Έτσι ορίστηκε η διαδοχική εκστρατεία κατά της Ρούμελης και του Γράμμου. Και προς τον σκοπό αυτό θα συγκεντρωνόταν ο μέγας όγκος των ενόπλων δυνάμεων. Στις λοιπές περιοχές της χώρας, στην Πελοπόννησο, στα νησιά καθώς και στην Ήπειρο, την υπόλοιπη Μακεδονία και τη Θράκη θα επιδιωκόταν με τις τοπικές δυνάμεις η συγκράτηση και η όσο το δυνατόν μεγαλύτερη φθορά των ανταρτών.

Ο στρατός το 1948

Με τι δυνάμεις όμως θα αναλαμβανόταν η εκστρατεία;

Το 1970 εκδόθηκε από το Αρχηγείο Στρατού - Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού (ΔΙΣ) το βιβλίο *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Αντισυμμοριακό Αγώνα 1946-1949* που περιλαμβάνει την εξιστόρηση των στρατιωτικών γεγονότων του 1948 (*Εκκαθάρισις Ρούμελης και η Πρώτη Μάχη του Γράμμου*). Είναι η μόνη επίσημη ιστορία της περιόδου εκείνης και τα στοιχεία που παρέχει ανάγονται στις εκτιμήσεις του ΓΕΣ της

Σχεδιάγραμμα της διάταξης των δυνάμεων του στρατού και της εθνοφρουράς την άνοιξη του 1948, στις παραμονές των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων «Χαραυγή» και «Κορωνίς». (Γενικό Επιτελείο Στρατού, Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού)

εποχής. Κατά το αυθεντικό αυτό έργο (σελ. 9-10) η συνολική δύναμη του στρατού εκστρατείας το 1948 ανερχόταν σε 125.000 άνδρες και της Εθνοφρουράς σε 48.000. Η Εθνοφρουρά, όπως είδαμε, ήταν ο «στατικός στρατός» που αναλάμβανε την κατοχή του εδάφους. Περιλάμβανε αρχικά 40 τάγματα, που βαθμιαία έφτασαν τα 97.

Συνολικά, συνεπώς, ο στρατός παρέτασσε 173.000 άνδρες. Αλλά, αν προσθέσουμε τη δύναμη της αεροπορίας, του ναυτικού και των ΜΑΥ, το σύνολο των υπό τα όπλα ανδρών προσέγγιζε τις 250.000.

Η βασική όμως δύναμη ήταν βέβαια ο στρατός εκστρατείας, ο οποίος, κατά τα στοιχεία τής παραπάνω επίσημης έκδοσης, την άνοιξη του 1948 ήταν οργανωμένος ως εξής:

Είδαμε σε προηγούμενες σελίδες ότι τα Σώματα Στρατού ήταν τρία: Το Α' Σ.Σ. με έδρα την Αθήνα, το Β' Σ.Σ. με έδρα τη Λάρισα και το Γ' Σ.Σ. με έδρα τη Θεσσαλονίκη. Είδαμε επίσης ότι το σύνολο των μεραρχιών ανερχόταν σε 3 πεδινές και 4 ορεινές. Αλλά τώρα έγινε μια ανασύνθεσή τους: οι πεδινές μεραρχίες είχαν δύναμη 10.500 ανδρών και οι ορεινές 8.500 ανδρών. Αντί αυτών όμως καθιερώθηκε ενιαίος τύπος μεραρχίας δύναμης 9.300 ανδρών.

Πέραν των 7 αυτών μεραρχιών συγκροτήθηκε τον Μάρτιο του 1948 η Ι Μεραρχία, ενώ υπήρχαν 4 ανεξάρτητες ταξιαρχίες και η Ανώτερη Στρατιωτική Διοίκηση Πελοποννήσου που ήταν ισότιμη προς μεραρχία. Επιπλέον, 40 λόχοι καταδρομών (ΛΟΚ) σε 3 μοίρες.

Βασική μονάδα του στρατού ήταν πάντα το τάγμα πεζικού από τρεις λόχους, με δύναμη θεωρητικά 500 ανδρών, αλλά στην πράξη περίπου 400-500. Η ταξιαρχία περιλάμβανε 3 τάγματα και η μεραρχία 3 ταξιαρχίες, δηλαδή 9 τάγματα.

Πέραν όμως του πεζικού υπήρχαν 6 συντάγματα πεδινού πυροβολικού των δύο μοιρών (συνολικά 96 πυροβόλα), τρεις μοίρες ορειβατικού πυροβολικού (36 πυροβόλα), δύο μοίρες μέσου πυροβολικού (12 πυροβόλα), τρεις μοίρες όλμων (36 όλμοι). Και ως θωρακισμένες μονάδες τρία συντάγματα αναγνώρισης, καθώς και τρεις ίλες αρμάτων.

Το υλικό που εξόπλιζε αυτή τη δύναμη δεν ικανοποιούσε την ηγεσία του στρατού ακόμη. Τα αμερικανικά όπλα κατέφθαναν, αλλά θα χρειαζόταν αρκετός παραπέρα χρόνος έως ότου καλύψουν όλες τις ανάγκες. Αισθητός ήταν για τους ηγήτορες του 1948 ο ελλιπής εφοδιασμός σε πυροβολικό και προ παντός σε πολυβόλα. Τα τάγματα δεν διέθεταν οργανικά αυτό το τελευταίο όπλο. Σε όλο τον στρατό υπήρχαν μόνο 7 πολυβολαρχίες δύναμης λόχου, που η καθεμία προσκολλούνταν σε μία μεραρχία.

Το αίσθημα της κόπωσης

Αλλά σε τι κατάσταση βρισκόταν το ηθικό του στρατού; Την απάντηση δίνει το προαναφερόμενο βιβλίο του Αρχηγείου Στρατού - ΔΙΣ, που στις σελίδες 13-14 γράφει:

«Τὸ ἠθικὸν τοῦ Ἐθνικοῦ Στρατοῦ δὲν εὑρίσκετο εἰς ἄριστον ἐπίπεδον. Ὁ ἀντισυμμοριακὸς ἀγὼν εὗρε τὸν στρατὸν τοῦτον μὲ ἐλλειπῆ καὶ ἀκατάλληλον ὀργάνωσιν, ἀνεπαρκῆ ἐκπαίδευσιν, καὶ μὲ μέσα ἰδία εἰς ὁπλισμὸν πεζικοῦ ἀτελῆ.

»...Ὁ Ἐθνικὸς Στρατὸς ἀντιμετώπισεν ἀρχικῶς τοὺς Κ/συμμορίτας εἰς ἕνα ἀγῶνα ἐντελῶς διαφόρου μορφῆς, τοῦ ὁποίου τὴν τακτικὴν δὲν ἐγνώριζεν. Ἀντιθέτως οἱ Κ/συμμορῖται μαθητεύσαντες ἀρχικῶς εἰς τὸν ΕΛΑΣ κατὰ τὴν κατοχὴν καὶ τελειοποιηθέντες ἀκολούθως εἰς τὴν τακτικὴν τοῦ ἀνταρτοπολέμου, εἰς τὴν κομμουνιστικὴν Ἀκαδημίαν τοῦ Μποῦλκες ἐν Γιουγκοσλαυΐᾳ, κατέστησαν λίαν ἱκανοὶ μαχηταὶ διὰ τὸν εἰδικὸν τοῦτον ἀγῶνα.

»Ὁ Ἐθνικὸς Στρατὸς ὑπέστη ἐπανειλημμένα ἀτυχήματα ἐν τῇ διεξαγωγῇ τοῦ ἰδιοτύπου τούτου ἀγῶνος κατὰ τὰ ἔτη 1946 καὶ 1947, ἅτινα ἐπέδρασαν ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ του. Ἀλλὰ καὶ ἡ μακρὰ διάρκεια τοῦ συμμοριτοπολέμου ἄνευ οὐσιαστικοῦ ἀποτελέσματος, παρὰ τὴν διαρρεύσασαν μέχρι τότε διετίαν, εἶχε δημιουργήσει αἴσθημα κοπώσεως, διότι ὁ Ἕλλην στρατιώτης μὲ τὸ ἀλάνθαστον αἰσθητήριόν του, ἀντελαμβάνετο, ὅτι τὸ τέλος τοῦ ἀντισυμμοριακοῦ ἀγῶνος δὲν ἦτο οὔτε εὔκολον, οὔτε ταχύ. Ἐδέησεν, ὅπως τὰ στελέχη τοῦ Ἐθνικοῦ Στρατοῦ καταβάλλωσι μεγάλας προσπαθείας διὰ νὰ συγκρατῶσιν ἑκάστοτε τὸ ἠθικὸν τῶν ὁπλιτῶν των εἰς ἐπιθυμητὸν ἐπίπεδον, καὶ τὸ ἐπετύγχανον, βοηθούμενοι εἰς τὸ σκληρὸν τοῦτο ἔργον των καὶ ἀπὸ φανατισμένους ἐθνικόφρονας ὁπλίτας, τῶν ὁποίων τὰς οἰκογενείας οἱ Κ/συμμορῖται εἶχον ἐξοντώσει καὶ εἶχον πυρπολήσει τὰς οἰκίας των».

Κρίση στην ηγεσία των ανταρτών

Τι αντιπαρέτασσαν όμως οι αντάρτες;

Με την έναρξη του 1948 εκδηλώθηκε μια κρίση ηγεσίας και στον «Δημοκρατικό Στρατό». Τη 15η Ιανουαρίου εκδηλώθηκε αυτή η κρίση –που υπέβοσκε από το φθινόπωρο του 1947– με μια πρώτη ρήξη Ζαχαριάδη και Μάρκου. Πηγή της κρίσης ήταν κυρίως η διάψευση των προσδοκιών για την ανατροπή του εχθρού μετά την εκστρατεία του «Τέρμινους», που οξύνθηκε με την αποτυχία των επιθέσεων στο Μέτσοβο και την Κόνιτσα. Και μορφοποιήθηκε σε μια ριζική αντίθεση μεταξύ του αρ-

χηγού του ΚΚΕ και του αρχηγού του «Δημοκρατικού Στρατού» όσον αφορά την οργάνωση, τη στρατηγική και την τακτική των ανταρτών.

Ο Ζαχαριάδης απέβλεπε στην όσο το δυνατόν ταχύτερη και ευρύτερη μεταπήδηση από τον ανταρτοπόλεμο στον τακτικό πόλεμο, για να πραγματοποιείται συγκέντρωση των δυνάμεων ώστε να καταφέρονται ισχυρά πλήγματτα κατά του στρατού, μέχρις εξάρθρωσής του, έως ότου αναληφθεί η γενική αντεπίθεση. Και τουλάχιστον θεωρητικά δεν είχε άδικο ο αρχηγός του ΚΚΕ, μολονότι ερασιτέχνης της πολεμικής τέχνης. Ο ανταρτοπόλεμος μαγεύει συνήθως τη λαϊκή φαντασία και προσαρμόζεται προς την επαναστατική νοοτροπία και ιδιοσυγκρασία. Αλλά δεν αποτελεί παρά το προπαρασκευαστικό στάδιο για τη συγκρότηση τακτικού στρατού, ο οποίος και μόνο μπορεί να καταφέρει τα κύρια χτυπήματα που θα ανατρέψουν τον αντίπαλο.

Η στρατιωτική ιστορία επιβεβαιώνει αυτή την αρχή, στην οποία τόσο πολύ πίστευε ο Ζαχαριάδης. Οι ανταρτοπόλεμοι που διεξήχθησαν μετά την ένοπλη αναμέτρηση στην Ελλάδα μόνο με την είσοδό τους στο τακτικό στάδιο επέφεραν αποτέλεσμα. Ο κινεζικός Λαϊκός Στρατός, όταν το 1948-49 διέλυσε τις δυνάμεις των εθνικιστών, παρέτασσε ήδη στρατιές και μεραρχίες, που έδιναν αναπεπταμένες μάχες τακτικού πολέμου. Το ίδιο συνέβη με τον ανταρτοπόλεμο των Βιετ-μινχ στη Γαλλική Ινδοκίνα το 1946-1954: όταν συνετρίβησαν οι Γάλλοι στο Ντιεν Μπιεν Φου το 1954, οι Βιετ-μινχ είχαν πια τόσο συγκεντρωτική συγκρότηση τακτικού στρατού, ώστε παρέτασσαν και ειδικές μεραρχίες πυροβολικού. Αλλά και στον πόλεμο του Βιετνάμ (1961-1972) το φαινόμενο επαναλήφθηκε: ο ανταρτοπόλεμος των Βορείων και των Βιετγκόγκ κατά των Νοτίων και των Αμερικανών επέφερε ένα αποτέλεσμα φθοράς. Η πίεση όμως που εξανάγκασε τους Αμερικανούς να αποχωρήσουν και τους Νότιους να υποκύψουν κατά τα 2/3 ασκήθηκε με στρατό, η κύρια δύναμη του οποίου είχε τόσο πολύ μετατραπεί σε τακτικό, ώστε διέθετε πια και θωρακισμένο σώμα 500 αρμάτων.

Και στην ελληνική περίπτωση του 1946-1949 η μετάπτωση από το στάδιο του ανταρτοπόλεμου στο στάδιο του τακτικού πολέμου, με την αντίστοιχη οργάνωση του όγκου της ένοπλης δύναμης, ήταν απαραίτητη. Αλλά ο χρόνος της μετάπτωσης αυτής αποτελούσε το κρίσιμο στοιχείο. Προϋποθέτει να έχει συντελεστεί προηγουμένως η ηθική και υλική εξάρθρωση και σύγχυση του αντιπάλου σε σημαντικό βαθμό. Προϋποθέτει επίσης να διαθέτει ο στρατός ανταρτών, που ο όγκος του θα μετατραπεί σε τακτικό στρατό, τον ανάλογο οπλισμό και τις αναγκαίες στρατηγικές εφεδρείες. Υπήρχαν οι προϋποθέσεις εκείνες στις αρχές του 1948;

Τα σχέδια του Ζαχαριάδη

Ο Ζαχαριάδης υποστήριζε ότι ήδη είχε αρχίσει η αποσύνθεση του κράτους, η

οποία θα επιταχυνόταν και θα κορυφωνόταν αν καταφέρονταν ισχυρά πλήγματα εναντίον του και καταλαμβάνονταν πόλεις. Όσο για τον οπλισμό, θα γινόταν επαρκής με τη συνεχή αποστολή όπλων από τον Βορρά. Έμενε το πρόβλημα των εφεδρειών, οι οποίες αριθμητικά καθυστερούσαν σε μεγάλο βαθμό με το αδιάκοπο στένεμμα της στρατολογικής βάσης των ανταρτών. Αλλά ο Ζαχαριάδης μία λύση έβλεπε στο πρόβλημα: τη σταθερή κατάληψη μεγάλων περιοχών και ιδίως πόλεων, οπότε θα επιβαλλόταν στον πληθυσμό τους μαζική στρατολογία. Συνεπώς, και πάλι προείχε η συγκέντρωση των δυνάμεων και η δημιουργία τακτικού στρατού, χωρίς την οποία δεν ήταν δυνατές τέτοιες επιχειρήσεις.

Ο αρχηγός του ΚΚΕ λοιπόν κατέληγε τελεσίδικα: «Θα μετατραπεί το αντάρτικο σε ταχτικό λαϊκοεπαναστατικό στρατό». Γιατί όμως ήρθε σε ρήξη με τον αρχηγό του «Δημοκρατικού Στρατού»; Επιφανειακά ο Μάρκος Βαφειάδης βρισκόταν στο αποκορύφωμά του. Μόλις πριν από 20 ημέρες είχε ανακηρυχτεί και πρωθυπουργός της «Προσωρινής Κυβερνήσεως». Αλλά ήδη ο Ζαχαριάδης τον υπέβλεπε γιατί αντιδρούσε συγκαλυμμένα ώς τότε στις ιδέες για τον τακτικό στρατό. Και τη 15η Ιανουαρίου 1948, σε μια μεγάλη σύσκεψη κομματικών στελεχών, ο αρχιστράτηγος και πρωθυπουργός, που ήταν ταυτόχρονα μέλος της γραμματείας του Πολιτικού Γραφείου (της ανώτατης αρχής του κόμματος), διατύπωσε ανοιχτά τις αντιρρήσεις του.

Η αντίδραση του Μάρκου

Κατά τον Μάρκο Βαφειάδη η συγκρότηση του τακτικού στρατού και ο τακτικός πόλεμος ήταν δρόμοι ανεδαφικοί. Γιατί το κράτος δεν παρουσίαζε κάμψη και εξάρθρωση, αλλά τουναντίον στρατιωτικοπολιτική σταθεροποίηση. Και γιατί ήταν αδύνατον να λυθεί το πρόβλημα των εφεδρειών. Δέκα μήνες αργότερα, τη 15η Νοεμβρίου 1948, νά πώς εκφραζόταν για εκείνη τη σύσκεψη της 15ης Ιανουαρίου και για τις αντιρρήσεις που πρόβαλε τότε στον Ζαχαριάδη:

> *«Οἱ ἀποφάσεις τῆς 3ης Ὁλομέλειας πάρθηκαν κάτω ἀπὸ μιὰ ἀτμόσφαιρα πανηγυρισμοῦ. Συμφωνήσαμε πέρα γιὰ πέρα μὲ τὶς θέσεις ποὺ ἔβαλε τὸ ΠΓ. Ἀμέσως μετὰ τὴν 3η Ὁλομέλεια, τοὺς μῆνες Ὀχτώβρη, Νοέμβρη καὶ Δεκέμβρη 1947 ἡ ζωὴ ἀπόδειξε ὅτι: 1. δὲν εἴχαμε στρατολογικὴ βάση ἀρκετὴ γιὰ νὰ εἴμαστε σὲ θέση νὰ φτάσουμε τὸν ἀριθμὸ 50-60 χιλιάδων ἀνδρῶν ποὺ καθόρισε ἡ Ὁλομέλεια. 2. Δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ καταλάβουμε ἀστικὰ κέντρα μέχρι τὴν ἄνοιξη σύμφωνα με τὴν Ὁλομέλεια. Συνεπῶς τὰ δυὸ βασικὰ προβλήματα, δηλαδὴ ἡ συγκρότηση τῶν στρατηγικῶν ἐφεδρειῶν καὶ ἡ ἐνέργεια ἐπιθέσεων κατὰ ἀστικῶν κέντρων, κατάληψη καὶ κράτημά τους, δὲν μποροῦσαν νὰ πραγματοποιηθοῦν. Τὸν Ὀχτώβρη ἡ ἐπίθεσή σας κατὰ τοῦ Μετσόβου ἀπότυχε. Ὅταν ὕστερα ἀπὸ*

ἕνα μήνα μπῆκε στὸ ΠΓ ζήτημα νὰ ἐπιτεθοῦμε κατὰ τῆς Κόνιτσας, ἐκφράστηκα ὅτι δὲν θὰ μπορέσουμε νὰ καταλάβουμε τὴν πόλη μὲ κατὰ μέτωπο ἐπίθεση, ὅτι βιαζόμαστε, γιατί οὔτε τὰ ὑλικὰ μέσα ποὺ εἴχαμε οὔτε οἱ δυνάμεις μας εἶναι ἀρκετὲς γιὰ τέτοια ἐνέργεια, ὅτι ὁ ἐχθρὸς ἔχει τὴ δυνατότητα μετακίνησης πολλαπλάσιων δυνάμεων καὶ ἀσύγκριτα μεγαλύτερα μέσα. Μὰ οἱ σύντροφοι ἐπέμειναν διαρκῶς στὸ χτύπημα τῶν πόλεων. Ὕστερα ἀπὸ τὰ πιὸ πάνω ρωτήθηκε τὸ ἀρχηγεῖο Μακεδονίας καὶ βεβαίωσε ὅτι μποροῦμε νὰ καταλάβουμε τὴν Κόνιτσα. Στὴν Κόνιτσα τὰ τμήματά μας πολέμησαν μὲ ἡρωϊσμὸ ἐπὶ 7 μέρες καὶ δώσαμε 650 νεκροὺς καὶ τραυματίες. Ἡ πόλη δὲν καταλήφθηκε. Ὅταν στὴν κομματικὴ σύσκεψη στὶς 15 τοῦ Γενάρη ποὺ πῆραν μέρος πολιτικὰ καὶ στρατιωτικὰ στελέχη (ἀνώτερα καὶ κατώτερα) στὸ συμπληρωματικό μου λόγο –παρ' ὅλο ποὺ τὸν εἶχα γραμμένο μὲ ἄλλο πνεῦμα– εἶπα ὅτι ἕνας ἀπ' τοὺς λόγους –μαζὶ μὲ τὰ λάθη μας– ποὺ δὲν πήραμε τὴν Κόνιτσα εἶναι ὅτι εἴμαστε ἀκόμα ἀπὸ ἄποψη ὀργάνωσης, μέσων καὶ δυνατοτήτων περισσότερο ἀντάρτες παρὰ ταχτικὸς στρατὸς καὶ ὅτι δὲν εἴμαστε ἀκόμη σὲ θέση νὰ ἐνεργήσουμε σοβαρὲς ἐπιθέσεις σὲ κέντρα, ὁ σ. Ζαχαριάδης σηκώθηκε ὄρθιος θυμωμένος καὶ μὲ συνεχεῖς ἔντονες διακοπὲς ἀναγκάστηκα νὰ μὴν προχωρήσω. Τὸ ἴδιο βράδυ κάλεσε σὲ συνεδρίαση τὰ μέλη τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Κόμματος, χωρὶς νὰ παρθεῖ ἀπόφαση τοῦ ΠΓ (ἐγὼ τουλάχιστο δὲν ἤξερα. Εἶμαι μέλος τῆς Γραμματείας τοῦ ΠΓ), καὶ ἔθεσε τὸ ἐρώτημα ἂν εἶναι σωστὲς οἱ ἀποφάσεις τῆς 3ης Ὁλομέλειας. Μόλις μίλησαν 3-4 σύντροφοι μὲ ρώτησε: Τί λέει ο Μάρκος; Εἶναι σωστὲς οἱ ἀποφάσεις; Εἶπα ναὶ καὶ ἀμέσως διέλυσε τη συνεδρίαση.

Των εφεδρειών συγκρότηση

...Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἀκόμα ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 1947, ἡ στρατολογία στὸ ΔΣΕ εἶχε πάρει σχεδὸν ὁλότελα βίαιο χαραχτήρα. Ἡ ἐθελοντικὴ κατάταξη δὲν ἔφτανε οὔτε τὰ 10%. Γιὰ νὰ μπορεῖς νὰ κάνεις στρατολογία ἐπιβάλλονταν ὄχι συγκέντρωση ἀλλὰ ἅπλωμα τῶν δυνάμεων διείσδυσης σὲ χώρους ποὺ ὑπῆρχε στρατεύσιμο ὑλικό. Συνεπῶς ἡ πορεία τῆς συγκρότησης τῆς ἐφεδρείας μας ἔπρεπε νὰ ἦταν ἀνάλογη. Νὰ παρθοῦν γιὰ ἐφεδρεία ὄχι ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντα τμήματα, ἀλλὰ ἀνάλογα μὲ τὴν αὔξηση τῆς δύναμης ποὺ θὰ γίνονταν κατὰ ἀρχηγεῖα. Ἐπικράτησε ὅμως ἡ ἄλλη θέση γιὰ ἄμεση συγκέντρωση τμημάτων καὶ ἀποφασίστηκε μέχρι τὸ Μάρτη νὰ φτάσει ἡ ἐφεδρικὴ αὐτὴ δύναμη τοὺς 14 χιλιάδες ἄντρες. Αὐτὴ ἡ ἀπόφαση δὲν πραγματοποιήθηκε. Μέχρι τὸν Ἰούνη 1948 ἡ συνολικὴ δύ-

ναμη τῆς ἐφεδρικῆς μονάδας ἦταν 5.500. Πρέπει νὰ πῶ ὅτι γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ ἀναγκάστηκα νὰ μὴ μιλήσω περισσότερο γιατὶ ὁ Ζαχαριάδης ἀντὶ ἄλλο ἐπιχείρημα εἶπε: Ὁ Μ. ξέρει νὰ πολεμάει καὶ ἀντιμετωπίζει ἀπὸ ἄποψη ταχτικῆς καλὰ τὰ ζητήματα. Ἀλλὰ δὲν καταλαβαίνει, δὲν μπορεῖ νὰ συλλάβει τὰ στρατηγικὰ προβλήματα, ὅπως εἶναι τὸ ζήτημα τῆς ἐφεδρείας».

Μετατροπή σε τακτικό στρατό

Οπωσδήποτε η σύσκεψη της 15ης Ιανουαρίου 1948 κατέληξε στην πλήρη επικράτηση των απόψεων του Ζαχαριάδη, όπως ήταν φυσικό να γίνει εφόσον αυτός δεν μεταπείστηκε. Ο Μάρκος από την ημέρα εκείνη παραμερίστηκε. Δεν εκδηλώθηκε αμέσως η δυσμένεια του κόμματος, δεν αντικαταστάθηκε, δεν αποκηρύχτηκε. Αυτά έγιναν αργότερα. Προς το παρόν διατήρησε τα αξιώματά του, αλλά δημιουργήθηκε ως κορυφαίο στρατιωτικό όργανο το Ανώτατο Πολεμικό Συμβούλιο, το οποίο έπαιρνε συλλογικές αποφάσεις, πάντα βέβαια με προσαρμογή στις ιδέες του αρχηγού τού ΚΚΕ. Και πρώτη του απόφαση ήταν η επιτάχυνση της μετατροπής του όγκου του αντάρτικου σε τακτικό στρατό, για να εφαρμοστεί το «δόγμα Ζαχαριάδη», ο οποίος σε εκείνη την ίδια σύσκεψη δήλωσε:

«Ἡ δική μας ταχτικὴ εἶναι λαϊκὴ ἐπαναστατική, συνδυασμὸς τῆς ταχτικῆς τοῦ ταχτικοῦ ἐπαναστατικοῦ στρατοῦ καὶ ἀντάρτικης ταχτικῆς».

Έτσι ολοκληρώθηκε η συγκρότηση ταξιαρχιών. Και αυτή η Σχολή Έφεδρων Αξιωματικών, που έβγαλε συνολικά 2.500 ανθυπολοχαγούς σε έξι σειρές, έγινε ταξιαρχία. Ταυτόχρονα τα αρχηγεία μετατρέπονταν σε μεραρχίες, που συνολικά ήταν 9: I Θεσσαλίας, II Ρούμελης, III Πελοποννήσου, VI και VII Ανατολικής Μακεδονίας, VIII Ηπείρου, IX, X, XI Μακεδονίας. Επιπλέον συγκροτήθηκε η στρατηγική εφεδρική μονάδα για την οποία μιλά ο Μάρκος, η οποία πήρε το συμβολικό διακριτικό 670 και αποτέλεσε τη στρατηγική εφεδρεία του Γενικού Αρχηγείου. Και ας σημειώσουμε μια ακόμη οργανωτική αλλαγή: Έως τότε η διοίκηση των μονάδων ήταν διμελής. Την απάρτιζαν ο στρατιωτικός διοικητής και ο καπετάνιος. Τώρα ο καπετάνιος αντικαταστάθηκε από τον πολιτικό επίτροπο, ο οποίος ήλεγχε τα πάντα.

Η δύναμη των ανταρτών

Η μετατροπή εκείνη έγινε βαθμιαία. Ουσιαστικά όμως, από την έναρξη των μεγάλων επιχειρήσεων του 1948 (Απρίλιος) ο στρατός αντιμετώπισε μια δύναμη που είχε όχι μόνο οργάνωση, αλλά και ονοματολογία παρεμφερή. Και για να αποφεύγονται στο εξής συγχύσεις στο κείμενο, θα τοποθετούμε εισαγωγικά σε κάθε μονάδα των ανταρτών, προς διάκριση από τις αντίστοιχες μονάδες του στρατού.

Τι οπλισμό είχε ο «Δημοκρατικός Στρατός» με τη νέα του σύνθεση; Είχε βελτιωθεί σημαντικά από το 1947. Με τα στοιχεία που δίνει η ΔΙΣ στο ίδιο βιβλίο (σελ. 4-5), η «ταξιαρχία» των ανταρτών διέθετε:

«Τυφέκια 963, αὐτόματα 392, ὁπλοπολυβόλα 81, μυδράλλια 6 (βαρέα πολυβόλα), πολυβόλα 12, ὁλμίσκους 27, ὅλμους 6.

»Τὸ "τάγμα" προέβλεπε δύναμι 432 ἀνδρῶν καὶ 42 κτηνῶν, μὲ τρεῖς λόχους πεζικοῦ (121 ἄνδρες, ὁ καθένας) καὶ 1 λόχο μηχανημάτων (48 ἄνδρες μὲ 4 πολυβόλα καὶ 2 ὅλμους)».

Αλλά το βιβλίο προσθέτει:

«Εἰς τὴν πραγματικότητα, ἕκαστον "τάγμα" εἶχε δύναμιν κυμαινομένην ἀπὸ 200-250 Κ/συμμορίτας καὶ διέθετεν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον 3-4 ὅλμους τῶν 2'', 2 ὅλμους τῶν 3'', 2-4 πολυβόλα ἢ μυδράλλια διαφόρων τύπων, 27 πολυβόλα, 50-70 αὐτόματα καὶ τὸ ὑπόλοιπον τῆς δυνάμεώς του διέθετε τυφέκια».

Οι αριθμοί δείχνουν ότι στις μονάδες της βάσης οι δύο αντίπαλοι δεν παρουσίαζαν μεγάλη διαφορά σε δύναμη πυρός. Το «τάγμα» είχε τον ίδιο περίπου οπλισμό με ένα τάγμα του στρατού. Τόσο μάλλον όσο διέθετε πολυβόλα και μυδράλλια, που έλαμπαν διά της απουσίας τους στην άλλη παράταξη.

Φυσικά ο στρατός υπερείχε συντριπτικά σε βαρέα όπλα και είχε το μονοπώλιο του αέρα. Αλλά οι αντάρτες διέθεταν και νάρκες σε αφθονία. Και το βιβλίο της ΔΙΣ αναγράφει (σελ. 5):

«Γενικῶς αἱ νάρκαι ἐχρησιμοποιήθησαν εὐρύτατα τόσον δι' ἐπιθετικοὺς ὅσον καὶ δι' ἀμυντικοὺς σκοποὺς καὶ διὰ δολιοφθορὰς καὶ ἀπεδείχθη ἐκ τῆς πράξεως ὅτι ἦτο τὸ πλέον ἀποτελεσματικὸν ὅπλον τῶν Κ/συμμοριτῶν».

Σε τι κατάσταση όμως βρισκόταν το ηθικό του «Δημοκρατικού Στρατού»;

Το ΓΕΣ είχε αποκρυσταλλώσει την εξής εικόνα, όπως τη μεταδίδει το παραπάνω βιβλίο τής ΔΙΣ (σελ. 6-7): αναγνώριζε ότι οι κομμουνιστές, οι οποίοι ήταν μια μειοψηφία μέσα στους αντάρτες, ήταν φανατικοί και με καλό ηθικό. Και προσθέτει:

«Ἡ μειονότης τῶν γνησίων καὶ φανατικῶν κομμουνιστῶν, καὶ τῶν μελῶν τοῦ κόμματος, ἐπεβάλλετο ἀπολύτως ἐπὶ τῆς μεγάλης μάζης τοῦ Κ/συμμοριακοῦ στρατοῦ των. Ἐκ τῶν μέχρι τῶν παραμονῶν τῶν ἐπιχειρήσεων "Χαραυγὴ" καὶ "Κορωνὶς" συλλεγεισῶν πληροφοριῶν καὶ συμπερασμάτων, ποσοστὸν μόνον 30% ἐπίστευον εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ ἦσαν φανατικοὶ κομμουνισταί, προσφερόμενοι νὰ ἀγωνισθῶσι μέχρι τέλους. Τὰ 20% ἦσαν ἀμφιρρέποντες καὶ μᾶλλον ἀδιάφοροι, ἐκτελοῦντες ἁπλῶς τὰς ἐντολὰς τῶν στελεχῶν των, καὶ τὸ ὑπόλοιπον 50% ἦσαν βιαίως στρα-

τολογηθέντες ὑπὸ τῶν Κ/συμμοριτῶν εἰς τὰς κατὰ σύστημα ἐπιδρομάς των κατὰ κατῳκημένων τόπων. Οὗτοι ἐπεζήτουν τὴν διαφυγήν των καὶ τὴν παράδοσίν των εἰς τὸν Ἐθνικὸν Στρατόν.

»...Αἱ ἐπιτυχίαι τὰς ὁποίας εἶχον σημειώσει οἱ Κ/συμμορῖται διαρκοῦντος τοῦ 1947 καὶ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 1948, δι' ὧν ἔθεσαν ὑπὸ τὸν ἔλεγχόν των σημαντικὰς περιοχὰς τῆς χώρας, διετήρουν εἰς καλὸν σημεῖον τὸ ἠθικὸν τῶν Κ/συμμοριτῶν κατὰ τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1948».

Η μάχη της Μουργκάνας

Με αυτές τις δυνάμεις οι δύο παρατάξεις ετοιμάζονταν για τη μεγάλη σύγκρουση. Προηγήθηκαν όμως οι πρώτοι μήνες του έτους –Ιανουάριος, Φεβρουάριος, Μάρτιος, μισός Απρίλιος– με προκαταρκτικές επιχειρήσεις περιορισμένης ολκής, στις οποίες, όπως είδαμε, οι αντάρτες είχαν περισσότερο την πρωτοβουλία και σημείωσαν τις μεγαλύτερες επιτυχίες.

Από τις επιχειρήσεις εκείνες οι σοβαρότερες διεξάχθηκαν στη ΒΔ εσχατιά της Ελλάδας, στα άκρα της Ηπείρου, και είχαν ως επίκεντρο την τραχειά οροσειρά της Μουργκάνας.

Η οροσειρά αυτή, όπως είδαμε, καταλήφθηκε από τους αντάρτες τον Νοέμβριο του 1947, με τον ελιγμό της Δυτικής Ηπείρου. Και η εγκατάστασή τους εκεί επάνω δημιουργούσε μόνιμη απειλή κατά των νώτων της VIII Μεραρχίας του στρατού. Έτσι διατάχθηκε η μεραρχία αυτή να ανακαταλάβει τη Μουργκάνα πριν αρχίσουν οι μεγάλες επιχειρήσεις του 1948.

Στην περιοχή όμως του επίμαχου όρους υπήρχαν 5 «τάγματα» ανταρτών, συνολικής δύναμης 850-950 ανδρών, που οργάνωσαν την άμυνά της με ημιμόνιμες οχυρώσεις και πολλά έργα εκστρατείας.

Εναντίον τους η VIII Μεραρχία με διοικητή τον ταξίαρχο Μ. Αντωνόπουλο εκπόνησε το σχέδιο «Πελαργός». Και την 25η Φεβρουαρίου εξόρμησαν 7 τάγματα πεζικού της 74, 75 και 76 Ταξιαρχίας, η Γ' Μοίρα ΛΟΚ και 2 ουλαμοί πυροβολικού. Αλλά, αφού κατέλαβαν αρχικά μέγα μέρος της οροσειράς, δέχτηκαν την 4η Μαρτίου ισχυρή αιφνιδιαστική επίθεση των ανταρτών η οποία ανέτρεψε την κατάσταση.

Το 611 τάγμα και μια διλοχία ΛΟΚ διαλύθηκαν μέσα σε πανικό στην Ταβέρα. Ένας λόχος του 581 τάγματος εξοντώθηκε. Οι ταξιαρχίες διχοτομήθηκαν και απειλήθηκαν με πλήρη καταστροφή. Αναγκάστηκαν τότε να συμπτυχθούν πέραν της Μουργκάνας και η επιχείρηση «Πέργαμος» διακόπηκε την 6η Μαρτίου.

Το βιβλίο τής ΔΙΣ με αντικειμενικότητα και χωρίς να φείδεται χαρακτηρισμών («πανικός», «διελύθη», «απωλέσθη») αναγνωρίζει την αποτυχία (σελ. 29-30) και δίνει τους εξής αριθμούς απωλειών:

«Στρατός: Νεκροὶ 2 ἀξιωματικοὶ καὶ 37 ὁπλῖτες. Ἀγνοούμενοι 4 ἀξιωματικοὶ καὶ 173 ὁπλῖτες.

»Συμμορῖται: 54 εὑρεθέντες νεκροὶ καὶ 65 παραληφθέντες. Συλληφθέντες 3 καὶ παραδοθέντες 8».

Και νά πώς περιγράφει τη μάχη το Γενικό Αρχηγείο των Ανταρτών σε έκθεση που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Δημοκρατικός Στρατός* (τεύχος Μαΐου 1948):

«...Τὴν νύκτα τῆς 4/5 Μαρτίου τμήματά μας (μία διλοχία ὡς ἐφεδρεία τοῦ Ἀρχηγείου καὶ μία διλοχία ἀπὸ τὸ δεξιὸ τῆς διάταξής μας) στὸ Νότιο τομέα, μὲ βάση ἐξόρμησης τὰ ὑψώματα Λιντίζντας, ἐπιτίθεται αἰφνιδιαστικὰ καὶ κεραυνοβόλα πρὸς Μελίσσι-Πόβλα-Πλοκίστα-Γκελίλ, στὸ ἀριστερὸ τῆς διάταξης τῆς 76ης μοναρχοφασιστικῆς Ταξιαρχίας, ἐνῶ σὲ ὁλόκληρο τὸν ὑπόλοιπο τομέα ἐξαπολύονται ὅλη τὴν νύκτα ἰσχυρὲς ἐπιθετικὲς κρούσεις ἀπὸ ἄλλα τμήματά μας. Ὁ ἐπιθετικὸς ἑλιγμὸς τῶν τμημάτων μας, πέτυχε τὸν αἰφνιδιασμὸ καὶ τὰ τμήματά μας ἀνατρέπουν καὶ διαλύουν τὸ 611 μοναρχοφασιστικὸ τάγμα καὶ τὸ τάγμα Γαλάνη καὶ ἐπιτυγχάνουν ὅλους τοὺς ἀντικειμενικοὺς σκοπούς. Ἀνακατελήφθησαν τὸ χωριὸ Πόβλα καὶ τὰ ὑψώματα Μελίσσι, Πλοκίστα καὶ Γκελίλ, ἐνῶ ὁ Λόχος τῆς Δημοκρατικῆς Νεολαίας τοῦ Ἀρχηγείου μας μετὰ σκληρὸ ἀγῶνα ἀνατρέπει καὶ διαλύει τὸν 4 Λόχο τοῦ 611 μοναρχοφασιστικοῦ Τάγματος καὶ ἀνακαταλαμβάνει τὴν Ταβέρα...»

Η δεύτερη επίθεση

Αλλά η Μουργκάνα έπρεπε να ανακαταληφθεί. Λίγο μετά την αποτυχία του σχεδίου «Πελαργός» έφτανε στα Ιωάννινα ο στρατηγός Βαν Φλητ, ο οποίος έλεγε στη διοίκηση της VIII Μεραρχίας: «Πώς είναι δυνατόν να αφήνετε αυτό το αγκάθι μέσα στο σώμα του στρατού; Η υπόθεση της Μουργκάνας πρέπει οπωσδήποτε να τερματιστεί με νίκη πριν από την έναρξη των κυρίων επιχειρήσεων κατά του Γράμμου».

Πράγματι η μεραρχία εκπόνησε το σχέδιο «Ιέραξ». Και την 30ή Μαρτίου εξορμούσε πάλι κατά της σκληροτράχηλης οροσειράς. Οι ίδιες δυνάμεις αντιπαρατάσσονταν περίπου και τη φορά αυτή, με πρόσθετη ενίσχυση της VIII μεραρχίας σε πυροβολικό και με συμμετοχή της αεροπορίας. Αλλά οι αντάρτες στο μεταξύ είχαν προικίσει την οχύρωση της περιοχής με άφθονες νάρκες από την Αλβανία. Τα τάγματα του στρατού ενεπλάκησαν στα ναρκοπέδια, καθηλώθηκαν και μέσα στις εκρήξεις των ναρκών δέχτηκαν τις πλευρικές επιθέσεις των ανταρτών. Αναγκάστηκαν και πάλι να εγκαταλείψουν ραγδαία το στόχο τους και

την 5η Απριλίου η επιχείρηση διακόπηκε για δεύτερη φορά. Οι απώλειες του στρατού ήταν 40 νεκροί οπλίτες, τραυματίες 10 αξιωματικοί και 267 οπλίτες, καθώς και 10 αγνοούμενοι. Οι αντάρτες έχασαν 68 νεκρούς και 11 συλληφθέντες ή παραδοθέντες.

Η Μουργκάνα διατηρήθηκε έτσι στα χέρια του «Δημοκρατικού Στρατού». Αλλά η δίδυμη μάχη της αποτελούσε προειδοποίηση για το κράτος, πόσο δύσκολη και σκληρή θα ήταν η επιχείρηση κατά του Γράμμου.

Η προκαταρκτική φάση

Ο χειμώνας είχε πια παρέλθει και πλησίαζε η μέρα που θα άρχιζε η κυρίως εκστρατεία του 1948, με πρώτη φάση την εκκαθάριση της Ρούμελης («Χαραυγή»). Στο μεταξύ η προκαταρκτική περίοδος είδαμε πως δεν ήταν φτωχή σε δραστηριότητα. Κατά τον απολογισμό τού ΓΕΣ (στο ίδιο έργο τής ΔΙΣ, σελ. 38-39), στο χρονικό διάστημα 1 Ιανουαρίου - 15 Απριλίου 1948 ο στρατός διεξήγαγε 608 επιθετικές προσβολές ή αναγνωρίσεις και οι αντάρτες 729 ενέργειες (προσβολές, παρενοχλήσεις, καταστροφές τεχνικών έργων, προσκρούσεις επί ναρκών).

Και οι απώλειες, πάντα κατά την ίδια πηγή (σελ. 39), ήταν:

α. ΣΤΡΑΤΟΣ

	Ἀξιωματικοί	*Ὁπλῖτες*
Νεκροί	*31*	*345*
Τραυματίες	*61*	*1.447*
Ἀγνοούμενοι	*22*	*568*

β. ΑΝΤΑΡΤΕΣ

Συλληφθέντες	*1.655*
Νεκροί	*1.507*
Παραδοθέντες	*1.436*

Αλλά προστίθεται η διευκρίνιση της ΔΙΣ ότι:

«Στὶς ἀπώλειες τοῦ στρατοῦ συμπεριλαμβάνονται καὶ οἱ ὁπλῖται Χωροφυλακῆς καὶ ΜΑΥ.

»Στὶς ἀπώλειες τῶν ἀνταρτῶν συμπεριλαμβάνονται "καὶ οἱ συνεργάται καὶ οἱ αὐτοαμυνῖται καθὼς καὶ οἱ βιαίως συλληφθέντες καὶ παραδοθέντες"».

Όλη όμως αυτή η αιματηρή δραστηριότητα ήταν απλώς η εισαγωγή στην ελληνική τραγωδία που έμελλε με άπαυστη και συγκλονιστική συνέπεια να παιχτεί δραματικά μέχρι το τέλος.

Εκστρατεία στη Ρούμελη

Η άνοιξη του 1948 ήταν πολύ ψυχρή. Τη 15η Απριλίου τα βουνά της Ρούμελης καλύπτονταν ακόμη από άφθονα χιόνια και παγερός καιρός επικρατούσε στα υψίπεδα, όπως στο Καρπενήσι. Εκείνη την ημέρα ακριβώς εξορμούσε το ενισχυμένο Α' Σώμα Στρατού για να εκκαθαρίσει ριζικά τη Στερεά Ελλάδα από τους αντάρτες. Ήταν η έναρξη της μεγάλης εκστρατείας του 1948.

Γιατί πρώτος στόχος της νέας στρατιωτικής προσπάθειας του κράτους ήταν η Ρούμελη; Διότι αποτελούσε τη βάση της τεράστιας κίνησης από Νότο προς Βορρά που είχε σχεδιάσει η νέα στρατιωτική ηγεσία. Αλλά και για ειδικούς λόγους που τους εξηγεί το ΓΕΣ, με το επίσημο βιβλίο τής ΔΙΣ που προαναφέραμε (σελ. 44):

«Οἱ Κ/συμμορῖται κατὰ τὰ ἔτη 1947 καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1948 παρὰ τὰς διεξαχθείσας σκληρὰς καὶ αἱματηρὰς μάχας τοῦ σχεδίου Ἐπιχειρήσεων "Τέρμινους" καὶ τῶν συμπληρωματικῶν μέχρι τέλους τοῦ ἔτους ἀναληφθεισῶν ἐκκαθαριστικῶν ἐνεργειῶν, ἐκυριάρχουν ὁλοκλήρου τοῦ κορμοῦ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, κατὰ δὲ τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1947 καὶ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1948 ἔφθασαν μέχρι τῆς Πάρνηθος. Ἡ προσέγγισις αὕτη τῶν συμμοριτῶν μέχρι τῶν κρασπέδων τῆς πρωτευούσης ἔσχε μεγίστην ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἀττικῆς, διότι ἐπέδρασε δυσμενῶς ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ τῶν ἐθνικοφρόνων πολιτῶν, ἐνῷ συγχρόνως ἀνεζωπύρωσε τὰς διαθέσεις ἐξεγέρσεως τῶν ἐν Ἀθήναις ὁμοϊδεατῶν των. Κατὰ τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1948 οἱ Κ/συμμορῖται ἐξήσκουν ἀπόλυτον ἔλεγχον ἐφ' ὁλοκλήρου σχεδὸν τῆς περιοχῆς τῆς Ρούμελης καὶ μόνον αἱ πόλεις Θῆβαι, Λεβάδεια, Ἀταλάντη, Ἄμφισσα, Λιδωρίκιον, Ἀγρίνιον, Καρπενήσιον καὶ Λαμία δὲν ἠλέγχοντο ὑπ' αὐτῶν, προσεβάλλοντο ὅμως ἐνίοτε ὑπὸ τούτων καὶ ἐτέλουν ὑπὸ τὸν διαρκῆ ἐφιάλτην τῆς καταστροφῆς. Αἱ συγκοινωνίαι, μηδὲ τῆς σιδηροδρομικῆς ἐξαιρουμένης, ἦσαν ἐπισφαλεῖς. Μία ἐπιτυχὴς ἐπιχείρησις ἀναλαμβανομένη εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην, θὰ εἶχε μεγίστην ἐπίδρασιν οὐ μόνον ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ τοῦ στρατοῦ ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς δεινοπαθούσης περιοχῆς καὶ ἀκόμη ἐπὶ τῆς περιοχῆς τῆς Πρωτευούσης».

Μεγάλες προσδοκίες συνόδευαν την εξόρμηση. Την 25η Μαρτίου, στο πανηγυρικό διάγγελμά του, ο βασιλιάς έλεγε: «Διαπιστώνω ενώπιον του λαού μου ότι η Πατρίς ευρίσκεται εν κινδύνω». Αλλά μετά τις ορμητικές δηλώσεις του στρατηγού Βαν Φλητ τη 10η Μαρτίου («η νίκη κατά των συμμοριτών θα εξασφαλισθή εντός του θέρους») αισιοδοξία επικρατούσε στους ιθύνοντες και σε όλο τον εθνικόφρονα λαό.

Πιο συγκεκριμένα, ο αρχηγός του στρατού Δ. Γιατζής δήλωσε την ίδια ημέρα:

«Διεξάγομεν ἀγῶνα εἰδικόν, σκληρόν, πολλαπλοῦν, ἄχαριν. Τὰ τμήματά

> *μας ἀπὸ 1½ ἔτους κινοῦνται συνεχῶς καὶ καταπονοῦνται εἰς σκληρὸν ἀγῶνα».*

Αλλά και αυτός αφέθηκε στο ρεύμα της αισιοδοξίας:

> *«Τὸ ἐπιθετικὸν πνεῦμα τῶν μονάδων μᾶς κάνει νὰ πιστεύωμεν ὅτι ὁ ἀγὼν συντόμως θὰ τερματισθῆ ἐπιτυχῶς. Τὰ μέσα ποὺ διαθέτομεν εἶναι ἱκανὰ νὰ ἀνταποκριθοῦν εἰς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ μας».*

Άλλωστε ο Βαν Φλητ λίγες ημέρες αργότερα επαναλάμβανε τη συντριπτική του βεβαιότητα:

> *«Μέχρι τέλους τοῦ ἔτους θὰ ἔχη ἐπέλθη ἡ πλήρης ἧττα τῶν κομμουνιστικῶν συμμοριακῶν δυνάμεων καὶ ὁ τερματισμὸς τοῦ ἐμφυλίου πολέμου ἐν Ἑλλάδι».*

Με αυτοπεποίθηση λοιπόν η στρατιωτική ηγεσία άνοιγε τους κρουνούς των μεγάλων επιχειρήσεων. Και ήταν δικαιολογημένη, γιατί τώρα εφορμούσε στη Ρούμελη με «πληθωρισμόν δυνάμεων» κατά τον χαρακτηρισμό του στρατηγού Τσακαλώτου. Οι ημέρες της επιχείρησης «Τέρμινους» με τα ισχνά μέσα βρίσκονταν πολύ μακριά. Στη «Χαραυγή» συμμετείχαν τρεις πλήρεις μεραρχίες (I, IX, X) με 27 μάχιμα τάγματα, 16 τάγματα εθνοφρουράς, 2 μοίρες ΛΟΚ, ένας λόχος πολυβόλων, ένα τάγμα ασφαλείας σιδηροδρόμων, 4 τάγματα διαβιβάσεων, ένα τάγμα χωροφυλακής, μερικοί ειδικοί λόχοι. Ισχυρό πυροβολικό υποστήριζε τη δύναμη αυτή: 14 πυροβολαρχίες, δηλαδή 56 πυροβόλα και 4 σωλήνες βαρέων όλμων. Επιπλέον ένα σύνταγμα αναγνώρισης με 45 θωρακισμένα οχήματα. Πέραν αυτών, το ναυτικό με 4 αντιτορπιλικά στον Κορινθιακό και τον Ευβοϊκό Κόλπο (για να παρεμποδίσουν τη διαφυγή των ανταρτών από τη θάλασσα) και προπαντός η αεροπορία, με 2 μοίρες δίωξης και 2 σμήνη παρατήρησης και συνδέσμων, συμπλήρωναν τη δύναμη της εκστρατείας που υπαγόταν στο Α' Σώμα Στρατού, με διοικητή τον αντιστράτηγο Θρ. Τσακαλώτο.

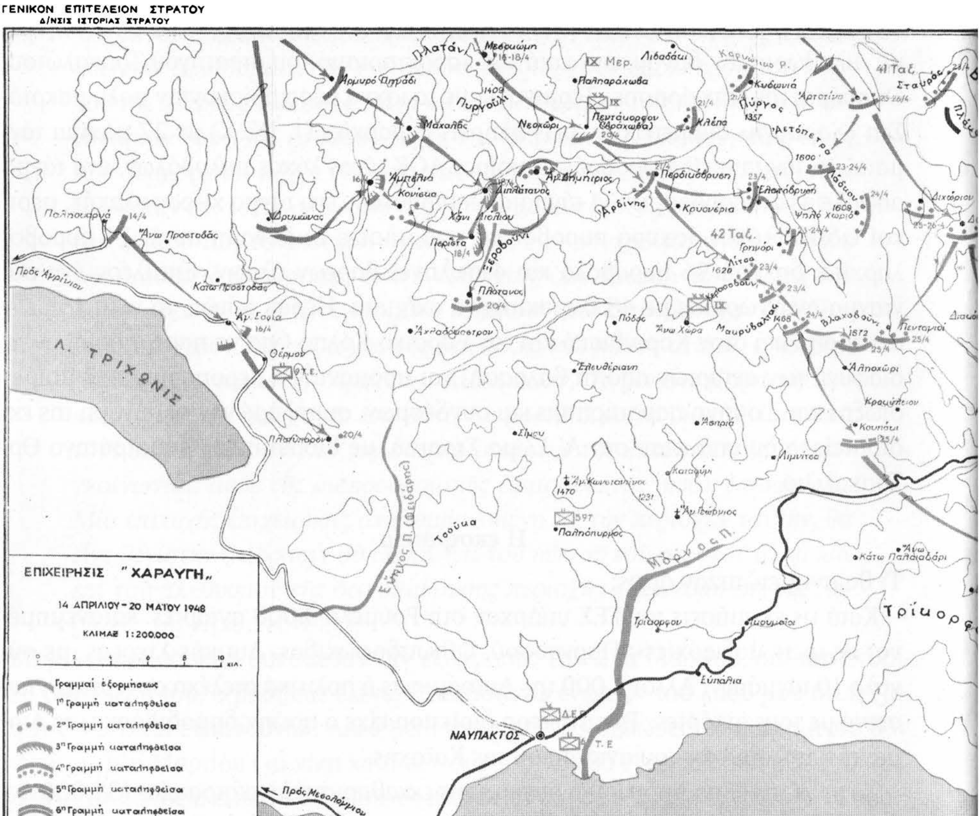
Η εκστρατεία

Τι θα αντιμετώπιζαν όμως;

Κατά τις εκτιμήσεις τού ΓΕΣ υπήρχαν στη Ρούμελη 3.000 αντάρτες, κατανεμημένοι σε τρεις «ταξιαρχίες»: Παρνασσού, Φθιωτιδοφωκίδος, Δυτικής Στερεάς, με σύνολο 10 ταγμάτων. Άλλοι 2.000 της Αυτοάμυνας ή πολιτικά στελέχη συνεργάζονταν στενά με τους αντάρτες. Την ανώτερη διοίκηση είχε ο πρώην δημοδιδάσκαλος Διαμαντής, παλαίμαχος του αντάρτικου της Κατοχής.

Το πρωί της 15ης Απριλίου η δύναμη της εκκαθαριστικής εκστρατείας (35.000 άνδρες) εξόρμησε χωρίς να επιδιώκει τώρα τους αποτυχημένους κλοιούς και εγκλωβισμούς. Ο «πληθωρισμός των δυνάμεων» επέτρεπε στη διοίκηση να «χτενίζει» με

πολυάριθμες μακρές φάλαγγες την περιοχή των εκκαθαρίσεων η οποία σχημάτιζε ένα τραχύ τετράπλευρο με περίμετρο περίπου 350 χιλιομέτρων. Εκεί μέσα ήταν συσσωρευμένοι πανύψηλοι ορεινοί όγκοι σαν τον Παρνασσό (υψ. 2.452), την Γκιώνα (υψ. 2.510), τα Βαρδούσια (υψ. 2.437), την Οίτη (υψ. 2.152). Ένας μόνο κλοιός ή καλύτερα φραγμός έκλεινε το τετράπλευρο από Βορρά. Και από αυτόν ξεκινούσαν οι αιχμές που έσκιζαν την πελώρια εκείνη μάζα των βουνών, καταδιώκοντας αμείλικτα τους αντάρτες με κοινή, συνδυασμένη κατεύθυνση από Β (κοιλάδα Σπερχειού) και από ΒΔ (ορεινοί όγκοι Χελιδώνα και Παναιτωλικό) προς τον κεντρικό ορεινό όγκο της Γκιώνας. Αυτή είχε καθοριστεί από το σχέδιο ως χώρος καταστροφής των ανταρτικών δυνάμεων.

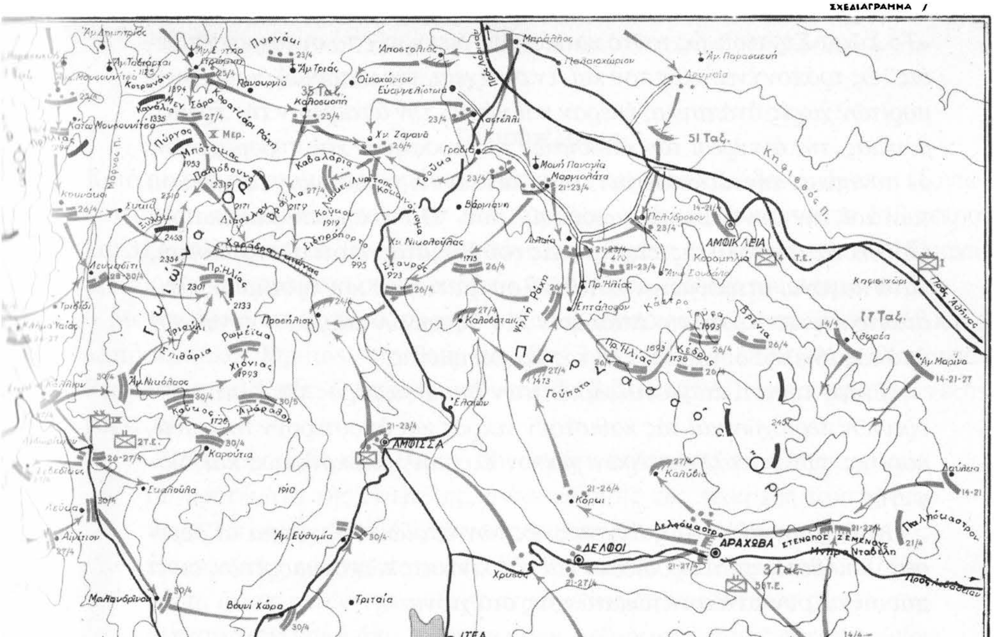

Οι αντάρτες αντιλήφθηκαν τη συγκέντρωση των δυνάμεων του στρατού. Και το σχέδιο του Διαμαντή ήταν απλό: οι τρεις «ταξιαρχίες», η καθεμία χωριστά, θα προσπαθούσαν να ξεφύγουν από τον χώρο της εκκαθάρισης προς Βορρά, ενώ λίγα μικρά τμήματα θα παρέμεναν στη Ρούμελη αποφεύγοντας κάθε επαφή με τον στρατό.

Η επίθεση

Το σχέδιο του Διαμαντή μπήκε σε εφαρμογή αμέσως μόλις εκδηλώθηκε η επίθεση. Αλλά η ενέργεια του στρατού ήταν τόσο ταχεία και πληθωρική, ώστε οι αντάρτες

Σχεδιάγραμμα της επιχείρησης «Χαραυγή» (εκκαθάριση της Ρούμελης) την άνοιξη του 1948. Ήταν μέρος της εκστρατείας που φιλοδοξούσε να συντρίψει τελικά στον Γράμμο την οργανωμένη δύναμη των ανταρτών. (Γενικό Επιτελείο Στρατού, Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού)

έχασαν την πρωτοβουλία, ανατράπηκαν, διαλύθηκαν. Τις κινήσεις τους τις εμπόδιζαν πλήθη γυναικόπαιδων που προσκολλήθηκαν πανικόβλητα στις φάλαγγες, γιατί οι οικογένειες μαχητών, αυτοαμυνιτών, στελεχών δεν ήθελαν να παραμείνουν στα χωριά τους. Ήδη άλλωστε είχαν προηγηθεί μαζικές συλλήψεις παντός υπόπτου. Πάνω από 4.500 άτομα βρίσκονταν κιόλας συσσωρευμένα στα κρατητήρια, από τις πόλεις και τα χωριά των κάμπων της Ρούμελης. Και το φόβητρο της Μακρονήσου όπου στέλνονταν τώρα οι συλλαμβανόμενοι έκανε άλλες χιλιάδες αμάχων να ακολουθούν τους αντάρτες.

Η προέλαση του στρατού ήταν ορμητική. Βαρυχειμωνιά που κάλυψε τη ζώνη των επιχειρήσεων, με χιόνια που έφταναν σε ύψος 1 μέτρου, παρεμπόδιζε τους διώκτες, αλλά ήταν πολύ περισσότερο δυσμενής για τους διωκόμενους. Γιατί, όπως γράφει ο στρατηγός Θ. Τσακαλώτος, που όπως είδαμε διηύθυνε την επιχείρηση «Χαραυγή» (*40 Χρόνια Στρατιώτης*, Β', σελ. 116):

«Τὸ Σῶμα Στρατοῦ, ὡς τοῦτο κατεδείχθη, διεκήρυξε τὸ σύνθημα "ἐπίθεσις" ὡς τρόπον ἐνεργείας του καί, ἐν συνεχείᾳ, τὴν καταδίωξιν τῶν συμμοριτῶν χωρὶς ἀνάπαυλα, ἡμέραν καὶ νύκτα, τὴν ἀφαίρεσιν τῆς πρωτοβουλίας, τὴν ἀνεύρεσι τῶν ἀποθηκῶν των τροφίμων καὶ πυρομαχικῶν, μὲ συνέπειαν τὴν καταπόνησιν, τὴν ἐξαθλίωσιν, τὴν μείωσιν τοῦ ἠθικοῦ των καὶ τὴν συντριβὴν ἢ παράδοσίν των. Ἡ ἐνσκήψασα κακοκαιρία ἐβοήθησε κατὰ πολὺ τὰς ἐπιχειρήσεις τοῦ Σώματος, διότι οἱ συμμορῖται, κατὰ κανόνα, στερούμενοι καταλλήλου ἱματισμοῦ καὶ τροφίμων, ὑφίσταντο περισσότερον τὴν ἐπίδρασιν τῶν δυσμενῶν καιρικῶν συνθηκῶν ἀπὸ τὰς ἐθνικὰς δυνάμεις, πλήρως ἐφωδιασμένας.

»Ἐκτὸς τούτου, τὰ χιόνια καλύπτουν ἕνα μέγα μέρος τῆς ζώνης τῶν ὀρεινῶν περιοχῶν καὶ τὰς καθιστοῦν νεκρὰς καὶ ἀποστεροῦν τοὺς συμμορίτας τῶν καταλληλοτέρων χώρων ἑλιγμοῦ, ἀποκρύψεως καὶ διαφυγῆς.

»Καθιστοῦν πλείστους αὐχένας, ἐκ τῶν ὁποίων διέρχονται αἱ ὁδεύσεις, ἀδιαβάτους καὶ προδίδουν καὶ τὰς κινήσεις τῶν συμμοριτῶν, διότι παρουσιάζουν τὰ ἀποτυπώματά τους στὰ χιόνια».

Τραγωδίες

Η θέση των ανταρτών γινόταν από ημέρα σε ημέρα δυσχερέστερη. Στην αρχή ο όγκος της «ταξιαρχίας» Παρνασσίδος –500 περίπου μαχητές, ακολουθούμενοι από πολυάριθμα γυναικόπαιδα– πρόφτασε να διασπάσει το φράγμα του στρατού και μαχόμενος συνεχώς διέφυγε στα Άγραφα. Σε λίγο και το αρχηγείο με ένα «τάγμα» και τον Διαμαντή επιχείρησε επίσης απεγνωσμένη έξοδο και βρέθηκε στην ίδια πε-

ριοχή. Η «ταξιαρχία» Δυτικής Στερεάς ομοίως κατά τα 2/3 ξέφυγε και όδευσε με πολυάριθμα γυναικόπαιδα προς την Ήπειρο.

Οι υπόλοιποι όμως αντάρτες έπαθαν συμφορά. Προσβαλλόμενοι από παντού μέσα στα χιόνια, μη μπορώντας να ανασάνουν, δέχονταν επίθεση στην επίθεση, έπεφταν από ενέδρα σε ενέδρα και εξοντώνονταν. Οι άμαχοι που έτρεχαν πανικόβλητοι πίσω στις φάλαγγες, καθώς και πολλοί που είχαν στρατολογηθεί βίαια, περνούσαν φοβερές ημέρες. Σκηνές τραγωδίας παίζονταν μέσα στη βαρυχειμωνιά. Την 30ή Απριλίου βρέθηκαν νεκροί από ψύξη στον Πύργο Γκιώνας 4 γυναίκες και ένας γέρος. Την 4η Μαΐου συνέβη ένα άλλο δραματικό επεισόδιο που το επίσημο βιβλίο τής ΔΙΣ περιγράφει ως εξής (σελ. 75):

> *«Οἱ Κ/συμμορῖται κατὰ τὴν προσπάθειαν ὅπως διαφύγωσιν ἐκ τῶν γραμμῶν ἐγκλωβισμοῦ των, ἵνα μὴ προδοθῶσιν ἐκ τῶν κλαυθμηρισμῶν τῶν νηπίων τὰ ὁποῖα ἔφεραν μετ' αὐτῶν αἱ ἀκολουθοῦσαι αὐτοὺς μητέρες, ἔπνιξαν αὐτά. Τοῦτο κατετέθη ἐπισήμως ὑπὸ τῶν συλληφθεισῶν μητέρων τῶν πνιγέντων νηπίων».*

Το αποτέλεσμα

Κατά μικρές ή μεγαλύτερες ομάδες οι αντάρτες και κατά χιλιάδες οι άμαχοι εξοντώνονταν και συλλαμβάνονταν. Την 29η Απριλίου οι απώλειές τους ήταν 140 νεκροί και 313 συλληφθέντες. Την 30ή Απριλίου στην Γκιώνα αιχμαλωτίστηκαν 215 μαχητές και άμαχοι, ανάμεσα στους οποίους και ο γέρος πατέρας του Διαμαντή.

Με τον άγριο αυτό ρυθμό, πράγματι εξαρθρώθηκαν ο μηχανισμός του ΚΚΕ και ο «Δημοκρατικός Στρατός» στη Ρούμελη. Την 26η Μαΐου η επιχείρηση «Χαραυγή» θεωρήθηκε ότι έληξε. Ο απολογισμός της; Το βιβλίο τής ΔΙΣ τον αναφέρει ως εξής (σελ. 78):

> *«Παρὰ τὴν σοβαρὰν φθορὰν τὴν ὁποίαν ὑπέστησαν τὰ Κ/συμμοριακὰ συγκροτήματα τῆς Ρούμελης, ἡ ἐκκαθάρισις τῆς περιοχῆς ταύτης δὲν ὑπῆρξε πλήρης, διότι ἡ ἐξόντωσις τοῦ συνόλου τῶν Κ/συμμοριτῶν τῆς ἐκτεταμένης ταύτης περιοχῆς δὲν ἐπετεύχθη ὁλοκληρωτικῶς. Παρὰ ταῦτα ἡ ἀσφυκτιῶσα μέχρι τότε περιοχὴ νοτίως καὶ δυτικῶς τῆς Λαμίας ἀνεκουφίσθη καὶ ἡ ἀπὸ Ἀθηνῶν μέχρι Λεβαδείας ἔκτασις ἐξεκαθαρίσθη πλήρως. Τὰ ἀποτελέσματα ταῦτα ἔσχον σοβαρὰν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ πληθυσμοῦ, ἰδίᾳ τῆς πρωτευούσης, ἥτις ᾐσθάνετο σοβαρῶς τὴν πίεσιν τοῦ Κομμουνιστοσυμμοριτισμοῦ πρὸ τῶν θυρῶν της. Γενικῶς ἐπτεύχθη ἐξάρθρωσις, ἠθικὴ καὶ ὑλικὴ τῶν Κ/συμμοριτῶν εἰς τὴν Ρούμελην, διὰ τῆς ἐξοντώσεως πλέον τοῦ ἡμίσεως τῆς δυνάμεώς των, διὰ τῆς συλλήψεως μεγάλου ἀριθμοῦ σημαινόντων αὐτο-*

αμυνιτῶν, τῆς ἀνευρέσεως πολλῶν ἀποθηκῶν ὁπλισμοῦ, πυρομαχικῶν καὶ παντοειδοῦς ὑλικοῦ, τῆς καταστροφῆς τῶν ἐγκαταστάσεών των».

Πιο παραστατικά, ο στρατηγός Δ. Ζαφειρόπουλος αναφέρεται στο ουσιώδες γεγονός ότι διασώθηκε ένα μεγάλο μέρος των ανταρτών στα Άγραφα και γράφει (*Ο Αντισυμμοριακός Αγών*, σελ. 358):

«Εἰς τὰ Ἄγραφα τὰ συμμοριακὰ αὐτὰ τμήματα μετὰ τῶν τμημάτων τοῦ Ἀρχηγείου τῆς Θεσσαλίας, ἑνωθέντα ἤρχισαν ἀντιπερισπασμοὺς εἰς τὰς περιοχὰς Τζουμέρκων-Βάλτου-Ἀγράφων-ὑψίπεδα Νευροπόλεως-Κόζακα καὶ ἐκαιροσκόπουν νὰ ἀναμολύνουν ἐν εὐθέτῳ χρόνῳ τὴν Ρούμελην.

»Κατὰ τὴν ἐνέργειαν τῶν ἀντιπερισπασμῶν ἀνεμόλυναν τὸ ὑψίπεδον τῆς Νευροπόλεως καὶ τὸν Κόζακα, ἀπὸ τὰς ὁποίας περιοχὰς εἶχον ἀπωθηθῆ πρὸ ἑνὸς ἔτους. Διὰ τῆς ἀνακαταλήψεως τῶν ὑψιπέδων Νευρουπόλεως-Κόζακα ἐπετεύχθη ἡ ἑνότης τῆς βορείου μετὰ τῆς νοτίου Πίνδου, πρᾶγμα ὅπερ ἐνεῖχε μεγάλην στρατηγικὴν σημασίαν διὰ τὴν μελλοντικὴν ἐξέλιξιν τοῦ συμμοριτισμοῦ...

»Ἀποτέλεσμα: Δὲν ἐπετεύχθη ἡ καταστροφὴ τῶν συμμοριακῶν δυνάμεων, διότι διέφυγε τὸ συγκρότημα τοῦ Διαμαντῆ εἰς τὰ Ἄγραφα. Πλὴν ἀνέπνευσεν ἡ περιοχὴ ἀπὸ Λαμίας μέχρι τῶν προθύρων τῶν Ἀθηνῶν ἐκ τῆς ἐπικρατούσης ἀσφυκτικῆς καταστάσεως εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην. Αἱ ὁδικαὶ καὶ σιδηροδρομικαὶ ἀρτηρίαι ἀπηλλάγησαν τοῦ ἐλέγχου τῶν συμμοριτῶν».

Ο απολογισμός της εκστρατείας

Μόλις ξεκαθαρίστηκε η Ρούμελη, από τα μέσα Μαΐου άρχισε η ταχεία μετακίνηση του στρατού εκστρατείας που πήρε μέρος προς τον Γράμμο. Στο πέρασμά τους οι τρεις μεραρχίες ενέργησαν εκκαθάριση των Αγράφων και της Όθρυος, όπου βρίσκονταν οι αντάρτες που διέφυγαν από τη Ρούμελη και οι τοπικές δυνάμεις τους. Σ' αυτές περιλαμβανόταν, στην Όθρυ, και το πρώτο αντάρτικο ιππικό: το «Συγκρότημα Στέφου» από 250 ιππείς που έκανε συχνές επιδρομές στον θεσσαλικό κάμπο. Αλλά οι δευτερεύουσες αυτές επιχειρήσεις δεν υπήρξαν επιτυχείς. Και το βιβλίο τής ΔΙΣ καταλήγει ως εξής για τον όλο κύκλο των αγώνων:

«Διὰ τῆς ἐκκαθαριστικῆς ἐπιχειρήσεως εἰς τὴν περιοχὴν Ἀγράφων-Ὄθρυος, ἔληξε τὸ πρῶτον μέρος τοῦ γενικοῦ σχεδίου ἐπιχειρήσεων τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Στρατοῦ κατὰ τῶν Κ/συμμοριτῶν τὸ καταρτισθὲν διὰ τὸ ἔτος 1948. Ἡ πραγματοποίησις τοῦ πρώτου μέρους ἀπήτησε προπαρασκευὴν διαρκείας δύο καὶ ἡμίσεων μηνῶν, ἤτοι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ

Φεβρουαρίου μέχρι τῶν μέσων τοῦ Ἀπριλίου. Ἡ ἐκτέλεσις τοῦ σχεδίου διὰ τὴν Ρούμελην, τὴν Ὄθρυν καὶ τὰ Ἄγραφα ἀπήτησε 45 περίπου ἡμέρας, ἤτοι ἀπὸ τῆς 15ης Ἀπριλίου μέχρι τέλους Μαΐου.

»Διὰ τὰς ἐκκαθαριστικὰς ταύτας ἐνεργείας διετέθησαν δυνάμεις ἐκ 50 περίπου ταγμάτων καὶ 14 πυροβολαρχιῶν. Ἐκ τῶν δυνάμεων τούτων αἱ Ι, ΙΧ καὶ Χ Μεραρχίαι προεβλέπετο νὰ χρησιμοποιηθῶσιν ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Γράμμου διὰ τὰς κυρίας κατὰ τῶν Κ/συμμοριτῶν ἐπιχειρήσεις. Αἱ δυνάμεις αὗται εἶχον καταπονηθῆ σωματικῶς καὶ εἶχον ἀνάγκην ἀναπαύσεως, ὡς καὶ ἀντικαταστάσεως τοῦ ἐφθαρμένου ἱματισμοῦ των καὶ τῆς ὑποδήσεώς των. Εἶχον διανύσει μεγάλας ἀποστάσεις κινούμεναι συνεχῶς, ἐπὶ λίαν ὀρεινῶν ἐδαφῶν καὶ ἡ μέλλουσα ἀποστολὴ τούτων, ἐκάλει ταῦτα πρὸς τὰς νέας μεγάλου μήκους μεταφορὰς καὶ πορείας μέχρι λήξεως τῆς νέας ἐπιθετικῆς των διατάξεως.

»Ἡ ἐκκαθάρισις τῆς Ρούμελης δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ἐπιτυχοῦσα, καίτοι ποσοστὸν τῶν Κ/συμμοριτῶν ταύτης ἐπέτυχε νὰ διαφύγη. Τὸ αὐτὸ δὲν δύναται νὰ λεχθῆ διὰ τὰς ἐκκαθαριστικὰς ἐπιχειρήσεις τῶν περιοχῶν τῆς Ὄθρυος καὶ τῶν Ἀγράφων, ὁπόθεν τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν Κ/συμμοριτῶν διέφυγε. Κατὰ πᾶσαν πρόβλεψιν, παρὰ τὰ ληφθέντα μέτρα ἐμπεδώσεως, ἡ ἐπαναμόλυνσις τῶν περιοχῶν τούτων, θὰ ἦτο δυνατὴ οὐχὶ βεβαίως ἀμέσως, ἀλλὰ μετά τινα χρόνον.

»Αἱ μέλλουσαι νὰ ἐπιχειρήσωσι κατὰ τοῦ Γράμμου δυνάμεις, κατὰ τὸ πρῶτον τοὐλάχιστον στάδιον τῶν ἐνεργειῶν των, θὰ ἦσαν ἀπηλλαγμέναι ἐνοχλήσεων ἐκ τῶν περιοχῶν τῆς Ρούμελης καὶ τῆς Θεσσαλίας. Πάντως τὸ σύνολον σχεδὸν τῶν μεραρχιῶν τοῦ στρατοῦ ἐκστρατείας ἠδύνατο ἤδη νὰ χρησιμοποιηθῆ πρὸς τὸν Γράμμον, καὶ τὰ τάγματα Ἐθνοφρουρᾶς ὑπελογίζετο ὅτι θὰ ἦσαν εἰς θέσιν νὰ τηρήσωσι τὴν τάξιν εἰς τὰς ἐκκαθαρισθείσας περιοχάς.

»Πρὸς τὰς νέας ταύτας, μεγάλης κλίμακος ἐπιχειρήσεις, αἵτινες προορίζοντο νὰ συντρίψωσι τὸ ἐπίκεντρον τοῦ Κ/συμμοριτισμοῦ, τόσον ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ὅσον καὶ αἱ ἔνοπλοι δυνάμεις ἀπέβλεπον μετὰ πεποιθήσεως εἰς τὴν πλήρη καὶ ταχεῖαν ἐπιτυχίαν των. Ὑπὸ τὸ φῶς τοιούτων ψυχολογικῶν καὶ ὑλικῶν συνθηκῶν ἤρξατο ἐν συνεχείᾳ ἡ "Πρώτη μάχη τοῦ Γράμμου"».

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Ο στρατηγός Σαράφης, αρχηγός του ΕΛΑΣ (αριστερά), με τον στρατηγό Μάντακα, γραμματέα στρατιωτικών της ΠΕΕΑ. Ο Μάντακας βρισκόταν στην Κρήτη έως την άνοιξη του 1944, οπότε ήρθε στην ηπειρωτική Ελλάδα. Ήταν έμπιστος του ΚΚΕ και κατά πάσαν πιθανότητα μέλος του.

ΚΑΤΩ: Ο Ναπολέων Ζέρβας (με λευκά, στη μέση) σε μια τελετή στο μνημείο του Άγνωστου Στρατιώτη, το καλοκαίρι του 1946. Ο πολέμαρχος της Κατοχής έγινε αρχηγός κόμματος μετά τη Βάρκιζα και έπαιξε αξιόλογο πολιτικό ρόλο. Υπήρξε από τους δυναμικότερους παράγοντες της εποχής και ως υπουργός Δημοσίας Ασφαλείας το 1946 και το 1947 επέβαλε σκληρή πολιτική κατά της Αριστεράς. Στη φωτογραφία, αριστερά του Ζέρβα, ο τότε γενικός γραμματέας του υπουργείου Δημοσίας Ασφαλείας Γ. Σταυρόπουλος.

ΕΠΑΝΩ: Ο Κωνσταντίνος Τσαλδάρης και η σύζυγός του στο Παρίσι το καλοκαίρι του 1946. Ο πολιτικός αυτός ήταν ο εκφραστής της πολιτικής της Δεξιάς, που είχε ως πρόγραμμα τη δυναμική αντιμετώπιση των ανταρτών με κάθε μέσο. Προσωπικά όμως ήταν πάντα αγαθότατος και πραότατος. Συχνά επενέβη παρασκηνιακά σε μεμονωμένες περιπτώσεις για να σώσει ανθρώπους από το εκτελεστικό απόσπασμα.

ΔΕΞΙΑ: Τον Ιούλιο του 1946 ο πρωθυπουργός Κ. Τσαλδάρης έφτασε στο Λονδίνο. Στη φωτογραφία ένα γραφικό στιγμιότυπο του αρχηγού των Λαϊκών ενώ χτυπάει την πόρτα του πρώην Βρετανού πρωθυπουργού Ουίνστον Τσώρτσιλ.

ΕΠΑΝΩ: Το 1946: Ο πρωθυπουργός Κ. Τσαλδάρης και ο Αμερικανός πρεσβευτής Μακ Βη. Ο «ντε γιούρε» και ο «ντε φάκτο». Ο Τσαλδάρης πήγαινε στην Αμερική και στο αεροδρόμιο κάνει τις τελευταίες συνεννοήσεις με τον Αμερικανό πρεσβευτή.

ΔΕΞΙΑ: Το 1946 ο στρατός είχε ελλιπή οπλισμό αγγλικής προέλευσης. Στη φωτογραφία ένα θωρακισμένο αυτοκίνητο περιπολεί σε μια εθνική αρτηρία. Μόνο μετά το καλοκαίρι του 1947 θα αρχίσει η μαζική χρησιμοποίηση των αμερικανικών όπλων.

ΕΠΑΝΩ: Οι καταστροφές του πολέμου άρχισαν από την άνοιξη του 1946. Στη φωτογραφία η Γουμένιτσα της κεντρικής Μακεδονίας μετά από μια επίθεση των ανταρτών.

ΚΑΤΩ: Και άλλη εικόνα του πολέμου: Οι αντάρτες κατέστρεψαν μια σιδηροδρομική γέφυρα και έπληξαν μια αμαξοστοιχία. Οι επιβάτες διαπεραιώνονται από το τρένο σε άλλα μεταφορικά μέσα για να συνεχίσουν το ταξίδι. Για μακρό διάστημα οι συγκοινωνίες θα παραλύσουν.

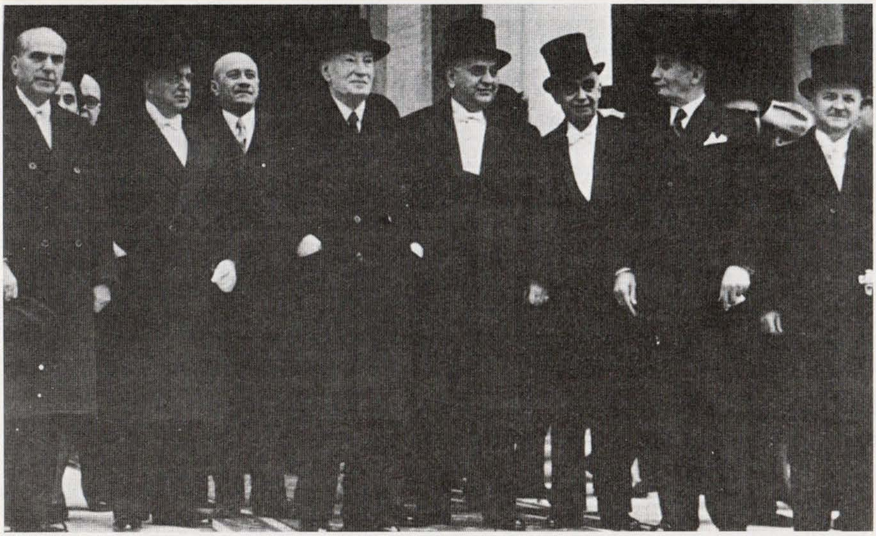

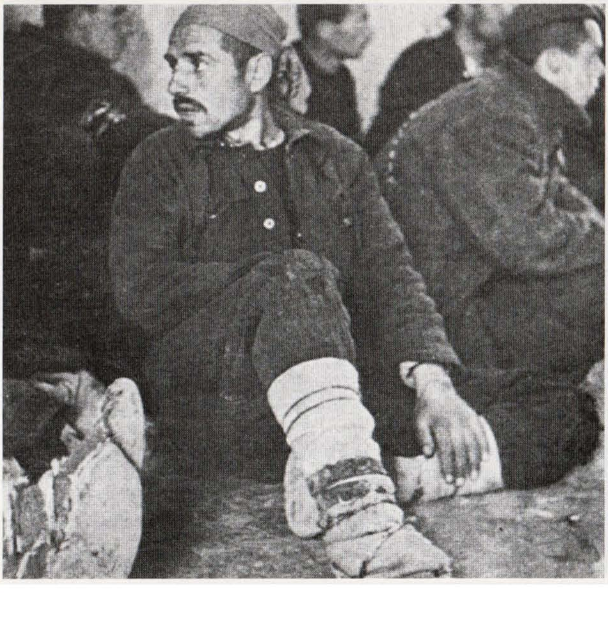
ΕΠΑΝΩ: Το Καστανόφυτο στον Γράμμο. Το γραφικό αυτό χωριουδάκι ήταν έδρα του υπαρχηγείου του «Δημοκρατικού Στρατού».

ΚΑΤΩ: Από τον ανταρτοπόλεμο το 1947: αμυντικές θέσεις του στρατού οργανώνονται πυρετωδώς κάπου στη Στερεά Ελλάδα.

ΕΠΑΝΩ: Η Κυβέρνηση Σοφούλη την 25η Μαρτίου 1948 στη Μητρόπολη. Σχηματίστηκε το φθινόπωρο του 1947 και ήταν η δεύτερη φορά που ο αρχηγός των Φιλελευθέρων αναλάμβανε την πρωθυπουργία μετά την Απελευθέρωση. Ο Σοφούλης διακρίνεται στη μέση με τον Ντίνο Τσαλδάρη, αρχηγό του Λαϊκού Κόμματος, δίπλα του.

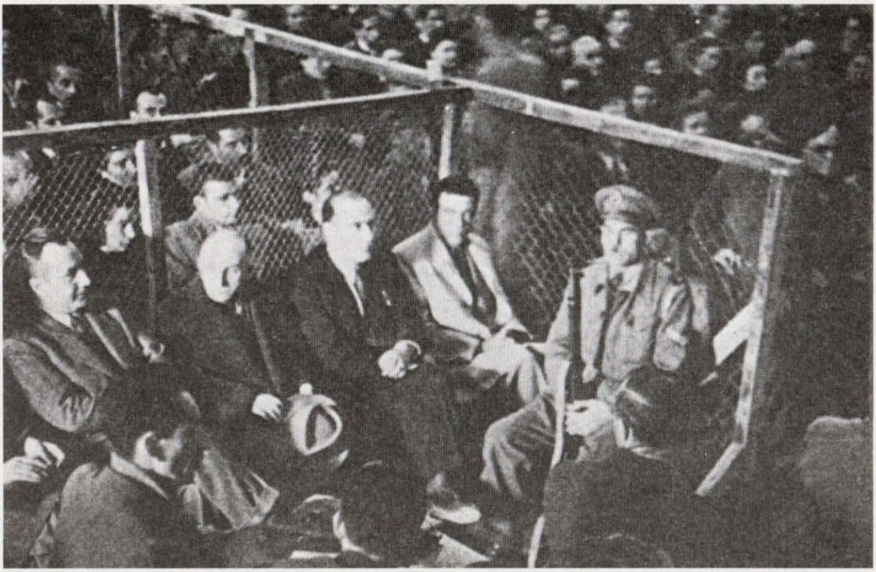
ΔΕΞΙΑ ΚΑΤΩ: Το 1947 οι μάχες ήταν πυκνές και καταστρεπτικές. Οι αντάρτες χτυπούσαν τις πόλεις και συχνά αντιμετώπιζαν τα θωρακισμένα του στρατού. Στη φωτογραφία μια εικόνα μακεδονικής πόλης ύστερα από καταστρεπτική επιδρομή των ανταρτών.

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Αιχμάλωτοι αντάρτες από τις επιχειρήσεις στους Παπάδες της Δράμας το 1947.

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Οι όλμοι του στρατού βάλλουν στα βουνά του ανταρτοπόλεμου. Ο στρατιωτικός εξοπλισμός χώλαινε τα δύο πρώτα έτη, αλλά κατόπιν έγινε πλούσιος.

ΕΠΑΝΩ: Ομαδική δίκη στο έκτακτο στρατοδικείο της Θεσσαλονίκης το 1948. Οι κατηγορούμενοι διακρίνονται στο πίσω μέρος, μέσα στα διχτυωτά. Μπροστά κάθονται οι συνήγοροί τους.

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Οι κατηγορούμενοι στη δίκη των εκτελεστών του υπουργού Δικαιοσύνης Χρ. Λαδά το 1948. Ένα από τα επεισόδια της φοβερής «μάχης των πόλεων» στην οποία τόσο υπολόγιζε ο Ζαχαριάδης. Υπολογισμοί μάταιοι, γιατί οι αστυνομικές δυνάμεις νίκησαν συντριπτικά. Πάνω δεξιά διακρίνεται ο Ευστρ. Μουτσογιάννης, ο νεαρός που σκότωσε τον Λαδά αλλά και που οδήγησε κατόπιν τους αστυνομικούς στη σύλληψη των συντρόφων του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΠΡΩΤΗ ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΓΡΑΜΜΟΥ

Ο ΓΡΑΜΜΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΒΙΤΣΙ • ΟΙ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΚΑΙ Η ΔΙΑΤΑΞΗ ΤΩΝ ΔΥΟ ΑΝΤΙΠΑΛΩΝ • ΜΑΧΗ ΚΑΤΑΣΚΟΠΙΑΣ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ «ΚΟΡΩΝΙΣ» • ΤΟ ΚΚΕ ΚΛΕΒΕΙ ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ • ΠΡΩΤΕΣ ΑΠΟΤΥΧΙΕΣ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ • ΖΗΤΟΥΝΤΑΙ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΑΜΕΡΙΚΑΝΟΥΣ ΕΜΠΡΗΣΤΙΚΕΣ ΒΟΜΒΕΣ ΝΑΠΑΛΜ • ΕΠΕΜΒΑΣΗ ΤΟΥ Α' ΣΩΜΑΤΟΣ ΣΤΡΑΤΟΥ • Η ΑΛΕΒΙΣΤΑ ΔΕΝ ΠΕΦΤΕΙ • ΣΚΛΗΡΕΣ ΜΑΧΕΣ ΣΤΟΝ ΚΛΕΦΤΗ ΕΩΣ ΟΤΟΥ ΕΚΠΟΡΘΗΘΕΙ • ΔΙΑΡΡΗΞΗ ΤΟΥ ΓΡΑΜΜΟΥ ΚΑΙ ΚΑΤΑΛΗΨΗ ΤΗΣ ΚΟΡΥΦΗΣ ΤΟΥ • ΓΕΝΙΚΗ ΥΠΟΧΩΡΗΣΗ ΤΩΝ ΑΝΤΑΡΤΩΝ • ΜΕ ΕΠΙΤΥΧΗ ΕΛΙΓΜΟ Ο ΟΓΚΟΣ ΤΩΝ ΑΝΤΑΡΤΙΚΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΔΙΑΦΕΥΓΕΙ ΣΤΟ ΒΙΤΣΙ

ΕΝΑ ΟΓΚΩΔΕΣ ΤΕΤΡΑΠΛΕΥΡΟ ανάμεσα στα αλβανικά σύνορα, στον Άνω Αλιάκμονα, στα Χάσια και στην Τύμφη (Γκαμήλα) αποτελούσε τη σιδερένια καρδιά της περιοχής των ανταρτών. Κάθε πλευρά είχε μήκος –σε ευθεία γραμμή– 120 χιλιόμετρα, εκτός της βόρειας που δεν ξεπερνούσε τα 40 χιλιόμετρα. Πανύψηλες κορυφές είναι συσσωρευμένες εκεί μέσα: ο Γράμμος 2.520 μέτρων, η Κιάφα 2.398 μέτρων, το Γκούμπελ 2.248 μέτρων. Το μέσο ύψος των κορυφογραμμών σ' αυτό το τραχύ τετράπλευρο είναι 1.500-2.500 μέτρα. Πυκνά δάση το καλύπτουν. Και, ενώ οι αμαξιτές οδοί το περιέβαλλαν, μονάχα μονοπάτια και ημιονικοί δρόμοι εισέδυαν τότε μέσα στη φοβερή περιοχή. Ο τροχός ήταν απαγορευμένος εκεί πάνω. Αυτό ήταν το Θιβέτ της Ελλάδας, που κοινώς ονομάστηκε Γράμμος. Εκεί ήταν η κεφαλή της δύναμης των ανταρτών που ο στρατός θα επιχειρούσε να συντρίψει με τη μεγάλη επιχείρηση «Κορωνίς».

Η διοίκηση όμως των ανταρτών ή, ακριβέστερα, ο Ζαχαριάδης, είχε αποφασίσει να κρατήσει αυτό το μεγάλο και δυσπρόσιτο φρούριο με κάθε θυσία. Και επιδίωξε να το οχυρώσει με κάθε μέσο. Το επίσημο βιβλίο τής ΔΙΣ που προαναφέραμε δίνει την εξής περιγραφή των αμυντικών έργων που είχαν κατασκευαστεί (σελ. 5-6):

«Αἱ ἀμυντικαὶ ὀργανώσεις τῶν Κ/συμμοριτῶν τῆς περιοχῆς Γράμμου συνίσταντο ἀπὸ χαρακώματα ἱκανοῦ βάθους, ὀρύγματα συγκοινωνιῶν, πολυβολεῖα, ὁπλοπολυβολεῖα καὶ παρατηρητήρια. Τὰ ἐνεργητικὰ ταῦτα

σκέπαστρα εἶχον κατασκευασθῆ ἐκ 2-3 σειρῶν κορμῶν δένδρων καὶ ἐνίοτε πέντε σειρῶν καὶ ἄνω. Τὰ μεγάλα καὶ πυκνὰ δάση τοῦ Γράμμου, καὶ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας γενικῶς, παρεῖχον ἀφθόνως τὰ πρὸς τοῦτο μέσα.

»Πρὸ τῶν ἀμυντικῶν τούτων ὀργανώσεων ὑπῆρχον κατὰ κανόνα σχεδὸν ἐγκατεστημένα ναρκοπέδια. Ἡ ὅλη ἀμυντικὴ ὀργάνωσις ἰδίως τῆς περιοχῆς Γράμμου περιελάμβανεν ἀμυντικὰ ἔργα κατὰ βάθος διατεταγμένα καὶ ἀλληλοϋποστηριζόμενα, εἶχε δὲ ληφθῆ μέριμνα, ἵνα ἕκαστον συγκρότημα ἀμυντικῶν ἔργων καλύπτεται κατὰ τὰ πλευρά, ὥστε νὰ καθίσταται δυσχερὴς ἡ ὑπερκέρασις καὶ ἡ προσβολὴ τούτου ἐκ τῶν νώτων. Γενικῶς ὑπῆρχε πληθὺς ἔργων ἐφ' ὅλων τῶν κατὰ βάθος τοποθεσιῶν τόσον τῆς περιοχῆς τοῦ Γράμμου, ὅσον καὶ ἄλλων τινῶν περιοχῶν ζωτικῆς σημασίας, ἅτινα οἱ Κ/συμμορῖται διὰ τῶν ὁμήρων, αἰχμαλώτων καὶ κυρίως τῶν βιαίως στρατολογουμένων, κατεσκεύασαν ἀπὸ τοῦ χειμῶνος 1947 καὶ συνεπλήρωσαν, ἐβελτίωσαν καὶ ἀνέπτυξαν, διαρκούσης τῆς ἀνοίξεως τοῦ 1948, ἐπὶ τῇ προόψει, ὅτι ἦτο ἐνδεχομένη ἡ ἀνάληψις γενικῶς ἐπιθετικῶν ἐπιχειρήσεων ὑπὸ τοῦ Ἐθνικοῦ Στρατοῦ».

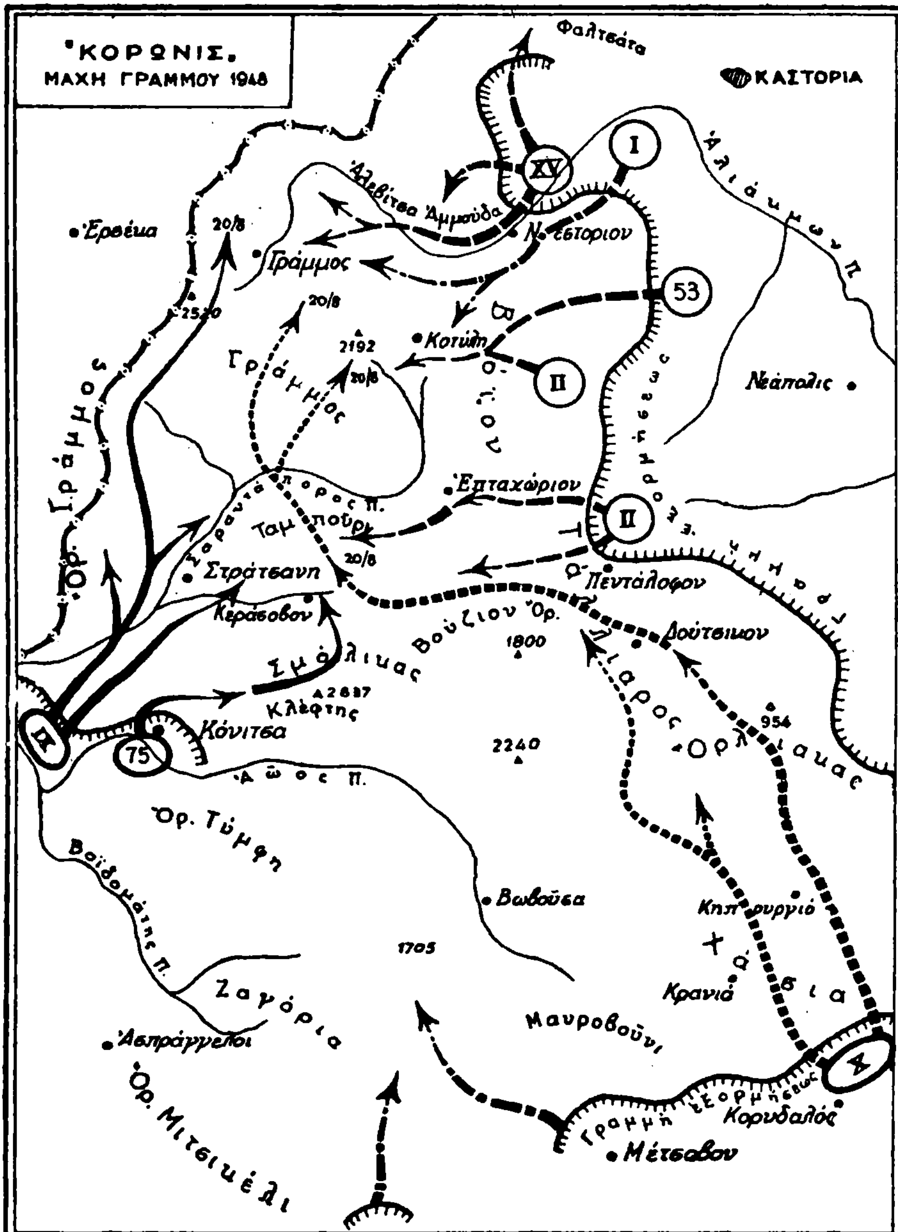
Το Βίτσι

Αλλά πρέπει να υπογραμμίσουμε ένα βασικό γεωγραφικό και στρατηγικό στοιχείο που έμελλε να παίξει κεφαλαιώδη ρόλο αργότερα. Δίνουμε πάλι τον λόγο στο επίσημο έργο τής ΔΙΣ, το οποίο γράφει (σελ. 95-96):

«Βορείως τῆς περιοχῆς τοῦ Γράμμου ἐκτείνεται, μεταξὺ τῆς λίμνης Πρέσπας, τῆς πόλεως Φλωρίνης καὶ τῆς λίμνης Καστοριᾶς, μία ἄλλη περιοχὴ ἀποτελοῦσα τμῆμα τῆς Βορείου Πίνδου, ἐξ ἴσου ὀρεινὴ μὲ τὸν Γράμμον· αὕτη περιλαμβάνει τὸν εἰσδύοντα ἐκ Γιουγκοσλαυίας, ἀνατολικῶς Πρεσπῶν, ὀρεινὸν ὄγκον τοῦ Βαρνοῦντος, ὕψους 2.335 μέτρων, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐκσπῶνται μὲ γενικὴν κατεύθυνσιν πρὸς Νότον δύο κλάδοι, ἐξ ὧν ὁ εἷς εἶναι ἡ κορυφογραμμὴ Γκόρμπες-Ὄρλοβο, ἥτις συνδέεται διὰ τῆς Φλατσάτας πρὸς τὴν Ἀλεβίτσαν καὶ τὸν Γράμμον, καὶ ὁ ἕτερος ἡ κορυφογραμμὴ Βέρνον ἢ Βίτσι-Μορίκι-Σινιάτσικο.

»Τὸ κυρίως Βίτσι, ὅπερ ἐκτείνεται πρὸς Βορρᾶν μὲν μέχρι τοῦ αὐχένος Πισοδερίου, διὰ τοῦ ὁποίου διέρχεται ἡ ἐγκαρσία ὁδὸς Φλωρίνης-Κορυτσᾶς, πρὸς Νότον δὲ μέχρι τοῦ αὐχένος Κλεισούρας, διὰ τοῦ ὁποίου διέρχεται ἡ ἐγκαρσία ὁδὸς Ἀμυνταίου-Καστοριᾶς.

»Ἡ περιοχὴ τοῦ Βίτσι ἔχει πολλὰς ὁμοιότητας μὲ τὴν περιοχὴν τοῦ Γράμμου, διότι διασχίζεται ὑπὸ ὑψηλῶν κορυφῶν καὶ κορυφογραμμῶν,

Χάρτης της πρώτης μάχης του Γράμμου το καλοκαίρι του 1948 (επιχείρηση «Κορωνίς»).

κατὰ τὸ πλεῖστον δασωδῶν καὶ ὑπὸ βαθυπέδων χαραδρῶν, μικροτέρας ἐκτάσεως καὶ σημασίας ἐκείνων τοῦ Γράμμου. Τὸ Βίτσι ἦτο ἐπίσης ὀργανωμένον ἀμυντικῶς καὶ κατείχετο κατὰ τὰς παραμονὰς τῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ Γράμμου ὑπὸ δυνάμεως 1.500 περίπου Κ/συμμοριτῶν, ἐχόντων ὡς ἀποστολὴν τὴν ἄμυναν καὶ διατήρησιν τούτου, ἐνδεχομένως δὲ τὴν ἐνίσχυσιν τῶν δυνάμεων τῆς περιοχῆς τοῦ Γράμμου. Τὰ ἀμυντικὰ συγκροτήματα τοῦ Βίτσι καὶ τοῦ Γράμμου, ἐπεκοινώνουν μεταξύ των διὰ στενῆς παραμεθορίου ἐδαφικῆς λωρίδος, στοιχιζομένης ὑπὸ τῶν κειμένων παρὰ τὴν ἑλληνοαλβανικὴν μεθόριον χωρίων Ἱεροπηγή, Κομνηνάδες καὶ Σλήμιντσα».

Οι δυνάμεις των ανταρτών

Τι δυνάμεις όμως του «Δημοκρατικού Στρατού» θα υπερασπίζονταν τον Γράμμο;

Συνολικά 7 «ταξιαρχίες» με άθροισμα 18 «ταγμάτων» και μερικές ακόμη μονάδες. Διέθεταν και πυροβολικό που περιλάμβανε 16 ορειβατικά πυροβόλα των 75 χιλιοστών και λίγα ελαφρά αντιαρματικά πυροβόλα των 20 και 37 χιλιοστών. Στο 11ο τεύχος του περιοδικού που εξέδιδε το Γενικό Αρχηγείο των ανταρτών *Νέος Κόσμος* (Νοέμβριος 1948) ο συνταγματάρχης Βασίλης Βενετσανόπουλος κάνει την εξής έκθεση των δυνάμεων και της διάταξης του «Δημοκρατικού Στρατού» στον Γράμμο:

«Δυὸ μεγάλες μονάδες (Μεραρχίες) τοῦ Δημοκρατικοῦ Στρατοῦ ἔλαβαν μέρος βασικὰ στὴ μάχη τοῦ Γράμμου: Ἡ 670 Μονάδα καὶ τὸ Ἀρχηγεῖο Δυτικῆς Μακεδονίας (Α.Δ.Μ.). Ἀπ' αὐτὲς ἡ 670 Μονάδα περιελάμβανε 4 ταξιαρχίες, τὶς 102, 105, 103 καὶ 107. Τὸ Α.Δ.Μ. τὶς 14, 16 Ταξιαρχίες καὶ τὴν Ταξιαρχία Δημοκρατικῆς Νεολαίας (Τ.Δ.Ν.), τὴν Σχολὴ Ἀξιωματικῶν τοῦ Γενικοῦ Ἀρχηγείου καὶ τρεῖς Ἀνεξάρτητες διλοχίες, μὲ σύνολο 7 ταγμάτων καὶ 5 διλοχιῶν.

»(α) 670 Μονάδα.

»Ἡ 102 Ταξιαρχία ἦταν προωθημένη στὸ Σκαμνέλι καὶ δροῦσε στὸν χῶρο Μιτσικέλι-Ζαγόρια.

»Ἡ 105 Ταξιαρχία ἦταν διατεθειμένη στὴν κοιλάδα τοῦ Σαραντάπορου μὲ ἕνα τάγμα στὸν Πύργο Στράτσανης καὶ τὴν Γκορίτσα, ἄλλο τάγμα στὸν Κλέφτη καὶ τὴν Μπολιάνα καὶ τὸ τρίτο τάγμα ἐφεδρεία στὴν περιοχὴ Στράτσανης.

»Ἡ 103 Ταξιαρχία ἐφεδρεία τοῦ Γενικοῦ Ἀρχηγείου στὴν περιοχὴν Πυρσόγιαννη-Βούρμπιανη.

»Ἡ 107 Ταξιαρχία ἐφεδρεία τοῦ Γενικοῦ Ἀρχηγείου στὸν χῶρο Ψωριάρικα-Τσάρνο προσανατολισμένη πρὸς Ἀλεβίτσα.

»(β) Ἀρχηγεῖο Δυτικῆς Μακεδονίας. Ἡ 14 Ταξιαρχία ἦταν ἀναπτυγμένη ὡς ἑξῆς: στὴν τοποθεσία Ἀλεβίτσα-Ἀμμούδα-Μποῦφι ἕνα τάγμα σὺν λόχος θέσεων, στὸ ὕψωμα 1241-Λάγγα, ἄλλο τάγμα, στὴν Ὄρλια-Πόρτα-Παληοκρίμινι-Προφήτης Ἠλίας (ὕψωμα 1805) τρίτο τάγμα σὺν διλοχία Σχολῆς Ὑπαξιωματικῶν. Ἡ Ταξιαρχία Δημοκρατικῆς Νεολαίας ἦταν ἀναπτυγμένη στὴν τοποθεσία ὑψώματα Δούτσικον-Βέρβερα-Φιλιππαῖοι καὶ Σκοῦρτζα μὲ ἕτερον τάγμα.

»Ἡ 16 Ταξιαρχία πρωθημένη στὴν Κρανιὰ μὲ δύο τάγματά της ἀνεπτυγμένα στὴν περιοχὴ Μαυροβοῦνι-Σαλατοῦρα, ὑψώματα Κρανιᾶς-Κηπουργιὸ-ὑψώματα Μοναχῆτι καὶ ἕνα τάγμα εἰς τὸν Ὄρλιακα.

(γ) Σχολὴ Ἀξιωματικῶν Γενικοῦ Ἀρχηγείου: στὸν χῶρο Ζέρμας καὶ Πυρσόγιαννης ὡς ἐφεδρεία τοῦ Γενικοῦ Ἀρχηγείου.

»(δ) Πυροβολικό: 4 Οὐλαμοὶ εἰς τὴν 670 Μονάδα καὶ 4 Οὐλαμοὶ εἰς τὸ Α.Δ.Μ. μὲ 5.000 βλήματα συνολικά».

Η διάταξη

Και ο συνταγματάρχης Βασίλης Βενετσανόπουλος συνέχιζε στο αποκαλυπτικό άρθρο του:

«Γενικὰ ἡ ὅλη διάταξη τῶν τμημάτων μας ἔφραζε τὶς παρακάτω ἐπιθετικὲς κατευθύνσεις τοῦ ἐχθροῦ:

»(α) Κοιλάδα κάτω Σαρανταπόρου, μὲ τὴν κατοχὴ τῆς εἰσόδου τῆς κοιλάδας, κι' ἀπὸ τὶς δύο ὄχθες, δηλ. Κλέφτης ἀριστερὰ καὶ Πύργος Στράτσανης δεξιὰ ὄχθη.

»(β) Κοιλάδα ἄνω Ἁλιάκμονος, μὲ τὴν κατοχὴ σημείων κι' ἀπὸ τὶς δύο ὄχθες, δηλ. Ἀλεβίτσα-Ἀμμούδα-Μποῦφι ἀριστερὰ καὶ ὑψώματα 1241-1255-Ὄρλια, δεξιὰ ὄχθη.

»(γ) Κοιλάδα Ζουζουλιώτικου ποταμοῦ, ποὺ ἀποτελεῖ μιὰ εἴσοδο πρὸς τὸν Σαραντάπορο, μὲ τὴν κατοχὴ τῆς βασικῆς ὀρεινῆς διάβασης στὸ Λυκοκρέμασμα ποὺ ὁδηγεῖ στὴν κοιλάδα. Ἡ κατοχὴ τῆς διάβασης γίνεται μὲ κράτημα τοῦ Ἀηλιᾶ (ὕψωμα 1805) στὴ Βόρεια πλευρὰ τῆς διάβασης, τῆς Σκούρτζας, στὴ Νότια πλευρὰ τῆς διάβασης, καὶ τοῦ Ταλλιάρο-Σαρμάτζα-Λυκοκρέμασμα, πάνω στὴν εἴσοδο τῆς διάβασης.

»(δ) Κάλυψη τῆς βασικῆς ραχοκοκαλιᾶς τῆς Βόρειας Πίνδου δηλ. Σκούρτζα-Γομάρα-Σμόλικας μὲ κατοχὴ βασικῶν σημείων πάνω στὶς βουνοσειρὲς ποὺ ὁδηγοῦν πρὸς τὸν χῶρο αὐτό, δηλ. τῶν ὑψωμάτων Σκάλας καὶ Τζαμί, Φιλιππαίων, Ὄρλιακα καὶ Τσοῦκα Καραλῆ καὶ τῶν ὑψωμάτων Περιβόλι, Πυροστιὰ καὶ Μαυροβοῦνι. Ἐπίσης μὲ τὴν κατοχὴ τῆς βα-

σικῆς κορυφογραμμῆς Πύργος Κοτύλης (ὕψωμα 1758) - Πόρτα-Πηλιοκρίμινι - Προφήτης Ἠλίας (ὕψωμα 1805) ποὺ εἶναι ἡ ἀνατολικὴ γραμμὴ διαχωρισμοῦ τῶν νερῶν ποὺ παίρνει ὁ Σαραντάπορος ἀπὸ τὰ νερὰ ποὺ παίρνει ὁ Ἁλιάκμονας, ἡ διάταξή μας ἀσφάλιζε τὴν κοιλάδα τοῦ Σαρανταπόρου ἀπὸ ἀνατολικὰ καὶ βορειοανατολικά. Πάνω σ' αὐτὴ τὴν κορυφογραμμὴ βρίσκονται οἱ διαβάσεις Πόρτα καὶ αὐχένας Γκρούσσιας.

»Ἐδῶ πρέπει νὰ σημειώσουμε, ὅτι τὸ Γενικὸ Ἀρχηγεῖο πρὶν καταλήξη τελικὰ στὸν καθορισμὸ τῶν ἀποστολῶν καὶ τῆς γενικῆς διάταξης τῶν παραπάνω μονάδων, εἶχε προοπτικὴ νὰ χρησιμοποιήση ὁλόκληρη τὴ δύναμη τῆς 670 Μονάδας γιὰ ἐφεδρεία του. Ἡ καθυστέρηση ὅμως ποὺ σημειώθηκε στὴ στρατολογία νέων μαχητῶν στὸ Δημοκρατικὸ Στρατὸ δὲν ἐπέτρεψε τὴν τέτοια διάθεση τῶν δυνάμεων τῆς 670 Μονάδας. Γι' αὐτὸ τὸ Γενικὸ Ἀρχηγεῖο, ἔστω καὶ μὲ κάποια βραδύτητα ποὺ σημειώθηκε, ὑποχρεώθηκε νὰ διαθέση μιὰ ταξιαρχία τῆς 670 Μονάδας ἀμέσως σὲ διάταξη μάχης καὶ νὰ προσανατολίση τὶς ἄλλες τρεῖς Ταξιαρχίες της ποὺ ἔμεναν ἐφεδρεία, πολὺ κοντὰ στὶς πιθανὲς βασικὲς κατευθύνσεις ἐπίθεσης τοῦ ἐχθροῦ, δηλ. στὶς περιοχὲς Κάμενικ-Στράτσανη τὴν 102 Ταξιαρχία, περιοχὴ Ἀλεβίτσας τὴν 107 Ταξιαρχία καὶ Κούτσουρο-Ζούζουλη τὴν 103 Ταξιαρχία. Ὁ προσανατολισμὸς αὐτὸς τῶν δυνάμεων τῆς 670 Μονάδος ἔδειχνε καθαρά, ὅτι ἡ ἄμεση ἐπέμβασή τους στὴ μάχη θὰ ἦταν γρήγορη. Ἔτσι ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Α.Δ.Μ. καὶ ἡ 670 Μονάδα παίρνει πιὰ καὶ ἡ ἴδια ἀπὸ τὴν πρώτη ἀρχὴ ἄμεσα μέρος στὶς ἐπιχειρήσεις. Οἱ ἐπιχειρήσεις ἄρχισαν στὶς 15 Ἰουνίου καὶ τὰ τμήματά μας τὶς ἀντιμετώπισαν ἀρχικὰ μὲ τὴν διάταξιν ποὺ ἀναφέραμε πιὸ πάνω».

Ο συνταγματάρχης Βασ. Βενετσανόπουλος ήταν ο αξιωματικός που επί 4ης Αυγούστου, το 1937-39, ως υποδιοικητής της Ανακτορικής Φρουράς, είχε οργανώσει συνωμοσία να συλλάβει σε μια τελετή ή δεξίωση, είτε μέσα στα Ανάκτορα είτε σε άλλο τόπο, ολόκληρη την ηγεσία του κράτους, περιλαμβανομένης φυσικά της βασιλικής οικογένειας, και να εξαναγκάσει έτσι το καθεστώς σε παράδοση. Αν μάλιστα το σχέδιο εκείνο πραγματοποιούνταν, θα αποτελούσε αναμφισβήτητα το συγκλονιστικό πρότυπο των θεαματικών επιχειρήσεων ομηρίας της εποχής μας.

Οι εφεδρείες

Ο Βενετσανόπουλος ήταν ένας από τους ελάχιστους αξιωματικούς καριέρας που δέχτηκε ο Ζαχαριάδης στον «Δημοκρατικό Στρατό». Και στο άρθρο του που παραθέτουμε υπογραμμίζει το γεγονός της έλλειψης εφεδρειών. Εξακολουθούσε πράγματι αυτός ο παράγοντας να αποτελεί τη δεσπόζουσα αδυναμία των ανταρτών. Απεγνω-

σμένες προσπάθειες να προωθηθούν έγκαιρα στον Γράμμο από τη Ρούμελη και τη Θεσσαλία μάζες στρατολογούμενων είχαν μέτρια αποτελέσματα. Μια φάλαγγα μάλιστα από αυτές, 1.000 ανδρών και γυναικών που μετά την επιχείρηση «Χαραυγή» ανέλαβε να οδηγήσει ο Γούσιας –αυτός που αργότερα θα αναλάμβανε την αρχιστρατηγία του «Δημοκρατικού Στρατού»–, υπέστη φοβερές περιπέτειες και έχασε στην πορεία της πάνω από τον μισό αριθμό της.

Έτσι, όταν ήρθε η ώρα της μάχης του Γράμμου, η συνολική δύναμη των ανταρτών στην περιοχή αυτή δεν υπερέβαινε τις 5.500 άνδρες. Στη διάρκεια της μάχης θα έσπευδαν διαδοχικά να τους ενισχύσουν δύο «ταξιαρχίες» και δύο «τάγματα» ακόμη. Πάντως ο αριθμός των ανταρτών δεν υπερέβη το επίπεδο των 11.000 ανδρών και γυναικών.

Πώς με τόσο ισχνή δύναμη αναλάμβανε να δώσει στατικό αγώνα ο Ζαχαριάδης; Την εξήγηση την έδωσε κατόπιν στο τεύχος αρ. 10 του περιοδικού *Δημοκρατικός Στρατός* (Οκτώβριος 1948) ο Γούσιας σε άρθρο του με τίτλο «Γράμμος-Ελιγμός-Βίτσι»:

> *«Τὸ Γενικὸ Ἀρχηγεῖο δέχθηκε τὴ μάχη στὴ Βόρεια Πίνδο, γιατὶ ὁ ὀρεινὸς ὄγκος τοῦ Γράμμου καὶ τοῦ Σμόλικα μὲ τὴ γεωγραφικὴ του διαμόρφωση καὶ τὶς ὑποχρεωτικὲς διαβάσεις, μᾶς ἔδινε τὴ δυνατότητα παρὰ τὸ ἄνισο τοῦ συσχετισμοῦ τῶν δυνάμεών μας καὶ τῶν μέσων μας πρὸς ἐκεῖνες τοῦ ἐχθροῦ, νὰ προξενήσουμε στὸ μοναρχοφασιστικὸ στρατὸ μιὰ ἐξαντλητικὴ αἱμορραγία ἕως ὅτου φθάσει στὶς ἀπρόσιτες βάσεις μας καὶ ἀφοῦ τοῦ σπάσουμε τὴν ἐπιθετικὴ του προσπάθεια νὰ περάσουμε κατόπιν στὴν ἀντεπίθεση».*

Την ενεργητική άμυνα στον Γράμμο την αναλάμβανε ο «Δημοκρατικός Στρατός» στηριζόμενος προς Βορρά στην οχυρωμένη τοποθεσία του Βίτσι και προς Νότο στην εξίσου δυσπρόσιτη τοποθεσία της Μουργκάνας. Και ταυτόχρονα θα ανέπτυσσαν δράση αντιπερισπασμού στα νώτα του στρατού που θα επετίθετο στον Γράμμο οι σημαντικές δυνάμεις ανταρτών που αφέθηκαν για τον σκοπό αυτό στη Ρούμελη, τη Θεσσαλία, την Κεντρική και Ανατολική Μακεδονία μαζί με την Πελοπόννησο.

Οι δυνάμεις αυτές ήταν οργανωμένες σε δύο διοικήσεις: το ΚΓΑΝΕ («Κλιμάκιο Γενικού Αρχηγείου Νότιας Ελλάδας»), που περιλάμβανε τη Θεσσαλία, τη Ρούμελη, την Πελοπόννησο, και το ΚΓΑΚΑΜΘ («Κλιμάκιο Γενικού Αρχηγείου Κεντρικής και Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης»).

Οι δυνάμεις του στρατού

Με τι δυνάμεις όμως και σχέδια ο στρατός αναλάμβανε την επίθεση;

Το σχέδιο «Κορωνίς» κοινοποιήθηκε τη 10η Μαΐου 1948. Στο μεταξύ συνέκλιναν

προς το θέατρο των επιχειρήσεων όσα στρατεύματα ήταν διαθέσιμα, ενώ αναμενόταν η συρροή και των δυνάμεων που ξεκαθάριζαν τη Ρούμελη («Χαραυγή»). Συνολικά θα διετίθεντο 6 μεραρχίες (οι Ι, ΙΙ, VIII, ΙΧ, Χ, XV) και μερικά τάγματα εθνοφρουράς, με την υποστήριξη 33 πυροβολαρχιών και του όγκου της αεροπορίας (2 σμήνη αναγνώρισης, 2 μοίρες δίωξης, 1 σμήνος συνεργασίας, 1 μοίρα μεταφορών).

Όλη αυτή η δύναμη που περιλάμβανε 80.000 άνδρες, 136 πυροβόλα και 50 αεροπλάνα ετίθετο υπό τη διοίκηση του Β' Σώματος Στρατού, με διοικητή τον στρατηγό Β. Καλογερόπουλο. Και όσον αφορά το σχέδιο «Κορωνίς» το βιβλίο τής ΔΙΣ γράφει (σελ. 98):

«Ἀπὸ ἀπόψεως στρατηγικῆς, τὸ σχέδιον ἐνεργείας προέβλεπε τὴν δημιουργίαν δύο ἰσχυρῶν ἐμβόλων, κινουμένων ἐπὶ δύο ἀντιθέτων κατευθύνσεων, παραλλήλως τῶν ἑλληνο-ἀλβανικῶν συνόρων, καὶ ἐντὸς τοῦ ἐθνικοῦ ἐδάφους, δυνάμεως μεραρχίας ἑκάστου, διὰ τὴν ἀποκοπὴν πάσης ἐπικοινωνίας τῶν Κ/συμμοριτῶν τοῦ Γράμμου μετὰ τῆς Ἀλβανίας. Εἰς δεύτερον χρόνον, μετὰ τὴν ἐπίτευξιν τοῦ ἄνω ἀποτελέσματος, θὰ ἐξετελεῖτο ἐπίθεσις κατὰ μέτωπον παρὰ ἑτέρων 3 μεραρχιῶν πρὸς ὁριστικὴν συντριβὴν τῶν Κ/συμμοριτῶν τοῦ Γράμμου.

Ἐν χρόνῳ προεβλέπετο, ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐνεργείας τῶν δύο ἐμβόλων, θὰ ἔδει νὰ ἐπιτευχθῇ ἐντὸς τοῦ δυνατοῦ βραχυτάτου χρονικοῦ διαστήματος, ἐντὸς δύο ἢ τὸ πολὺ τριῶν ἡμερῶν. Κατὰ συνέπειαν αἱ ἀναλαμβάνουσαι τὴν ἐνέργειαν ταύτην δύο μεραρχίαι ἔδει νὰ ἐνεργήσωσι αἰφνιδιαστικῶς καὶ δι' ἰσχυρῶν μέσων, ὥστε νὰ ἀνατραπῶσι ταχύτατα αἱ ἐχθρικαὶ ἀντιστάσεις, αἱ εὑρισκόμεναι ἐπὶ τῶν κατευθύνσεων ἐνεργείας των, αἵτινες θὰ παρημπόδιζον τὴν ταχείαν αὐτῶν κίνησιν».

Το σχέδιο αυτό όμως συγκέντρωσε σφοδρότατες επικρίσεις. Ο στρατηγός Θ. Τσακαλώτος το χαρακτήρισε «νηπιακό». Και στο βιβλίο του (Β', σελ. 123-124) γράφει δεικτικά:

«Δὲν γνωρίζω ποῖος εἶνε ὁ κυριώτερος ὑπεύθυνος τοῦ σχεδίου ἐπιχειρήσεων τοῦ Γράμμου τοῦ 1948. Ὅμως, δικαίως, οἱ ἀγωνιζόμενοι ἀξιωματικοὶ ἔδωκαν εἰς τὸ σχέδιον τοῦτο τὴν ὀνομασίαν "Νηπιῶδες".

»Πράγματι, εἶνε ἀπαράδεκτος ἡ ἀναφερομένη εἰς τὸ σχέδιον τοῦτο διατύπωσις ὅτι ἐντὸς 24ώρου ἡ IX Μεραρχία (Μανιδάκη) ἀπὸ τῆς Ἠπείρου καὶ XV Μεραρχία (Λαΐου) ἀπὸ Δυτ. Μακεδονίας θὰ ἡνοῦντο εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ Γράμμου, κινούμεναι σχεδὸν παραλλήλως τῶν Ἀλβανικῶν συνόρων.

«Εἶνε ἐκπληκτικὸν πῶς ὑπῆρξαν ἐπιτελεῖς νὰ συντάξωσι τοιοῦτον σχέδιον, ὅταν μία πρωτοετοῦς εὐέλπιδος ἐξέτασις τοῦ ἐδάφους (χωρὶς νὰ

> *ληφθῆ ὑπ' ὄψιν καὶ ὁ ἐχθρός) ἐπὶ τοῦ χάρτου, θὰ παρουσίαζε πολλαπλάσιον τοῦ ἀπαιτουμένου χρόνου διὰ μίαν ἁπλῆν πορείαν.*
>
> *»Εἶνε περίεργον ἀκόμη πῶς τὸ σχέδιον προέβλεψε μίαν μόνον Διοίκησιν δι' ἐπιχειρήσεις, αἱ ὁποῖαι θὰ διεξήγοντο εἰς ἔδαφος τὸ ὁποῖον ἐχωρίζετο σαφῶς ἀπὸ τὴν ὀροσειρὰν τῆς Πίνδου καὶ ἐδημιούργει τὴν ἀνάγκην ὀργανώσεως δύο διοικήσεων Σώματος Στρατοῦ. Ἡ ἀνάγκη τῶν δύο διοικήσεων ἐπεβάλλετο καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι εἰς τὸ Β' Σῶμα Στρατοῦ διετέθησαν ἓξ Μεραρχίαι ταγμάτων Ἐθνοφρουρᾶς, δηλαδὴ δυνάμεις ἐπιβάλλουσαι τὴν ὀργάνωσιν δύο Σωμάτων Στρατοῦ κρούσεως καὶ ἑνὸς τοιούτου διὰ τὰ μετόπισθεν.*
>
> *»Καὶ εἶνε ἐκπληκτικόν, πῶς ὁ ἄριστος ἐπαγγελματικῶς στρατηγὸς Καλογερόπουλος ἐδέχθη νὰ ἀναλάβη τὴν εὐθύνην μιᾶς ἀμελετήτου ἐπιχειρήσεως καὶ μάλιστα ἀναφωνῶν: "Θεωρῶ τοὺς ὤμους μου ἀρκετὰ γερούς, διὰ νὰ ἀναλάβω τὸ βάρος τῆς ἐντολῆς, ποὺ μοῦ ἀνατίθεται"».*

Και προσθέτει ο στρατηγός Θ. Τσακαλώτος μελαγχολικά (στο ίδιο, σελ. 125):

> *«Δυστυχῶς, οἱ ἀγῶνες τοῦ Β' Σώματος Στρατοῦ δὲν ἀπέβησαν καρποφόροι, παρὰ τὰ συγκεντρωθέντα μέσα.*
>
> *»Τὸ νηπιῶδες σχέδιον ἔλαβε τὴν ἐκδίκησίν του. Αἱ Μεραρχίαι, ὄχι μόνον δὲν ἡνώθησαν ἐντὸς 24ώρου, ἀλλὰ ποτέ. Ἡ μάχη αὕτη θὰ στοιχίση εἰς τὸ Ἔθνος ὑπὲρ τὰς 14.000 ἐκτὸς μάχης».*

Οπωσδήποτε όμως το σχέδιο «Κορωνίs» έμπαινε σε εφαρμογή. Η έναρξη των επιχειρήσεων προβλεπόταν μεταξύ 1-20 Ιουνίου, αλλά θα προηγούνταν μερικές προκαταρκτικές επιθετικές ενέργειες. Και η διάρκεια της όλης μάχης υπολογιζόταν σε 4 περίπου εβδομάδες.

Υπόθεση Τζαίημς Μποντ

Γύρω όμως από το σχέδιο «Κορωνίs» παιζόταν και ένα δράμα κατασκοπίας. Το ΚΚΕ κατέβαλλε κάθε προσπάθεια να πληροφορηθεί το περιεχόμενό του. Το ΓΕΣ έπρεπε να το περιφρουρήσει. Και δόθηκε στο σκοτάδι μια μάχη με τεχνάσματα και πράκτορες Τζαίημς Μποντ, που δεν ήρθε σε φως παρά πολύ αργότερα. Ποιος κέρδισε αυτή τη μάχη; Μας το αποκαλύπτει πάλι το επίσημο βιβλίο τής ΔΙΣ που με τίτλο Κεφαλαίου «Αποτυχούσα παραπλάνησις» γράφει (σελ. 105-106):

> *«Διὰ τὴν παραπλάνησιν τοῦ ἐχθροῦ ἐξεπονήθη ὑπὸ τοῦ ΓΕΣ εἰδικὸν Σχέδιον Ἐπιχειρήσεων ὑπὸ τὸ συνθηματικὸν "Στέμμα" καὶ ἀφέθη τοῦτο τεχνηέντως νὰ κυκλοφορήση μυστικῶς, ὥστε νὰ φθάση μέχρι τῶν πρακτόρων τοῦ Κ.Κ.Ε. Ἐκ παραλλήλου ἐλήφθησαν ὅλα τὰ ἐνδεικνυόμενα μέτρα διὰ τὴν ἀπόκρυψιν τῶν πραγματικῶν προθέσεων τοῦ ΓΕΣ ἐκ μέρους τῶν Κ/συμμοριτῶν. Παρὰ τὰ ληφθέντα ἐν τούτοις ὑπὸ τοῦ ΓΕΣ μέτρα διὰ τὴν*

ἀπόκρυψιν τῶν πραγματικῶν του προθέσεων καὶ τὴν ἔντεχνον κυκλοφορίαν τοῦ "Στέμματος" πρὸς παραπλάνησιν τῆς ἡγεσίας τῶν Κ/συμμοριτῶν, δὲν ἐπετεύχθη ὁ αἰφνιδιασμὸς τῆς ἡγεσίας των, ἀντιθέτως δὲ περιῆλθον εἰς γνῶσιν τούτων αἱ πραγματικαὶ προθέσεις τοῦ ΓΕΣ. Τοῦτο ὠφείλετο εἰς τὸ ὅτι τὰ σχέδια ἐπιχειρήσεων κατὰ τὸ προπαρασκευαστικόν των στάδιον, ἀνεπτύσσοντο καὶ συνεζητοῦντο εἰς πολυπληθῆ ὁμήγυριν Ἐπιτελῶν Ἀξιωματικῶν Ἑλλήνων, Ἀμερικανῶν καὶ Βρεταννῶν, ἀνερχομένων εἰς 20-25 Ἀξιωματικούς. Ἐκτὸς τῶν συγκεντρώσεων αὐτῶν, ἡ ἀνάπτυξις τοῦ σχεδίου, εἰς τὸ ὁποῖον κατέληξαν αἱ ἀνωτέρω συζητήσεις, ἐγένετο τελικῶς ἐνώπιον πεντηκοντάδος Ἀξιωματικῶν, Ἑλλήνων, Ἀμερικανῶν, Βρεταννῶν Ἐπιτελῶν τοῦ Στρατοῦ, τοῦ Στόλου καὶ τῆς Ἀεροπορίας, ὡς καὶ ἐνώπιον σημαντικοῦ ἀριθμοῦ διερμηνέων. Ὑπὸ τὰς συνθήκας ταύτας δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποφευχθῇ ἡ διαρροὴ πληροφοριῶν ἐπὶ τοῦ Εἰδικοῦ σχεδίου "Στέμματος" καὶ ἐπὶ τοῦ σχεδίου ἐπιχειρήσεων "Κορωνὶς" καὶ νὰ διαφυλαχθῇ τὸ αὐστηρῶς ἀπόρρητον τούτων.

»Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ συμμαχικῆς πλευρᾶς ἡ κατάστασις δὲν ἦτο ἀσφαλής, διότι συνεντεύξεις ἐπισήμων στρατιωτικῶν παραγόντων πρὸς ξένους δημοσιογράφους, ἀπεκάλυψαν σχεδὸν τὴν ἡμέραν τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐπιχειρήσεων "Κορωνίς". Ἐπὶ πλέον σχεδιάγραμμα εἰς τὸ ὁποῖον κατεδεικνύοντο αἱ κύριαι γραμμαὶ τοῦ στρατηγικοῦ ἑλιγμοῦ τοῦ σχεδίου, ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν πρώτην σελίδα καθημερινῆς ἀθηναϊκῆς ἐφημερίδος. Ἀπὸ ἀπόψεως ἀπορρήτου συνεπῶς τὰ ληφθέντα μέτρα δὲν ἐκαρποφόρησαν, ἡ δὲ διαρροὴ πληροφοριῶν πρὸς τοὺς Κ/συμμορίτας δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἀποσοβηθῇ.

»Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ἡ Διοίκησις τῶν Κ/συμμοριτῶν ἦτο ἐν γνώσει τῆς ἑτοιμαζομένης κατὰ τῆς περιοχῆς τοῦ Γράμμου ἐπιθέσεως τῶν Ἐθνικῶν Δυνάμεων καὶ εἶναι ἐπίσης πιθανὸν νὰ ἐγνώριζε καὶ τὸ μέγεθος τῶν δυνάμεων αἵτινες θὰ ἐπετίθεντο κατ' αὐτῶν.

»Συνεπῶς ἡ Διοίκησις τῶν Κ/συμμοριτῶν δὲν αἰφνιδιάσθη».

Τουναντίον, αιφνιδιάστηκε η διοίκηση του στρατού από τις κινήσεις, αλλά προ παντός από τη δύναμη των ανταρτών. Αυτό καταφάνηκε από τις πρώτες ημέρες.

Αντιπερισπασμοί

Οι προκαταρκτικές επιχειρήσεις άρχισαν στις 10 Ιουνίου. Δύο μεραρχίες, η Χ και η ΙΙ, επρόκειτο να εξορμήσουν για την κατάληψη θέσεων προς ανάπτυξη της γενικής επιθετικής διάταξης, ενώ η VIII Μεραρχία θα ξεκαθάριζε τα Ζαγοροχώρια.

Αλλά ξαφνικά μια «ταξιαρχία» των ανταρτών (Πετρίτη) εισόρμησε στον χώρο της

μεραρχίας αυτής και δημιούργησε «έκτακτον τακτική κατάστασιν» (ΔΙΣ, σελ. 114), που αναστάτωνε τις προκαταρκτικές επιχειρήσεις. Μετά την αναδιάταξη των δυνάμεων και τη συρροή ενισχύσεων, η «ταξιαρχία» Πετρίτη απωθήθηκε. Τη νύχτα όμως της 16ης Ιουνίου άλλη «ταξιαρχία» των ανταρτών, η 102 του Γιαννούλη, ενήργησε νέο αντιπερισπασμό στα νώτα της VIII Μεραρχίας. Εξορμώντας από τους Κήπους, επιτέθηκε κατά των Ασπραγγέλων, που τους κατείχε μια διλοχία Εθνοφρουράς, και τους κατέλαβε διαλύοντας τη διλοχία. Χρειάστηκε νέα συρροή ενισχύσεων για την απώθηση και της «ταξιαρχίας» Γιαννούλη, αλλά ήδη το σχέδιο των επιχειρήσεων αυτών υπέστη βαρύ τραύμα.

Ακόμη πιο βαριά τραυματίστηκε στον βόρειο Γράμμο. Τη 16η Ιουνίου εξορμούσε η XV Μεραρχία, σε μέτωπο 22 χιλιομέτρων, με 6 τάγματα και με την υποστήριξη 14 πυροβόλων και της αεροπορίας για να διαρρήξει τη διάβαση Αλεβίτσας-Αμμούδας (Δ. Μακεδονία). Έτσι θα άνοιγε μια πλευρική πύλη του Γράμμου και θα επέτρεπε τη μετωπική επίθεση του στρατού κατά της περιοχής. Αυτή εξάλλου θα ήταν η λαβίδα της τανάλιας που, μαζί με τη IX Μεραρχία από την Ήπειρο, θα απέκοπταν τον Γράμμο από την Αλβανία.

Οι εμπρηστικές βόμβες

Αλλά η επίθεση της XV Μεραρίας παρά την υποστήριξη της ΙΙ Μεραρχίας καθηλώθηκε. Η Αμμούδα και η Αλεβίτσα δεν έπεσαν παρά την 4ήμερη (16-20 Ιουνίου) επιθετική πίεση. Και το ΓΕΣ ζήτησε από τους Αμερικανούς να χορηγήσουν ορισμένες εμπρηστικές βόμβες στην αεροπορία, για να ενεργήσει «ειδικό» βομβαρδισμό κατά των θέσεων των ανταρτών. Επρόκειτο για τις περίφημες κατόπιν βόμβες Ναπάλμ, που θα κατάκαιγαν το παν. Οι «ειδικοί» βομβαρδισμοί έγιναν πράγματι τη 19η και 20ή Ιουνίου. Αλλά το αποτέλεσμα υπήρξε εντελώς ασήμαντο. Οι βόμβες που χορήγησαν οι Αμερικανοί δεν ήταν Ναπάλμ. Και το βιβλίο τής ΔΙΣ γράφει στο σημείο αυτό (σελ. 130):

> *«Τὸ ΓΕΣ κατὰ τὰς ἐσωτερικάς του συσκέψεις τὰς γενομένας πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐπιχειρήσεων "Κορωνὶς" εἶχε διαπιστώσει, ὅτι αἱ Ι καὶ IX Μεραρχίαι, αἵτινες ὡς ἔμβολα θὰ ἀναλάμβανον τὴν κυρίαν προσπάθειαν, ἔδει ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ προικοδοτηθῶσιν δι' ἰσχυρῶν καὶ εἰδικῶν μέσων πυρὸς τῶν ὁποίων ἐστεροῦντο, καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ ὑποστηριχθῶσιν ὑπὸ ἀεροπορίας βομβαρδισμοῦ διὰ τὴν ἐξουδετέρωσιν τῶν ἰσχυρῶν ὀργανώσεων τῶν συμμοριτῶν, αἵτινες λόγῳ τῆς πυκνῆς καλύψεως τῆς περιοχῆς τοῦ Γράμμου ἦσαν φυσικῶς παρηλλαγμέναι καὶ ἀθέατοι.*
>
> *»Ὅταν αἱ οὐσιώδεις αὗται ἐλλείψεις τῶν μεραρχιῶν ἐτέθησαν ὑπ' ὄψιν τῆς Ἀμερικανικῆς Στρατιωτικῆς Ἀποστολῆς, αὕτη ἐπληροφόρησεν ἐμπι-*

στευτικῶς τὸ ΓΕΣ, ὅτι πάντα ταῦτα θὰ ἀναπληρωθῶσι διὰ τῆς ἐμπρηστικῆς βόμβας (νέον ὅπλον), ἥτις ἐρρίπτετο ἀπὸ ἀεροπλάνου καὶ ἥτις ἅμα τῇ ἐκρήξει της ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἀνέπτυσσε θερμοκρασίαν τοιαύτην, ὥστε κατέκαιε τὰ πάντα ἐπὶ ὀρθογωνίου διαστάσεων 180x40 μ. καὶ ἀπηνθράκωνε αὐτοστιγμεὶ πᾶν ὅ,τι εὑρίσκετο ἐν τῇ ζώνῃ ταύτῃ. Ἡ βόμβα αὕτη ἐξετιμήθη παρὰ πάντων ὡς ἱκανὴ νὰ ἀντικαταστήσῃ οἱονδήποτε ἄλλο μέσον πυρὸς καὶ ἐγένετο δεκτόν, ὅτι αἱ ἀνωτέρω δύο μεραρχίαι ἐνεργοῦσαι ὡς ἔμβολα, θὰ κατώρθωνον ἐντὸς βραχυτάτου χρόνου νὰ καταλάβωσιν τοὺς ἀντικειμενικούς των σκοποὺς καὶ νὰ συναντηθῶσιν ἐπὶ τοῦ Γράμμου. Διὰ λόγους ἐν τούτοις, οἱ ὁποῖοι παρέμειναν ἄγνωστοι, αἱ ἐμπρηστικαὶ αὗται βόμβαι δὲν παρεδόθησαν εἰς τὴν ἀεροπορίαν καὶ οὐδέποτε ἔφθασαν εἰς τὴν Ἑλλάδα.

»Ἀντὶ τούτων τὴν παραμονὴν τῆς ἐξορμήσεως τῶν μεραρχιῶν, παρεδόθησαν εἰς τὴν ἀεροπορίαν βόμβαι, αἵτινες ἐπληροῦντο δι' εἰδικοῦ μίγματος ἐκ πετρελαίου καὶ καυστικῶν οὐσιῶν, τῶν ὁποίων τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐκρήξεως ἀπεδείχθησαν τελείως ἀντίθετα τῶν ἀναμενομένων. Οὕτω ὄχι μόνον αἱ δύο μεραρχίαι τῆς κυρίας προσπαθείας ἐστερήθησαν κατὰ τὴν ἐξόρμησίν των τῶν ἀναγκαίων μέσων πυρός, διὰ νὰ δυνηθῶσι νὰ ἀχθῶσι ταχέως καὶ ἀκωλύτως εἰς τὸν κοινόν των ἀντικειμενικὸν σκοπόν, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπροσδόκητος ἰσχυρὰ ἀντίστασις τῶν συμμοριτῶν ἐπὶ τῆς τοποθεσίας Ἀμμούδας-Ἀλεβίτσας, ἀπεκάλυψε τὰς μεγάλας δυσχερείας τὰς ὁποίας ἐπρόκειτο ν' ἀντιμετωπίσῃ ὁ Ἐθνικὸς Στρατὸς ἐπὶ τοῦ Γράμμου, ὡς στερούμενος τῶν καταλλήλων μέσων πυρὸς διὰ τὴν ἐξουδετέρωσιν τῶν ἰσχυροτάτων ἐνεργητικῶν σκεπάστρων τῶν συμμοριτῶν, τῶν ὁποίων ἡ ἐξουδετέρωσις ἐλλείψει ἰσχυρῶν ἐμπρηστικῶν βομβῶν, θὰ ἦτο δυνατὴ μόνον δι' ἰσχυρῶν ὀργάνων πυρὸς εὐθυτενοῦς τροχιᾶς, διὰ τῆς κατὰ τῶν θυρίδων τούτων βολῆς. Οὕτω ἀντὶ ταχείας προελάσεως, αἱ Ι καὶ ΙΧ μεραρχίαι τῆς κυρίας προσπαθείας περιέπεσαν εἰς ἄνισον ἀγῶνα κατὰ ἰσχυρῶς ὀργανωμένων τοποθεσιῶν, στερούμεναι τῶν μέσων καταστροφῆς τούτων. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἠνάγκασε τὸ ΓΕΣ νὰ ἐκτραπῇ τοῦ ἀρχικοῦ του σχεδίου, ὡς ἀρχικῶς συνελήφθη, διότι δὲν ὑπῆρχον πλέον αἱ προϋποθέσεις, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐβασίσθη τοῦτο.

»Τὸ Ἀμερικανικὸν ὅμως Ἐκστρατευτικὸν Σῶμα Κορέας ἐχρησιμοποίησε μετὰ διετίαν, εἰς τὰς κατὰ τῶν κιτρίνων κομμουνιστῶν ἐπιχειρήσεις του τῆς Ἄπω Ἀνατολῆς, τὰς ἐμπρηστικὰς βόμβας Ναπάλμ μὲ ἔξοχα ἀποτελέσματα. Τοιαῦται ὅμως βόμβαι οὐδέποτε ἔφθασαν εἰς τὴν Ἑλλάδα διαρκοῦντος τοῦ συμμοριτοπολέμου».

Και όμως είχαν δράσει εντατικά τα άλλα όργανα πυρός. Στο ίδιο βιβλίο τής ΔΙΣ αναφέρεται (σελ. 129) ότι:

«Λόγῳ τῆς μεγάλης καταναλώσεως πυρομαχικῶν πυροβολικοῦ καὶ πεζικοῦ τὴν ὁποίαν τὸ Β' Σῶμα Στρατοῦ ἐχαρακτήρισεν ὡς καταπληκτικὴν καὶ ἀπαράδεκτον δι' ἀγῶνα τεσσάρων ἡμερῶν, κατέστησεν ὑπευθύνους τοὺς Διοικητὰς τῶν μονάδων πυροβολικοῦ καὶ πεζικοῦ τῆς XV Μεραρχίας».

Πάντως οι προκαταρκτικές επιχειρήσεις δεν πέτυχαν. Απέβλεπαν τόσο στην αποκοπή του Γράμμου από την Αλβανία, όσο και στη συντριβή της εξωτερικής περιμέτρου της άμυνας της οχυρωμένης περιοχής για να ακολουθήσει η κύρια επίθεση του στρατού κατά της εσωτερικής περιμέτρου. Η πρώτη όμως αυτή φάση κατέληξε ουσιαστικά στην καθήλωση.

Εγκατάλειψη σχεδίων

Την 21η Ιουνίου άρχισε η κύρια φάση. Οι μεραρχίες εξορμούσαν από τις θέσεις που κατείχαν την ημέρα εκείνη και όχι από αυτές που προέβλεπε το σχέδιο «Κορωνίς». Και οι δυσχέρειες που αντιμετώπιζαν ανάγκαζαν τη διοίκηση να τροποποιεί το σχέδιο. Πρώτη δε ενέργεια ήταν η εγκατάλειψη της προσπάθειας να καταληφθούν η Αμμούδα και η Αλεβίτσα. Η απόφαση πάρθηκε ύστερα από αναφορά του διοικητή της Ι Μεραρχίας στρατηγού Πετζόπουλου –η οποία αντικατέστησε τη XV Μεραρχία– την 23η Ιουνίου, που με διαύγεια ανέλυε την κατάσταση. Την παραθέτουμε από το βιβλίο τής ΔΙΣ (σελ. 149) ως ενδεικτική των συνθηκών υπό τις οποίες μαχόταν ο στρατός:

«Ἑπταήμεροι προσπάθειαι XV Μεραρχίας, ὅπως ἐξασφαλίσῃ βάσιν ἐξορμήσεως εἰς τὴν μεραρχίαν μου ἀπέβησαν ἄκαρποι. Ἀπὸ 21.00 τῆς 22ας Ἰουνίου διετάχθην ν' ἀναλάβω διὰ τῆς μεραρχίας μου, ὅ,τι ἡ XV Μεραρχία δὲν ἐπέτυχεν. Ἐν τῇ συναισθήσει τῶν εὐθυνῶν μου ὡς Μεράρχου ἀναφέρω τὰ κάτωθι: (α) ἔδαφος, ἐφ' οὗ ἐπὶ ἑπταήμερον ἔδρασεν ἡ XV Μεραρχία, καλύπτεται ὑπὸ πυκνοτάτου δάσους, ἐμποδίζοντος ὄχι μόνον ἐνέργειαν ἀλλὰ καὶ κίνησιν. (β) ἐπίθεσις διὰ τὸ πεζικὸν σημαίνει ἐναλλαγὴν πυρὸς καὶ κινήσεως. (γ) εἰς τὸ ἔδαφος τοῦτο οὔτε κίνησις εἶναι δυνατὴ οὔτε τὸ πῦρ, διότι οὐδὲν βλέπει τις. (δ) οἱ Κ/συμμορῖται διὰ νὰ ἀποφύγωσι τὰ πυρὰ τοῦ πυροβολικοῦ καὶ τῆς ἀεροπορίας ἐξέλεξαν τὸ ἔδαφος τοῦτο καὶ προέβησαν εἰς ἰσχυροτάτην ἀμυντικήν του ὀργάνωσιν, διὰ κατασκευῆς πολυβολείων προστατευομένων ὑπὸ πολλαπλῶν σειρῶν κορμῶν δένδρων. (ε) κατὰ τοὺς ἀγῶνας τῆς XV Μεραρχίας κατηναλώθησαν ὑπὲρ τὰς 12.000 βλήματα πυροβολικοῦ, ἐγένοντο ἀλλε-

πάλληλοι βομβαρδισμοὶ ἀπὸ ἀέρος, πλὴν οὐδὲν τῶν ἀμυντικῶν τούτων ἔργων ἐξουδετερώθη. (στ) ἡ XV Μεραρχία ἐνισχύθη εἰς τοὺς ἀγῶνας της καὶ ὑπὸ τῆς 51ης Ταξιαρχίας μου ἄνευ ἀποτελέσματος· δὲν βλέπω συνεπῶς, ὡς Μέραρχος, τὴν ἐπιμονὴν νὰ δώσωμεν εὔκολον νίκην εἰς τὸν ἀντίπαλον. (ζ) ἐπιμένω εἰς τὴν πρότασίν μου: ἀλλαγὴ κατευθύνσεως νοτίως Ἁλιάκμονος, τῶν μέχρι τοῦδε ἐνεργειῶν τῆς XV Μεραρχίας θεωρουμένων ὡς παραπλανητικῶν, πρὸς ἀπορρόφησιν ἐχθρικῶν δυνάμεων βορείως Ἁλιάκμονος, ὡς ἄλλως τε τοῦτο ἐπετεύχθη, ἐκτὸς ἐὰν τὸ δάσος καῇ ὁλοσχερῶς δι' ἐμπρηστικῶν βομβῶν, ὁπότε εἶναι δυνατὴ ἐνέργεια. (η) ἐὰν ἄλλοι λόγοι, τοὺς ὁποίους ἐγὼ τοὐλάχιστον δὲν δύναμαι νὰ ἀντιληφθῶ, ἐπιβάλλουσι τὴν ἐπανάληψιν τῶν προσπαθειῶν τῆς XV Μεραρχίας καὶ ὑπὸ τῆς μεραρχίας μου εἰς τὸν ἴδιον χῶρον, ἡ μὲν μεραρχία θὰ ἐκτελέσῃ μὲ τὸν ἴδιον φανατισμὸν τὴν διαταγήν, ὁ δὲ Διοικητής της δὲν δύναται νὰ ἐγγυηθῇ ἐπὶ τῶν ἀποτελεσμάτων».

Ρήγμα

Ακολούθησαν πολλές αλλαγές στόχων και αναδιατάξεις των δυνάμεων και η γενική κατάσταση βελτιώθηκε. Η ΙΙ Μεραρχία στις αρχές Ιουλίου κατόρθωσε να διασπάσει, με επίθεση κατά μέτωπο, την εξωτερική περίμετρο του Γράμμου στον τομέα του Τάλλιαρου και δημιούργησε βαθύ ρήγμα προς το Λυκοπέρασμα. Άλλες μεραρχίες πραγματοποίησαν σε ορισμένα σημεία βραδεία προώθηση. Η συνολική όμως κατάσταση απείχε πολύ από τις προβλέψεις του σχεδίου «Κορωνίς». Και όλες οι προσπάθειες να γίνει διάρρηξη των πυλών του Γράμμου από την Κοιλάδα του Σαραντάπορου καθηλώθηκαν. Εκεί ορθωνόταν ο Κλέφτης.

Ο Κλέφτης

Την είσοδο αυτής της κοιλάδας την έφραζαν δύο συγκροτήματα υψωμάτων: ο Πύργος της Στράτσανης και ιδίως ο Κλέφτης. Αυτό το τελευταίο, πυκνοδασωμένο και απρόσιτο, είχε ισχυρά οχυρωθεί. Τη φρούρησή του ανέλαβε πρώτα ένα «τάγμα» ανταρτών (Αλευρά), αργότερα προστέθηκε δεύτερο (Μακεδόνα) και τελικά η κύρια δύναμη της 105 «ταξιαρχίας» (Τομπουλίδη) με συνολικό αριθμό 520 ανδρών.

Στις αρχές των επιχειρήσεων –από τις 25 Ιουνίου– επιτέθηκε κατά του Κλέφτη η ΙΧ Μεραρχία. Ενώ όμως σημείωσε τοπικές επιτυχίες και κατέλαβε τον Πύργο της Στράτσανης, απέτυχε να εκπορθήσει το φοβερό ύψωμα. Προστέθηκε και η VIII Μεραρχία με τμήματά της και η επίθεση επαναλήφθηκε σφοδρότερη. Αλλά ο Κλέφτης δεν έπεσε.

Μέχρι της 14ης Ιουλίου ο στρατός είχε σημειώσει μέτρια προώθηση. Η ΙΙ Μεραρχία που είχε διασπάσει την εξωτερική τοποθεσία άμυνας του Γράμμου είχε διαρρήξει και τη δεύτερη τοποθεσία και βρισκόταν ενόψει της τρίτης αμυντικής γραμμής στο Ταμπούρι-Βούζιο. Και η ΙΧ Μεραρχία είχε πραγματοποιήσει βαθιά διείσδυση. Αλλά η συνολική εικόνα έδειχνε σχεδόν στασιμότητα. Ο Κλέφτης αποτελούσε έμβολο που απειλούσε με θραύση τη στρατιωτική διάταξη. Και οπωσδήποτε τα χρονοδιαγράμματα του σχεδίου «Κορωνίς» είχαν κονιορτοποιηθεί. Η εκστρατεία έπαιρνε τη μορφή χρονίζοντος αγώνα με απροσδιόριστες συνέπειες.

Σε όλη την Ελλάδα και ιδιαίτερα στην Αθήνα επικρατούσε εκνευρισμός, αβεβαιότητα, ανησυχία. Και στο στρατηγείο του Β' Σώματος Στρατού, στην Κοζάνη, φυσούσε άνεμος απογοήτευσης και κόπωσης. Ο στρατηγός Θ. Τσακαλώτος γράφει για εκείνες τις ημέρες (στο βιβλίο του, Β', 127):

> *«Κατὰ τὰς ἀρχὰς Ἰουλίου, χωρὶς νὰ γνωρίζω τὸν σκοπόν, ἐκλήθην νὰ συνοδεύσω τοὺς στρατηγοὺς Βὰν Φλὴτ καὶ Γιαντζῆν εἰς Νεστόριον.*
>
> *»Καὶ εὑρέθην ἐκεῖ πρὸ τοῦ πλέον ἀποκαρδιωτικοῦ θεάματος. Ὁ Διοικητὴς τοῦ Β' Σώματος Στρατοῦ (Καλογερόπουλος) νὰ διαπληκτίζεται κυριολεκτικῶς μὲ τοὺς Μεράρχους του (Πεντζόπουλον καὶ Λάϊον) διὰ τὴν ἐπίθεσιν καὶ κατάληψιν τοῦ ὑψώματος Προφήτου Ἠλία πρὸς Τσάρνο. Ἦτο μία συζήτησις, ποὺ ἔδειχνε πόσο εἶχε πέσει τὸ ἠθικὸν τῶν Διοικήσεων. Δὲν πῆρα μέρος στὴν συζήτησι, μὰ ὅταν αὔτη σταμάτησε, πῆρα παράμερα τοὺς Μεράρχους καὶ σαφῶς τοὺς ἐτόνισα: "Μὰ εἶσθε στὰ καλά σας· τί ζητᾶτε μ' αὐτὰ ποὺ λέτε καὶ ἐπαναλαμβάνετε περὶ ἀδυναμιῶν; νὰ συνθηκολογήσουμε μὲ τοὺς συμμορίτας; Μά, πρὸς Θεοῦ, τί ἔχουν αὐτοί;". Ἦτο μία κατάστασις κρίσιμος».*

Επέμβαση του Α' Σ. Στρατού

Αλλά στις 14 Ιουλίου ο αρχηγός του στρατού, με σύμφωνη γνώμη των συμμάχων, πήρε τις αποφάσεις του: εφόσον το Β' Σ.Σ. απέτυχε στους σκοπούς του σχεδίου «Κορωνίς», θα καλούσε σε ενίσχυση μια άλλη διοίκηση. Θα διαχωριζόταν σε δύο το μέτωπο, που έτσι ή αλλιώς ήταν διαμοιρασμένο γεωγραφικά με την προέκταση του κορμού της Πίνδου προς ΝΑ. Θα δημιουργούνταν μέτωπο Ηπείρου και μέτωπο Δ. Μακεδονίας. Τη διοίκηση του πρώτου θα αναλάμβανε ο διοικητής του Α' Σώματος στρατηγός Τσακαλώτος. Ο στρατηγός Καλογερόπουλος θα περιοριζόταν στο μέτωπο Δ. Μακεδονίας με το Β' Σώμα Στρατού, αλλά και εκεί τον αντικατέστησε σύντομα ο Α' υπαρχηγός του ΓΕΣ στρατηγός Κιτριλάκης.

Έως τότε το Α' Σ. Στρατού θεωρητικά παρέμενε στη Ρούμελη μετά την επιχείρηση «Χαραυγή». Με την αναδιάρθρωση αυτή δεν επρόκειτο ούτε μια διμοιρία του να

μετακινηθεί στον Γράμμο. Απλώς ο στρατηγός Θ. Τσακαλώτος με το επιτελείο του θα αναλάμβανε τη διοίκηση της ΙΧ και της VIII Μεραρχίας που θα θεωρούνταν ότι ανήκουν στο εξής στο Α' Σώμα Στρατού.

Οι αλλαγές αυτές ήταν εκδηλώσεις κρίσης. Είχε γίνει κοινή συνείδηση ότι για την ώρα η εκστρατεία κατά του Γράμμου έβαινε προς αποτυχία, εφόσον ναυαγούσε η επιτυχία. Μπορούσε με την αναδιάρθρωση να αναστραφεί το ρεύμα; Μόλις ανέλαβε τη διοίκηση του μετώπου της Ηπείρου ο στρατηγός Τσακαλώτος, τέθηκε θέμα να μεταβληθούν τα σχέδια. Αλλά αμέσως αποφασίστηκε: πρώτα ο Κλέφτης. «Είχε γίνει αίτημα του έθνους και έπρεπε να καταληφθεί με κάθε θυσία». Και πράγματι, όλη η Ελλάδα με ανάμικτα αισθήματα παρακολουθούσε τη σκληρή μάχη που διεξαγόταν τόσες ημέρες στο σκληροτράχηλο ύψωμα.

Επίθεση κατά του Κλέφτη

Η VIII Μεραρχία με δύναμη κρούσης την 75η Ταξιαρχία που διοικούσε ο ταξίαρχος Θ. Κετσέας θα ενεργούσε επίθεση μέχρι τέλους κατά του Κλέφτη. Η ΙΧ Μεραρχία θα την ενίσχυε με ένα τάγμα και με ολόκληρο το πυροβολικό της. Η αεροπορία με τον όγκο της δύναμής της θα συμμετείχε εντατικά στην προσπάθειά της. Πελώριος όγκος πυρός θα κατέκλυζε σε λίγο τις θέσεις των ανταρτών.

Η επίθεση ορίστηκε για την 26η Ιουλίου. Προηγουμένως ο στρατηγός Τσακαλώτος με διαταγή του προειδοποιούσε: «...Κυρία προσπάθεια του Α' Σώματος Στρατού θα είναι η κατάληψις της κορυφογραμμής Κλέφτης, ύψωμα 2221 και περαιτέρω προς Κεράσοβον εκμετάλλευσις». Και το πρωί της 26ης Ιουλίου, μετά ανηλεή βομβαρδισμό του Κλέφτη από αεροπλάνα και κανόνια, η 75η Ταξιαρχία εξόρμησε. Ύστερα από πολύωρο σκληρότατο αγώνα, ένα από τα τάγματά της πάτησε το ύψωμα. Αλλά ανατράπηκε από σφοδρότατη αντεπίθεση των ανταρτών. Νέα εφόρμηση, μετά βαρύτατο και πάλι βομβαρδισμό, είχε το ίδιο αποτέλεσμα. Στο μεταξύ ο στρατηγός Τσακαλώτος, σύμφωνα με τις πρώτες ειδήσεις, είχε αναγγείλει στον αρχηγό του Στρατού την πτώση του Κλέφτη. Τώρα διαμήνυσε στα τμήματα της 75 Ταξιαρχίας: «Εγώ είπα στον αρχηγό ότι ο Κλέφτης έπεσε. Δεν αποσύρω ό,τι είπα. Ο Κλέφτης θα πέσει». Ταυτόχρονα έστελνε σήμα στο ΓΕΣ:

> *«Κλέφτης θὰ ἀνακαταληφθῇ ὁπωσδήποτε ἀπόψε ὑπὸ οἱασδήποτε προϋποθέσεις ἔστω καὶ διὰ τῆς λόγχης».*

Το πρωί της επομένης, 27 Ιουλίου, η επίθεση επαναλήφθηκε με την ίδια ορμή. Τα τμήματα εφόδου μετά μάχη σώματος προς σώμα έφτασαν έως 100 μέτρα από τα οργανωμένα πολυβολεία των ανταρτών. Αλλά ο Κλέφτης δεν έπεσε.

Ο στρατηγός Τσακαλώτος, αποφασισμένος να κερδίσει τη μάχη, μετακίνησε την 36η και 71η ταξιαρχία προς το επίμαχο βουνό. Και τη νύχτα της 28ης Ιουλίου η

έφοδος εκτοξεύτηκε πάλι. Οι άνδρες έφτασαν ώς απόσταση λίγων δεκάδων μέτρων από τα εχθρικά πολυβολεία. Αλλά η κορυφή δεν έπεσε.

Ο διοικητής όμως του Α' Σώματος Στρατού παρέμενε άκαμπτος. Προς τα μαχόμενα τμήματα έστελνε τη διαταγή:

«Ἀπαγορεύω ὑπ' εὐθύνην καὶ τοῦ τελευταίου στρατιώτου σύμπτυξιν ἀπὸ τὸ καταληφθὲν ἔδαφος... Ἅπασαι διαθέσιμοι δυνάμεις μεραρχίας ἄνευ περιορισμοῦ διατεθῶσι κατὰ Κλέφτη».

Και προς το ΓΕΣ υπέβαλε το σήμα:

«Ἀγὼν ἐπὶ Κλέφτη ἐξακολουθεῖ καὶ θὰ ἐξακολουθήση μέχρι πλήρους καταλήψεως, ἐν στενοτάτη ἐπαφῇ ἐγγὺς κορυφῆς».

Η πτώση του Κλέφτη

Χρειάστηκαν όμως οι επιθετικές κραυγές του στρατηγού Τσακαλώτου: «Όλοι για τον Κλέφτη!» για να κινητοποιηθεί το δυναμικό του Α' Σώματος Στρατού έως την τελευταία ικμάδα και να εξαπολυθεί τα ξημερώματα της 1ης Αυγούστου η αποφασιστική επίθεση κατά του τρομερού υψώματος. Μετά βιβλικό καταιονισμό πυρός, εξόρμησε σύσσωμη η 75η Ταξιαρχία. Και κατόπιν μάχης με χειροβομβίδες και με τη λόγχη, η αδάμαστη κορυφή καταπατήθηκε την 6:30' πρωινή. Η αεροπορία συνέτριψε τις συγκεντρώσεις των ανταρτών για αντεπίθεση. Και ώς το βράδυ, στις 8 παρά 15, η εκμετάλλευση της επιτυχίας έφερε τους μαχητές της VIII Μεραρχίας πέραν του Κλέφτη έως τις κορυφές του Σμόλικα. Είχε καταρρεύσει ολόκληρη η αμυντική τοποθεσία των ανταρτών, οι οποίοι σε μεγάλη αταξία συμπτύχθηκαν προς το Κεράσοβο και από εκεί προς το Ταμπούρι και τη Γύφτισσα.

Η άλωση του Κλέφτη είχε βαθιές συνέπειες για τη μάχη του Γράμμου. Η απήχηση υπήρξε συγκλονιστική σε όλη την Ελλάδα και στο θέατρο των επιχειρήσεων επέδρασε ισχυρότατα ηθικά και υλικά. Το βιβλίο τής ΔΙΣ (σελ. 257) γράφει σχετικά:

«Ἡ πτῶσις τοῦ Κλέφτη ἐκτὸς τῆς ἀναπτερώσεως καὶ τονώσεως τοῦ ἠθικοῦ ὅλων τῶν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Α' Σώματος Στρατοῦ μονάδων, ἐπέδρασε καὶ ἐπὶ τῶν μετέπειτα κατὰ τοῦ κυρίως Γράμμου ἐπιχειρήσεών των, διότι ἀπήλαξεν ἑνὸς ἐπικινδύνου ἐμβόλου εἰς τὸ δεξιὸν πλευρόν του καὶ ἐν μέρει εἰς τὰ νῶτα του, ὥστε νὰ τοῦ ἐπιτρέψῃ νὰ πραγματοποιήσῃ μεταγενεστέρως τὸν βαθύτατον ἑλιγμόν του πρὸς τὴν κατεύθυνσιν Στενὸ-Λιόκου-Κιάφα. Ἐπὶ πλέον ὑπεβοήθησεν τοὺς ἀγῶνας τοῦ Β' Σώματος Στρατοῦ πρὸς κατάληψιν τῆς κορυφογραμμῆς Ταμποῦρι-Ζεκίρι, διότι ἐπέφερεν ἐν συνεχείᾳ τὴν συνένωσιν τῶν Α' καὶ Β' Σωμάτων Στρατοῦ, τὸν περιορισμὸν τῶν μετώπων τῶν μεραρχιῶν καὶ τὴν ἐξοικονόμησιν δυνάμεων διὰ τὰς ἐπιχειρήσεις κατὰ τοῦ κυρίως Γράμμου».

Ο Γράμμος «έπεσε»

Από την ημέρα εκείνη με επιταχυνόμενους ρυθμούς άρχισε η εξάρθρωση και κατόπιν η κατάρρευση του μετώπου. Ήταν η καμπή. Το Α' Σώμα Στρατού, μετά την κατάληψη του Σμόλικα, κυρίεψε ραγδαία το Κάμενικ, την Καστάνιανη, την Μπολιάνα, συντρίβοντας όλη την οργανωμένη τοποθεσία του Σαραντάπορου, και στις 8 Αυγούστου βρισκόταν μπροστά στην κορυφογραμμή τού κυρίως Γράμμου.

Εκεί, μετά σύντομη προπαρασκευή, η IX και η X Μεραρχία εξαπέλυσαν τη 15η Αυγούστου την επίθεσή τους. Η αρχή της συγκέντρωσης των δυνάμεων εφαρμόστηκε αυστηρά. Το κύριο πλήγμα καταφέρθηκε σε μέτωπο 3 χιλιομέτρων, από 13 τάγματα, 30 πυροβόλα και το σύνολο της αεροπορίας. Και στις 10:30' της 20ής Αυγούστου καταλαμβανόταν η κορυφή 2.520, το ύψιστο και συμβολικό σημείο της φοβερής βουνοσειράς. Η IX Μεραρχία έκανε το άλμα. Και ο μέραρχος στρατηγός Μανιδάκης έστελνε το σήμα στο σωματάρχη του στρατηγό Τσακαλώτο:

«Στέλιος πρὸς Θρασύβουλον: Ὁ Γράμμος ἔπεσε».

Είχε πράγματι πληγεί στην καρδιά το εχθρικό μέτωπο. Η Αετομηλίτσα και η Μαύρη Πέτρα, που αποτελούσαν την πρωτεύουσα του «κράτους του Γράμμου», βρίσκονταν στα χέρια του στρατού. Και η ραγδαία προώθηση του Α' Σώματος συνεχίστηκε ορμητική. Αλλά ταυτόχρονα και το Β' Σώμα Στρατού από τον τομέα της Δ. Μακεδονίας αναζωπύρωσε την κίνησή του και τη 12η Αυγούστου κατέλαβε την Αλεβίτσα-Αμμούδα, μπροστά στην οποία είχε ακινητοποιηθεί επί τρεις εβδομάδες.

Η αλλαγή

Πώς είχε πραγματοποιηθεί εκείνη η απότομη μετάπτωση από την καθήλωση στην πλήρη ανατροπή του μετώπου; Ο στρατηγός Τσακαλώτος δίνει την εξήγησή του. Αναφερόμενος στις πραγματικά κεραυνοβόλες επιτυχίες του Α' Σώματος, γράφει στο βιβλίο του (Β', σελ. 139):

«Πῶς ἐπέτυχε τὴν τοιαύτην εὔκολον νίκην τὸ Α' Σῶμα Στρατοῦ; Οἱ μεμψίμοιροι θὰ ἀπαντήσουν: ἦτο τυχερό!!! Ἐμεῖς, ὅμως, θὰ τοὺς ἀπαντήσουμε. Ἁπλούστατα, διὰ τῆς ὀρθῆς ὀργανώσεως καὶ διευθύνσεως τῶν ἐπιχειρήσεων. Πῶς ἤθελε νὰ συντρίψῃ τοὺς συμμορίτας τὸ Β' Σῶμα Στρατοῦ, ὅταν ἐπὶ 33 ταγμάτων, τὰ ὁποῖα διετίθεντο εἰς τὴν περιοχὴν Νοτίου ΓΡΑΜΜΟΥ - ΗΠΕΙΡΟΥ, ἔναντι τοῦ κυρίου ἀντικειμενικοῦ σκοποῦ, ποὺ ἦτο ὁ ΓΡΑΜΜΟΣ, εἶχον διατεθῆ μόνον 11, τὰ δὲ ὑπόλοιπα 22 διετίθεντο εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἠπείρου, ἀπασχολούμενα μὲ δίωξιν μικροσυμμοριῶν, δηλαδὴ μὲ δευτερευούσας ἀποστολάς; Ποῦ εἶνε ἡ ἀρχὴ τῆς ΚΥΡΙΑΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑΣ καὶ ἡ πρὸς τὰ ἐκεῖ συγκέντρωσις τοῦ μείζονος τῶν δυνάμεων; Τὸ Α' Σῶμα Στρατοῦ ἐνίκησε, διότι ἐφήρμοσε τὴν ἀδαμαντίνην

> *αὐτὴν ἀρχήν. Ἀντέστρεψε δηλαδὴ τοὺς ὅρους καὶ διέθεσε τὰ 22 τάγματα διὰ τὸν ΓΡΑΜΜΟΝ καὶ τὰ 11 διὰ τὰς δευτερευούσας ἀποστολάς».*

Στις 20 Αυγούστου η μάχη του Γράμμου, που διήρκεσε 70 ημέρες, είχε λήξει. Ποιο ήταν το αποτέλεσμά της; Εδαφικά ο στρατός είχε καταγάγει πλήρη νίκη, έστω καθυστερημένη. Αλλά ο πρωτεύων σκοπός κάθε εκστρατείας και κάθε μάχης δεν είναι η κατάληψη εδάφους. Είναι η συντριβή της αντίπαλης οργανωμένης δύναμης. Πέτυχε σ' αυτό το στόχο η εκστρατεία;

Η απάντηση ήρθε κεραυνοβόλα, ακριβώς τη στιγμή που ολοκληρωνόταν η κατάληψη της περιοχής του Γράμμου. Σε όλη τη διάρκεια της μάχης, καθώς ο στρατός με κολοσσιαία προσπάθεια στο πιο απρόσιτο έδαφος της Ελλάδας καταλάμβανε τη μια μετά την άλλη τις άγριες και οχυρωμένες τοποθεσίες, στον αντίπαλο επέφερε μέτριες απώλειες. Ο όγκος των ανταρτών κατόρθωνε να αναδιπλώνεται με πλήρη συνοχή. Ακόμη και στον Κλέφτη η 105η «Ταξιαρχία», παρά τον συνεχή καταιγισμό πυρός, τελικά απαγκιστρώθηκε, έστω και αν άφησε πολλά φτερά της σε εκείνο το βουνό της Κόλασης.

Εγκατάλειψη

Τι απέγινε λοιπόν η κύρια δύναμη των ανταρτών;

Από τη στιγμή που έπεσε ο Κλέφτης, το Γενικό Αρχηγείο του «Δημοκρατικού Στρατού» άρχισε να προσανατολίζεται προς την εκκένωση της περιοχής του Γράμμου. Το σχέδιο να φθαρεί εκεί επάνω ο στρατός μέχρις εξάρθρωσής του και τότε οι αντάρτες να εξαπολύσουν την αντεπίθεσή τους αποδεικνυόταν απραγματοποίητο. Ο στρατός είχε υποστεί αιμορραγία και είχε καταπονηθεί, αλλά η κατάστασή του δεν έδινε την εντύπωση εξάρθρωσης. Τουναντίον, το ηθικό του με την προέλαση είχε κάπως αναρριπισθεί και η συνοχή του ήταν καλή.

Αν η ηγεσία των ανταρτών επέμενε στη μάχη, αργά ή γρήγορα θα επερχόταν η συντριβή τους. Και τη 19η Αυγούστου αποφασίστηκε: θα ξέφευγαν από τη λαβίδα που προσέγγιζε αμείλικτη, με έναν ελιγμό που θα τους έφερνε αιφνιδιαστικά στα νώτα του στρατού.

Ο ελιγμός αυτός συνίστατο στη μεταπήδηση του όγκου των ανταρτών από τον Γράμμο στο Βίτσι. Και από εκεί θα εξαπέλυαν την αντεπίθεσή τους. Στο περιοδικό *Νέος Κόσμος* (12ο τεύχος, Δεκέμβριος 1948) δίνεται η κατωτέρω εξήγηση:

> *«Στὸ ἐρώτημα ποὺ προβάλλει, ἂν ἡ στιγμὴ γιὰ τὴν πραγματοποίηση τοῦ ἑλιγμοῦ ἦταν ἡ κατάλληλη, ἀπαντοῦμε καταφατικά. Γιατὶ πρῶτο, ἡ ἀμυντική μας τοποθεσία εἶχε στενέψει τόσο πολύ, ὥστε νὰ δίνεται ἡ δυνατότητα στὸν ἐχθρὸ νὰ ἐνεργῆ χωρὶς μετακίνηση τῶν βαρειῶν καὶ πεδινῶν πυροβόλων του σὲ ὁποιοδήποτε σημεῖο τῆς τοποθεσίας μας. Δεύτερον*

ἐπιβάλλονταν μία ἀνασυγκρότηση καὶ ἡ ἀπαραίτητη ἀνάπαυση τῶν τμημάτων μας. Ἕνα τέτοιο ἦταν πολὺ δύσκολο ἂν ὄχι ἀδύνατο στὸ Γράμμο. Τρίτο καὶ κυριώτερο εἶχον πραγματοποιηθῆ ἱκανοποιητικὰ οἱ βασικοὶ σκοποὶ τοῦ Γενικοῦ Ἀρχηγείου. Τὰ γεγονότα ποὺ ἔλαβαν χώραν στὸ Βίτσι ἕνα μῆνα ὕστερα ἀπὸ τὸν ἑλιγμὸ τοῦ Γράμμου, ἀποδείχνουν περίτρανα, ὅτι ὁ ἐχθρὸς ὄχι μόνον δὲν μπόρεσε νὰ μᾶς στριμώξει στὸ Βίτσι, μὰ ἀντίθετα δέχθηκε βαρειὰ κτυπήματα ἀπὸ τὰ τμήματά μας».

Η διαφυγή

Και ο ελιγμός πραγματοποιήθηκε με επιτυχία. Ο κύριος όγκος των ανταρτών, που ανερχόταν σε 8.500 άνδρες και γυναίκες παρατακτής δύναμης (κατά τις δικές τους διακηρύξεις), υπό την άμεση διοίκηση του Γούσια, πέρασε στο Βίτσι τη νύχτα της 21ης προς 22 Αυγούστου. Έτσι ξαφνικά, η τακτική κατάσταση πάλι μεταβαλλόταν. Πώς έγινε όμως αυτό το πήδημα;

Η ηγεσία του ΚΚΕ και του «Δημοκρατικού Στρατού» επανειλημμένα περιέγραψε τον ελιγμό: πέρασαν από τη διάβαση Μονόπυλο, διά μέσου του στενού, παραμεθόριου διαδρόμου από την Καλή Βρύση στους Κομνηνάδες, αιφνιδιάζοντας και ανατρέποντας τα τμήματα στρατού που συναντούσαν. Αυτή η κίνηση όμως αμφισβητούνταν από το κράτος και τους περισσότερους στρατιωτικούς συγγραφείς. Υποστήριζαν ότι οι αντάρτες διέφυγαν διά του αλβανικού εδάφους για να βρεθούν έτσι εκ του ασφαλούς στο Βίτσι. Και ο στρατηγός Ζαφειρόπουλος στο βιβλίο του (σελ. 411) γράφει:

«...Οἱ ἐπὶ τόπου παρακολουθήσαντες τὰ γεγονότα (ἄμεσος προσωπικὴ μου ἀντίληψις εὑρισκομένου τὴν νύκτα τῆς 20-21 εἰς Ἀμμούδαν), οἱ γνωρίζοντες τὸ ἔδαφος καὶ οἱ ἔχοντες κοινὸν νοῦν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ πιστεύουν, ὅτι εἶναι κατορθωτὸν ἐντὸς μιᾶς θερινῆς νυκτὸς καὶ εἰς χρονικὸν διάστημα 5-6 ὡρῶν, νὰ διέλθη φάλαγξ κατ' ἄνδρα 6 χιλιάδων συμμοριτῶν μετὰ μεταγωγικῶν καὶ τραυματιῶν εἰς ἔδαφος κατεχόμενον καὶ βαλλόμενον ἀποτελεσματικῶς, πλάτους 2 χιλιομέτρων.

»Ἡ πραγματικότης καὶ ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ ὄγκος τῶν συμμοριτῶν, ὅστις διέρρευσεν ἐκ τῆς περιοχῆς Φούσης-Μονοπύλου-Σλημνίτσης κατὰ τὴν νύχτα τῆς 20-21 Αὐγούστου ἠκολούθησε τὸ δρομολόγιον Βιετζόδα-Βοζιγρὰδ-Κομνηνάδες, ὅπερ ἀναπτύσσεται ἐπὶ τοῦ Ἀλβανικοῦ ἐδάφους καὶ πρὸς πρόληψιν ἐπιρρίψεως εὐθυνῶν ἐπὶ τῆς ἀλβανικῆς κυβερνήσεως διέθεσε δύναμιν μιᾶς ταξιαρχίας (16ης), ἥτις προσέβαλε τὰ ἐπὶ τόπου τμήματα Ἀλεβίτσης καὶ κατόπιν σοβαρῶν ἀπωλειῶν (60 νεκροί, 75 τραυματίαι, 26 συλληφθέντες) ἐσκηνοθέτησε τὰς βάσεις τοῦ διαφημισθέντος στρατηγικοῦ ἑλιγμοῦ τῆς Ἀλεβίτσης...»

Αλλά το επίσημο βιβλίο τής ΔΙΣ αποκαθιστά τα πράγματα, γράφοντας στη σελ. 335 (υπενθυμίζουμε ότι η έκδοση αυτού του έργου έγινε το 1970):

«Μετὰ τὴν ἀπόφασιν τῆς ἡγεσίας τοῦ ΚΚΕ περὶ ἐκκενώσεως τοῦ Γράμμου, σοβαρὸν μέρος τῶν δυνάμεων τῶν Κ/συμμοριτῶν διεπεραιώθη εἰς τὴν γειτονικὴν Ἀλβανίαν, διὰ τῶν ὀρεινῶν διαβάσεων Πόρτα Ὀσμάν, Κούριας καὶ Σλημνίτσης, καθὼς ἐπίσης καὶ Σχηματισμοὶ καὶ Ὑπηρεσίαι Ὑγειονομικοῦ, Ἐφοδιασμοῦ καὶ Μεταφορῶν, γεγονός, ὅπερ ἄλλωστε ἐπιστοποιήθη ἐξ ὄψεως καὶ ἀνεφέρθη διὰ σήματος ὑπὸ τοῦ Α' Σώματος Στρατοῦ εἰς τὸ ΓΕΣ τὴν 21ην Αὐγούστου· τὸ μεγαλύτερον ὅμως μέρος τῶν μαχίμων δυνάμεών των ἠδυνήθη νὰ διαρρεύσῃ διὰ τῆς διαβάσεως Μονοπύλου εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Βίτσι μέσῳ τοῦ παραμεθορίου στενοῦ διαδρόμου τῆς Καλῆς Βρύσης, Διποταμίας καὶ Κομνηνάδων, χρησιμοποιῆσαν ἐνδεχομένως καὶ τὸ ἀλβανικὸν ἔδαφος.

»Ἡ Ἀνωτάτη διοίκησις τοῦ Ἐθνικοῦ Στρατοῦ δὲν ὑπέστη στρατηγικὸν αἰφνιδιασμόν, διότι ὁ ἑλιγμὸς τῶν Κ/συμμοριτῶν πρὸς τὸ Βίτσι προεβλέφθη ἀπὸ τῆς 9ης Αὐγούστου ὑπὸ τοῦ Διοικητοῦ τοῦ Β' Σώματος Στρατοῦ. Εἰς τὴν πρότασίν του ταύτην ὁ Διοικητὴς τοῦ Β' Σώματος Στρατοῦ ἔλαβεν ἀπάντησιν τοῦ ΓΕΣ, ὅταν ἤδη ὁ ὄγκος τῶν Κ/συμμοριακῶν δυνάμεων τοῦ Γράμμου εἶχεν διαρρεύσει εἰς τὸ Βίτσι. Τακτικὸν αἰφνιδιασμὸν δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι ὑπέστη ἡ XV Μεραρχία, τῆς ὁποίας αἱ ταξιαρχίαι, καίτοι ἦσαν προσηνατολισμέναι εἰς τὸν ἀνωτέρω παραμεθόριον διάδρομον, δὲν ἀντελήφθησαν ἐγκαίρως καὶ δὲν ἐπέτυχον νὰ ἀνακόψωσι τὴν διαρροὴν τῶν σημαντικωτέρων μαχίμων δυνάμεων τῶν Κ/συμμοριτῶν πρὸς τὸ Βίτσι. Ἡ σύλληψις ἄλλωστε ἐλαχίστων μόνον αἰχμαλώτων κατὰ τὴν 21ην Αὐγούστου ὑπὸ τῆς XV Μεραρχίας ἐπιβεβαιοῦσιν, ὅτι ὁ ὄγκος τῶν ὑπολειμμάτων τοῦ Γράμμου διέρρευσε μὲ ἐλαφρὰς ἀπωλείας εἰς τὸ Βίτσι».

Απολογισμός της μάχης

Οπωσδήποτε, με τη διαφυγή των ανταρτών από την περιοχή του Γράμμου στις 21 Αυγούστου έληγε η ομώνυμη μάχη, η μεγαλύτερη έως τότε του πολέμου, που διήρκεσε επί 70 ημέρες. Υπήρξε αιματηρότατη, γιατί οι επίσημοι αριθμοί τής ΔΙΣ (στο βιβλίο, σελ. 355) καθορίζουν τις απώλειες του στρατού ως εξής:

Αξιωματικοί: Νεκροί 63, τραυματίες 309, αγνοούμενοι 3.
Οπλίτες: Νεκροί 722, τραυματίες 4.776, αγνοούμενοι 67.
Σύνολο απωλειών: 5.947.

Όσον αφορά τους αντάρτες, η ίδια επίσημη πηγή ανεβάζει τις απώλειές τους σε

2.500 νεκρούς, 418 συλληφθέντες, 635 παραδοθέντες. Σύνολο 3.553, χωρίς να υπολογίζονται οι τραυματίες και οι μη ανευρεθέντες νεκροί. Αλλά οι αριθμοί αυτοί αμφισβητούνται. Και προϋποθέτουν ότι η συνολική δύναμη των ανταρτών πρέπει να ήταν πολύ μεγαλύτερη των 10.000-11.000 που αποδέχτηκε ο «Δημοκρατικός Στρατός» επανειλημμένα, χωρίς να υπάρχουν αποδείξεις για το αντίθετο.

Πάντως η μάχη του Γράμμου έληξε με νίκη του στρατού αλλά χωρίς αποφασιστικό αποτέλεσμα, εφόσον ο όγκος της οργανωμένης δύναμης του αντιπάλου δεν καταστράφηκε. Η ηγεσία του «Δημοκρατικού Στρατού», δηλαδή ο Ζαχαριάδης, έδωσε μια μάχη τακτικής αναμέτρησης, η οποία κανονικά θα έπρεπε να καταλήξει στη συντριβή του. Κατόρθωσε όμως να απαγκιστρωθεί έγκαιρα και πολύ σύντομα θα επαναλάμβανε με ορμή μεγαλύτερη τον αγώνα.

Η άποψη του ΚΚΕ

Αργότερα, στις 15 Νοεμβρίου 1948, το Πολιτικό Γραφείο του ΚΚΕ έκανε τον απολογισμό της μάχης. Και στην απόφασή του έλεγε:

«Όταν ἄρχισε ἡ μάχη στὸ Γράμμο, ὁ λαὸς καὶ ὁ Δημοκρατικὸς Στρατὸς Ἑλλάδας (ΔΣΕ) πάλαιβαν κι ὅλας δυὸ χρόνια... Στὰ δυὸ αὐτὰ χρόνια ὁ ΔΣΕ... πῆρε τὴ μορφὴ τοῦ ταχτικοῦ στρατοῦ. Ἡ καθοδήγησις τοῦ ΚΚΕ ἑτοίμαζε ἔτσι τὸ ΔΣΕ, γιατὶ ἔβλεπε ὅτι ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀνοιχτὴ ἀμερικάνικη ἐπέμβασι οἱ ἀγῶνες στὰ 1948 θὰ γίνουν πιὸ σκληροὶ καὶ δύσκολοι. Γι' αὐτὴν τὴν ἀντιπαράθεσι ἑτοιμαζότανε ὁ ΔΣΕ στὴ Βόρεια Πίνδο, στὸ μέρος ποὺ διάλεξε ὁ ἴδιος, γιὰ ν' ἀναμετρηθῆ στὴν πιὸ μεγάλη μάχη, στὰ 1948 ἐνάντια στὸ μοναρχοφασιστικὸ στρατὸ καὶ τὴν ἀμερικάνικη ἡγεσία του.

»Όταν ἄρχισε ἡ μάχη στὸ Γράμμο, ὁ συσχετισμὸς τῶν δυνάμεων ἦταν ὁ παρακάτω: σὲ ἄντρες, ἕνας πρὸς δέκα. Σὲ ὑλικὸ ἕνα πρὸς πενῆντα, σὲ ὤφελος τοῦ μοναρχοφασισμοῦ. Ἀκόμα, ὁ μοναρχοφασισμὸς κυριαρχοῦσε ἀπόλυτα στὸν ἀέρα καὶ διέθετε μηχανοκίνητα καὶ θωρακισμένα μέσα, ποὺ ἀπ' αὐτὰ ὁ ΔΣΕ δὲν διέθετε τίποτα. Ὁ συσχετισμὸς αὐτὸς ἦταν πολὺ σὲ βάρος μας καὶ γιατὶ ἀπὸ ἀνεπάρκεια καὶ ἀδυναμίες δικές μας δὲν πραγματοποιήσαμε τὸ πλάνο στρατολογίας καὶ δὲν ἐξασφαλίσαμε τὶς στρατηγικὲς ἐφεδρεῖες τοῦ Γενικοῦ Ἀρχηγείου ποὺ εἴχαμε καθορίσει. Ὅμως ἡ καθοδήγησι τοῦ ΚΚΕ ἀπεφάσισε νὰ δόση τὴ μάχη γιατὶ ξεκινοῦσε ἀπὸ τὴ βεβαιότητα ὅτι μὲ τὴν ἠθικοπολιτικὴ ὑπεροχὴ τοῦ ΔΣΕ καὶ μὲ τὴ σωστὴ ἐκμετάλλευσι τοῦ ἐδάφους, θὰ ἀνατρέπαμε τὴν κύρια στρατηγικὴ ἐπιδίωξη τοῦ ἐχθροῦ ποὺ ἦταν νὰ ἐκμηδενίση στὴ Βόρεια Πίνδο τὶς κύριες δυνάμεις τοῦ ΔΣΕ γιὰ νὰ καθαρίση ὕστερα καὶ ὁλόκλη-

ρη τὴ χώρα καὶ νὰ πνίξη ἔτσι ὁριστικὰ τὸ ἐπαναστατικὸ ξεσήκωμα τοῦ λαοῦ. Ἡ ἀποτυχία του αὐτὴ θὰ ὄξυνε τὴν κρίση καὶ τὴν ἀποσύνθεση στὸ στρατόπεδο τῆς ἀντίδρασης καὶ θὰ ἔφερνε σὲ καινούργια ἀνάπτυξη τὸ κίνημά μας. Αὐτὴ ἦταν ἡ γραμμὴ καὶ ἡ πεποίθηση τῆς ἡγεσίας τοῦ ΚΚΕ ποὺ βρισκόταν στὸ βουνό...

»Ἡ μάχη στὸ Γράμμο ἄρχισε σκληρή. Καὶ παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ τμήματά μας γιὰ πρώτη φορὰ περνοῦσαν ἀπὸ τέτοια δοκιμασία καὶ παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι παρουσιάσαμε σοβαρὰ λάθη στὴ διάταξή μας καὶ κάναμε πολλὰ λάθη στὴν πορεία της, ὅμως ἡ μάχη σὲ ὅλη τὴ διάρκειά της ἐξελίχθηκε βασικὰ σύμφωνα μὲ τὸ σχέδιο τῆς ἡγεσίας τοῦ ΚΚΕ...»

Η απόφαση αυτή έχει τόνο νίκης ή τουλάχιστον αφήνει να διαφανεί ότι οι ηγέτες του κόμματος και του «Δημοκρατικού Στρατού» ήλεγχαν πάντα την κατάσταση και βάδιζαν σύμφωνα με καθορισμένα σχέδια. Και πράγματι, σχεδόν χωρίς ανάπαυλα, μετά τον ελιγμό διαφυγής από τον Γράμμο στο Βίτσι, οι αντάρτες θα εξαπέλυαν την αντεπίθεσή τους. Αλλά ο σημερινός παρατηρητής διακρίνει εύκολα πως ο «Δημοκρατικός Στρατός», αποφεύγοντας τον Αύγουστο του 1948 την καταστροφή, απλώς ανέβαλλε την τελεσίδικη λύση, που ήταν πιο καθορισμένη από τα σχέδια του ΚΚΕ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η ΑΝΤΕΠΙΘΕΣΗ ΚΑΙ Η ΚΡΙΣΗ

ΡΗΓΜΑ ΣΤΟ ΜΕΤΩΠΟ • ΠΑΝΙΚΟΣ ΚΑΙ ΦΥΓΗ • Η ΚΑΣΤΟΡΙΑ ΑΝΤΙΣΤΕΚΕΤΑΙ • ΕΠΕΜΒΑΣΗ ΤΟΥ Α΄ ΣΩΜΑΤΟΣ ΣΤΡΑΤΟΥ • «ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ»; • Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΑΝΤΙΠΕΡΙΣΠΑΣΜΟΣ: ΕΙΣΒΟΛΗ ΤΩΝ ΑΝΤΑΡΤΩΝ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ • ΚΑΤΑΛΗΨΗ ΤΗΣ ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ • ΤΡΑΓΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ • Η ΣΑΜΟΣ • Ο ΣΤΑΛΙΝ ΘΕΛΕΙ ΝΑ ΣΤΑΜΑΤΗΣΕΙ Ο ΑΝΤΑΡΤΟΠΟΛΕΜΟΣ • Η ΑΝΤΑΡΣΙΑ ΤΟΥ ΤΙΤΟ • ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΖΑΧΑΡΙΑΔΗ ΚΑΙ ΜΑΡΚΟΥ • ΤΑΚΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ Ή ΑΝΤΑΡΤΟΠΟΛΕΜΟΣ; • ΝΕΑ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΣΟΦΟΥΛΗ • ΠΑΛΗ ΜΕ ΤΟΝ ΘΑΝΑΤΟ • ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΑΡΧΙΣΤΡΑΤΗΓΟΥ

ΤΟ ΒΡΑΔΥ ΤΗΣ 10ης ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1948 συνταρακτικά μηνύματα συνέρρεαν στην Αθήνα. Η κυβέρνηση, το ΓΕΣ, οι δημοσιογραφικοί κύκλοι που έλαβαν γνώση αναστατώθηκαν. Οι ειδήσεις που κατέφταναν ούτε λίγο ούτε πολύ ανέφεραν απροσδόκητη επίθεση των ανταρτών σε ευρύτατο μέτωπο στη Δυτική Μακεδονία. Οι πληροφορίες πρόσθεταν ότι ο στρατός αιφνιδιάστηκε και ανατράπηκε. Ότι η διάταξή του υπέστη βαθύ ρήγμα. Και ότι το μέτωπο, στον τομέα εκείνο, πράγματι κατέρρεε...

Η τραγωδία αυτή παιζόταν 20 μόλις ημέρες μετά την 70ήμερη μάχη του Γράμμου, που είχε διατυμπανιστεί ως αποφασιστική νίκη και είχε γεννήσει την πεποίθηση στον στρατό, στο κράτος, σε όλο τον εθνικόφρονα λαό ότι ο πόλεμος ουσιαστικά τερματιζόταν. Και συνέβαινε στο Βίτσι. Ακριβέστερα, από την κορυφογραμμή Μάλι Μάδι επεκτεινόταν βαθύτατα μέσα στο μέτωπο προς την κατεύθυνση Καστοριάς και Κοζάνης.

Ήταν ακριβείς εκείνες οι πληροφορίες;

Τι είχε πράγματι συμβεί εκεί επάνω;

Η περιοχή του Βίτσι δεν έχει τη στρατηγική αξία της περιοχής του Γράμμου-Σμόλικα, γιατί περικλείεται από τους πεδινούς διαδρόμους Φλώρινας και Καστοριάς. Περνά όμως από αυτήν η αμαξιτή οδός από Κορυτσά προς Φλώρινα. Και, οπωσδήποτε, είναι η πλησιέστερη προς τον Γράμμο ορεινή έκταση που προσφέρεται να καταστεί βάση ανταρτοπόλεμου.

Και όμως το Β' Σώμα Στρατού που είχε την ευθύνη της Δυτ. Μακεδονίας αμέλησε να την καταλάβει στη διάρκεια της μάχης του Γράμμου, μολονότι ελάχιστες δυνάμεις ανταρτών υπήρχαν τότε εκεί. Μόνο το πρώτο 15θήμερο του Αυγούστου έφτασαν, ύστερα από εξαντλητική πορεία 45 ημερών, από την Κεντρική και Ανατολική Μακεδονία δύο «ταξιαρχίες» του «Δημοκρατικού Στρατού»: η 18η του Λιάκου και η 108η του Σοφιανού. Προορίζονταν για τον Γράμμο, αλλά η εξέλιξη των τελευταίων ημερών τις ανάγκασε να μείνουν εκεί. Υπήρχε άλλη μία τοπική «ταξιαρχία», του Βαγενά. Αυτές ήταν οι δυνάμεις στο Βίτσι που υποδέχτηκαν τη μάζα του «Δημοκρατικού Στρατού» η οποία έφτασε με τον ελιγμό διαφυγής από τον Γράμμο.

Η κατάληψη του Βίτσι

Νά τι γράφει στο σημείο αυτό ο αντιστράτηγος Θ. Πετζόπουλος στο βιβλίο του *1941-1950, Τραγική Πορεία* (σελ. 181-182), ο οποίος είχε λάβει μέρος στις επιχειρήσεις εκείνες ως μέραρχος:

«Καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῶν ἐπιχειρήσεων Γράμμου, τὸ Βίτσι παρέμενε τελείως ἐλεύθερον συμμοριτῶν. Μόλις τὸ δεύτερον 10ήμερον Αὐγούστου, ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς πτώσεως τοῦ Γράμμου, κατέφθανον εἰς τὸ Βίτσι τὰ ὑπολείμματα τῶν Ταξιαρχιῶν Σοφιανοῦ-Λιάκου, δυνάμεως 500 περίπου συμμοριτῶν, τὰ ὁποῖα, ὡς θὰ ἴδωμεν, κινούμενα ἐπὶ 45 ἡμέρας ἀπὸ Παπάδες, (περιοχῆς Δράμας), καὶ συνεχῶς προσβαλλόμενα ὑπὸ Μονάδων τοῦ Γ' Σ. Στρατοῦ, ἦσαν σωματικῶς ἐξηντλημένα, μὲ ἠθικὸν μειωμένον, τόσον ἐκ τῆς περιπετειώδους πορείας των, ὅσον καὶ ἐκ τοῦ ἀντικτύπου τῆς δυσμενοῦς διὰ τοὺς συμμορίτας τροπῆς τῶν ἐπιχειρήσεων Γράμμου.

»Καὶ δὲν δύναταί τις νὰ μὴ ἐξάρῃ τὴν πρόβλεψιν τοῦ Ἀρχηγείου τῶν συμμοριτῶν καὶ τὴν ἀπόφασίν του νὰ προκαταλάβῃ τὸ Βίτσι, διὰ τῶν ὑπολειμμάτων τούτων, πρὸς ὑποδοχὴν τῶν ἐκ τοῦ Γράμμου συμμοριακῶν δυνάμεων.

»Δυστυχῶς, δὲν δυνάμεθα νὰ ἐπικαλεσθῶμεν παρομοίαν πρόβλεψιν καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰν τὴν ἰδικήν μας. Διότι, ἂν τοιαύτη πρόβλεψις εἶχε γίνει, τὸ Βίτσι θὰ εἶχε προκαταληφθῆ. Θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποσταλῇ ἐκεῖ ἡ 77 Ταξιαρχία, ὅπως ἄλλωστε ὑπεδείχθη ὑπὸ τοῦ γράφοντος, ἀντὶ νὰ ἀχρηστεύεται εἰς τὴν βαθεῖαν γραμμὴν Σαρανταπόρου.

»Θὰ ἦτο δυνατὸν ἀκόμη, μετὰ τὰς σαφεστάτας ἐνδείξεις καὶ προθέσεις τῶν συμμοριτῶν νὰ ἐγκαταλείψουν τὸν Γράμμον, προθέσεις, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἀρχίσει νὰ ὑλοποιοῦνται διὰ τῆς προωθήσεως εἰς Ἀλβανίαν μεγάλου ἀριθμοῦ ποιμνίων καὶ λοιπῶν ἐφοδίων, νὰ ἰσχυροποιηθῇ ἡ κατοχὴ

τοῦ Βίτσι διὰ δύο ἀκόμη Ταξιαρχιῶν, ἀκινδύνως λαμβανομένων ἐκ τῶν II και XV Μεραρχιῶν.

»Ἐὰν ἐγένοντο αὐτά, τὰ τόσον ἁπλᾶ καὶ λογικὰ καὶ στοιχειωδῶς ἐπιβαλλόμενα, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἀποστολῆς Σώματος Στρατοῦ ἀπορρέοντα, διότι μεγάλη Μονὰς ὡς τὸ Σ.Σ. ἐνεργεῖ κυρίως ὡς στρατηγικὴ Μονάς, τὸ δὲ Βίτσι ἦτο καὶ ἐντὸς τῆς ἁρμοδιότητος καὶ ἐντὸς τῆς ζώνης εὐθύνης τοῦ Σ. Στρατοῦ, αἱ ἐπιχειρήσεις Βίτσι δὲν θὰ ἐγίνοντο. Οἱ ἡττηθέντες συμμορῖται εἰς τὸν Γράμμον, μὴ δυνάμενοι νὰ ἐγκατασταθῶσιν εἰς τὸ παρ' ἡμῖν κατεχόμενον Βίτσι, θὰ διέρρεον εἰς Ἀλβανίαν καὶ θὰ ἐλάμβανε χώραν τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1948, ὅ,τι συνέβη τὸν Αὔγουστον τοῦ 1949. Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Χώρας (Κ. Ἑλλὰς - Πελοπόννησος κ.τ.λ.) θὰ ἐξεκαθαρίζετο ἐντὸς τοῦ 1948, διότι θὰ ὑπῆρχον πρὸς τοῦτο μεγάλαι διαθέσιμοι δυνάμεις, καὶ ὁ πόλεμος θὰ ἔληγε τότε.

»Μήπως ὅμως προεβλέφθη ἡ διαφυγὴ μεγάλου μέρους τῶν συμμοριτῶν ἀπὸ Γράμμου εἰς Βίτσι διὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐδάφους καὶ ἐλήφθησαν τὰ ἐνδεικνυόμενα μέτρα ἀποκοπῆς των;

»Ἰδοὺ τί γράφουν ἐπ' αὐτοῦ οἱ ἴδιοι οἱ συμμορῖται: "Ὁ ἑλιγμὸς ἐπιβαλλόταν νὰ γίνῃ ἀπὸ τὸ Μονόπυλο-Γκίνοβα, Ἀλεβίτσα-Πολυάνεμο πρὸς Βίτσι, γιατὶ ἡ ἐχθρικὴ διάταξη δὲν εἶχε βάθος καὶ μετὰ τὸ πρῶτο σπάσιμό της μπαίναμε σ' ἐλεύθερο χῶρο. Ἀκόμα γιατὶ σὲ μιὰ βραδυὰ τὰ τμήματά μας χωρὶς μεγάλη ταλαιπωρία, θὰ κατελάμβαναν ἕνα καινούργιο χῶρο, σὰν τὸ Βίτσι, ποὺ μᾶς ἔδινε τὴν δυνατότητα γρήγορα νὰ ἀνασυγκροτηθοῦμε..." ("Δημ. Στρατός", τεῦχος 10, σελ. 379). Καὶ εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 11 τεῦχος, σελ. 432, συνέχιζεν: "Τὸ γεγονὸς ὅτι... ὁ Ἀντιστράτηγος Κιτριλάκης δὲν μπόρεσε νὰ ἀποφύγῃ τὴ διαφυγή μας ἀπ' τὸ Μονόπυλο, δείχνει τὴ στρατιωτικοπολεμικὴ ἀγραμματοσύνη του... τὴ στρατηγικὴ ἀνεπάρκεια καὶ τὴν πολιτικὴ στραβομάρα..."

»Τίποτε λοιπὸν δὲν προεβλέφθη καὶ ὡς ἀποτέλεσμα ὅλων αὐτῶν τῶν παραλείψεων, ἐπηκολούθησαν αἱ ἐπιχειρήσεις».

Η όψιμη επίθεση

Η ανώτατη ηγεσία του στρατού, όταν αντιλήφθηκε ότι ο όγκος του αντιπάλου είχε διασωθεί και εγκαταστάθηκε σε νέα βάση, έσπευσε να οργανώσει επίθεση κατά της βάσης αυτής, δηλαδή κατά του Βίτσι. Ο αρχηγός τού ΓΕΣ ανέθεσε την επιχείρηση στο Β' Σώμα Στρατού (διοικητής ο στρατηγός Κιτριλάκης) με τις τρεις μεραρχίες που διέθετε: τις Ι, ΙΙ και XV. Και έστελνε σήμα στον σωματάρχη:

«Ἐπισημαίνω ἰδιαιτέρως ταχεῖαν καὶ δραστηρίαν λῆψιν μέτρων πρὸς

Βίτσι... εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ δοθῇ χρόνος πρὸς ἀνάπαυσιν καὶ ἀνασυγκρότησιν τῶν εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην καταφυγόντων μέσω Ἀλβανίας λειψάνων τοῦ Γράμμου».

Η επίθεση του στρατού εξαπολύθηκε την 30ή Αυγούστου με 5 ταξιαρχίες, 40 πυροβόλα και αεροπορική κάλυψη. Η πρωτεύουσα ενέργεια απέβλεπε στην κατάληψη του ορεινού συγκροτήματος Μάλι Μάδι - Μπούτσι. Συμπληρωματικοί στόχοι θα ήταν οι οροσειρές Μπέλα Βόδα και Βέρνου. Αλλά, ενώ οι ταξιαρχίες ξεκίνησαν με τη βεβαιότητα ότι θα αντιμετώπιζαν αντίπαλο μισοδιαλυμένο και μετρίως μαχητικό, αιφνιδιάστηκαν από τη δύναμή του. Και ο στρατηγός Δ. Ζαφειρόπουλος γράφει (στο έργο του, σελ. 445):

«Τὸ ἠθικὸν (τοῦ στρατοῦ) ἦτο ἐξυψωμένον, λόγῳ τῆς πτώσεως τοῦ Γράμμου καὶ τῆς πίστεώς των ὅτι πλέον ὁ κατὰ τῶν συμμοριτῶν πόλεμος εἶχε λήξει. Ἡ ἰδέα τῆς κατασυντριβῆς τῶν συμμοριτῶν εἶχε καταστεῖ πίστις καὶ ἡ διάψευσις ταύτη ἐπέφερε μείωσιν τοῦ ἠθικοῦ των.

»Συνεπῶς ἡ ἔναρξις τῶν ἐπιχειρήσεων συνετελέσθη μὲ ἠθικὸν Ἀξιωματικῶν καὶ ὁπλιτῶν καλόν. Δυστυχῶς μετὰ τὰς πρώτας μάχας ἤρχισε νὰ μειοῦται λόγῳ τῆς ἐκπλήξεως, τὴν ὁποίαν ὑπέστησαν οἱ στρατιῶται ἐκ τῆς διαπιστωθείσης μαχητικῆς ἱκανότητος τῶν συμμοριτῶν, τῆς χρησιμοποιήσεως ἐπαρκῶν ὅλμων καὶ πυροβόλων καὶ τῆς μεγάλης καταναλώσεως, ἢ μᾶλλον σπατάλης, πυρομαχικῶν ὅλμων καὶ Πυροβολικοῦ».

Το αποτέλεσμα ήταν η επίθεση να καθηλωθεί σύντομα. Το Μπούτσι δέχτηκε κατακλυσμό πυρός αλλά δεν έπεσε. Μετά δέκα ημερών αγώνα, το μόνο που πέτυχε ο στρατός ήταν η κατάληψη του υψώματος Ραμπατίνας, στην οροσειρά Μάλι Μάδι.

Αντεπίθεση και ρήγμα

Στο μεταξύ η αναδιοργάνωση και ο εξοπλισμός των ανταρτών στο Βίτσι συντελούνταν με ραγδαίο ρυθμό. Στην περιοχή Μάλι Μάδι διατέθηκαν 11 «τάγματα» και στην περιοχή Φλώρινας άλλα 10. Τη νύχτα της 4ης Σεπτεμβρίου έφτασε από τις λίμνες Πρέσπες και η «ταξιαρχία» Παύλου. Και τα ξημερώματα της 10ης Σεπτεμβρίου οι αντάρτες εξαπέλυσαν ευρύτατη αντεπίθεση ανατροπής στον τομέα του Μάλι Μάδι.

Το χτύπημα που κατάφεραν ήταν ισχυρότατο και είχε κύριο στόχο τη Ραμπατίνα. Δύο τάγματα του στρατού –τα 508 και 509 της 22ης Ταξιαρχίας– κατείχαν το στρατηγικότατο ύψωμα. Αλλά, μετά πολύωρο βομβαρδισμό και σφοδρότατη έφοδο, δεν μπόρεσαν να αντισταθούν. Εγκατέλειψαν τις θέσεις τους και συμπτύχθηκαν δρομαίως. Η σύμπτυξη μεταβλήθηκε σε φυγή και η φυγή σε διάλυση. Ξαφνικά το μέτωπο είχε υποστεί ρήγμα. Και ο στρατηγός Δ. Ζαφειρόπουλος αναγράφει (στο έργο του, σελ. 452):

«Ἡ διαρροὴ (τῶν δύο ταγμάτων) ἦταν ἄνευ προηγουμένου καὶ ἡ κατάρρευσις τῆς Ραμπατίνας ἐξελίχθη δίκην πυροτεχνήματος εἰς ἐλάχιστον χρονικὸν διάστημα...»

Τα δύο τάγματα

Η 22η Ταξιαρχία δεν υπήρχε πια. Οι φυγάδες συνέρρεαν στην Καστοριά. Και η κραυγή: «Έσπασε το μέτωπο» σκορπούσε τον πανικό. Ο Δ. Ζαφειρόπουλος και πάλι προσθέτει (στο ίδιο, σελ. 453):

«Ἦτο χαρακτηριστικὴ ἡ ἠθικὴ κατάπτωσις κατὰ τὴν ἄφιξίν των εἰς τὴν περιοχὴν Βοῦτσι τῶν δύο Διοικητῶν Ταγμάτων, συνοδευομένων ὑπὸ ἀτάκτων καὶ ἄνευ συνοχῆς ὁμάδων ἐξ Ἀξιωματικῶν καὶ ὁπλιτῶν (τοῦ ἑνὸς ὑπὸ 70 καὶ τοῦ ἑτέρου ὑπὸ 120).

»Οὐδεμία ἀποφασιστικότης ὑπῆρχεν εἰς τὰ ὑπολείμματα ταῦτα καὶ ἅπαντες κατείχοντο ἀπὸ ἀτολμίαν...

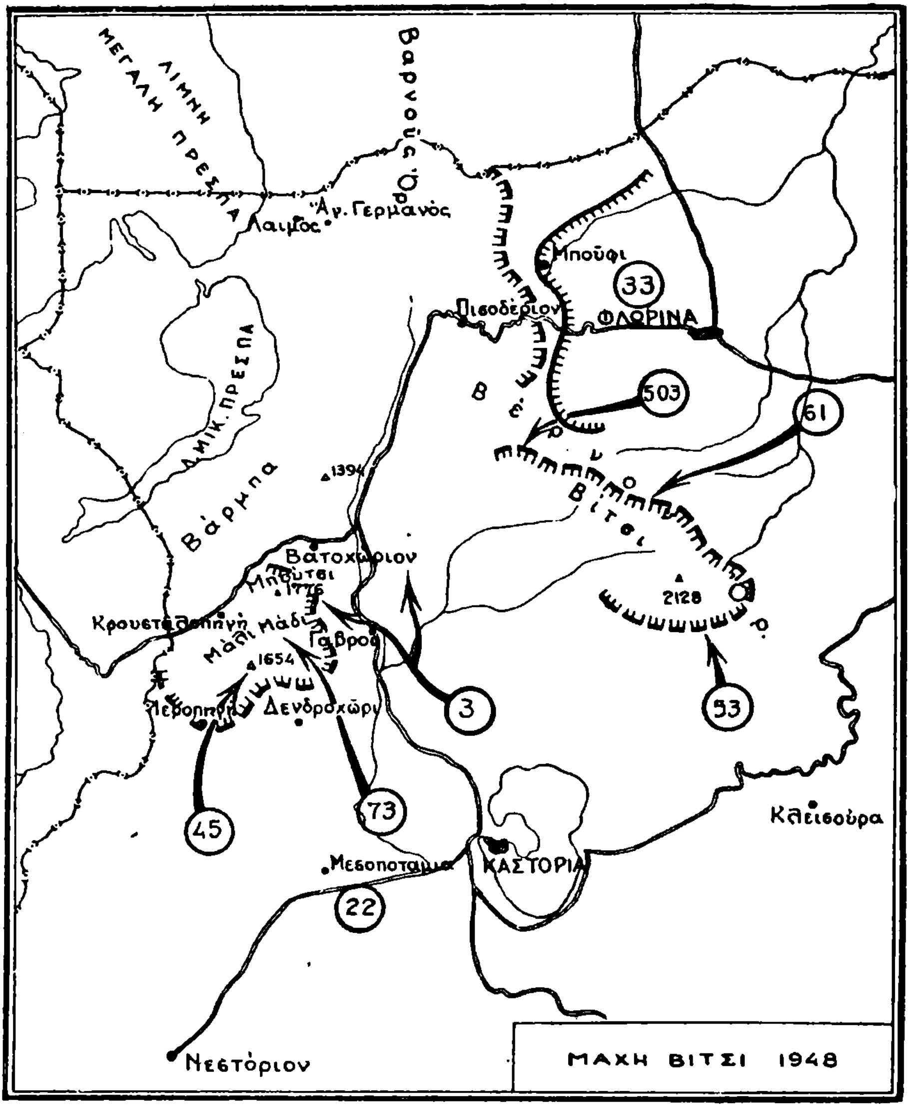
»...Οὕτω ὁλόκληρος ἡ ἱεραρχία τῆς Διοικήσεως τῆς 22ας Ταξιαρχίας ἐγένετο ὑπαίτιος τῆς διαλύσεως τῶν τμημάτων της καὶ τοῦ καλοπλημμυρισμοῦ τῆς Καστοριᾶς διὰ πανικοβλήτων φυγάδων. Καὶ ἔπρεπε νὰ ἐξέλθουν συνεργεῖα ἐκ τῶν μετόπισθεν τῆς Καστοριᾶς, διὰ νὰ περισυλλέξουν ράκη ἀπὸ ἀπόψεως ἠθικοῦ καὶ νὰ λειτουργήσουν στρατοδικεῖα, μόνον κατὰ τῶν ὁπλιτῶν, δι' ἐπιβολὴν κυρώσεων πρὸς παραδειγματισμόν...»

Η επίθεση των ανταρτών όμως συνεχιζόταν με την ίδια ορμή. Με σιδερένια πειθαρχία, πλήρη ανασυγκρότηση, καλό εξοπλισμό, τα «τάγματά» τους εφορμούσαν ακάθεκτα. Και είναι χαρακτηριστικό ένα επεισόδιο που αναφέρει ο Δ. Ζαφειρόπουλος (σελ. 454):

«Τὴν νύκτα τῆς 11-12 Σεπτεμβρίου ὁμὰς συμμοριακὴ προσέβαλε τὸν Σ.Δ. τῆς 22ας Ταξιαρχίας, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ αἰφνιδιάσῃ τοῦτον καὶ ὁ Διοικητὴς τῆς 22ας Ταξιαρχίας νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν θέσιν του καὶ νὰ εὑρίσκεται εἰς τὸν Ἁλιάκμονα μέχρι τῆς 11.00 ὥρας τῆς 12ης Σεπτεμβρίου, ἔνθα τὸν συνήντησεν ὁ Ἀρχηγὸς τῆς Ἀγγλικῆς Ἀποστολῆς Στρατηγὸς Ντάουν καὶ ὁ Διοικητὴς τῆς XV Μεραρχίας Στρατηγὸς Γερακίνης».

Αποτυχία στην Καστοριά

Αυτή ήταν η κατάσταση που είχε αναστατώσει την Αθήνα. Η εικόνα όπως μεταδιδόταν ήταν υπερβολική. Το ρήγμα που είχε δημιουργηθεί ήταν πραγματικότητα, αλλά η έλλειψη εφεδρειών δεν θα επέτρεπε στους αντάρτες την εκμετάλλευση της επιτυχίας σε μεγάλο βάθος. Και σε λίγο οι ταξιαρχίες του «Δημοκρατικού Στρατού» προσέκρουσαν στην πρώτη οργανωμένη αντίσταση, στην Καστοριά.

Χάρτης της μεγάλης μάχης στο Βίτσι το φθινόπωρο του 1948, μετά την πρώτη μάχη του Γράμμου.

Επεκτείνοντας την αντεπίθεσή τους, οι αντάρτες εξακόντισαν μια ισχυρή αιχμή κατά της πόλης. Τέσσερις «ταξιαρχίες» εφόρμησαν προς την κατεύθυνση αυτή την 20ή Σεπτεμβρίου μέσα από τις βαθιές χαραδρώσεις της περιοχής Δενδροχωρίου, και η

κύρια ενέργεια στράφηκε προς την Αγία Κυριακή. Εκεί ήταν στημένη μια μοίρα πεδινού πυροβολικού. Οι αντάρτες απέβλεπαν να καταλάβουν τα πυροβόλα για να τα οδηγήσουνν αμέσως κατά της Καστοριάς. Και είχαν συγκροτήσει για τον σκοπό αυτό ειδικά τμήματα πυροβολητών και οδηγών αυτοκινήτων (Ζαφειρόπουλος, σελ. 464).

Αλλά η επίθεση απέτυχε. Οι αντάρτες έφτασαν σχεδόν ώς τα πυροβόλα, τους απέκρουσαν όμως, πεζομαχώντας, αξιωματικοί και οπλίτες, γύρω από το εκκλησάκι του Αγίου Ιωάννη. Ο όγκος της επιθετικής δύναμης εφόρμησε κατά της Καστοριάς, αλλά αναχαιτίστηκε. Ώς το μεσημέρι της ίδιας ημέρας η επίθεση είχε συντριβεί και η επιχείρηση είχε λήξει άδοξα.

Δεν έπαυε όμως η κατάσταση να είναι κρίσιμη. Το ρήγμα δεν είχε κλείσει. Και οι ανταρτικές «ταξιαρχίες» ανασυγκροτούνταν πυρετωδώς για νέα εφόρμηση. Υπήρχε κενό δύναμης πίσω από τις μεραρχίες του στρατού και αν κατόρθωναν να διασπάσουν ξανά το μέτωπο οι αντάρτες, παρά τον περιορισμένο αριθμό τους, μπορούσαν να προκαλέσουν θραύση στα μετόπισθεν. Και ο στρατηγός Ζαφειρόπουλος σημειώνει (στο ίδιο, σελ. 464):

> *«Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὄπισθεν τῆς Καστοριᾶς δὲν ὑπῆρχον ἐθνικαὶ γενικαὶ ἐφεδρεῖαι καὶ συνεπῶς ὑπῆρχεν εὐκαιρία εὐρείας ἐκμεταλλεύσεως τῆς ἐπιτυχίας ὑπὸ τῶν συμμοριτῶν μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς Κοζάνης, μὲ τὰς φοβερὰς συνεπείας τῆς καταστροφῆς τῶν ἐγκαταστάσεων τοῦ ἀεροδρομίου καὶ τῶν γενικῶν ἀποθηκῶν πυρομαχικῶν καὶ τροφίμων τῆς Κοζάνης».*

Το Α' Σώμα Στρατού

Για το φράξιμο του ρήγματος, η ανώτατη διοίκηση στράφηκε προς το Α' Σώμα Στρατού, που με τη λήξη της μάχης του Γράμμου διατάχτηκε να σταθεροποιήσει την κατάληψη της περιοχής και να εκκαθαρίσει τη Μουργκάνα.

Την τραχιά αυτή οροσειρά, που είδαμε ότι απέκρουσε τις επιθέσεις του Μαρτίου και Απριλίου, κατείχαν τρία «τάγματα» και τρεις «λόχοι» ανταρτών. Εναντίον της ο στρατηγός Τσακαλώτος συγκέντρωσε 4 ταξιαρχίες, 4 τάγματα Εθνοφρουράς και 60 πυροβόλα. Η επίθεση εκτοξεύτηκε τη νύχτα της 13ης Σεπτεμβρίου και υπήρξε εδαφικά επιτυχής. Αλλά οι αντάρτες τη 16η Σεπτεμβρίου διέφυγαν. Παρά τον πυκνότατο κλοιό, έφτασαν στα Ζαγοροχώρια μετά τριήμερη πορεία. Και χρησιμοποίησαν ένα δρόμο παράτολμο, για τον οποίο ο στρατηγός Ζαφειρόπουλος γράφει (στο ίδιο, σελ. 475):

> *«Ἡ ἐκλεγεῖσα κατεύθυνσις, καίτοι ἐχαρακτηρίσθη ὡς ἀντιστρατιωτικὴ καὶ ἐπικίνδυνος, ἐν τούτοις ὑπῆρξεν ἡ πλέον ἀσφαλής, διότι, καθ' ὃ μὴ λογική, ἐξηπάτησε τὰς ἐθνικὰς δυνάμεις. Διὰ τοῦ ἑλιγμοῦ τούτου πράγ-*

ματι διέφυγον οἱ συμμορῖται διὰ μέσου τοιαύτης πυκνῆς διατάξεως καὶ διὰ τῆς ὑπερβάσεως δύο ἐμποδίων, τοῦ Καλαμᾶ ποτ. καὶ τῆς ἁμαξιτῆς ὁδοῦ Ἰωαννίνων-Καλπακίου».

Στο μεταξύ όμως η Χ Μεραρχία του Α' Σώματος Στρατού μεταστάθμευε στο Βίτσι. Και στις 10 Οκτωβρίου 1948, μαζί με τις 3 μεραρχίες του Β' Σώματος Στρατού, εξαπολύθηκε νέα γενική επίθεση για το φράξιμο του ρήγματος. Αλλά και αυτή απέτυχε. Όλες οι μεραρχίες καθηλώθηκαν τη δεύτερη μέρα της επίθεσης. Μόνο τη νύχτα της 16ης-17ης Οκτωβρίου, η Ταξιαρχία Καταδρομών (Α' και Β' μοίρες) κατόρθωσε, με τολμηρή ενέργεια, να καταλάβει την κορυφή Βίτσι. Αλλά αυτή η επιτυχία καταντούσε τοπική και περιορισμένης σημασίας.

«Μικρασιατική καταστροφή»

Τα πράγματα παρέμεναν σοβαρά στη Δυτ. Μακεδονία. Η κρίση ηθικού στο στρατό συνεχιζόταν. Και ο στρατηγός Τσακαλώτος (στο βιβλίο του, Β', σελ. 166) εξηγεί τη δεύτερη αποτυχία στο Βίτσι με τις εξής φράσεις:

«Λείπει κάθε μαχητικὴ θέλησις, ἡ ἐπιθετικὴ δρᾶσις δὲν παρουσιάζεται πουθενά.

»Ὁ πέπλος τῆς ἀπαισιοδοξίας καλύπτει ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τὰς μονάδας καὶ Ἀνωτάτας Διοικήσεις τοῦ Β' Σώματος Στρατοῦ...

»Γεγονός, τέλος, εἶναι ὅτι ἡ κατάστασις τοῦ μετώπου τοῦ Β' Σώματος Στρατοῦ, ἐπικίνδυνος διὰ κατάρρευσιν, ἐδημιούργησε μίαν ἀνησυχίαν τόσον εἰς τὴν Πολιτικὴν Ἡγεσίαν ὅσον καὶ εἰς τὴν Ἀνωτάτην Στρατιωτικὴν τοιαύτην.

»Ἑκάστη τούτων ἐσκέπτετο περὶ τῶν ληπτέων ἐκείνων μέτρων, τὰ ὁποῖα θὰ ἐξουδετέρωνον τὸν ἐπικρεμάμενον κίνδυνον».

Η κρίση στην πολιτική ηγεσία που προκαλούσε η κατάσταση στο Βίτσι καταφαίνεται από τη σωρηδόν άφιξη στο μέτωπο των αγωνιώντων μελών της κυβέρνησης. Και ο στρατηγός Τσακαλώτος γράφει (στο ίδιο, Β', σελ. 163):

«Ὁ Ὑπουργὸς Ρέντης ποὺ προσέτρεξε μὲ τὸν γηραιὸ Σοφούλη, ρωτοῦσε τὸν σύνδεσμο Λουτεράκη "μήπως θἄχωμε πάλιν Μικρασιατικὴ καταστροφή..."

»Ὁ πρωθυπουργὸς Σοφούλης, μὲ ὅλα του τὰ βαρειὰ γεράματα, τρέχει νὰ ἀναστηλώση τὸ ἠθικὸν τῶν ὁπλιτῶν.

»Τοὺς συγκεντρώνει ὁ ἀγωνιστὴς αὐτὸς στὴν Καστοριὰ καὶ τοὺς ἐξορκίζει νὰ τηρήσουν τὸν ὅρκο τους. Σηκώνει σὰν σημαῖα τὸ ὅπλο ἑνὸς στρατιώτου καί, φιλώντας το, τοὺς προσκαλεῖ νὰ μὴ τὸ μολύνουν. Πραγματικὴ μυσταγωγία. Ὅμως ὁ κίνδυνος εἶναι θανατηφόρος...»

Αλλά και ο στρατηγός Θ. Πετζόπουλος στο γνωστό έργο του (σελ. 184-185) αναγράφει:

«Αἱ ἐπιχειρήσεις, ὑφ' ἃς συνθήκας ἐξετέθη, ἐναλλασσόμεναι εἰς φάσεις ἐπιθετικῶν καὶ ἀμυντικῶν ἐνεργειῶν, συνεχίζονται. Αἱ ἀπώλειαί μας εἰς ἄνδρας εἶναι σοβαραὶ καὶ εἰς ὑλικὸν μεγαλύτεραι. Τὸ ἀποτέλεσμα τῶν δαπανηρῶν τούτων ἀγώνων, εἶναι τελείως ἀποκαρδιωτικόν. Ἀντὶ νὰ ἐκκαθαρίζεται τὸ Βίτσι, κινδυνεύει ἡ Καστοριά.

»Ὅλων τὰ βλέμματα στρέφονται πρὸς τὸ Βίτσι. Κατάπληκτοι παρακολουθοῦν τὴν κατάστασιν.

»Ὁ Πρωθυπουργὸς Σοφούλης, συνοδευόμενος καὶ ἀπὸ ἄλλους Ὑπουργούς, δὶς ἐντὸς μικροῦ χρονικοῦ διαστήματος ἐπισκέπτεται τὴν Καστοριὰν καὶ δοκιμάζει πικρὰν ἀπογοήτευσιν. Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν ἐπισκέπτεται κατ' ἐπανάληψιν τὸ μέτωπον Βίτσι καὶ δοκιμάζει ὀδυνηρὰς ἐκπλήξεις. Ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ Γ.Ε.Σ. παρακολουθεῖ ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰς ἐξελίξεις εἰς τὸ Βίτσι καὶ κατηφὴς ἐκδηλώνει ἔντονον τὴν ἀγανάκτησίν του.

»Ἀλλὰ ἐντονωτέραν κατάπληξιν καὶ ἀγανάκτησιν δοκιμάζουν οἱ ἐκτελεσταί. Ὅλοι διερωτῶνται:

»Πῶς, αὐτὸς ὁ στρατός, ποὺ χθὲς ἀκόμη πολεμῶν ἡρωϊκῶς ἐσάρωσε τοὺς Συμμορίτας τοῦ Γράμμου, σήμερον δὲν νικᾶ;»

Η κρίση

Η κατάσταση αυτή προκάλεσε, όπως ήταν φυσικό, κρίση στρατιωτικής ηγεσίας. Την 29η Σεπτεμβρίου ο διοικητής του Β' Σώματος Στρατού αντιστράτηγος Κιτριλάκης αντικαταστάθηκε με αίτησή του, παραμένοντας όμως υπαρχηγός του ΓΕΣ. Τον διαδέχτηκε ο γενικός επιθεωρητής του στρατού αντιστράτηγος Παπαγεωργίου. Και αυτός όμως αντικαταστάθηκε την 28η Οκτωβρίου από τον διοικητή του Α' Σώματος Στρατού αντιστράτηγο Θ. Τσακαλώτο, ο οποίος διατηρούσε και τη διοίκηση του Α' Σώματος Στρατού.

Η κατάσταση που παρέλαβε ο νέος σωματάρχης ήταν πάντα ρευστή και επικίνδυνη. Ενώ έφτανε αεροπορικώς στη Φλώρινα με τον στρατηγό Βαν Φλητ, παραλίγο να σκοτωθεί. Οι αντάρτες είχαν ναρκοθετήσει ακόμα και τον διάδρομο του αεροδρομίου. Και ο Θ. Τσακαλώτος αναφέρει (στο βιβλίο του, Β', σελ. 176):

«Τὸ ἀεροπλάνον, τὸ διατεθὲν ὑπὸ τοῦ Βὰν Φλήτ, κατὰ τὴν προσγείωσιν προσκρούει ἐπὶ νάρκης. Μία ἕλιξ καὶ ὅλον τὸ πρὸς αὐτὴν μέρος ανατινάσσεται. Ἡ πόρτα κλεισμένη ἑρμητικῶς. Οἱ ἐλθόντες πρὸς ὑποδοχὴν –κατὰ τύχην παρίστατο καὶ ὁ ὑπουργὸς Ἀσφαλείας ἀείμνηστος Ζέρβας–

παραμένουν μακράν, μὴ τολμήσαντες νὰ πλησιάσουν εἰς τὸ ἀναφλεγὲν ἀεροπλάνον. Ἐσώθημεν ὡς ἐκ θαύματος χάρις εἰς τὴν ψυχραιμίαν τοῦ ἀσυρματιστοῦ Ἀμερικανοῦ, ὁ ὁποῖος δὲν εἶχε πληγωθῆ, διότι ἦτο εἰς τὸ ἀντίθετον τοῦ ἀνατιναχθέντος κινητῆρος μέρος καὶ προσέτρεξε καὶ ἄνοιξε τὴν πόρτα.

»...Οἱ παρακολουθοῦντες ἀπὸ τὰ ὕπερθεν τῆς Φλωρίνης ὑψώματα συμμορῖται τὴν πυρκαϊὰν τοῦ ἀεροπλάνου, προσκαίρως ἐπανηγύρισαν. Ὅμως ἀπεγοητεύθησαν, ὅταν πῆραν ἀπὸ τοὺς πράκτοράς των τὴν εἴδησιν ὅτι δι' ἄλλην μίαν φορὰν ἀπέτυχον».

Την ίδια ημέρα, 28 Οκτωβρίου, συνέβαινε άλλο χαρακτηριστικό επεισόδιο, που το αναγράφει πάλι ο στρατηγός Θ. Τσακαλώτος (στο ίδιο, Β', σελ. 168):

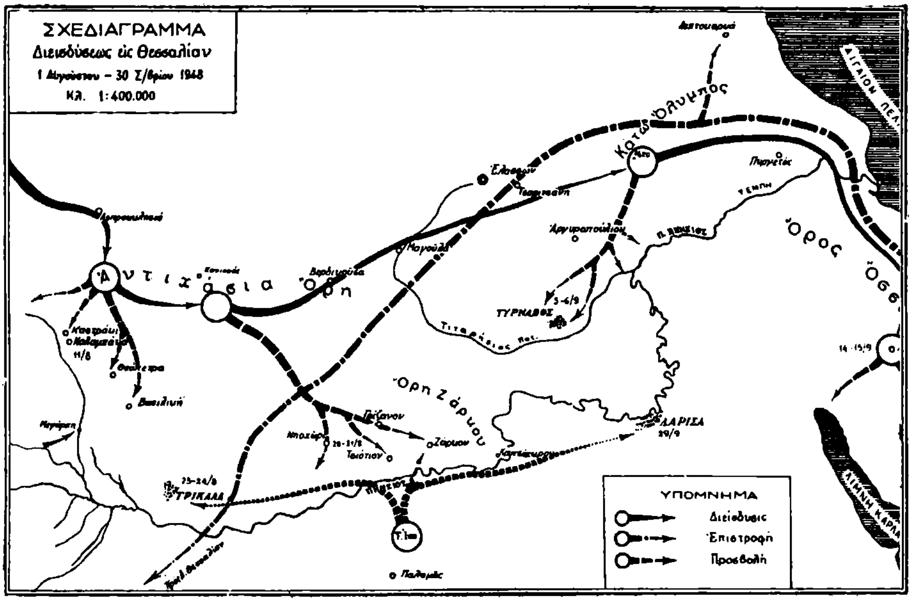
«Ἀπόδειξις τοῦ ἠθικοῦ καμάτου, ὅστις ἐπεκράτει, ὑπῆρξε τὸ γεγονὸς ὅτι ἅπασα ἡ XV Μεραρχία ἐπανικοβλήθη ὅταν τὴν πρωΐαν τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1948, καθ' ἣν ὥραν ἐψάλλετο δοξολογία εἰς Μεσοποταμιάν, ὅπου ὁ σταθμὸς διοικήσεως τῆς Μεραρχίας, ὀρειβατικὸν πυροβόλον τῶν συμμοριτῶν, προωθηθὲν ἐπὶ προχείρου ἐκ λίθων κατασκευασθέντος πυροβολείου Β. Γκραδίστας, ἤρχισε βάλλον κατὰ τοῦ σταθμοῦ διοικήσεως τῆς Μεραρχίας».

Το φράξιμο του ρήγματος

Το κανόνι εκείνο επισημάνθηκε και καταστράφηκε από το πυροβολικό και την αεροπορία. Αλλά αποτελούσε ένδειξη της κατάστασης. Και τα πράγματα χειροτέρευαν πάντα. Τη 10η-11η Νοεμβρίου ισχυρές δυνάμεις ανταρτών κατέλαβαν το Μπίκοβικ, το οποίο δεσπόζει στην Καστοριά. Ήταν φανερό ότι είχαν την πρόθεση να εξαπολύσουν νέα επίθεση κατά της πόλης. Τώρα όμως η νέα διοίκηση του στρατού (Α' και Β' Σώμα) αντέδρασε αποφασιστικά. Το Μπίκοβικ ανακαταλήφθηκε κατόπιν τριήμερων σφοδρών αγώνων τη 14η Νοεμβρίου. Δύο «ταξιαρχίες» του «Δημοκρατικού Στρατού» δέχτηκαν ισχυρότατα πλήγματα. Και αυτή υπήρξε η αρχή της αντεπίθεσης του στρατηγού Τσακαλώτου. Μετά σειρά επιχειρήσεων το ρήγμα είχε φραχτεί σε τόσο βαθμό, ώστε την 4η Δεκεμβρίου το Α' Σώμα αποχώρησε. Και τη διοίκηση του Β' Σώματος ανέλαβε πάλι ο στρατηγός Καλογερόπουλος, που υπό τις διαταγές του το Σώμα αυτό είχε επιδείξει χαρακτηριστική αδράνεια κατά την πρώτη μάχη του Γράμμου.

Ο μεγάλος αντιπερισπασμός

Στο μεταξύ όμως αναπτυσσόταν η δράση των ανταρτών στην υπόλοιπη Ελλάδα, υπό μορφή αντιπερισπασμού στα νώτα του όγκου του στρατού, που ήταν συγκεντρωμένος στη Δυτική Μακεδονία και την Ήπειρο. Τον αντιπερισπασμό αυτό τον ενερ-

Σχεδιάγραμμα του αντιπερισπασμού που ενέργησε στη Θεσσαλία το ΚΓΑΝΕ (Κλιμάκιο Γενικού Αρχηγείου Νοτίου Ελλάδος) των ανταρτών τον Αύγουστο-Σεπτέμβριο 1948. Διοικητής του ΚΓΑΝΕ ήταν ο Κώστας Καραγιώργης.

γούσε κυρίως το ΚΓΑΝΕ, δηλαδή το Κλιμάκιο Γενικού Αρχηγείου Νοτίου Ελλάδος, με διοικητή τον Κώστα Καραγιώργη. Η δικαιοδοσία του Κλιμακίου απλωνόταν σε όλη τη χώρα νότια του Αλιάκμωνα, περιλαμβάνοντας και την Πελοπόννησο. Και το συγκροτούσαν τρεις «μεραρχίες»: η Ι (Θεσσαλίας) με διοικητή τον Γιώτη, η ΙΙ (Ρούμελης) με διοικητή τον Διαμαντή και η ΙΙΙ (Πελοποννήσου) με διοικητή τον Γκιουζέλη.

Μετά την εκκαθάριση της Ρούμελης τον Απρίλιο του 1948, η ΙΙ «Μεραρχία» του Διαμαντή με όσες δυνάμεις της διέφυγαν συγκεντρώθηκε στα Άγραφα. Η Ι «Μεραρχία» του Γιώτη αποσύρθηκε στον Σμόλικα. Τον Ιούνιο το Γενικό Αρχηγείο του «Δημοκρατικού Στρατού» διέταξε την ΙΙ «Μεραρχία» να αναπτύξει δράση στη Δυτική Στερεά, για να προκαλέσει αντιπερισπασμό στις δυνάμεις του στρατού που συνέρρεαν στην Ήπειρο. Και πράγματι, η «μεραρχία» αυτή επέδειξε σοβαρή παρενοχλητική ενεργητικότητα στην περιοχή Βάλτου και Μακρυνόρους. Το αποκορύφωμα υπήρξε η επίθεση κατά της Αμφιλοχίας την 30ή Ιουνίου. Η μικρή φρουρά της πόλης, με την υποστήριξη της αεροπορίας και μιας μονάδας του ναυτικού, δεν μπό-

ρεσε να αποτρέψει την εισβολή των ανταρτών. Και η δράση της ΙΙ «Μεραρχίας» προκάλεσε αρκετή αναστάτωση, γιατί ο στρατηγός Δ. Ζαφειρόπουλος στο βιβλίο του (σελ. 434) γράφει:

«Διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῆς δημιουργηθείσης σοβαρᾶς καταστάσεως εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Βάλτου ἀπεστάλησαν ἐνισχύσεις ἐκ Καρπενησίου ἡ 71 Ταξιαρχία, ἐξ Ἀγρινίου τμήματα τῆς 86ης περιοχῆς καὶ ἐξ Ἀθηνῶν τμήματα καταδρομῶν καὶ κατόρθωσαν νὰ ἀπορρίψουν τοὺς συμμορίτας εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Ἀγράφων».

Εισβολή στη Θεσσαλία

Λίγο αργότερα, στις αρχές Αυγούστου 1948, όταν πια στο μέτωπο του Γράμμου η εξέλιξη των επιχειρήσεων έγινε απειλητική για τους αντάρτες, η Ι «Μεραρχία» των ανταρτών που κατείχε τον Σμόλικα διατάχτηκε να εισβάλει στη Θεσσαλία για να επιφέρει όσο το δυνατόν ευρύτερη φθορά στα νώτα του στρατού εκστρατείας. Ο ίδιος ο Κώστας Καραγιώργης τέθηκε επικεφαλής της μονάδας εκείνης (123 και 124 «ταξιαρχίες»), που την ενίσχυσαν η Σχολή Αξιωματικών και η «Ταξιαρχία Ιππικού», η οποία είχε τη βάση της στην Όθρυ.

Οι αντάρτες κατόρθωσαν να περάσουν στα Χάσια και τα Αντιχάσια και, κινούμενοι στις προσβάσεις της θεσσαλικής πεδιάδας, πραγματοποίησαν μια ραγδαία εξόρμηση, χτυπώντας ισχυρά τούς διαδοχικούς στόχους που συναντούσαν. Η ενέργειά τους πέτυχε πλήρη αιφνιδιασμό. Οι δυνάμεις άλλωστε που υπήρχαν στο χώρο της εισβολής ήταν πολύ περιορισμένες. Πάντα συντεταγμένη, η ΙΙ «Μεραρχία» έφτασε έως τον Κίσαβο και επέστρεψε στον Όλυμπο. Και επιτέθηκε κατά της Καλαμπάκας την 11η Αυγούστου, των Τρικάλων την 23η Αυγούστου, του Τυρνάβου την 5η Σεπτεμβρίου, της Αγυάς τη 14η Σεπτεμβρίου, της Λάρισας την 29η Σεπτεμβρίου. Ο Δ. Ζαφειρόπουλος γράφει στο βιβλίο του (σελ. 437):

«Κατὰ τὰς προσβολὰς ταύτας αἱ συμμοριακαὶ δυνάμεις ἐπιδεξίως ἀπέφευγον τὰς ἐθνικὰς δυνάμεις τόσον τὰς τοπικάς, ὅσον καὶ τὴν 77ην Ταξιαρχίαν. Οὕτω ἡ 77η Ταξιαρχία: Ὅταν ἡτοιμάζετο νὰ τὰς προσβάλῃ εἰς τὰ Ἀντιχάσια, εἶχον τελειώσει τὰς ἐπιχειρήσεις εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην καὶ εἶχον καταφύγει εἰς τὸν Κάτω Ὄλυμπον. Ὅταν κατεδίωξε ταύτας εἰς Κάτω Ὄλυμπον, διέφυγον πρὸς Κίσσαβον, διὰ νὰ προσβάλουν τὴν Ἀγυιάν. Ὅταν τοὺς κατεδίωξεν εἰς Κίσσαβον, ἐπανῆλθον πάλιν εἰς Κάτω Ὄλυμπον. Γενικῶς ἐπαίζετο μεταξὺ 77ης Ταξιαρχίας καὶ συμμοριακῶν μονάδων ἓν εἶδος "κυνηγητοῦ", χωρὶς ποτὲ ἡ 77η Ταξιαρχία ν' ἀποκτήσῃ τὴν πρωτοβουλίαν τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ νὰ προσβάλῃ τὸν κύριον ὄγκον τῶν συμμοριτῶν. Οὕτω ἐνήργει ἀσκόπους πορείας ἐπ' αὐτοκινήτων.

»Διὰ τῆς διεισδύσεως ταύτης ἐδημιουργήθη ἀνησυχαστικὴ κατάστασις εἰς τὴν Θεσσαλίαν, λόγῳ τῆς ὑπάρξεως σοβαρῶν συμμοριακῶν δυνάμεων, τόσον εἰς τὸν Ὄλυμπον καὶ Ἀντιχάσια, ὅσον καὶ εἰς τὴν δυτικὴν ὀρεινὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν περιοχὴν τοῦ ἄνω Μέγδοβα».

Επίθεση κατά της Καρδίτσας

Επί 45 ημέρες διήρκεσε η επίθεση της Ι «Μεραρχίας» στη Θεσσαλία. Στο μεταξύ η ΙΙ «Μεραρχία» («ταξιαρχίες» 144, 172 και Πυθαγόρα) από τα Άγραφα κατόρθωσε στα τέλη Ιουλίου να εισβάλει πάλι στη Ρούμελη, προκαλώντας σύγχυση και φόβο. Αλλά ο Καραγιώργης στις αρχές Οκτωβρίου τη διέταξε να επανέλθει στα Άγραφα, όπου έφτασαν και η Ι «Μεραρχία» με την «Ταξιαρχία» Ιππικού από τη Θεσσαλία τον Νοέμβριο. Και μετά σύντομη προπαρασκευή, η ισχυρή αυτή δύναμη των μεραρχιών του «Δημοκρατικού Στρατού» εξαπέλυσε συγκεντρωτικά τη 12η Δεκεμβρίου 1948 την ισχυρότερη έως τότε επίθεση εναντίον πόλης.

Στόχος της ήταν η Καρδίτσα. Οι αντάρτες την κατέλαβαν και την κράτησαν επί τρεις περίπου ημέρες. Ο ίδιος ο Κ. Καραγιώργης, που διηύθυνε την επίθεση, δημοσίευσε στο περιοδικό *Δημοκρατικός Στρατός* λεπτομερή έκθεση, στην οποία γράφει:

«Ἡ μάχη μέσα στὴν πόλη τῆς Καρδίτσας εἶναι ἡ μεγαλύτερη ἀπὸ κάθε πλευρὰ πολεμικὴ ἐνέργεια ποὺ ἔκανε ὡς τώρα ὁ Δημοκρατικὸς Στρατὸς στὴ Νότια Ἑλλάδα. Ταυτόχρονα εἶναι καὶ ἡ μεγαλύτερη ἐπιθετικὴ ἐνέργεια τοῦ Δημοκρατικοῦ Στρατοῦ σὲ κατοικημένον τόπο σ' ὁλόκληρη τὴ χώρα.

»Ἡ Καρδίτσα εἶναι ἀρκετὰ μεγάλη πόλη (τώρα μὲ τοὺς πρόσφυγες φτάνει τοὺς 30-40 χιλ.) καὶ εἶναι πρωτεύουσα Νομοῦ. Ἂν ἐξαιρέσουμε μόνο τὴ Λάρισσα εἶναι ἡ πιὸ πεδινὴ πόλη τῆς Ἑλλάδας καὶ αὐτὸ προδιαγράφει καὶ τὴ στρατιωτικὴ δυσκολία της σὰ στόχου, ἄρα καὶ τὴ βαρύτητα τῆς ἐπιχείρησης.

»Οἱ δυὸ βάσεις ἐξόρμησης δὲ μποροῦσαν νὰ εἶναι πιὸ κοντὰ ἀπὸ 14 χιλιόμετρα ἡ μιὰ μὲ 3 1/2 ὧρες πορεία πρὸς τὸ στόχο (Ἂη-Γιώργη Βουνεσιοῦ) καὶ 14 χιλιόμετρα, μὲ 4 ὧρες πορείας ἡ ἄλλη (Λογγιὲς Καταφυγίου), μέσα ἀπὸ κάμπο 100%.

»Στὴ μάχη τῆς Καρδίτσας ρίξαμε τὴ μεγαλύτερη δύναμη ποὺ μπορέσαμε ποτὲ νὰ χρησιμοποιήσουμε στὴ Ν. Ἑλλάδα γιὰ συγκεντρωτικὸ χτύπημα. Χρησιμοποιήθηκαν οἱ κυριώτερες πεζὲς Ταξιαρχίες κρούσης τῆς Ιης καὶ ΙΙης Μεραρχίας καθὼς καὶ ἡ Ταξιαρχία ἱππικοῦ. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐκπαιδευτικοὶ σχηματισμοί (Σχολὴ Ἀξιωματικῶν καὶ οὐλαμὸς στελεχῶν).

»Πρώτη φορὰ σὲ τέτοια ἔκταση ἔγινε σὲ μάχη τέτοια συνδυασμένη ἐπι-

χείρηση δυνάμεων πού ἀνήκουν σὲ διαφορετικὰ ὅπλα (πεζικό, ἱππικό, μηχανικό) κάτω ἀπὸ ἑνιαία ἐπιχειρησιακὴ διεύθυνση.

»Ἡ σημασία τῆς ἐπιχείρησης καθορίζεται ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὴ διάρκειά της σὲ συσχετισμὸ μὲ τὴν πεδινὴ ἰδιότητα τοῦ στόχου. Ἀπὸ τὸ ξεκίνημα ἀπὸ τοὺς χώρους κάλυψης γιὰ τὴν πόλη ὡς πού, μὲ τὸ τέλος τῆς ἐπιχείρησης, ἔφταναν τὰ τμήματα στὰ ριζά, ἡ ἐπιχείρηση κράτησε δυὸ μέρες καὶ δυὸ νύχτες. Μέσα στὴν πόλη ἡ ἐπιχείρηση κράτησε τὴν πρώτη νύχτα, μιὰ ὁλόκληρη πρώτη μέρα, μιὰ δεύτερη νύχτα καὶ τὴ μισὴ σχεδὸν δεύτερη μέρα...»

Η λεία των ανταρτών στην Καρδίτσα υπήρξε πελώρια. Αλλά το σημαντικότερο αποτέλεσμα ήταν η στρατολόγηση 1.087 νέων και νεανίδων που αποχωρώντας τούς παρέλαβαν μαζί τους.

Στον Μοριά

Εντυπωσιακή όμως υπήρξε η ανάπτυξη της δράσης των ανταρτών εκείνη την εποχή, όπως και ολόκληρο το 1948 στην Πελοπόννησο, που όπως είδαμε υπαγόταν επίσης στο ΚΓΑΝΕ. Τις πρώτες ημέρες του 1948 διαπεραιώθηκε στον Μοριά ο Στέφανος Γκιουζέλης, ανώτερο στέλεχος του ΚΚΕ, που έφερε το βαθμό υποστράτηγου του «Δημοκρατικού Στρατού» και αναλάμβανε τώρα την αρχηγία των ανταρτων Πελοποννήσου. Τον συνόδευαν 14 άλλα στελέχη που έφεραν μαζί τους έναν ασύρματο.

Ο Γκιουζέλης παρέλαβε αμέσως τη διοίκηση από τον Ρογκάκο, ο οποίος περιορίστηκε στο Γραφείο Περιοχής Πελοποννήσου του ΚΚΕ. Ήδη οι αντάρτες είχαν απλωθεί στα περισσότερα σημεία του ορεινού σκελετού του Μοριά και η δύναμή τους ανερχόταν σε 1.000 άνδρες. Και στη διάρκεια του 1948, με τη συγκέντρωση των προσπαθειών του στρατού στην ηπειρωτική Ελλάδα, ο «Δημοκρατικός Στρατός» Πελοποννήσου άρχισε να αναπτύσσεται ραγδαία. Κατά τους υπολογισμούς του ΓΕΣ, την άνοιξη έφτασε τους 2.000 και το καλοκαίρι τούς 3.000. Τον Σεπτέμβριο του 1948 συγκροτήθηκε η ΙΙΙ «Μεραρχία» –που τη σχημάτισαν οι «Ταξιαρχίες» 22 και 55, με δύναμη τριών ταγμάτων και ενός λόχου μηχανημάτων η καθεμία–, η οποία αποτελούσε μονάδα κρούσης χωρίς να έχει σταθερή περιοχή δράσης. Υπήρχαν όμως και ως «μονάδες χώρου» πέντε τοπικά αρχηγεία με δύναμη τάγματος το καθένα. Τέλος, λειτουργούσε και Σχολή Αξιωματικών.

Πώς εξασφάλιζαν τον οπλισμό τους αυτοί οι αντάρτες; Ο στρατηγός Δ. Ζαφειρόπουλος αναγράφει (στο έργο του, σελ. 492):

«Ἡ προμήθεια ὁπλισμοῦ καὶ πυρομαχικῶν ἐνηργεῖτο ἐκ τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων κατόπιν ἀγῶνος καὶ ἀργότερον διὰ μεταφορᾶς ὑλικοῦ θαλασσίως ἐξ Ἀλβανίας».

Τα καΐκια

Πράγματι, το καλοκαίρι του 1948 ένα καΐκι από την Αλβανία κατόρθωσε να αποβιβάσει στις πελοποννησιακές ακτές φορτίο οπλισμού που περιλάμβανε 200 οπλοπολυβόλα Μπρεντ, 800 αντιαρματικά βλήματα «πάντζερ», εκατοντάδες χιλιάδες φυσίγγια κλπ. Πιθανόν να έφτασαν και άλλα φορτία με τον ίδιο δρόμο. Αλλά, την 7η Σεπτεμβρίου, ένα πετρελαιοκίνητο σκάφος 300 τόνων ενώ ξεφόρτωνε όπλα στον όρμο Φωκιανού της Κυνουρίας, προς τα ΝΑ του Λεωνιδίου, καταλήφθηκε από το περιπολικό του στόλου *Πολεμιστής* με κυβερνήτη τον πλωτάρχη Σπυρομήλιο. Ο *Πολεμιστής*, αν και βαλλόμενος από την ξηρά με όλμους, ανατίναξε το πετρελαιοκίνητο. Και τα αγήματά του, με τη βοήθεια στρατιωτικών τμημάτων που προσέτρεξαν, κυρίεψαν τα όπλα που είχαν εκφορτωθεί πριν προφτάσουν να τα πάρουν οι αντάρτες. Το επεισόδιο όμως εκείνο, αν και είχε σημασία για τον εφοδιασμό των ανταρτών, δεν ανέκοψε τη δράση τους.

Ο ανταρτοπόλεμος γενικά στην Πελοπόννησο συνέχιζε με αμείωτο ρυθμό την ανάπτυξή του, μολονότι ήταν απομονωμένος. Πού οφειλόταν αυτό το φαινόμενο; Ο Δ. Ζαφειρόπουλος (στο βιβλίο του, σελ. 491) δίνει την κατωτέρω εξήγησή του:

«Γενικῶς εἰς τὴν Πελοπόννησον παρετηρήθησαν παραδοξότητες, αἱ κυριώτεραι τῶν ὁποίων ὑπῆρξαν αἱ κάτωθι:

»α. Περίπου πέντε χιλιάδες ἔνοπλοι συμμορῖται εἶχον κατορθώσει νὰ παραλύσουν ἠθικῶς μίαν ὁλόκληρον περιοχὴν γεωγραφικῶς ἀπομεμονωμένην καὶ κατῳκημένην ἀπὸ ἓν ἑκατομμύριον περίπου κατοίκων μὲ συντριπτικῶς συντηρητικὴν πλειοψηφίαν.

»β. Ὁ συμμοριτισμὸς ὑπῆρξεν ἡ συνισταμένη τριῶν δυνάμεων: Τῆς ἠθικῆς πορώσεως τῶν συμμοριτῶν, τῆς κρατικῆς ἀνεπαρκείας καὶ τῆς ἀνευθύνου αὐθαιρεσίας τῶν παρακρατικῶν ὀργανώσεων.

»γ. Ὁ τοπικισμὸς καὶ ὁ ὑποκειμενισμὸς τῶν κρατικῶν ὀργάνων ἐπηρέασε τὴν ἐνέργειαν τῶν κρατικῶν Ἀρχῶν.

»δ. Αἱ παρακρατικαὶ ὀργανώσεις ἐπὶ δύο ἔτη διέπραττον ἀνανδρίας καὶ ἐγκλήματα, ἅτινα δὲν παρετηρήθησαν εἰς οὐδεμίαν ἄλλην περιοχὴν τῆς Ἐπικρατείας, μηδὲ εἰς τὴν Ὄθρυν μὲ τὴν παρακρατικὴ ὀργάνωσιν τοῦ Σούρλα.

»ε. Σύγχυσις παρετηρήθη εἰς τὰ ὅρια μεταξὺ τῆς νομιμότητος καὶ τῆς παρανομίας, τοῦ θεμιτοῦ καὶ τοῦ αὐθαιρέτου, τοῦ ἐθνικοῦ καὶ τῆς ἐθνοκαπηλείας».

Οι δυνάμεις

Με τι δυνάμεις αντιμετώπιζε το κράτος τούς αντάρτες;

Το 1947 μόνο με 7 τάγματα χωροφυλακής, ένα τάγμα στρατού και τις παραστρατιωτικές οργανώσεις (ΜΑΥ και ένοπλες ομάδες).

Το 1948 όμως υπήρχαν στην Πελοπόννησο 13 τάγματα Εθνοφρουράς, που είχαν πια σημαντική μαχητική αξία, η 72η Ταξιαρχία του στρατού, δύο μοίρες καταδρομών, ένα σύνταγμα θωρακισμένων, δύο ουλαμοί πυροβολικού, η χωροφυλακή και οι παρακρατικές ομάδες.

Οι δυνάμεις αυτές όμως δεν μπόρεσαν να περιορίσουν τις ενέργειες των ανταρτών, οι οποίοι από το καλοκαίρι του 1948 εξαπέλυσαν γενική δράση στα πλαίσια του ευρέως αντιπερισπασμού που ανέλαβε το ΚΓΑΝΕ. Και ο Δ. Ζαφειρόπουλος δίνει την κατωτέρω εικόνα των συνθηκών που είχαν δημιουργηθεί (στο έργο του, σελ. 501-502):

«Αἱ συμμοριακαὶ δυνάμεις (Σ.Σ. ἕως τὸ καλοκαίρι) ἀντεμετώπισαν ἐπιτυχῶς ὅλας τὰς ἐκκαθαριστικὰς ἐπιχειρήσεις εἰς Πάρνωνα-Ταΰγετον-Μαίναλον καὶ εἶχαν κερδίσει μίαν σειρὰν μαχῶν εἰς τὴν Σπάρτην, τὸ Γεράκι, τὴν Ἀμαλιάδα, τὸ Αἴγιον, τὴν Ἀνδρίτσαιναν, Καβάσιλα καὶ Λεχαινά.

»Κατόπιν ἐντολῆς τοῦ Γενικοῦ Ἀρχηγείου, τὸ Ἀρχηγεῖον Πελοποννήσου προέβη κατὰ τὰ μέσα τοῦ 1948: Εἰς τὴν ἀνασυγκρότησιν τῶν μονάδων καὶ τῶν ὑπηρεσιῶν του. Εἰς τὴν ὀργάνωσιν καὶ ἐκτέλεσιν σειρᾶς προσβολῶν διὰ συγκεντρωμένων δυνάμεων, μὲ σκοπὸν τὴν ἀλλαγὴν τῆς καταστάσεως καὶ τὴν δημιουργίαν συνθηκῶν δι' ἀποφασιστικὴν δρᾶσιν.

»Εἰς τὸν τομέα τῆς ἀνασυγκροτήσεως... συνεκροτήθη τὸ Ἐπιτελεῖον τοῦ Ἀρχηγείου μὲ ὡρισμένα Γραφεῖα καὶ Ὑπηρεσίας καὶ ἡ συγκρότησις τῆς Λαϊκῆς Πολιτοφυλακῆς καὶ ἄλλων πολιτικῶν ὑπηρεσιῶν. (Κυβερνητικὴ ὑπηρεσία, διορισμὸς Νομαρχιῶν).

Επιθέσεις

»Εἰς τὸν τομέα τῶν ἐπιχειρήσεων ἐπελέγησαν ἐπιδεξίως οἱ στόχοι προσβολῆς, μὲ ἀποτέλεσμα τὸν αἰφνιδιασμὸν τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων καὶ τὸν ἐξαναγκασμόν των νὰ ἐγκαταλείψουν τὰ ἀπόκεντρα σημεῖα καὶ νὰ συγκεντρωθοῦν εἰς τὰ μεγάλα κέντρα. Ἡ ἐγκατάλειψις τῶν ἀποκέντρων σημείων εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐπέκτασιν τοῦ ἐλέγχου τῶν συμμοριτῶν ἐπὶ μεγάλης περιοχῆς εἰς τὴν Κεντρικὴν καὶ Βόρειον Πελοπόννησον καὶ τὴν δημιουργίαν σοβαρωτάτου προσφυγικοῦ ζητήματος.

»Αἱ σοβαρώτεραι μάχαι, αἵτινες ἐπέδρασαν ἐπὶ τῆς δυσμενοῦς ἐξελί-

ξεως τῆς καταστάσεως εἰς τὰς ἐθνικὰς δυνάμεις, ἦσαν ἡ μάχη τῆς Βαρδωνᾶς, ἡ μάχη τοῦ Βάγγου, ἔνθα ἐξωντώθη Διλοχία τοῦ 616 Τάγματος Πεζικοῦ, ἡ μάχη τῶν Τροπαίων, ἔνθα ἐξωντώθη Διλοχία Τάγματος Ἐθνοφρουρᾶς, ἡ μάχη τῶν Καλαβρύτων, ἔνθα ἐξωντώθη τὸ 21 Τάγμα Ἐθνοφρουρᾶς, ἡ μάχη τῆς Βαμβακοῦς κ.τ.λ.

»Αἱ ἀποτυχίαι αὗται εἶχον δημιουργήσει καθ' ὅλην τὴν Πελοπόννησον κατάστασιν χαώδη καὶ εἶχον ἐμβάλει εἰς τὸν λαὸν ἀγωνίαν καὶ πανικόν. Οἱ πολιτικοὶ παράγοντες τῆς Πελοποννήσου ἔκαμνον ἀπεγνωσμένας ἐκκλήσεις διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς Πελοποννήσου καὶ ἐζήτουν τὴν ἀντικατάστασιν τῶν Στρατιωτικῶν Διοικητῶν ὡς ἐξιλαστηρίων θυμάτων τῆς καταστάσεως, διὰ τὴν ἐπιδείνωσιν τῆς ὁποίας ἦσαν κατὰ πολὺ ὑπεύθυνοι.

»Ἡ εὐθύνη των προῆλθε, διότι ἐπενέβαινον εἰς τὸν διασκορπισμὸν τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων ἐφ' ὅλων τῶν χωρίων τῆς ἐκλογικῆς των περιοχῆς, καὶ ἀπήτουν τὴν ἀτιμωρησίαν ἐπαμφοτεριζόντων κομματικῶν φίλων των καὶ τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆς στρατεύσεως τῶν πολιτικῶν φίλων των.

»Ἡ ἀλλαγὴ τῆς καταστάσεως, ἥτις ἐδημιουργήθη ἐκ τῶν ἐπιτυχιῶν τῶν συμμοριακῶν δυνάμεων, ἐδημιούργησεν εὐνοϊκὰς συνθήκας δι' ἀποφασιστικωτέραν δρᾶσιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ συμμοριτισμοῦ. Πράγματι ἐσυνεχίσθη ἡ δρᾶσις τοῦ συμμοριτισμοῦ εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς Πελοποννήσου. Ὠργανώθησαν σαμποτὰζ εἰς τὰς ὁδικὰς καὶ σιδηροδρομικὰς ἀρτηρίας, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν συχνὴν διακοπὴν τῶν συγκοινωνιῶν. Ἐξετελέσθησαν ἐπιτυχῶς ἐπιχειρήσεις, διὰ τῶν ὁποίων ἐγένοντο κύριοι μεγάλων περιοχῶν.

»Οὕτω διὰ τῶν μαχῶν Παπαδοῦς καὶ Κρεσταίνων καὶ διὰ τῆς καταλήψεως τῆς Ἀνδριτσαίνης ἐκυριάρχησαν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ὀλυμπίας. Διὰ τῶν μαχῶν εἰς τὰ Καβάσιλα, Λεχαινά, Ἀνδραβίδα περιώρισαν τὰς ἐθνικὰς δυνάμεις εἰς τὰ δύο κέντρα τοῦ Πύργου καὶ Ἀμαλιάδος τοῦ νομοῦ Ἠλείας. Διὰ τῆς μάχης τῆς Χαλανδρίτσης ἐπεκράτησαν εἰς τὴν Ἀχαΐαν καὶ ἐπεξέτειναν τὴν δρᾶσιν των μέχρι τῶν προθύρων τῶν Πατρῶν. Εἰς τὴν ὀρεινὴν Κορινθίαν ἐξουδετέρωσαν ὡρισμένα σημεῖα στηρίγματος καὶ ἐπεξέτειναν τὸν ἔλεγχόν των μέχρι Κορίνθου-Ἄργους-Ναυπλίου. Ἐξησφάλισαν εἰς τὴν Νότιον Πελοπόννησον τὴν πρωτοβουλίαν μετὰ τὰς ἐπιτυχίας των εἰς τὴν Βόρειον Πελοπόννησον καὶ τὰς μάχας τοῦ Μαλέβο καὶ τῆς Νεδούσης τοῦ Ταϋγέτου».

Τραγική κατάσταση

Και ο στρατηγός Θ. Πετζόπουλος, ο οποίος ανέλαβε τη στρατιωτική διοίκηση Πελοποννήσου, στο βιβλίο του *1941-1950, Τραγική Πορεία*, περιγράφει ως εξής την κατάσταση στον Μοριά το 1948 (σελ. 196-198):

«Πάνοπλος λοιπὸν ὁ συμμοριτισμός, "χύνεται" κυριολεκτικῶς πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις. Προσβάλλει τὴν πόλιν τῶν Καλαβρύτων καὶ ὅ,τι εἶχεν ἀπομείνει ἀπὸ τὴν Γερμανικὴν λαίλαπα, τὸ ἀποτελειώνει αὐτός. Προσβάλλει τὰ Τρόπαια, τὴ Βαμβακοῦ, τὴ Βάγγου, τὰ Κρέσταινα, τὴ Θουρία, τὰ Λεχαινά, τὴν Ἀνδραβίδα, τὰ Καβάσιλα καὶ δίδει ὁλοήμερον μάχην ἔξωθι τῆς Ἀμαλιάδος.

»Προσβάλλει ἐν συνεχείᾳ τὴν ἁμαξοστοιχίαν Καλαμῶν Πύργου, καίει σιδηροδρομικοὺς σταθμούς, ἀνατινάσσει γεφύρας, καταστρέφει δρόμους καὶ τηλεφωνικὰ δίκτυα, τοποθετεῖ νάρκας, ὑπονομεύει σιδηροδρομικὰς γραμμὰς καὶ ἐντείνει εἰς τὸ ἔπακρον τὴν τρομοκρατίαν.

»Κῦμα ἀγωνίας καὶ τρόμου ἤρχισε νὰ ἐξαπλοῦται εἰς ὁλόκληρον τὴν ὕπαιθρον καὶ δὲν ἐβράδυνε νὰ κρούῃ τὰς θύρας τῶν πόλεων.

»Ἡ προσβολὴ τῆς Ζαχάρως, τῆς Χαλανδρίτσας, τῆς Βλασιᾶς, ἀποτελοῦν τὸν πρόλογον τοῦ μεγάλου ἐγκλήματος τῆς Νεδούσης Ἀλαγωνίας. Κατὰ τὴν μάχην τῆς Νεδούσης, συνελήφθησαν ὑπὸ τῶν συμμοριτῶν 60 ἐθνοφρουροί, πολλοὶ τῶν ὁποίων δὲν ἐπολέμησαν ὡς συμπαθοῦντες τὸν συμμοριτισμόν. Τὴν ἄλλην ἡμέραν ἐξετελέσθησαν ἅπαντες πλὴν τριῶν, οἱ ὁποῖοι εἶχον σταλῆ εἰς τὸ συνεργεῖον ὑποδηματοποιῶν, ἐνῶ ταυτοχρόνως διὰ προκηρύξεων, ἐκάλουν τοὺς ἐθνοφρουροὺς νὰ προσέλθουν εἰς τὸν Δημοκρατικὸν Στρατόν, διότι "ἦσαν ἀδέλφια του"!...

»...Ἡ κατάστασις ἤρχισε νὰ γίνηται ἀφόρητος καὶ τὸν πληθυσμὸν τὸν κυριεύει ὁ πανικός. Οὐδεὶς εἶναι κύριος τοῦ οἴκου του. Τὰ πάντα εἰς τὴν διάθεσιν τῶν μαινομένων λύκων τοῦ Γκιουζέλη, οἱ ὁποῖοι καλπάζουν ἀφηνιασμένοι εἰς ὁλόκληρον τὴν Πελοπόννησον καὶ στήνουν πυρρίχιον χορὸν ἔξω ἀπὸ τὰς πόλεις. Τὰ "χωνιὰ" καθ' ἑκάστην νύκτα διαταράσσουν τὴν γαλήνην καὶ διασαλπίζουν τὸν κίνδυνον. Ὀλίγον ἀκόμη καὶ δὲν θὰ ὑπάρχῃ κράτος εἰς τὴν ἡρωϊκὴν αὐτὴν περιοχήν.

»Ὁ λαὸς τῆς ὑπαίθρου ἄβουλος καὶ τρομοκρατημένος ἔχει δηλώσει σχεδὸν πλήρη ὑποταγήν. Βλέπει τὰς θυγατέρας του νὰ κρεμοῦν ὅπλα εἰς τοὺς ὤμους, βλέπει τοὺς γείτονάς του νὰ σφάζωνται, βλέπει τὰς οἰκίας του νὰ λεηλατοῦνται, τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ σχολεῖα νὰ καίωνται, τὰ ζῶα καὶ τὰ ὑπάρχοντά του νὰ ἁρπάζωνται καὶ κάμνει κρυφὰ τὸ σταυρό του λέγων: "Ὁ Θεὸς νὰ βάλῃ τὸ χέρι του"».

«Ουδείς κοιμάται ήσυχος»

Και συνεχίζει ο στρατηγός Θ. Πετζόπουλος:

«Εἰς τὰς πόλεις οὐδεὶς κοιμᾶται ἥσυχος, καὶ οὐδεὶς εἶναι βέβαιος, ἐὰν θὰ ξυπνήση χωρὶς καπνούς, καὶ φλόγας γύρω του. Ὅλα ἔχουν παραλύσει καὶ μόνον ὁ κτύπος τῆς ἀγωνίας ἀκούεται.

»Ἀπὸ κάθε γωνίαν τῆς Πελοποννήσου ἐκπέμπονται σήματα ἀπογνώσεως. Αἱ Καλάμαι στεροῦνται ὕδατος, διότι τὸ ὑδραγωγεῖον των τὸ κατέστρεψαν οἱ συμμορῖται. Ἡ Τρίπολις στερεῖται πρώτην καὶ δευτέραν καὶ εἰκοστὴν φορὰν ὕδατος, διότι οἱ συμμορῖται, ἔχουν ἀπόλυτον ἔλεγχον ἐπὶ τοῦ ὑδραγωγείου της. Οὐδεὶς κινεῖται ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν. Τὰ τραῖνα ἔχουν σταματήσει καὶ τὰ αὐτοκίνητα εἰς τὴν πρώτην των κίνησιν, γίνονται λεία εἰς τὰς χεῖρας τῶν προδοτῶν. Οὐδεὶς πλέον πιστεύει εἰς τίποτε».

Αλλά και ο αρχηγός των ανταρτών Γκιουζέλης σε έκθεσή του που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Δημοκρατικός Στρατός* τον Δεκέμβριο του 1948 δίνει μια περιγραφή της δράσης των δυνάμεών του στην Πελοπόννησο κατά το β΄ εξάμηνο του 1948 που δεν διαφέρει από εκείνη των αντιπάλων του στρατηγού Δ. Ζαφειρόπουλου και Θ. Πετζόπουλου:

«Μὲ βάση τὶς γενικώτερες ἐπιδιώξεις τοῦ Ἀρχηγείου Πελοποννήσου ἀναπτύξαμε τὶς δυνάμεις μας καὶ ξαπλώσαμε τὴ δράση τοῦ ΔΣΕ σ' ὅλο τὸ χῶρο τῆς Πελοποννήσου. Ὀργανώθηκε ἔντονο σαμποτὰζ πάνω σ' ὅλες τὶς ὁδικὲς καὶ σιδηροδρομικὲς ἀρτηρίες τοῦ ἐχθροῦ μὲ ἀποτέλεσμα νὰ διακοπεῖ τελείως ἡ ὁδικὴ συγκοινωνία Πάτρας-Καλαβρύτων, Πύργου-Καλαβρύτων καὶ Τρίπολης-Πύργου. Σαμποταρίστηκε ἐπανειλημμένα καὶ διακόπηκε πολλὲς φορὲς ἡ συγκοινωνία στὶς σιδηροδρομικὲς καὶ ὁδικὲς ἀρτηρίες Κόρινθος-Πάτρα, Πάτρα-Πύργος-Καλαμάτα, Τρίπολη-Σπάρτη καὶ Τρίπολη-Κόρινθος.

»Ὀργανώθηκαν καὶ κερδήθηκαν μιὰ σειρὰ καινούργιες ἐπιχειρήσεις. Μὲ τὶς μάχες Παπαδοῦς καὶ Κρεσταίνων κυριαρχοῦμε στὴν περιφέρεια τῆς Ὀλυμπίας. Μὲ τὴ συντονισμένη μάχη ποὺ δώσαμε στὴν περιοχὴ Ἠλείας, στὰ Καβάσιλα-Λεχαινὰ-Ἀνδρίτσαινα, ἀναγκάσαμε τὸν ἐχθρὸ νὰ περιοριστεῖ μόνο σὲ δυὸ κέντρα Πύργο καὶ Ἀμαλιάδα στὸ νομὸ Ἠλείας.

»Ἡ ἐξοντωτικὴ μάχη τῆς Χαλανδρίτσας μᾶς ἔδωσε καινούργιες δυνατότητες καὶ μᾶς ἄνοιξε ὁλόκληρο τὸ χῶρο τῆς Ἀχαΐας. Ὁ ἔλεγχός μας ἔφθασε ὥς ἔξω ἀπὸ τὴν Πάτρα. Στὴν Ἀργολιδοκορινθία τὰ τμήματά μας ἔκαναν διείσδυση στὴν ὀρεινὴ Ἀργολίδα, ἐξουδετέρωσαν μιὰ σειρὰ βά-

σεις καὶ ἐπεκτείναμε τὸν ἔλεγχο ἀπ' τὸ ΔΣΕ ὥς τὴν Κόρινθο-Ἄργος-Ναύπλιο. Στὴ Νότια Πελοπόννησο, ὁ ἐχθρὸς ἀφοῦ ἐνισχύθηκε προσπάθησε νὰ πάρει στὰ χέρια του τὴν πρωτοβουλία καὶ νὰ ἐξοντώσει τὰ ἐκεῖ τμήματά μας. Τὰ σχέδια αὐτὰ τοῦ ἐχθροῦ ἀνατράπησαν, ὕστερα ἀπὸ τὴ νικηφόρα δράση τῶν τμημάτων μας στὴ Βόρεια Πελοπόννησο καὶ τὰ χτυπήματα ποὺ τοῦ δόθηκαν στὶς δυὸ μάχες στὸ Μαλεβὸ καὶ στὴ Νέδουσα Ταϋγέτου.

»Ἔτσι οἱ μοναρχοφασίστες ἀναγκάστηκαν νὰ περάσουν πάλι στὴν ἄμυνα, νὰ ἐνισχύσουν ἀκόμη περισσότερο τὰ βασικά τους κέντρα καὶ νὰ τὰ ὀχυρώσουν ἀκόμα πιὸ πολύ».

Η Σάμος

Η δράση των ανταρτών στην Πελοπόννησο επέτρεπε στο ΚΚΕ να ισχυρίζεται ότι ο «Δημοκρατικός Στρατός» ήταν αυτοδύναμος και δεν εξαρτιόταν ο εφοδιασμός του από το εξωτερικό, δεδομένου ότι τα σύνορα ήταν 700 χιλιόμετρα προς Βορρά.

Ακόμη περισσότερο θα τροφοδοτούσε τους ισχυρισμούς του η ανάπτυξη του αντάρτικου στα νησιά, όπως στην Κρήτη. Αλλά σ' αυτήν είχε αρχίσει να φυλλορροεί από τις αρχές του 1948 και ώς το τέλος του έτους είχε αποτελματωθεί. Η Εύβοια παρουσίαζε κάποια δραστηριότητα, αλλά υπαγόταν γεωγραφικά στη Στερεά Ελλάδα. Προσπάθειες να εμφανιστούν και να δράσουν αντάρτες στην Κεφαλλονιά και τη Χίο είχαν περιορισμένη απόδοση. Απέμενε όμως η Σάμος.

Η Σάμος με τις επαναστατικές παραδόσεις από το 1821 που αναζωπυρώθηκαν στην Κατοχή και με το ισχυρό αριστερό κίνημα που είχε αναπτυχθεί, ευνοούσε την επέκταση των ανταρτών. Για την πρόληψή του είχε αρχίσει από τα μέσα του 1946 συστηματική επαγρύπνηση και δίωξη των Αριστερών. Αλλά τον Ιούνιο του 1947 εμφανίστηκε η πρώτη αντάρτικη ομάδα από καταδιωκόμενους που σύντομα έφτασε τους 90 άνδρες, για να αναπτυχθεί μέχρι τους 450 άνδρες. Επικεφαλής τους ήταν ο πρώην ταγματάρχης του πυροβολικού (είχε υποστεί έκπτωση του βαθμού) Μαλαγάρης που στην αρχή της Κατοχής ανήκε στην ΕΛΔ (ΕΑΜ) και κατόπιν έφυγε στη Μέση Ανατολή όπου έλαβε μέρος στο κίνημα του 1944. Πολιτικός Επίτροπος ήταν το στέλεχος του ΚΚΕ Ι. Σαλάς (Ικαριώτης).

Οι αντάρτες αυτοί είχαν ως βάση τους το όρος Καρβούνι και δευτερευόντως την Κέρκη. Μετά μια σειρά επιτυχών επιθέσεων, κυρίως την 29η Αυγούστου 1947, ενισχύθηκαν αισθητά. Σειρά εκκαθαριστικών επιχειρήσεων της χωροφυλακής και των ΜΑΥ απέτυχε. Τη 14η Σεπτεμβρίου 1947 οι αντάρτες, μετακινούμενοι από το Καρβούνι στην Κέρκη, διέσχισαν το Καρλόβασι –από τον κεντρικό παραλιακό δρόμο– χωρίς αντίσταση. Και τον Ιανουάριο του 1948 εισέβαλαν στο Νέο Καρλόβασι, στις

19 Μαρτίου μπήκαν στο Καρλόβασι και αιχμαλώτισαν τη φρουρά του και τον Δεκέμβριο του 1948 στην Άμπελο συνέτριψαν μια διλοχία της εθνοφρουράς.

Απόπειρα να επεκταθεί το αντάρτικο και στη γειτονική Ικαρία, όπου υπήρχαν χιλιάδες εξόριστοι Αριστεροί, δεν ριζοβόλησε. Η οργάνωση των εξόριστων (ΟΣΠΕ) –ουσιαστικά η αντίστοιχη οργάνωση του ΚΚΕ– τους απαγόρευε να ανέβουν στα βουνά, ακόμη κι αν γνωρίζουν ότι πρόκειται να προσαχθούν σε έκτακτο στρατοδικείο για παλαιότερη υπόθεση. Στη Σάμο όμως, έως το τέλος του 1948, η δύναμη των ανταρτών που είχε μετατραπεί σε σύνταγμα του «Δημοκρατικού Στρατού» δέσποζε στην ύπαιθρο.

Στη βόρεια Ελλάδα

Απέμενε η ευρεία περιοχή της Κεντρικής και Ανατολικής Μακεδονίας, καθώς και της Θράκης. Από πλευράς στρατού υπαγόταν στο Γ΄ Σώμα Στρατού με διοικητή τον αντιστράτηγο Θ. Γρηγορόπουλο. Από πλευράς ανταρτών υπάγονταν στο ΚΓΑΚΑΜΘ (Κλιμάκιο Γενικού Αρχηγείου Κεντρικής και Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης) που διέθετε δύο «μεραρχίες»: την VIII στη Θράκη και τη Χ στην Κεντρική Μακεδονία, καθώς και πολλές τοπικές μονάδες.

Κατά τους υπολογισμούς του ΓΕΣ, στα μέσα του 1948 η δύναμη αυτών των ανταρτών ανερχόταν σε 8.000, με 12 ορειβατικά πυροβόλα και αρκετά αντιαεροπορικά πυροβόλα και πολυβόλα. Ο στρατός παρέτασσε τρεις μεραρχίες (VII, X, XI), 33 τάγματα εθνοφρουράς, δύο συντάγματα πεδινού πυροβολικού, ένα σύνταγμα αναγνώρισης (άρματα), ένα σύνταγμα ασφάλειας συγκοινωνιών. Αλλά, από τον Απρίλιο του 1948, η Χ Μεραρχία με τρεις ακόμη ταξιαρχίες και σύνολο 18 ταγμάτων στάλθηκε στη Δυτική Μακεδονία και τη Θεσσαλία για να χρησιμοποιηθεί κατόπιν στον Γράμμο. Δεν απέμεναν στην περιοχή του Γ΄ Σώματος Στρατού παρά 15 τάγματα στρατού εκστρατείας και τα 33 τάγματα της εθνοφρουράς. Και τότε εξαπολύθηκε η επίθεση αντιπερισπασμού του ΚΓΑΚΑΜΘ.

Συνεχής δράση

Το Γ΄ Σώμα Στρατού επέδειξε ενεργητικότητα, με την οποία διατηρούσε στο μεγαλύτερο μέρος την πρωτοβουλία των επιχειρήσεων. Με άπαυτες εκκαθαριστικές προσπάθειες (στα Πιέρια τη 12η-24η Μαρτίου, στο Βέρμιο την 3η-26η Μαρτίου, στα Κρούσια την 1η-5η Απριλίου, στην περιοχή Παπάδων της Δράμας, που ήταν μια από τις κύριες βάσεις των ανταρτών, τη 12η-17η Απριλίου, τη 16η-20ή Μαΐου και τη 13η-29η Σεπτεμβρίου, στα Κρούσια την 24η Μαΐου-2α Ιουνίου, στο Μενοίκιο τη 10η-16η Μαΐου, στην περιοχή ΒΑ της Κομοτηνής την 25η Μαΐου-1η Ιουνίου, στο Πάικο την 22α Ιουλίου-5η Αυγούστου, στην περιοχή Έβρου την 11η-18η Αυγού-

στου και 3η-10η Σεπτεμβρίου, στο Καϊμακτσαλάν και την Τζένα την 25η Αυγούστου-31η Οκτωβρίου, στα Κερδύλλια τον Οκτώβριο-Νοέμβριο) κατόρθωσε να συμπιέσει τους αντάρτες, να τους αφαιρέσει ισχυρά ερείσματα, όπως το Πάικο, τα Κρούσια, το Μενοίκιο, και να περιορίσει τις συνεχείς έως τότε επιθέσεις κατά των πόλεων της Μακεδονίας και της Θράκης.

Ξαφνικά όμως στα μέσα Δεκεμβρίου 1948 εμφανίστηκε μια σοβαρή απειλή στο πλευρό του: η Χ «Μεραρχία» του «Δημοκρατικού Στρατού», με 3.500 άνδρες και 4 πυροβόλα (κατά τους υπολογισμούς του ΓΕΣ) εξόρμησε από το Βίτσι και έφτασε στην περιοχή Βορείου Βερμίου-Καϊμακτσαλάν.

Η υλοποίηση της απειλής εκείνης δεν άργησε: τη νύχτα της 22ας-23η Δεκεμβρίου η Χ «Μεραρχία» προσέβαλε ταυτόχρονα την Έδεσσα και τη Νάουσα. Αποκρούστηκε και με πολλές απώλειες αποσύρθηκε προς το Καϊμακτσαλάν. Από κει επιτέθηκε την 29η Δεκεμβρίου κατά της Αρδέας. Αποκρούστηκε ξανά. Η παρουσία της όμως κρατούσε το Γ' Σώμα Στρατού σε ανησυχία και ο Δ. Ζαφειρόπουλος σημειώνει (στο έργο του, σελ. 487):

> *«Παρὰ τὰ ἀνωτέρω εὐνοϊκὰ ἀποτελέσματα ἡ ἐμφάνισις εἰς τὸ ἀριστερὸν τοῦ Σ. Στρατοῦ τῆς Χ συμμοριακῆς Μεραρχίας εἶχε δημιουργήσει κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ Δεκεμβρίου 1948 μίαν πολὺ δύσκολον κατάστασιν, τὴν ὁποίαν εἶναι ζήτημα ἐὰν τὸ Σ. Στρατοῦ ἠδύνατο νὰ ἀντιμετωπίσῃ διὰ τῶν ἰδίων του μέσων καὶ ἄνευ βοηθείας ὑπὸ τοῦ προϊσταμένου κλιμακίου».*

Οι πηγές δύναμης

Η στρατιωτική κατάσταση που είχε δημιουργηθεί προκαλούσε σύγχυση και άγχος στο κράτος, στην κυβέρνηση, στους εθνικόφρονες. Διαπίστωναν ότι είχαν καταρρεύσει οι ελπίδες, τις οποίες εξέθρεψε ο Βαν Φλητ για τη λήξη του πολέμου το καλοκαίρι ή το χειμώνα του 1948. Παρόμοιες ελπίδες συνόδευαν και την εκστρατεία του 1947, που επίσης είχαν καταρρεύσει. Και τώρα, που για δεύτερη φορά διαλύονταν οι προοπτικές, τρόμαζαν όλοι από το γεγονός ότι, αν είχαν κερδίσει –για την ώρα– τη μάχη των πόλεων συντρίβοντας τις κομμουνιστικές οργανώσεις τους, ο εχθρός ενέδρευε πάλι στις παρυφές τους. Ο πόλεμος έπαιρνε τη μορφή Πίθου Δαναΐδων και δεν γνώριζαν οι ίδιοι τα όρια της αντοχής τους.

Στην πραγματικότητα, η στρατιωτική κατάσταση ήταν πολύ λιγότερο δυσμενής για το κράτος από ό,τι φαινόταν. Όλες αυτές οι επιχειρήσεις αντιπερισπασμού των ανταρτών αποτελούσαν μέρος της γενικής αντεπίθεσης του Ζαχαριάδη, που ως κέντρο βάρους της είχε το Βίτσι. Αλλά η αντεπίθεση αυτή, παρά τη θεαματικότητά της, δεν έφερνε καίριο αποτέλεσμα. Το ρήγμα στο Βίτσι έκλεισε. Οι άλλες εξορμήσεις

δεν ήταν σε θέση να επιφέρουν ανατροπή του αντιπάλου. Και, αν διαψεύδονταν για δεύτερη φορά τα σχέδια του στρατού, αυτή ήταν επίσης η δεύτερη αντεπίθεση του «Δημοκρατικού Στρατού» που παρέμενε χωρίς αποτέλεσμα. Γιατί και στο τέλος του 1947 είχαν χαραχτεί παρόμοιες στρατηγικές προοπτικές, όπως στο τέλος του 1948. Και δεν μπορούσαν να πετύχουν πια πολύ περισσότερα οι αντάρτες. Γιατί ήδη στέρευαν ακατάσχετα οι εσωτερικές πηγές της δύναμής τους: οι στρατολογικές τους ικανότητες.

Ο Στάλιν

Αλλά εκείνο που είχε αποφασιστική σημασία ήταν ότι στέρευαν και οι εξωτερικές πηγές δύναμης του «Δημοκρατικού Στρατού»: η υποστήριξη του Ανατολικού Συνασπισμού. Αυτό που αγνοούσαν και η μια και η άλλη παράταξη είναι ότι από τις αρχές του 1948 ο Στάλιν είχε αποφασίσει να απαγκιστρωθεί από την περιπέτεια του ελληνικού πολέμου. Για το κεφαλαιώδες τούτο ιστορικό στοιχείο έχουμε τη μαρτυρία δύο κορυφαίων Γιουγκοσλάβων: του υπαρχηγού τού Τίτο, Μιλοβάν Τζίλας, και του βιογράφου του Βλαντιμίρ Ντέντιτζερ.

Και οι δυο τους συμμετείχαν σε επίσημη γιουγκοσλαβική αντιπροσωπεία με επικεφαλής τον Καρντέλλι, η οποία κατόπιν πρόσκλησης του Στάλιν έφτασε στη Μόσχα στις αρχές Φεβρουαρίου του 1948. Η ρήξη με τον Τίτο υπέβοσκε. Αλλά καταβάλλονταν ακόμη προσπάθειες να αποτραπεί. Η αντιπροσωπεία έγινε δεκτή τη 10η Φεβρουαρίου στο Κρεμλίνο από τον αρχηγό της Σοβιετικής Ένωσης, ο οποίος, μεταξύ άλλων, κατηγόρησε τη Γιουγκοσλαβία ότι παίρνει πρωτοβουλίες σε κεφαλαιώδη θέματα εξωτερικής πολιτικής χωρίς να συμβουλεύεται τη Μόσχα. Ο Καρντέλλι θέλησε να διαμαρτυρηθεί, αλλά ο Στάλιν τον διέκοψε απότομα: «Δεν μας ρωτάτε σε τίποτα. Αυτό που γίνεται δεν είναι τυχαία παράλειψη, είναι η πολιτική σας». Και στη συνέχεια της συζήτησης, σαν να ήθελε να καταστήσει συγκεκριμένη την κατηγορία του ή, αντίστροφα, σαν η κατηγορία εκείνη να αποτελούσε τον πρόλογο σ' αυτό που ήθελε να πει, έκανε την απροσδόκητη δήλωση: «Δεν συμφωνούμε με τους Γιουγκοσλάβους συντρόφους ότι πρέπει να συνεχίσουν τη βοήθειά τους προς τους Έλληνες παρτιζάνους... Ο αγώνας αυτός δεν έχει καμιά ελπίδα επιτυχίας».

«Σβερνούτ»

Τη φράση του Στάλιν την αναφέρει ο Βλαντιμίρ Ντέντιτζερ στο βιβλίο του *Τίτο* (Νέα Υόρκη 1953, σελ. 320-322· βλ. και Δ. Κούσουλα, *Επανάστασις και Ήττα*, σελ. 218). Την επιβεβαιώνει και ο Τζίλας, που ήταν παρών, ο οποίος στο βιβλίο του *Συνομιλίες με τον Στάλιν* (Νέα Υόρκη 1962, σελ. 182) γράφει ότι ο αρχηγός της Γιουγκοσλαβίας πρόσθεσε: «Η επανάσταση στην Ελλάδα πρέπει να σταματήσει». Ο Τζίλας

σημειώνει ότι ο Στάλιν μεταχειρίστηκε τη λέξη «σβερνούτι» που ακριβώς σημαίνει «να τυλιχτεί πίσω σαν το χαλί που το μαζεύουν». Ίσως θα ήταν καλύτερη η απόδοση με τη λέξη «να αναδιπλωθεί». Έπειτα, απευθυνόμενος πάλι στον Καρντέλλι, ο Στάλιν τον ρώτησε: «Πιστεύετε ότι η επανάσταση στην Ελλάδα θα πετύχει;»

Ο Καρντέλλι θέλησε να κάνει ανάλυση του θέματος: «Αν η ξένη επέμβαση (εννοούσε την αμερικανική) δεν αυξηθεί, αν οι Έλληνες παρτιζάνοι δεν κάνουν σοβαρά πολιτικά σφάλματα...»

Αλλά ο Στάλιν με έξαψη τον διέκοψε: «Αν, αν, αν... Όχι, κάνετε λάθος. Αυτοί δεν έχουν καμία πιθανότητα επιτυχίας. Τι νομίζετε, ότι η Μεγάλη Βρετανία και οι Ηνωμένες Πολιτείες –οι Ηνωμένες Πολιτείες, το ισχυρότερο κράτος του κόσμου– θα επιτρέψουν σε σας να σπάσετε τη γραμμή των συγκοινωνιών τους στη Μεσόγειο; Ανοησίες. Και δεν έχουμε ούτε καν ναυτικό. Όχι. Την επανάσταση στην Ελλάδα πρέπει να τη σταματήσετε όσο γίνεται πιο γρήγορα». (Η στιχομυθία αναφέρεται στο ίδιο έργο του Τζίλα, σελ. 182· βλ. και Δ. Κούσουλα, *Επανάστασις και Ήττα*, σελ. 218).

Σοβιετική πολιτική και ΚΚΕ

Γιατί ο Στάλιν αποφάσιζε εκείνη τη στροφή έναντι του μαχόμενου ΚΚΕ; Γράψαμε και σε προηγούμενες σελίδες ότι ο άνθρωπος αυτός, με τον σπάνιο ρεαλισμό, δεν ήταν διατεθειμένος να διακινδυνέψει έναν πόλεμο με την πανίσχυρη τότε Αμερική, ούτε χάριν του ΚΚΕ ούτε χάριν οποιουδήποτε άλλου παράγοντα. Και ήθελε να μειώσει την παρουσία των αμερικανικών ενόπλων δυνάμεων στην Ευρώπη. Η στρατηγική του ήταν σαφής: προχωρούσε ώς ένα σημείο, αλλά αναδιπλωνόταν μόλις καταφαινόταν αποφασιστική η αντίδραση των Ηνωμένων Πολιτειών.

Στο Δόγμα Τρούμαν δεν επρόκειτο να αντιτάξει τη δική του δραστική βοήθεια προς τους αντάρτες της Ελλάδας για να ισοφαρίσει την αμερικανική βοήθεια προς το κράτος. Η ισοφάριση αυτή θα ήταν πύρινη και θα μπορούσε να προκαλέσει πυρκαγιά. Και ήταν πεπεισμένος ότι, αν το ελληνικό καθεστώς κινδύνευε να καταρρεύσει, θα έστελνε ο Τρούμαν αμερικανικό στρατό στην Ελλάδα. Αλλά αυτό ακριβώς ήταν που ο Στάλιν θεωρούσε το χειρότερο κακό. Συνεπώς, ως λύση απέμενε να σταματήσει ο ανταρτοπόλεμος.

Οι μαρτυρίες

Τις ημέρες λοιπόν εκείνες –αρχές Φεβρουαρίου 1948– ενώ δεν είχε αρχίσει ακόμη η μεγάλη εκστρατεία του ελληνικού στρατού, ο Στάλιν είχε ήδη καταδικάσει τον «Δημοκρατικό Στρατό». Μήπως όμως οι μαρτυρίες των δύο Γιουγκοσλάβων δεν είναι αληθινές; Μήπως αποτελούν εκ των υστέρων χάλκευση, για να δικαιολογηθεί

απέναντι του παγκοσμίου κομμουνιστικού κοινού η εγκατάλειψη των Ελλήνων ανταρτών από τον Τίτο;

Δεν έχουμε καμία ένδειξη για τέτοια εκδοχή, που δύσκολα μπορεί να σταθεί λογικά. Αλλά οπωσδήποτε οι δύο Γιουγκοσλάβοι συγγραφείς αποδίδουν στον Στάλιν προθέσεις έναντι του ελληνικού ανταρτοπόλεμου που ευθυγραμμίζονται απολύτως με την πολιτική την οποία ακολουθούσε εκείνα τα χρόνια. Και μάλιστα, λίγο μετά την απόφασή του να εγκαταλείψει το ΚΚΕ, την 1η Απριλίου 1948 άρχιζε τον αποκλεισμό του Δυτικού Βερολίνου. Η γενική εντύπωση ήταν ότι θα τον συνέχιζε μέχρι τέλους, δηλαδή μέχρις ότου οι Δυτικοί αποχωρήσουν ή εκραγεί πόλεμος. Παρά το σάλο όμως που προκλήθηκε, ο Στάλιν την 11η Μαΐου 1949 δεν δίστασε να υποχωρήσει (να κάνει «σβερνούτ») λύνοντας τελείως τον αποκλεισμό, όταν διαπίστωσε την απόφαση της Αμερικής να διατηρήσει τη θέση της στο Βερολίνο αψηφώντας κάθε πίεση. Και δεν ήταν αυτό το μοναδικό περιστατικό που επαλήθευε τη σταλινική στρατηγική.

Η ανταρσία του Τίτο

Τέσσερις μήνες αργότερα, ενώ η πρώτη μάχη του Γράμμου μαινόταν, τραντάχτηκε η υφήλιος από τη βόμβα της ρήξης Τίτο και Ανατολικού Συνασπισμού. Την 28η Ιουνίου 1948 η «Κομινφόρμ» (δηλαδή το Γραφείο Πληροφοριών των Κομμουνιστικών Κομμάτων της Ανατολικής Ευρώπης) δημοσίευε ανακοινωθέν με το οποίο αφόριζε και αποκήρυσσε τον αρχηγό της Γιουγκοσλαβίας και το καθεστώς του. Την ημέρα εκείνη ο μονόλιθος του σοσιαλιστικού τομέα της Γης έσπαζε. Και κανείς δεν υποπτευόταν ακόμη τις τεράστιες αλυσιδωτές συνέπειες αυτού του γεγονότος.

Δεν θα αναλύσουμε εδώ τις αιτίες της σύγκρουσης. Μπορούμε μόνο να πούμε ότι διασταύρωσαν τα ξίφη: το δόγμα του Κομμ. Κόμματος της Σοβ. Ένωσης για την επικυριαρχία του στα άλλα Κομμ. Κόμματα, με τις εθνικιστικές αντιλήψεις των Γιουγκοσλάβων κομμουνιστών που τις ενέπνεε ο Τίτο. Και φυσικά οι διαφορές αυτές δεν ήταν δογματικές, αλλά έπαιρναν άμεση υλική υπόσταση στις σχέσεις της Ρωσίας με τις ανατολικές χώρες, δεδομένου ότι τόσο στην πρώτη όσο και στις δεύτερες τα κομμουνιστικά κόμματα ήταν ταυτισμένα με την κρατική εξουσία.

Η αποκήρυξη εκείνη έτασσε αυτομάτως τη Γιουγκοσλαβία έξω από τον Ανατολικό Συνασπισμό και ουσιαστικά την τοποθετούσε στο πλευρό της Δύσης. Γιατί μόνο υπό την άμεση ή έμμεση κάλυψή της το καθεστώς του Τίτο μπορούσε να αψηφίσει τις σοβιετικές πιέσεις και απειλές. Και μόνο με την οικονομική και στρατιωτική βοήθειά της μπορούσε να καταστεί ικανό να αντέξει.

Τίτο και «Δημοκρατικός Στρατός»

Αλλά εξίσου αυτομάτως αντικαθιστόταν το πρίσμα με το οποίο ο Τίτο έβλεπε τον ελληνικό ανταρτοπόλεμο. Τώρα πια είχε άμεσο συμφέρον να υπάρχει στην Ελλάδα ένα καθεστώς δυτικόφιλο και αντιρωσικό. Αντίθετα, η επικράτηση του ΚΚΕ θα σήμαινε ότι θα ολοκληρωνόταν η κύκλωσή του από τον Ανατολικό Συνασπισμό. Η λογική κατάληξη ήταν να επιδιώξει την ήττα του «Δημοκρατικού Στρατού» ή, απλούστερα και μετριοπαθέστερα, να πάψει να τον ενισχύει.

Αυτή η στροφή δεν θα γινόταν αμέσως. Δεν μπορούσε να προφητέψει ο Τίτο τις προσεχείς εξελίξεις. Η πρώτη του εκδήλωση μετά την αποκήρυξή του από την «Κομινφόρμ» την 28η Ιουνίου 1948, ήταν να δεχτεί την πρόκληση, αφήνοντας στη Μόσχα τις πρωτοβουλίες για την πλήρη διακοπή των σχέσεων, που έγινε προοδευτικά. Αντιμετωπίζοντας εξάλλου τις φοβερές καταγγελίες των Σοβιετικών ότι «έγινε όργανο των ιμπεριαλιστών» και ότι «επιδιώκει την καταστροφή του παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος», όφειλε να αποφύγει –ακόμη και για εσωτερική κατανάλωση– τις κατηγορίες ότι εγκατέλειψε το μαχόμενο ΚΚΕ. Και δεν είχε προπαγανδιστικά στοιχεία να αποκαλύψει ότι πρώτος ο Στάλιν επιζητούσε να τερματιστεί η επανάσταση στην Ελλάδα. Οι μαρτυρίες του Ντέντιτζερ και του Τζίλας δεν θα ήταν τότε αρκούντως πειστικές.

Η αλλαγή λοιπόν υπήρξε βραδεία. Αλλά μοιραία ο Τίτο θα έστρεφε τελικά προς τον «Δημοκρατικό Στρατό» τις πλάτες του, ακριβώς για να τις διασφαλίσει. Και η ιστορική μεταβολή πορείας της Γιουγκοσλαβίας συμπλήρωνε τις διαθέσεις του Στάλιν έναντι του «Δημοκρατικού Στρατού», τον οποίο σε κάθε περίπτωση θα άφηναν στην τύχη του. Αν ο Τίτο υποτασσόταν στη Μόσχα, τότε θα υπάκουε στην εντολή της να πάψει να βοηθά τους Έλληνες αντάρτες. Αν δεν υποτασσόταν, όπως συνέβη, τότε θα κατέπαυε τη βοήθεια ο ίδιος για λόγους –όπως είδαμε– αυτοσυντήρησης.

Άγνοια των πραγμάτων

Συνέλαβαν αυτή τη νέα πραγματικότητα οι δύο μαχόμενες παρατάξεις στην Ελλάδα; Δεν φαίνεται να τη συνειδητοποίησαν ούτε η μια ούτε η άλλη. Γιατί ήταν πολύ ελλιπώς πληροφορημένες και γιατί έκαναν πολύ κακές εκτιμήσεις εκείνων τα οποία πληροφορήθηκαν.

Ούτε η κυβέρνηση ή το ΓΕΣ ούτε ο Ζαχαριάδης γνώριζαν τη συζήτηση περί Ελλάδας του Στάλιν με τους Γιουγκοσλάβους τον Φεβρουάριο του 1948. Όσο δε παράδοξο και αν φαίνεται αυτό προκειμένου περί Ζαχαριάδη, πάντως όλοι οι υπολογισμοί και οι προοπτικές του αρχηγού του ΚΚΕ γίνονταν σαν να μη γνώριζε ή να μη λάβαινε υπόψη παρόμοιο ενδεχόμενο.

Ούτε όμως και τη χαλάρωση ή ενδεχόμενη διακοπή της γιουγκοσλαβικής βοή-

θειας μετά τη στροφή του Τίτο τοποθετούσε ως παράγοντα των στρατηγικών και πολιτικών συνδυασμών του έως το τέλος του 1948 τουλάχιστον. Και το ίδιο συνέβαινε με τα άλλα ηγετικά στελέχη του ΚΚΕ, ακόμη και εκείνα που δυσφορούσαν με τη γραμμή του Ζαχαριάδη και έμελλαν να εκδηλωθούν ως αντίπαλοί του. Όλοι αντιλαμβάνονταν ότι για να μην αναγνωρίζεται η Κυβέρνηση των Βουνών επί έναν ολόκληρο χρόνο κάτι δεν πήγαινε καλά· φαίνεται όμως πως δεν υποπτεύονταν την αλήθεια σε όλες τις διαστάσεις της.

Αυτή η άγνοια των πραγμάτων δεν πρέπει να προκαλεί μεγάλη έκπληξη. Και στη διάρκεια της Κατοχής το ΚΚΕ ήταν βυθισμένο σε ολέθρια σκοτάδια όσον αφορά τις προθέσεις της Σοβιετικής Ένωσης, μολονότι το 1944 είχε απευθείας επαφή και με τη σοβιετική στρατιωτική αποστολή στα βουνά και με τη σοβιετική πρεσβεία στο Κάιρο. Η Μόσχα όμως απέφευγε και τότε και 4 χρόνια αργότερα –το 1947 ή 1948– κάθε εκδήλωση που θα δημιουργούσε δεσμεύσεις. Όσον αφορά τον Τίτο, που φυσικά οι επιτελείς του Καρντέλι και Τζίλας τού διαβίβασαν αμέσως το περιεχόμενο των συζητήσεών τους με τον Στάλιν, δεν είχε κανένα λόγο τότε να αποκαλύψει στο ΚΚΕ τις διαθέσεις της Μόσχας έναντί του. Ακόμη περισσότερο δεν είχε συμφέρον να το ενημερώσει όταν, μετά τη ρήξη του με τη Μόσχα, αυτός σχεδίαζε την εγκατάλειψη των ανταρτών.

Κρίση στο ΚΚΕ

Ενώ λοιπόν το 1948 έβαινε προς τη δύση του ύστερα από ένα νέο κύκλο φονικών, άκαρπων μαχών, ένα δραματικό ιστορικό γεγονός δέσποζε στον ορίζοντα: το αντάρτικο που είχε ξεσηκώσει ο Ζαχαριάδης ήταν πια καταδικασμένο. Όλες οι προϋποθέσεις για την καταστροφή του, γεωγραφικές, στρατηγικές, πολιτικές, δημογραφικές, βρίσκονταν σε λειτουργία. Ζήτημα χρόνου μόνο αποτελούσε η ήττα. Και οι δεσπόζοντες παράγοντες της κατάστασης ήταν: η αδυναμία της ανανέωσης και αύξησης του ανθρώπινου υλικού και η αδυσώπητη απόφαση της εγκατάλειψής του από τη Σοβιετική Ένωση και τη Γιουγκοσλαβία.

Ενώ όμως αυτό τον τελευταίο παράγοντα τον αγνοούσαν ή δεν τον ζύγιζαν ακριβώς τα στελέχη του ΚΚΕ, δεινή κρίση ξέσπασε στις τάξεις τους, παρά την απροσδόκητη επιτυχία του Βίτσι και τα πλήγματα που κατάφεραν ο Καραγιώργης και ο Γκιουζέλης. Αυτή την επιτυχία ο Ζαχαριάδης την επέσειε σαν εγγύηση τελικής νίκης, αλλά ήταν πολλοί που αντιλαμβάνονταν ότι δεν μπορούσαν πια να σταματήσουν τον τροχό των γεγονότων.

Η «πλατφόρμα» του Μάρκου

Εκφραστής όλων αυτών των ανησυχιών και φόβων υπήρξε ο Μάρκος Βαφειάδης.

Και ύψωσε τη φωνή του τη 15η Νοεμβρίου 1948, όταν έγινε συνεδρίαση του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚΕ κάπου στο Βίτσι. Είδαμε πως στη συνεδρίαση εκείνη ο Μάρκος διατηρούσε ακόμη τους τίτλους του αρχιστράτηγου και του πρωθυπουργού, αλλά στην ουσία είχε απογυμνωθεί ήδη από κάθε εξουσία. Δεν δίστασε όμως να παρουσιάσει εγγράφως τις αντιρρήσεις του όσον αφορά τη στρατιωτική οργάνωση, την τακτική και τα πολεμικά σχέδια που καταστρώνονταν. Την έγγραφη εκείνη έκθεσή του, την «πλατφόρμα», την έχουμε ήδη αναφέρει. Αλλά νά πώς έχει στο κυριότερο τμήμα της:

«ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗ ΧΩΡΑ.

»Α. Ό μοναρχοφασισμός: Μὲ κύριο στήριγμα τὸν ἀμερικάνικο ἰμπεριαλισμὸ ποὺ ὁλοκληρώνει τὴν κατοχὴ καὶ κυριαρχεῖ στὴ χώρα μας παρὰ τὰ οἰκονομικὰ χάλια του καὶ τὶς φαγωμάρες, ποὺ ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὶς διάφορες κλίκες, ὁ μοναρχοφασισμὸς κατόρθωσε νὰ πετύχει μιὰ σχετικὴ πολιτικοστρατιωτικὴ σταθεροποίηση ποὺ ἐκφράζεται: α. μὲ τὴν ἐκκαθάριση τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ καὶ τὴ δημιουργία ἑνὸς καθεστῶτος φασιστικῆς βίας, β. μὲ τὴ διατήρηση τῆς κυβέρνησης Τσαλδάρη-Σοφούλη ἐπὶ ἕνα χρόνο μὲ κυρία ἐπιδίωξη τὴν ἐξουδετέρωση καὶ ὑποταγὴ τοῦ λαϊκοδημοκρατικοῦ κινήματος, γ. μὲ τὸ ὅτι ὁ μοναρχοφασιστικὸς στρατὸς πού, παρὰ τὴν ἀποτυχία του νὰ δόσει σοβαρὰ χτυπήματα ἐνάντια στὸ ΔΣΕ, ἐξακολουθεῖ νὰ πολεμάει ἐπὶ δυὸ χρόνια χωρὶς ὑπολογίσιμα κρούσματα στάσεων, προσχωρήσεις στὸ ΔΣΕ, λιποταξίες κλπ. Ὁ μοναρχοφασισμὸς ἔχει ὄχι μόνο τὴ δυνατότητα τῆς ἀναπλήρωσης τῶν ἀπωλειῶν τοῦ στρατοῦ του, ἀλλὰ καὶ τῆς κανονικῆς του αὔξησης ἀριθμητικά, ἀρκεῖ νὰ δόσουν τὰ μέσα οἱ ἀμερικάνοι, δ. ὁ μοναρχοφασισμὸς κρατάει ὅλα τὰ μεγάλα καὶ μικρὰ κέντρα, ὅλες σχεδὸν τὶς ὁδικὲς ἀρτηρίες καὶ σοβαρὰ στηρίγματα στὴν ὕπαιθρο, ε. πῆρε μὲ τὴ βία ὅλες τὶς διοικήσεις τῶν συνδικαλιστικῶν ὀργανώσεων καὶ κάθε ἀπεργιακὴ ἐκδήλωση ἢ διαμαρτυρία τῶν ἐργαζομένων γιὰ τὴν ἄθλια οἰκονομική τους κατάσταση πνίγεται. Ἔθεσε ἐκτὸς νόμου ὅλες τὶς μαζικὲς πολιτικὲς ὀργανώσεις καὶ τὰ δημοκρατικὰ κόμματα (ΕΠΟΝ, Δημοκρατικοὶ Σύλλογοι, Κομμουνιστικὸ Κόμμα κλπ.) καὶ κατόρθωσε μὲ ἐκτελέσεις κλπ., νὰ ἐξαναγκάσει τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ λαϊκοδημοκρατικοῦ κινήματος στὶς πόλεις καὶ στοὺς χώρους τῆς ὑπαίθρου ποὺ ἐλέγχει, σὲ σιωπὴ καὶ ἀνοχή.

Σταθεροποίηση

»Β. Τὸ λαϊκοδημοκρατικὸ κίνημα, ποὺ ἐκφράζεται σήμερα σχεδὸν ὁλοκληρωτικὰ μὲ τὸν ἔνοπλο ἀγώνα, πέτυχε ἐπίσης μιὰ σχετικὴ σταθερο-

ποίηση, πού ὀφείλεται στὴν πετυχημένη ἄμυνα τοῦ Γράμμου, στὴν ἔντονη δράση, πού ἀνέπτυξε ὁ ΔΣΕ στὶς ἄλλες περιοχές, στὸ δίκαιο τοῦ ἀγώνα πού κάνει, στὴν πίστη καὶ αὐτοθυσία πού διακρίνει τὰ στελέχη καὶ τὰ μέλη τοῦ Κόμματος, στὴν ἀνικανότητα τοῦ μοναρχοφασισμοῦ νὰ λύσει τὰ οἰκονομικὰ καὶ πολιτικὰ προβλήματα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ πού παρὰ τὴν τρομοκρατία καὶ τὴν καταπίεση παραμένει πιστὸς στὰ ἰδανικὰ τοῦ ἀντιφασισμοῦ καὶ τῆς ἀνεξάρτητης Ἑλλάδας.

»Μὰ αὐτὴ ἡ σταθερότητα, λόγω τῶν συνθηκῶν πού ὑπάρχουν στὴ χώρα, εἶναι δυσανάλογη σὲ σχέση μὲ κείνη πού πέτυχε ὁ μοναρχοφασισμὸς καὶ δὲν περιέχει δυνατότητες ἀνατροπῆς τοῦ μοναρχοφασισμοῦ στὸ ἄμεσο μέλλον. Σήμερα ὁ ΔΣΕ ἔχει 16 χιλιάδες περίπου μαχητὲς πού ἀντιπαρατάσσονται στὶς 300 περίπου χιλιάδες συνολικῆς ἔνοπλης δύναμης πού διαθέτει ὁ μοναρχοφασισμός. Γιὰ νὰ μπορεῖ ὁ ΔΣΕ νὰ ἐνεργήσει ἐπιθετικὰ γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση σοβαρῶν περιοχῶν σὰν στήριγμα γιὰ ὁλοκληρωτικὴ ἀνατροπὴ τοῦ μοναρχοφασισμοῦ, πρέπει τοὺς μῆνες Ὀχτώβρη-Νοέμβρη-Δεκέμβρη-Γενάρη-Φλεβάρη-Μάρτη νὰ φτάσει τὸν ἀριθμὸ τῶν 65-70 χιλιάδων ἀνδρῶν. Ἂν πάρουμε σὰ βάση τὸ διάστημα πού μεσολάβησε ἀπ' τὴν 3η μέχρι τὴν 4η Ὁλομέλεια, θὰ δοῦμε πὼς μὲ καλύτερες συνθῆκες πού εἴχαμε ἀπὸ ἄποψη ὑποκειμενικοῦ παράγοντα, κατορθώσαμε νὰ στρατολογήσουμε μόνο 15 χιλιάδες, περίπου σὲ ἕνα χρόνο. Συνεπῶς εἶναι ἀδύνατο νὰ φτάσουμε σὲ μιὰ στρατολογικὴ ἐπίδοση τέτοια πού ἀπορρέει ἀπ' τὶς ἀποφάσεις τῆς 4ης Ὁλομέλειας. Ἐδῶ δὲν παίρνω ὑπόψη μου οὔτε τὸν παράγοντα μιᾶς πιὸ ἔντονης ἀμερικάνικης ἐπέμβασης, οὔτε τὴν αὔξηση τῶν 70 χιλιάδων στρατοῦ, πού ζητάει ὁ μοναρχοφασισμὸς ἀπ' τοὺς ἀμερικάνους. Ἐξ ἄλλου ὅπως σήμερα εἶναι ἡ κατάσταση τῶν ὀργανώσεών μας στὶς πόλεις δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ περιμένει ἕναν ἀποφασιστικὸ συνδυασμὸ τῆς ἐπιθετικῆς προσπάθειας τοῦ ΔΣΕ μὲ ἀπεργίες μέχρι ἐξέγερση. Ἀλλὰ οὔτε ὁ ΔΣΕ ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ χτυπήσει τὶς πόρτες τῶν πόλεων μὲ σοβαρὲς ἐπιθετικές του ἐνέργειες γιὰ δημιουργία τέτοιων συνθηκῶν.

»Ἀπ' τὸ συσχετισμὸ τῶν δυνάμεων, μέσων καὶ δυνατοτήτων, προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν μπορεῖ ὁ ΔΣΕ νὰ ἀνατρέψει ἔνοπλα τὸ μοναρχοφασισμὸ μὲ δικές του δυνάμεις στὸ ἄμεσο μέλλον, ἀλλὰ μὲ ἄμεση στρατιωτικὴ βοήθεια πού θὰ προέλθει ἀπ' τὴν ἀναγνώριση τῆς ΠΔΚ, ἀπ' τὶς φιλικὲς χῶρες. Ὅμως αὐτὴ δὲ φαίνεται πιθανὴ γιατὶ ὁ ΔΣΕ δὲν μπόρεσε νὰ δημιουργήσει τὶς κατάλληλες συνθῆκες καὶ ἡ διεθνὴς κατάσταση δὲ φαίνεται νὰ ἐπιτρέπει τέτοια ἐνέργεια, τουλάχιστο αὐτὴ τὴ στιγμή.

»ΔΥΟ ΔΡΟΜΟΙ ΥΠΑΡΧΟΥΝ ΓΙΑ Ν' ΑΚΟΛΟΥΘΗΣΟΥΜΕ.

»Α. Ἡ δημοκρατική συνεννόηση πού ζητάει τό Κόμμα μας γιά εἰρηνική λύση τοῦ ἑλληνικοῦ προβλήματος, ἀλλά τέτοια πιθανότητα δέν ὑπάρχει αὐτή τή στιγμή. Β. Συνέχιση τοῦ ἔνοπλου ἀγώνα μέ ἔντονη παρτιζάνικη δράση σ' ὁλόκληρη τή χώρα. Ὁ ΔΣΕ μέ τή δράση του μπορεῖ σέ ὑπολογίσιμο βαθμό νά φέρει ἐμπόδια στίς ἐπιδιώξεις τῶν ἀμερικάνων στήν Ἑλλάδα, ἐμποδίζοντάς τους νά ἀνοικοδομήσουν τή χώρα γιά πολεμικό προγεφύρωμα ἐνάντια στή Σοβιετική Ἕνωση καί τίς Λαϊκές Δημοκρατίες. Καί ἐφόσον ἄλλος δρόμος γιά μᾶς δέν ὑπάρχει, ὁ δρόμος τῆς συνέχισης τοῦ ἔνοπλου ἀγώνα εἶναι ὁ μοναδικός. Ἔτσι μέ μιά εντατική παρτιζάνικη δράση, πού θά προκαλέσει στούς ἀμερικάνους καί τό μοναρχοφασισμό μιά συνεχῆ αἱμορραγία στρατιωτική-οἰκονομική, θά δημιουργήσει ὅλο καί περισσότερη πολιτική ἀστάθεια καί λόγω τῆς ἄθλιας οἰκονομικῆς κατάστασης τῶν ἑλλήνων ἐργαζομένων θά μᾶς εἶναι δυνατή ἡ δημιουργία κατάλληλων συνθηκῶν γιά δυνάμωμα τοῦ κινήματος καί μέσα στίς πόλεις, μέ ἀποτέλεσμα νά ἐνισχυθεῖ ὁ ΔΣΕ γιά πιό δυνατά καί συνδυασμένα χτυπήματα.

»Ἡ διατήρηση τῶν σχηματισμῶν τοῦ ταχτικοῦ στρατοῦ πού δημιουργήσαμε μέ σκοπό νά ἀνατρέψουμε τό μοναρχοφασισμό ὅπως καθόρισαν οἱ ἀποφάσεις μας, θά μᾶς κρατήσουν, θέλουμε εἴτε ὄχι, στό πνεῦμα τῆς ἄμυνας καί κόλλημα σέ ὁρισμένες ἐχθρικές θέσεις πού θά ἐμποδίσουν τήν ἔντονη παρτιζάνικη δράση μέ ὅλες τίς συνέπειες. Ἀπό τήν ἄποψη αὐτή ἦταν βιαστική ἡ ὀνομασία τῶν ἀρχηγείων σέ μεραρχίες. Διατηρώντας ἐλάχιστα τμήματα μέ βαρύ ἐξοπλισμό (μέχρι πυροβολικό πού διαθέτουμε) ὅλα τά ὑπόλοιπα τμήματά μας πρέπει νά ἀπαλλαχτοῦν ἀπό περιττά βάρη πού ἔχουν, νά εἶναι εὐκίνητα μέ ἐλαφρό ὁπλισμό καί νά δίνουν μάχες μέ τόν ἐχθρό ἐκεῖ πού προσφέρεται σέ μᾶς καί ὄχι ἐκεῖ πού θέλει ὁ ἐχθρός. Καί δεύτερο νά ὀργανωθοῦν περισσότερα τμήματα σαμποτέρ καί ἐλεύθερων σκοπευτῶν».

Απόφαση και καταδίκη

Οι θέσεις του Μάρκου Βαφειάδη, όπως ξέρουμε, απορρίφτηκαν. Και η θέση η δική του καθορίστηκε εκείνη την ημέρα. Το Πολιτικό Γραφείο στην απόφαση που εξέδωσε χαρακτήριζε τη στάση του αρχιστράτηγου ως εξής, αρχίζοντας από την πρώτη μάχη του Γράμμου:

«Ἀκριβῶς πάνω σ' αὐτή τήν δοκιμασία καί τήν κίνηση (τῆς μάχης) ὁ Μάρκος Βαφειάδης, μέλος τοῦ ΠΓ τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΕ καί τῆς Γραμματεί-

ας τοῦ ΠΓ, ἀρχηγὸς τοῦ ΔΣΕ καὶ πρόεδρος τῆς ΠΔΚ δὲν ἄντεξε, ἔσπασε καὶ παρουσίασε μιὰ ψυχονευρικὴ κρίση ποὺ τὸν ἔκανε ἀνίκανο νὰ φανεῖ ἄξιος τῆς θέσης του καὶ νὰ σταθεῖ στὸ ὕψος τῆς κατάστασης. Γιὰ τὸ Κόμμα δημιουργήθηκε ζήτημα Μάρκου Βαφειάδη. Τὸ ΠΓ τὸν ἀπομάκρυνε τότε ἀπὸ τὴ δουλιὰ καὶ τὸν ἔστειλε γιὰ θεραπεία, μὲ τὴν ἀπόφαση νὰ λύσει ὁριστικὰ τὸ ζήτημά του ὕστερα ἀπ' τὴ θεραπεία ποὺ θάκανε. Πάντως, ὕστερα ἀπὸ τὴν κρίση ποὺ παρουσίασε, τὸ ΠΓ τῆς ΚΕ εἶχε καταλήξει ὅτι ὁ Βαφειάδης δὲν μποροῦσε νὰ ξαναπάρει ὅλο τὸ βαρὺ φορτίο ποὺ εἶχε πρίν, καὶ σὰν πρῶτο μέτρο ἀποφάσισε καὶ ἵδρυσε τὸ Ἀνώτατο Πολεμικὸ Συμβούλιο. Ὁ Μ. Βαφειάδης κατάλαβε ὅτι στὸ Κόμμα ὑπάρχει ζήτημά του.

»Σήμερα ὁ Βαφειάδης παρουσιάζεται μὲ μιὰ δική του πολιτικὴ πλατφόρμα, ποὺ δείχνει ὅτι ἡ κρίση του στὸ Γράμμο δὲν ἦταν μόνο μιὰ προσωρινὴ σύγχιση καὶ πελάγωμα, μὰ μιὰ πολιτικὴ κρίση μὲ βαθύτερα αἴτια. Αὐτὸ ἀναγκάζει τὸ ΠΓ τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΕ, μαζὶ μὲ τὴν ἀνασκευὴ τῆς πολιτικῆς πλατφόρμας του, νὰ ἐξετάσει καὶ ὅλη τὴν προηγούμενη κομματικὴ ζωὴ καὶ ἐξέλιξη τοῦ Μ. Βαφειάδη γιὰ νὰ βρεῖ τὶς ρίζες γιὰ τὴ σημερινὴ ἀντικομματικὴ στάση του. Ὁ Μ. Βαφειάδης στὴν κομμουνιστικὴ νεολαία καὶ στὴν κομματικὴ ζωὴ παρουσιάζει μιὰ σειρὰ ἀπὸ κρίσεις ποὺ οἱ σπουδαιότερες εἶναι αὐτὲς ποὺ πέρασε στὴ φυλακή, στὴν Αἴγινα, στὴν Ἀκροναυπλία. Στὸ βάθος τους ὑπῆρχε πάντα μιὰ ἔκδηλη ἀντικομματικὴ διάθεση καὶ μιὰ ἀνικανοποίητη ἐγωϊστικὴ φιλοδοξία ποὺ τὸν ἔκανε πάντα νὰ γκρινιάζει ἐνάντια σὲ πρόσωπα καὶ πράγματα καὶ τὸν ἔφερνε σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ Κόμμα. Ὁ Μ. Βαφειάδης ἔτρεφε ἀρρωστιάρικα μέσα του τὸ αἴσθημα ὅτι τὸ Κόμμα πάντα τὸν παραγνώρισε καὶ τὸν κατάτρεξε...»

Η απόφαση κατέληγε χαρακτηρίζοντας τις αντιλήψεις και τη στάση του Μάρκου ως «δεξιά οπορτουνιστική παρέκκλιση». Και του αφαίρεσε όλα τα αξιώματα. Από τη στιγμή εκείνη ήταν υπό επιτήρηση. Δεν γνωστοποιήθηκε όμως ούτε τότε ούτε όταν μετά ένα μήνα συνήλθε η 5η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής. Θα προκαλούσε ασφαλώς σύγχυση στους μαχητές η καθαίρεση του αρχηγού τους.

Την αρχιστρατηγία πάντως ανέλαβε ο Γούσιας. Και τη διεύθυνση του πολέμου το Ανώτατο Πολεμικό Συμβούλιο, που το απάρτιζαν ο Ζαχαριάδης, ο Μπαρτζώτας, ο Βλαντάς, ο Γούσιας και ο Καραγιώργης.

Παντού κενό

Απερίσπαστος τώρα ο αρχηγός του ΚΚΕ θα μπορούσε να βαδίσει προς τη λύση που αποφάσισε. Αλλά ποια λύση; Παρά τις ηχηρές επιτυχίες του φθινοπώρου

του 1948, κανείς δρόμος δεν μπορούσε πια να οδηγήσει προς τη νίκη.

Ο ανταρτοπόλεμος του Μάρκου ήταν καταδικασμένος.

Με τις ογκούμενες δυνατότητες που διέθετε τώρα το κράτος και με την πείρα που απέκτησε ο στρατός, ήταν αδύνατο να αντέξει. Θα φυλλορροούσε, θα εκφυλιζόταν, θα έσβηνε. Ούτε αν παρενέβαινε κάποιος φιλικός στρατός, όπως αργότερα στο Βιετνάμ με την κάθοδο των Βορείων, μπορούσε να επέλθει αποτέλεσμα, δεδομένου ότι θα έσπευδε και αμερικανικός στρατός. Άλλωστε τέτοια παρέμβαση αποκλειόταν.

Μήπως όμως ο τακτικός πόλεμος του Ζαχαριάδη παρουσίαζε περισσότερες πιθανότητες ανατροπής του αντιπάλου; Όχι, επειδή η δύναμη του «Δημοκρατικού Στρατού» ήταν εντελώς ανεπαρκής.

Ούτε διαγραφόταν δυνατότητα συμβιβασμού. Οι Αμερικανοί δεν είχαν διάθεση για νέα Βάρκιζα, που θα κατέληγε σε νέο αντάρτικο. Ανακωχή με διατήρηση των θέσεων, όπως αυτή που εφαρμόστηκε μετά 24 χρόνια στο Βιετνάμ, αποκλειόταν τότε στην Ελλάδα. Την εποχή της Αλλαγής Φρουράς, όταν εξαγγελλόταν το Δόγμα Τρούμαν, ήταν ίσως δυνατή κάποια λογική συνθηκολόγησης. Τώρα μόνο παράδοση των ανταρτών άνευ όρων μπορούσε να είναι ανεκτή. Αλλά οποιαδήποτε ηγεσία του ΚΚΕ αποκλειόταν να δεχτεί τέτοια λύση που θα ισοδυναμούσε με χρεωκοπία της ίδιας και με εκμηδένιση του κόμματος και του κινήματος. Ούτε θα μπορούσε να την επιβάλει. Θα εκδηλώνονταν ανταρσίες, διάλυση, χάος, και ένα μέρος του «Δημοκρατικού Στρατού» θα ακολουθούσε αυτοβούλως τον δρόμο του Μάρκου, με συνέπεια μία ακόμα τραγωδία.

Απέμενε μια έσχατη λύση: η διακοπή του πολέμου και η φυγή των ανταρτών στους γείτονες. Αυτό που έγινε το 1949 κατόπιν της ήττας να γινόταν προ της ήττας. Αλλά, αν εκ των υστέρων η λύση αυτή μάς φαίνεται ορθή και ίσως επιβεβλημένη, εκ των προτέρων αποκλειόταν να την υλοποιούσε οποιοσδήποτε ηγέτης. Κανείς παίκτης δεν πληρώνει πριν χάσει.

Όλοι λοιπόν οι δρόμοι οδηγούσαν προς την έσχατη αναμέτρηση, που θα είχε τη μορφή των αντιλήψεων του Ζαχαριάδη. Αυτή τουλάχιστον επέτρεπε την εκβίαση της λύσης διά της μάχης.

Πολιτική κρίση

Τι συνέβαινε όμως στην άλλη πλευρά του οδοφράγματος;

Είδαμε πως πολιτική και στρατιωτική ηγεσία, όπως και οι μάζες των εθνικοφρόνων, υπερεκτιμούσαν τις δικές τους αδυναμίες και τη δύναμη του αντιπάλου. Μολονότι όμως έβλεπαν σκοτεινή την προοπτική του άμεσου μέλλοντος, δεν αναπτύσσονταν, φανερά τουλάχιστον, τάσεις συμβιβασμού παρά τη γενική κόπωση.

Οι αντιπρόσωποι της Αμερικής άλλωστε αγρυπνούσαν για να καταπνίγουν κάθε

συνθηκολόγο κίνηση. Ο αρχηγός της AMAG Γκρήνσγουωλντ και ο αρχηγός της αμερικανικής στρατιωτικής αποστολής Βαν Φλητ ήταν πάντα κηρυγμένοι υπέρ της τελεσίδικης λύσης διά των όπλων. Και την 20ή Ιουνίου 1948 έφτανε στην Αθήνα ο Χένρυ Γκρέιντυ, νέος Αμερικανός πρεσβευτής στη θέση του Μακ Βη, ο οποίος, μόλις κατατοπίστηκε, εκδηλώθηκε εναντίον κάθε ιδέας διαπραγματεύσεων.

Στο μεταξύ οι δυνάμεις της τάξης ολοκλήρωναν την εκκαθάριση του εσωτερικού μετώπου με ολοένα σκληρότερα μέτρα. Τα έκτακτα στρατοδικεία και τα εκτελεστικά αποσπάσματα λειτουργούσαν με επιταχυνόμενο ρυθμό, συντρίβοντας ηθικά και υλικά την Αριστερά. Ο στρατιωτικός νόμος επιβλήθηκε στην Αθήνα από τις 2 Μαΐου 1948 και αυστηρότατες ποινές επιβάλλονταν, μέχρι 5ετούς φυλάκισης ή και ειρκτής, για όποιον δεν έσπευδε να δηλώσει στην αστυνομία μέσα σε ώρες αν φιλοξενούσε ξένο πρόσωπο.

Η αυστηρότητα ήταν αμείλικτη προς κάθε κατεύθυνση. Ενώ θερίζονταν οι κομμουνιστές, τουφεκιζόταν την 11η Ιουνίου 1949 στο Γουδί ο Γ. Πούλος, ο γνωστός απόστρατος αξιωματικός που είδαμε ότι κατά την Κατοχή είχε συγκροτήσει στη Μακεδονία σώματα ασφαλείας, τα οποία έθεσε στη διάθεση των Γερμανών. Και την 22α Οκτωβρίου 1948 καταδικαζόταν σε θάνατο από το διαρκές στρατοδικείο Καβάλας –εκτελέστηκε αργότερα– ένας οπλίτης των ΜΑΥ που αρνήθηκε να παραλάβει όπλο γιατί ήταν Χιλιαστής.

Ο γιος του μεγαλέμπορου

Αλλά συντάραξε την Ελλάδα μια σειρά ομαδικών δικών τον Οκτώβριο-Νοέμβριο του 1948 πολλών ατόμων που κατηγορούνταν για χορήγηση και αποδοχή πλαστών πιστοποιητικών απαλλαγής από τη στρατιωτική υπηρεσία. Μεταξύ των κατηγορουμένων ήταν και ο νεαρός Χρυσικόπουλος, γνωστής οικογένειας μεγαλεμπόρων των Αθηνών. Η οικογένεια αυτή, που είχε ισχυρές σχέσεις μέχρι τα Ανάκτορα, κίνησε γη και ουρανό για να διασώσει τον νεαρό φυγόστρατο. Αλλά οι στρατοδίκες ήταν άτεγκτοι. Την 1η πρωινή της 27ης Νοεμβρίου εξέδωσαν την απόφασή τους με την οποία ο Χρυσικόπουλος καταδικάστηκε σε θάνατο.

Η οικογένειά του, με τη βοήθεια πολλών πολιτευόμενων και μελών της κυβέρνησης, προσπάθησε απεγνωσμένα να ανασταλεί τουλάχιστον η εκτέλεση του μελλοθάνατου έως ότου αποφανθεί το Συμβούλιο Χαρίτων. Και πάλι όμως το στρατοδικείο απέρριψε την αίτηση αυτή. Τρεις μέρες ζωής απέμεναν πια για τον Χρυσικόπουλο. Το Συντονιστικό Συμβούλιο της κυβέρνησης έσπευσε τότε την πρώτη νύχτα να εκδώσει απόφαση ότι οι θανατικές καταδίκες δεν θα εκτελούνται αμέσως εφόσον η ποινή δεν επιβλήθηκε παμψηφεί. Η αντίδραση όμως των στρατιωτικών υπήρξε έντονη. Ο στρατιωτικός διοικητής Αθηνών ταξίαρχος Ταβουλάρης υπέβαλε παραί-

ιποη. Φήμες ομαδικών παραιτήσεων ανώτατων αξιωματικών κυκλοφορούσαν. Και τελικά δεν διασώθηκε ο ατυχής γιος του μεγαλεμπόρου. Τουφεκίστηκε στο Γουδί.

Μέσα στην ανελέητη όμως εκείνη σκληρότητα, υπήρχαν και ανθρωπιστικές εκδηλώσεις με ελατήρια άσχετα από σκοπιμότητες. Ο βασιλιάς έκανε αφειδή χρήση του προνομίου της χάριτος σε όσους καταδίκους σε θάνατο κατόρθωσαν να φτάσουν έγκαιρα μέχρι τη διακριτική του εξουσία. Υπάρχουν πολλές περιπτώσεις παρεμβάσεων και της βασίλισσας. Μια γυναίκα θανατοποινίτις, η Ελένη Σκαρπέτη, την 6η Σεπτεμβρίου οδηγήθηκε στο εκτελεστικό απόσπασμα. Ενώ όμως ανυψώνονταν οι κάννες των όπλων, κατέφτασε η διαταγή του στρατιωτικού διοικητή Αθηνών υποστράτηγου Γούλα, που ανέστελλε την εκτέλεση. Και σε λίγες ημέρες ο Παύλος με τη συνηγορία της Φρειδερίκης τής απένειμε πρόθυμα χάρη.

Το θαύμα της Υπαπαντής

Αλλά την πιο συνταρακτική περίπτωση διάσωσης θανατοποινιτών κομμουνιστών την παρέχει ο στρατηγός Θ. Πετζόπουλος, στρατιωτικός διοικητής Πελοποννήσου στις αρχές του 1949. Δράστης υπήρξε ο ίδιος, μολονότι ήταν γνωστός ως αμείλικτος διώκτης παντός κομμουνιστικού. Και στο βιβλίο του (σελ. 223-224) αναγράφει:

«Τὴν ἡμέραν τῆς Ὑπαπαντῆς (2 Φεβρουαρίου 1949), ὁ Β. Ἐπίτροπος, παραλαβὼν ἐκ τῶν φυλακῶν δύο κομμουνιστοσυμμορίτας καταδικασθέντας εἰς θάνατον, μετέβη εἰς τὸν τόπον τῆς ἐκτελέσεως. Ἔφθασεν ἐκεῖ μετὰ τοῦ ἀποσπάσματος, τοῦ ἱερέως καὶ τῶν μελλοθανάτων, πολὺ πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου. Προηγήθη ἐξομολόγησις τῶν μελλοθανάτων ὑπὸ τοῦ ἱερέως καὶ κοινωνία τούτων διὰ τῶν ἀχράντων μυστηρίων. Κατόπιν ἀνεγνώσθη ἡ καταδικαστικὴ ἀπόφασις τοῦ στρατοδικείου καὶ οἱ δύο μελλοθάνατοι ἐτοποθετήθησαν ἔναντι τοῦ ἐκτελεστικοῦ ἀποσπάσματος.

»Ἡ ἀνατολὴ ἤρχιζε νὰ ροδίζῃ, ὁ ἱερεὺς ἀπεμακρύνθη τῶν μελλοθανάτων καὶ τὸ ἀπόσπασμα διετάχθη νὰ γεμίσῃ τὰ ὅπλα του. Λίγαι στιγμαὶ ἔμενον ἀκόμη.

»Οἱ μελλοθάνατοι, ἐνῷ ἀντίκρυζον τὴν προπαρασκευὴν τοῦ ἀποσπάσματος, ἤρχισαν κλαίοντες νὰ ἐπικαλοῦνται τὴν βοήθειαν τῆς Παναγίας:

»—Ἁγία Ὑπαπαντή μας σῶσε μας. Παναγία μου σήμερα ποὺ ἑορτάζεις, κάνε τὸ θαῦμα σου καὶ γλύτωσέ μας. Λυπήσου μας Παναγία μου...

»Ὁ ἥλιος ἤρχισε νὰ ἀνατέλλῃ εἰς τὸ βάθος τοῦ ὁρίζοντος καὶ ὁ ἐπίτροπος διέταξε τὸ ἀπόσπασμα νὰ λάβῃ θέσιν. Οἱ μελλοθάνατοι, ἐνέτειναν τὰς παρακλήσεις πρὸς τὴν Ὑπαπαντὴν κραυγάζοντες: "Ἁγία Ὑπαπαντὴ σῶσε μας. Κάνε τὸ θαῦμα σου...". Τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἠκούσθη ἡ καμπάνα τῆς ἐκκλησίας. Ὁ ἐπίτροπος ᾐσθάνθη ρῖγος νὰ διατρέχῃ τὸ

σῶμα του, ἐταράχθη, προσεπάθησε νὰ συνέλθη καὶ νὰ διατάξη τὴν ἐκτέλεσιν, τελικῶς ὅμως δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀντισταθῆ εἰς τὴν ἀκατανίκητον αὐτὴν ἐπίδρασιν, ποὺ εἶχον οἱ ἦχοι τῆς καμπάνας καὶ διέταξε τὴν ματαίωσιν τῆς ἐκτελέσεως.

»Τὸ ἀπόσπασμα ἀπεσύρθη καὶ οἱ μελλοθάνατοι ὡδηγήθησαν πάλιν εἰς τὴν φυλακήν.

»Ὅταν ἔφθασε εἰς τὸ γραφεῖον ὁ Δ/τὴς εὗρεν ἐκεῖ τὸν ἐπίτροπον, ὅστις τὸν ἀνέμενεν ἀπὸ τὴν ὥραν τῆς ἐπιστροφῆς του ἀπὸ τὸν τόπον τῆς ἐκτελέσεως. Μόλις τὸν ἀντίκρυσε, κάτωχρος καὶ συγκεκινημένος τῷ εἶπε:

»—Στρατηγέ μου, δὲν ἐπραγματοποίησα τὴν ἐκτέλεσιν τῶν δύο μελλοθανάτων σήμερα, διότι τὴν στιγμὴν ποὺ ἐπρόκειτο νὰ διατάξω τὸ ἀπόσπασμα, ἀκούστηκε ἡ καμπάνα τῆς ἐκκλησίας καὶ μὲ κατέλαβεν ἓν ἀκαθόριστον συναίσθημα δέους. Σκέφθηκα τὴν Παναγία, τὴν ὁποίαν ἐκάλουν εἰς βοήθειαν οἱ μελλοθάνατοι, καὶ δὲν μπόρεσα νὰ αὐτοκυριαρχηθῶ. Εἶμαι στὴ διάθεσί σας.

»— Καλά, τῷ εἶπε, πήγαινε ἔξω καὶ θὰ σὲ φωνάξω. Ἔμεινε μόνος καὶ ἐπὶ πολλὴν ὥραν ἐσκέπτετο. Πιστεύομεν, ἐσκέφθη, εἰς μίαν θρησκείαν, ἡ ὁποία ἔχει τὰ θαύματά της. Ἀσφαλῶς καὶ τὸ σημερινόν, εἶναι ἓν ἀπὸ τὰ θαύματα τῆς Παναγίας μας. Ἡ Ὑπαπαντή, ποὺ ἐπεκαλέσθησαν οἱ μελλοθάνατοι, θέλησε νὰ τοὺς σώση – καὶ πρέπει νὰ σωθοῦν.

»Ἐκάλεσε κατόπιν τὸν ἐπίτροπον καὶ τῷ εἶπεν: "Ἔκανες πολὺ καλὰ ποὺ δὲν τοὺς σκότωσες. Ἡ Παναγία θέλησε νὰ τοὺς σώση καὶ πρέπει νὰ ζήσουν. Ἡ ποινὴ τῶν μελλοθανάτων ἀνεστάλη"».

Έρωτας και πόλεμος

Συγκλονιστική είναι και μια περίπτωση που επενέβη ο έρωτας, γεφυρώνοντας την άβυσσο του πολέμου. Η νεαρή Ελένη Νικολάκου από το Γύθειο είχε καταδικαστεί από το έκτακτο στρατοδικείο Τρίπολης και επρόκειτο να τουφεκιστεί το πρωί της 11ης Μαρτίου 1948. Μεταξύ όμως της κατάδικης και ενός χωροφύλακα της φρουράς των φυλακών Τρίπολης είχε αναπτυχθεί αισθηματικός δεσμός διά μέσου των κιγκλίδων του κελιού της Ελένης. Και ο χωροφύλακας φρόντισε να εκτελεί υπηρεσία τη νύχτα που θα γινόταν η εκτέλεση. Λίγο πριν από τα μεσάνυχτα, κατόρθωσε να διαρρήξει την πόρτα του κελιού, παρέλαβε τη μελλοθάνατη και, αφού διέσχισαν την πόλη χωρίς να γίνουν αντιληπτοί, κατευθύνθηκαν στο χωριό Αχούρια.

Όταν σε λίγο άρχισε η συνήθης διαδικασία της εκτέλεσης, αποκαλύφθηκε ότι η Ελένη και ο δεσμοφύλακάς της είχαν εξαφανιστεί. Έγινε τότε κινητοποίηση και το ζευγάρι συνελήφθη έξω από τα Αχούρια. Η αισθηματική περιπέτεια είχε τον πιο

σπαρακτικό επίλογο: η νεαρή κατάδικη εκτελέστηκε την επομένη· μετά λίγες ημέρες καταδικάστηκε σε θάνατο και τουφεκίστηκε στο ίδιο σημείο ο ερωτευμένος χωροφύλακας.

Η δολοφονία του Πολκ

Στη διάρκεια όμως αυτής της αγχώδους περιόδου διάφορα άλλα επεισόδια προκαλούσαν ισχυρό σάλο, που καθιστούσε ακόμη πιο βαριά την ατμόσφαιρα της ανησυχίας και της αβεβαιότητας. Τα ξημερώματας της Κυριακής 16 Μαΐου 1948 ένας βαρκάρης της Θεσσαλονίκης είδε να επιπλέει κοντά στην ακτή ένα πτώμα. Ανήκε στον Αμερικανό δημοσιογράφο Τζωρτζ Πολκ, που είχε δολοφονηθεί με μια σφαίρα στον κρόταφο. Τα χέρια και τα πόδια του ήταν δεμένα. Έτσι άρχιζε μια υπόθεση που συγκλόνισε και την Ελλάδα και τις Ηνωμένες Πολιτείες.

Γιατί τον σκότωσαν; Ο Πολκ έμενε μαζί με την Ελληνίδα σύζυγό του Ρέα (το γένος Κοκώνη) στο ξενοδοχείο «Αστόρια» της Θεσσαλονίκης και επί ημέρες προσπαθούσε να βρει τρόπο να συναντήσει τον αρχηγό των ανταρτών Μάρκο για να του πάρει συνέντευξη. Άρχισαν αμέσως ανακρίσεις και αναζητήσεις με διπλό προσανατολισμό: ή ήρθε σε επαφή με τον μηχανισμό του ΚΚΕ και τον δολοφόνησαν κομμουνιστές για να εκθέσουν το κράτος, ή τον σκότωσαν άνθρωποι της Δεξιάς (προφανώς παρακρατικών ομάδων) για να τρομοκρατηθούν οι ξένοι δημοσιογράφοι και να πάψουν να επιδιώκουν την άνοδο στα ανταρτοκρατούμενα βουνά. Γιατί ήδη αρκετοί Αμερικανοί ή Άγγλοι απεσταλμένοι του Τύπου και της ραδιοφωνίας συνάντησαν ή προσπαθούσαν να συναντήσουν τους αντάρτες.

Από τις δύο εκδοχές πιο σαθρή είναι η πρώτη, γιατί οι αντάρτες είχαν τεράστιο συμφέρον να τους επισκεφτούν ξένοι δημοσιογράφοι και να διαλαλήσουν τις απόψεις τους στον κόσμο, ιδίως δε στην Αμερική και την Αγγλία. Ο λαός στις δυο αυτές χώρες επηρεάζεται τεραστίως από τον Τύπο και οι κυβερνήσεις του υφίστανται αμέσως τις αντανακλάσεις της δημόσιας γνώμης. Πάντως ο ανακριτικός και δικαστικός μηχανισμός υιοθέτησε την πρώτη εκδοχή. Συνελήφθη ένας αριστερίζων δημοσιογράφος της Θεσσαλονίκης με την κατηγορία ότι αυτός παρέσυρε τον Πολκ στην παγίδα του ΚΚΕ, όπου υπέστη τη θηριώδη δολοφονία. Στη δίκη που ακολούθησε, ο δημοσιογράφος δήλωσε ότι αποδέχεται το κατηγορητήριο. Καταδικάστηκε σε ισόβια δεσμά και μετά πολυετή έκτιση αποφυλακίστηκε με χάρη.

Πολλοί είναι εκείνοι και στην Ελλάδα και στις Ηνωμένες Πολιτείες που πιστεύουν και σήμερα ότι η υπόθεση αυτή δεν διαλευκάνθηκε και διατηρεί το μυστήριό της. Τότε πάντως είχε προκαλέσει παγκόσμιο σάλο και οι ελληνικές Αρχές έτρεμαν μήπως οι Αμερικανοί θεωρήσουν τη δολοφονία ως έργο των παρακρατικών, με συμμετοχή ή όχι κάποιας κρατικής υπηρεσίας.

Η απαγωγή του Κένεθ Μάθιους

Λίγους μήνες αργότερα, η Ελλάδα συνταράχτηκε γιατί φαινόταν πως η «υπόθεση Πολκ» έμελλε να επαναληφθεί: ο Άγγλος απεσταλμένος του ραδιοφωνικού σταθμού του Λονδίνου («Μπη Μπη Σι», BBC) Κένεθ Μάθιους απήχθη κατά τα μέσα Οκτωβρίου 1948 στις Μυκήνες από αντάρτες της III «Μεραρχίας». Είχε επισκεφτεί με μια φίλη του τις αρχαιότητες, όπως έγινε γνωστό, αλλά τώρα όσοι πίστεψαν ότι ο Πολκ είχε πέσει θύμα κομμουνιστών άρχισαν να φοβούνται ότι και ο Κένεθ Μάθιους θα είχε την ίδια τύχη.

Η συγκίνηση που προκλήθηκε ήταν μέγιστη και διεθνής. Η κυβέρνηση ιδίως είχε πανικοβληθεί. Αλλά ο Μάθιους προωθήθηκε σώος στο αρχηγείο της III «Μεραρχίας». Και όταν μετά τριήμερη, εξαντλητική πορεία έφτασε, τον δέχτηκε ο διοικητής Γκιουζέλης, ο οποίος του επέδειξε αμέσως ένα ραδιογράφημα του Κώστα Καραγιώργη. Η «μεραρχία» είχε ενημερώσει με τον ασύρματο τον προϊστάμενό της, διοικητή του ΚΓΑΝΕ στη Θεσσαλία. Και εκείνος τον καλωσόριζε στην «Ελεύθερη Ελλάδα», ενώ διέτασσε να του προσφέρουν κάθε βοήθεια και περιποίηση.

Ο Κένεθ Μάθιους τού έστειλε ένα ευχαριστήριο μήνυμα και αμέσως, στις 23 Οκτωβρίου, πήρε την εξής προσωπική απάντηση του Καραγιώργη (το κείμενο, μαζί με φωτοτυπία του, στο βιβλίο του Κένεθ Μάθιους *Αναμνήσεις από έναν Πόλεμο στα Βουνά*, Λονδίνο 1972, σελ. 245):

> *«Εὐχαριστῶ γιὰ τὸ φιλικὸ τηλεγράφημά σας. Ὅταν νομίσετε ὅτι ἡ δημοσιογραφική σας ἀποστολὴ στὴν Ἐλεύθερη Πελοπόννησο θὰ ἔχη ἐκπληρωθῆ τότε ζητεῖστε νὰ σᾶς ὁδηγήσουν οἱ δικοί μας πίσω ἀπὸ τὸ φασιστικὸ ὁδόφραγμα. Ἀλλὰ σᾶς παρακαλῶ νὰ βοηθήσετε σ' αὐτὸ "τρανζίτ", γιατὶ δὲν χρειάζεται νὰ ἔχουμε δεύτερη περίπτωσι Πόλκ. Οἱ φασίστες εἶναι ἱκανοὶ γιὰ ὅλα. Καλύτερα νὰ σᾶς ὁδηγήσουν οἱ δικοί μας πολὺ κοντὰ σὲ μιὰ πόλι. Ἂν σᾶς κάνει εὐχαρίστηση δῶστε καὶ μιὰ συνέντευξη γιὰ τὸ Σταθμό μας. Εἴμαστε ἀληθινοὶ δημοκράτες καὶ θὰ τὴν μεταδώσουμε. Κι ἂν μπορεῖτε πέστε μου ποῦ περίπου θὰ περιοδεύσετε τοὺς ἐρχόμενους μῆνες στὴν ἠπειρωτικὴ κεντρικὴ Ἑλλάδα.*
>
> *»Ὁ σταθμός μας θὰ μεταδώση τὸ μήνυμά σας πρὸς τὸ BBC.*
>
> *»Σᾶς σφίγγω τὸ χέρι*
> *»Κώστας Καραγιώργης».*

Η περιπέτεια του Άγγλου δημοσιογράφου έληξε μετά ένα μήνα αίσια. Όταν θέλησε, οι αντάρτες τον μετέφεραν έως έξω από την Πάτρα. Δεν υπήρξε δεύτερη περίπτωση Πολκ.

Η πρώτη αεροπειρατεία

Ένα ακόμη από τα συνταρακτικά επεισόδια της εποχής ήταν η πρώτη αεροπειρατεία της ιστορίας. Τη 13η Σεπτεμβρίου 1948 ένα αεροπλάνο Ντακότα τής τότε εταιρείας αεροσυγκοινωνιών ΤΑΕ, ενώ εκτελούσε το δρομολόγιο Αθηνών-Θεσσαλονίκης, καταλήφθηκε ενώ πετούσε από 6 νεαρούς επιβάτες, οι οποίοι με δυο σουγιάδες και μια φιάλη ακινητοποίησαν επιβάτες και πλήρωμα. Υποχρέωσαν κατόπιν τον πιλότο να ακολουθήσει την κοιλάδα του Αξιού και να προσγειωθεί στα χωράφια, κοντά στο εγκαταλελειμμένο αεροδρόμιο του Ολτσεπόλε, στη Γιουγκοσλαβία, 60 μίλια ΝΑ των Σκοπίων. Οι 6 αεροπειρατές αποβιβάστηκαν και το αεροπλάνο επέστρεψε στη Θεσσαλονίκη. Σήμερα οι αεροπειρατείες, συχνά πολύ πιο δραματικές και ηχηρές, είναι ένα περιστατικό συνηθισμένο που δεν προκαλεί πια εξαιρετικό ενδιαφέρον. Αλλά εκείνο το πρώτο ιστορικό περιστατικό που άνοιγε ορίζοντες και δημιουργούσε σχολή αναστάτωσε την Ελλάδα, προκάλεσε έκπληξη στο εξωτερικό και αποδείκνυε ότι ο μηχανισμός του ελληνικού κράτους δεν ήταν τόσο ασφαλής μέσα στη θύελλα του πολέμου.

Νέα κυβέρνηση Σοφούλη

Στο μεταξύ, η ανησυχία και η αβεβαιότητα που επικρατούσαν είχαν την αντανάκλασή τους στην πολιτική και κυβερνητική κατάσταση, η οποία έγινε πολύ ρευστή. Γενική ήταν η αντίληψη του πολιτικού κόσμου ότι επιβαλλόταν να γίνουν σοβαρές αναπροσαρμογές στη σύνθεση της κυβέρνησης, για να αντιμετωπιστούν οι νέες πολεμικές συνθήκες.

Η ανησυχία και η ρευστότητα εξανάγκασαν να έρθει στην Αθήνα τον ίδιο τον Αμερικανό υπουργό των Εξωτερικών Μάρσαλ στις 8 Οκτωβρίου 1948. Ακολούθησαν πυρετωδώς πολιτικές ζυμώσεις, οι οποίες κατέληξαν τη 12η Νοεμβρίου στην παραίτηση της κυβέρνησης και τη 18η Νοεμβρίου στην ορκωμοσία νέας με πρωθυπουργό τον Θ. Σοφούλη, που αποτελούσε πάλι συνεταιρισμό Φιλελευθέρων και Λαϊκών.

Η σύνθεσή της ήταν:

Θ. Σοφούλης, πρωθυπουργός.
Κ. Τσαλδάρης, Ἀντιπρόεδρος καὶ ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν.
Γ. Μελᾶς, Δικαιοσύνης καὶ Ἐθνικῆς Οἰκονομίας.
Π. Χατζηπάνος, Ἐσωτερικῶν.
Π. Ντεντιδάκης, Δημοσίας Τάξεως.
Δ. Βουρδουμπᾶς, Παιδείας.
Στ. Στεφανόπουλος, Συντονισμοῦ.
Δ. Χέλμης, Οἰκονομικῶν.
Ε. Μαλαμίδας, Δημοσίων Ἔργων.

Δ. Λόντος, Μεταφορῶν.
Ε. Παπαδογιάννης, Ἀνοικοδομήσεως.
Χ. Γουλόπουλος, Γεωργίας.
Ε. Γεωργιλαδάκης, Ὑγιεινῆς.
Κ. Καραμανλῆς, Προνοίας.
Δ. Γόντικας, Ἐφοδιασμοῦ.
Γ. Χρυσοστόμου, Ἐμπορικῆς Ναυτολίας.
Γ. Μπακόπουλος, Ἐργασίας.
Κ. Ρέντης, Στρατιωτικῶν.
Π. Μαυρομιχάλης, Ναυτικῶν.
Α. Πρωτοπαπαδάκης, Ἀεροπορίας.
Κ. Κορόζος, Βορείου Ἑλλάδος.
Μ. Μαυροκορδᾶτος, παρὰ τῷ πρωθυπουργῷ καὶ τῶν ΤΤΤ.
Ὑφυπουργοί: Ροδόπουλος Στρατιωτικῶν, Αἰλιανὸς Τύπου, Β. Στεφανόπουλος Οἰκονομικῶν, Εὐταξίας Συντονισμοῦ, Ἀντωνίου Ἐφοδιασμοῦ, Ἀλεξανδρίδης Δημοσίων Ἔργων.

Η νέα κυβέρνηση, αντί να είναι ευρύτερη, ήταν στενότερη από την προηγούμενη. Γιατί ο Γ. Παπανδρέου, ο Π. Κανελλόπουλος και ο Σ. Βενιζέλος αρνήθηκαν να συμμετάσχουν. Αλλά ο Σοφούλης αδιαφορούσε. Έβρισκε πως το κυβερνητικό αυτό σχήμα ήταν υπερεπαρκές να αντιμετωπίσει την κατάσταση. Κατά τον γηραιό αλλά χαλκέντερο πρωθυπουργό, άλλο ήταν το κεντρικό σημείο του προβλήματος: όχι η ευρύτερη ή στενότερη κυβέρνηση, ούτε οι συνδυασμοί των πολιτικών αρχηγών, αλλά η εξεύρεση του στρατιωτικού που θα αναλάμβανε τις συγκεντρωτικές εξουσίες πολεμάρχου, ο οποίος θα διηύθυνε την πολεμική προσπάθεια. Και από καιρό ήταν προσανατολισμένος στο πρόσωπο του στρατηγού Παπάγου.

Δεν κλονίστηκε ο Σοφούλης ούτε όταν, πριν η νέα κυβέρνηση εμφανιστεί στη Βουλή, ο Σοφ. Βενιζέλος διέσπασε άλλη μια φορά το κόμμα των Φιλελευθέρων. Πράγματι, το μεσημέρι της 19ης Νοεμβρίου κατόρθωσε να συγκεντρώσει γύρω του 54 από τους 83 βουλευτές του κόμματος, οι οποίοι τον αναγνώρισαν ως αρχηγό και δήλωσαν ότι θα καταψηφίσουν την κυβέρνηση. Ο πρωθυπουργός με φλεγματικότητα παρουσιάστηκε στο κοινοβούλιο την 20ή Νοεμβρίου. Και τα ξημερώματα της επομένης αποσπούσε την εμπιστοσύνη της Βουλής αλλά με πλειοψηφία μίας ψήφου: 168 ναι έναντι 167 όχι.

Ο Σοφούλης και ο θάνατος

Όλοι θεωρούσαν καταδικασμένη την κυβέρνηση, εκτός από τον ίδιο τον Σοφούλη, ο οποίος ατάραχος εκτελούσε τα καθήκοντά του. Αλλά το βράδυ της 24ης Νοεμβρί-

ου, ενώ βρισκόταν στο Πολιτικό Γραφείο, έπαθε καρδιακή προσβολή και έπεσε αναίσθητος. Την προηγουμένη είχε γιορτάσει την 88η επέτειό του και είχε δηλώσει χαριεντιζόμενος: «Θα πολιτεύομαι ενεργώς έως τα 100 μου χρόνια. Κατόπιν θα το ρίξω στα ταξίδια...»

Την ημέρα της ασθένειας ήταν ιδιαίτερα ευδιάθετος και το μεσημέρι είχε γευματίσει άφθονα με μπεκάτσες. Στις 5:30' έμπαινε στο Πολιτικό Γραφείο, αλλά κατά τις 6:15' αισθάνθηκε αδιαθεσία. Ειδοποιήθηκαν αμέσως γιατροί, αλλά τον βρήκαν αναίσθητο και διέγνωσαν πνευμονικό οίδημα. Η κατάστασή του ήταν τόσο σοβαρή, ώστε αποφασίστηκε να μη μετακινηθεί και το πρωθυπουργικό γραφείο μεταβλήθηκε σε νοσοκομειακό θάλαμο. Ενώ όμως όλοι ήταν γεμάτοι ανησυχία, ο ίδιος μόλις συνήλθε ήταν τελείως αισιόδοξος. «Λυπούμαι που θα σας ενοχλήσω απόψε», είπε στους γιατρούς, «αλλά αύριο θα είμαι περδίκι».

Την 25η Νοεμβρίου έπαθε νέα προσβολή ο γηραιός πολιτικός. Ενώ όμως όλοι τον θεωρούσαν ετοιμοθάνατο, ο ίδιος είχε τη δύναμη να χαριτολογεί. Την 27η Νοεμβρίου έφεραν την εικόνα της Παναγίας της Γρηγορούσας στο προσκέφαλό του. Τελικά όμως ο φοβερός γέρος νίκησε τον θάνατο. Προς γενική έκπληξη παρουσίασε ραγδαία βελτίωση. Την 29η Νοεμβρίου, αν και στο κρεβάτι ακόμη, δέχτηκε τους δημοσιογράφους και είχε ήδη περάσει την επικίνδυνη καμπή. Την ίδια ημέρα όμως ο Ναπολέων Ζέρβας προσβαλλόταν από στηθαγχικό παροξυσμό.

Ο αρχιστράτηγος

Σε λίγες ημέρες ο Σοφούλης ήταν σε θέση να αναλάβει τα καθήκοντά του. Όλοι όμως προέβλεπαν τώρα ότι δεν θα μπορούσε να διατηρήσει τη θέση του. Ο σιδερένιος Σαμιώτης τούς διέψευσε και πάλι. Ξαναπήρε τον έλεγχο της πολιτικής κατάστασης στα χέρια του και ανέπτυξε εκπληκτική δραστηριότητα. Θα παρέμενε πρωθυπουργός έως το τέλος της ζωής του. Αλλά στο μεταξύ εκείνο που προείχε, κατά την έμμονη πεποίθησή του, ήταν να ανακηρυχτεί αρχιστράτηγος ο στρατηγός Παπάγος.

Γιατί επέμενε τόσο ο πολύπειρος πολιτικός; Κατά μία εκδοχή νόμιζε πως μόνο με την ηγεσία του θα μπορούσε ο στρατός να τελειώσει τον πόλεμο το 1949. Αλλιώς, με την ηγεσία που υπήρχε, θα χρειαζόταν και τέταρτο και πέμπτο, ίσως και έκτο έτος πολέμου.

Κατά την άλλη εκδοχή, ο Σοφούλης, που ήταν περισσότερο Οδυσσέας παρά Μέντορας του πολιτικού κόσμου, φοβόταν την κάθοδο του Παπάγου στην πολιτική. Ήδη ο βασιλιάς, μέσα στη ρευστότητα, έκανε κάποιον υπαινιγμό για ισχυρή κυβέρνηση με έναν ισχυρό άνδρα και υποτίθεται ότι υπονοούσε τον Μεγάλο Αυλάρχη, τον Παπάγο. Και ο Σοφούλης νόμιζε ότι, αν εγκλωβιζόταν στον στρατό, θα απομακρυνόταν από την πολιτική. Ο Τσαλδάρης επίσης φοβόταν την πολιτική του προ-

βολή, αλλά νόμιζε ότι αν γινόταν αρχιστράτηγος θα αποκτούσε πρόσθετη αίγλη που θα τον καθιστούσε ως πολιτικό ακόμη πιο επικίνδυνο. Οι άλλοι αρχηγοί ήταν ακόμη εφεκτικοί, ενώ ο αρχηγός του Νέου Κόμματος Σπ. Μαρκεζίνης ευθυγραμμιζόταν με τον Σοφούλη.

Η ανάγκη αρχιστράτηγου ήταν αισθητή από τις αρχές του 1947. Ως πρωθυπουργοί ο Μάξιμος και ο Τσαλδάρης είχαν σκεφτεί να παραδώσουν τα ηνία του πολέμου στον Παπάγο αντί να ταλαιπωρείται επικίνδυνα ο στρατός με τις αντικαθιστάμενες κάθε τόσο ηγεσίες. Τη 16η Φεβρουαρίου 1948 ο υπαρχηγός του ΓΕΣ στρατηγός Κιτριλάκης υπέδειξε στην κυβέρνηση ως επιτακτική την ανάγκη να θεσπιστεί ο θεσμός του αρχιστράτηγου και να αναλάβει ο Παπάγος. Τέλος, ο Σοφούλης, παρά την αντίθετη γνώμη Αμερικανών και Άγγλων, τον κάλεσε την 27η Οκτωβρίου 1948 και του ζήτησε με επιμονή να δεχτεί την αρχιστρατηγία. Ο Παπάγος συμφώνησε και την επομένη, μετά την καθιερωμένη παρέλαση για την εθνική επέτειο, κάλεσε τον απόστρατο αντιστράτηγο Γ. Κοσμά και του είπε με το συνηθισμένο του προστακτικό, ξερό ύφος: «Πρόκειται πιθανότατα να διορισθώ αρχιστράτηγος. Θα σε ανακαλέσω στην ενέργεια και θα αναλάβεις αρχηγός του ΓΕΣ».

Ο Παπάγος

Ακολούθησαν όμως δύσκολες διαπραγματεύσεις. Ο Παπάγος αξίωνε να έχει τις εξής εξουσίες:

α. Να αποφασίζει και να καταρτίζει τα σχέδια των επιχειρήσεων τις οποίες αυτός θα διευθύνει.

β. Να αποφασίζει για τη σύνθεση και συγκρότηση των μονάδων του στρατού.

γ. Να διατάζει κατά την κρίση του τις τοποθετήσεις και μεταθέσεις των αξιωματικών.

δ. Να ανακαλεί στην ενέργεια οποιονδήποτε αξιωματικό κρίνει από την αποστρατεία ή οποιαδήποτε κατάσταση. Κανείς αξιωματικός δεν θα ανακαλείται χωρίς να συμφωνήσει αυτός.

ε. Να υπαχθούν στις διαταγές του στρατός, αεροπορία και χωροφυλακή.

στ. Να διαλυθεί το Ανώτατο Συμβούλιο Εθνικής Αμύνης.

Με το σύνολο των αξιώσεων αυτών, η κυβέρνηση παραιτούνταν από κάθε ανάμιξή της στα ζητήματα του στρατού και της διεξαγωγής του πολέμου και εμπιστευόταν ανεξέλεγκτα τα πάντα στον αρχιστράτηγο. Οι όροι ήταν βαρείς, αλλά ο Σοφούλης ήταν αποφασισμένος να τους επιβάλει οπωσδήποτε. Απαιτούνταν όμως πολλοί χειρισμοί για να υπερνικηθούν οι αντιδράσεις. Και το 1948 έληγε ανησυχητικό και αινιγματικό, χωρίς να αποκτήσει ακόμα αρχιστράτηγο η Ελλάδα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Ο ΠΑΠΑΓΟΣ ΑΡΧΙΣΤΡΑΤΗΓΟΣ

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ «ΠΕΡΙΣΤΕΡΑ» ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ • ΣΥΝΤΡΙΒΗ ΤΩΝ ΑΝΤΑΡΤΩΝ ΤΟΥ ΜΟΡΙΑ • Ο ΠΑΠΑΓΟΣ ΔΙΟΡΙΖΕΤΑΙ ΑΡΧΙΣΤΡΑΤΗΓΟΣ ΜΕ ΓΙΓΑΝΤΙΑΙΕΣ ΕΞΟΥΣΙΕΣ • ΤΙ ΠΡΟΣΕΦΕΡΕ ΠΡΑΓΜΑΤΙ; • ΤΑ ΣΧΕΔΙΑ ΤΩΝ ΔΥΟ ΠΑΡΑΤΑΞΕΩΝ ΓΙΑ ΤΟ 1949 • ΤΟ ΠΕΛΩΡΙΟ ΛΑΘΟΣ ΤΟΥ ΚΚΕ: ΣΛΑΒΟΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟ • ΝΑΟΥΣΑ, ΚΑΡΠΕΝΗΣΙ, ΦΛΩΡΙΝΑ, ΣΤΟΧΟΙ ΤΩΝ ΑΝΤΑΡΤΩΝ • ΑΝΑΚΑΤΑΛΗΨΗ ΤΟΥ ΓΡΑΜΜΟΥ • ΕΚΚΑΘΑΡΙΣΗ ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ • ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΣΟΦΟΥΛΗ, ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΔΙΟΜΗΔΗ • ΜΑΤΑΙΕΣ ΑΠΟΠΕΙΡΕΣ ΣΥΜΒΙΒΑΣΜΟΥ • ΠΡΟΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ

ΤΟ 1949 ΑΝΕΤΕΛΛΕ ενώ είχαν ήδη αρχίσει οι μεγάλες επιχειρήσεις του έτους, που προοιωνίζονταν ως αποφασιστικές και τελεσίδικες. Η ηγεσία του στρατού με επικεφαλής τον αρχηγό του ΓΕΣ στρατηγό Γιαντζή είχε καταρτίσει χοντρικά το σχέδιο ενέργειας. Όπως το 1947 και το 1948, θα ξανάρχιζε η εκστρατεία από Νότο προς Βορρά μέχρι τα σύνορα, με δύο διαφορές τη φορά αυτή: δεν θα άρχιζε η εξόρμηση από τη Ρούμελη, αλλά από την Πελοπόννησο. Και δεν θα είχε τελικό συγκεντρωτικό στόχο τον Γράμμο, που τώρα τον κατείχε ο στρατός, αλλά το Βίτσι και δευτερευόντως το Καϊμακτσαλάν.

Τη ριζική εκκαθάριση της Πελοποννήσου, ο στρατηγός Γιαντζής την ανέθεσε στο Α΄ Σώμα Στρατού, το οποίο είδαμε πως τον Νοέμβριο του 1948 είχε φράξει το ρήγμα του Βίτσι. Και πράγματι το Σώμα αυτό, αφού παρέδωσε την κατάσταση στη Δυτική Μακεδονία στο Β΄ Σώμα Στρατού στις 4 Δεκεμβρίου 1948, άρχισε να μετακινείται προς Νότο. Σύμφωνα με το γενικό σχέδιο του διοικητή του στρατού, ο στρατηγός Τσακαλώτος θα μετέφερε στον Μοριά την ΙΧ Μεραρχία και ορισμένες άλλες μονάδες του για να εκτελέσει τη νέα αποστολή του.

Το σχέδιο της επιχείρησης ονομάστηκε «Περιστερά». Και οι δυνάμεις που θα το υλοποιούσαν ήταν:

Υπήρχαν έως τότε στην Πελοπόννησο μία Ταξιαρχία (η 72η), 14 τάγματα ελαφρού πεζικού, 3 τάγματα χωροφυλακής, δύο μοίρες ΛΟΚ (Γ΄ και Δ΄), ένα σύνταγμα

αναγνώρισης (θωρακισμένα) και μια πυροβολαρχία. Επιπλέον, οι παρακρατικές δυνάμεις.

Μεταφέρθηκαν από το Βίτσι η ΙΧ Μεραρχία (41η, 42η και 43η Ταξιαρχίες), δύο μοίρες ΛΟΚ (η Α΄ και η Β΄), ένα σύνταγμα πεδινού και μία μοίρα ορειβατικού πυροβολικού και ένας λόχος μηχανικού. Επιπλέον, θα συμμετείχαν μία μοίρα του στόλου (αντιτορπιλικά και αρματαγωγά) και δύναμη της αεροπορίας.

Τι αντιπαρέτασσαν οι αντάρτες;

Μάχιμες μονάδες την ΙΙΙ «Μεραρχία» (με δύο «ταξιαρχίες», την 22η και 55η) και τα αρχηγεία Ερυμάνθου, Μαινάλου, Ταΰγετου, Πάρνωνα. Συνολική δύναμη 2.800 ανδρών. Έμπεδες μονάδες χώρου και επιμελητεία 600 ανδρών. Γενικό σύνολο 3.400. Επιπλέον υπήρχε η δύναμη της Αυτοάμυνας, και γενικά του παράνομου μηχανισμού, που οι πληροφορίες των τοπικών στρατιωτικών και αστυνομικών Αρχών την ανέβαζαν σε 4.500 άτομα.

Τη διεύθυνση της επιχείρησης «Περιστερά» θα την είχε άμεσα ο στρατηγός Τσακαλώτος. Τη δύναμη κρούσης, που κορμός της ήταν η ΙΧ Μεραρχία, τη διοικούσε ο μέραρχος της ΙΧ στρατηγός Μανιδάκης. Αλλά στους νομούς Αργολίδας και Κορινθίας την ευθύνη ανέλαβε ο ταξίαρχος Παπαγεωργίου. Τη Στρατιωτική Διοίκηση Πελοποννήσου, που αποτελούσε βοηθητικό όργανο αλλά και υποδομή της εκστρατείας, την ανέλαβε ο στρατηγός Θ. Πετζόπουλος.

Μαζικές συλλήψεις

Η επιχείρηση άρχισε τη 19η Δεκεμβρίου. Και πρώτη ενέργειά της υπήρξε η κεραυνοβόλα απομόνωση της Πελοποννήσου. Κανείς δεν μπορούσε να μπει ή να βγει από την περιοχή της χωρίς άδεια της αστυνομίας. Και στα λιμάνια όπως και στον Ισθμό της Κορίνθου γινόταν αυστηρός έλεγχος των ταξιδιωτών και των φορτίων.

Η δεύτερη ενέργεια ήταν εξίσου κεραυνοβόλα αλλά πολύ ευρύτερη και σοβαρότερη: η αδίστακτη, μαζική σύλληψη όλων όσοι θεωρούνταν ύποπτοι στον Μοριά. Σκοπός ήταν να εξαρθρωθεί η Αυτοάμυνα και όλος ο παράνομος μηχανισμός του ΚΚΕ, που αποτελούσε μία από τις βάσεις του αντάρτικου. Και τη νύχτα της 26ης προς 27η Δεκεμβρίου διεξάχθηκε αμείλικτο ανθρωποκυνηγητό σε όλη την Πελοπόννησο.

Τη σκληρότητα των μαζικών συλλήψεων εκφράζουν οι διαταγές του Στρατιωτικού Διοικητή Πελοποννήσου στρατηγού Πετζόπουλου προς τις μονάδες του:

> *«Προβῆτε προκαταρκτικὰς ἐνεργείας, ὥστε τὴν 27-12-48 συλληφθῶσι ταυτοχρόνως ἐκ τῶν ἀστικῶν Κέντρων ἁπάσης ὑμῶν περιοχῆς ἐν συνεννοήσει μετὰ τῶν κατὰ τόπους Στρατιωτικῶν Ἀρχῶν, ἅπαντες ἰδιῶται*

Κομμουνισταὶ ἀνεξαρτήτως ἐὰν θεωροῦνται ὕποπτοι ἢ οὒ καὶ ἀνεξαρτήτως ἐπαγγέλματος (Δημόσιοι ὑπάλληλοι, ἐπιστήμονες). Ἐφιστῶ προσοχήν σας ἐπὶ γεγονότος ὅτι εἴθισται συλλαμβάνωνται ἐργάται ἢ μικροεπαγγελματίαι καὶ παραμένωσι ἐλεύθεροι οἱ πλέον ἐπικίνδυνοι οἱ ἐπιστήμονες καὶ ἄλλοι. Οὐδεμίαν τοιαύτην ἐξαίρεσιν θὰ ἀνεχθῶ. Τουναντίον συλλήψεις ἐνεργηθῶσιν ἀπὸ τοὺς πλέον ἐπικινδύνους τούτους μέχρι τελευταίου Κομμουνιστοῦ.

»18-12-1948».

Και την επομένη των συλλήψεων τηλεγραφούσε στην Καλαμάτα και την Πάτρα:

«Σύνολον συλληφθέντων ἐντὸς πόλεως ΚΑΛΑΜΩΝ ἀπαράδεκτον (.) Φαίνεται δὲν μὲ ἀντελήφθητε (.) Ἐπαναλαμβάνω οὐδεὶς Κομμουνιστὴς δέον παραμείνη ἐλεύθερος ΚΑΛΑΜΑΣ ἔνθα σοβαρωτέρα Κομμουνιστικὴ ἑστία ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ (.) Δέον ἀντιληφθῆτε ὅτι ἀστικὰ κέντρα δέον ἐκκαθαρισθῶσι ἀπολύτως ἀπὸ Κομμουνιστικὸν μίασμα (.) Διὰ Κομμουνιστὰς διαμένοντας ἀστικὰ κέντρα οὐδεὶς οἶκτος (.) Συλλήψεις συνεχισθῶσι (.)

»28-12-48».

«Ἀνακοινώσατε Ἀστυνομικὸν Διευθυντὴν Πατρῶν κάτωθι Διαταγήν μου (.) Ἀναφερθεὶς ἀριθμὸς συλληφθέντων ἐν Πάτραις 63 προξενεῖ ἀλγεινὴν ἐντύπωσιν καὶ τὸν θεωρῶ ἀπαράδεκτον (.) Φαίνεται ὅτι οἱ ἁρμόδιοι καὶ ὑπεύθυνοι, δὲν ἀντελήφθησαν ὅτι ἐκκαθάρισις Ἀστικῶν Κέντρων καὶ γενικῶς μετόπισθεν στρατοῦ ἀπὸ κομμουνιστικὰ στοιχεῖα, ἀποτελεῖ ὕψιστον ἐθνικὸν καθῆκον καὶ ἀνάγκην (.) Ἐπιληφθῆτε προσωπικῶς καὶ διατάξητε σύλληψιν πάντων, πρὸς πλήρη ἐξάρθρωσιν κομμουνιστικοῦ δικτύου πόλεως Πατρῶν (.)

»Διὰ παρούσης καθίστασθε προσωπικῶς ὑπεύθυνος (.)

»28-12-48».

Ποιοι συλλαμβάνονταν έτσι κατά μάζες; Δεν λεπτολογούσαν οι Αρχές και άρπαζαν αδιακρίτως οποιονδήποτε που είχαν υπόνοιες ότι δεν ήταν εθνικόφρονας. Μαζί με Αριστερούς, βασιλόφρονες, Δεξιοί, συντηρητικοί αστοί βρέθηκαν ξαφνικά στα κρατητήρια. Αλλά ήλπιζαν ότι ανάμεσά τους θα ήταν και τα πραγματικά μέλη του μηχανισμού εξυπηρέτησης των ανταρτών.

Μυστικότητα

Για να πετύχει όμως αυτή η ενέργεια, ο στρατηγός Τσακαλώτος την τήρησε απολύτως μυστική. Την απέκρυψε και από τον διοικητή του στρατού στρατηγό Γιαντζή και

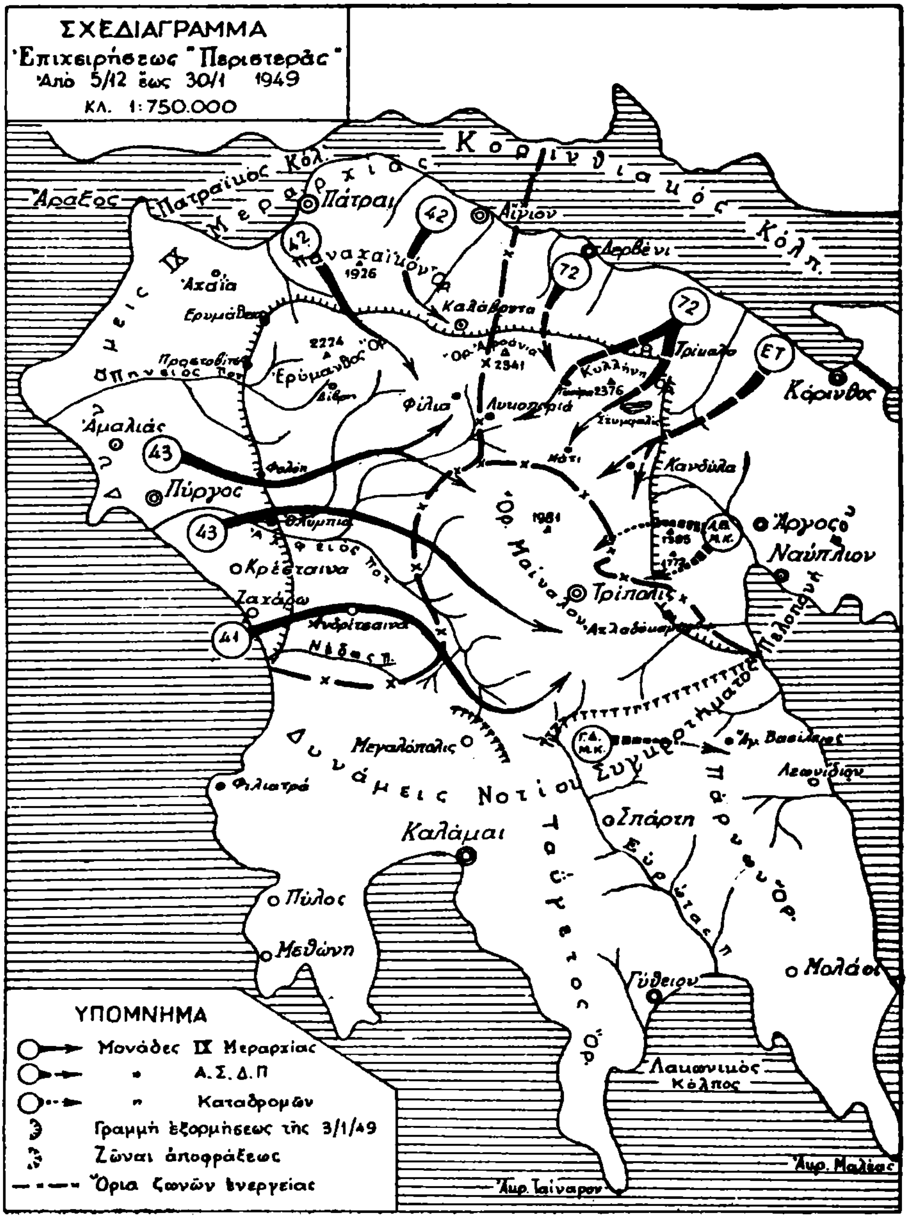
από την κυβέρνηση, που ούτε ζήτησε προηγουμένως την έγκρισή τους. Ο ίδιος γράφει στο βιβλίο του (Β΄, σελ. 202):

«Οὐδεὶς ἔλαβε γνῶσιν τοῦ σχεδίου, πλὴν τοῦ Διοικητοῦ τοῦ Σώματος, τοῦ Ἐπιτελάρχου Τζήμα, τοῦ Ἀρχηγοῦ Α' Κλάδου Κετσέα καὶ τοῦ Δ/τοῦ Ἐπιχειρήσεων Καραδήμα. Ἐκρίθη σκόπιμον ὅπως οὐδεὶς ἄλλος λάβη γνῶσιν, καθ' ὅσον ἐὰν διεχέετο ἡ πληροφορία περὶ συλλήψεων, οὔτε θὰ ἐπετύγχανον αἱ συλλήψεις καὶ πιθανὸν νὰ ἐματαιοῦντο ὑπὸ πολιτικῶν προσώπων. Ὁ Διοικητὴς τοῦ Σώματος ἀνέλαβε τὴν τεραστίαν εὐθύνην νὰ μὴ ἀναφέρη οὐδὲ εἰς τὸν Ἀρχηγὸν τοῦ Γ.Ε.Σ. ἀντιστράτηγον ΓΙΑΝΤΖΗΝ τὴν τοιαύτην ἀπόφασίν του, καίτοι ἐπρόκειτο περὶ πολιτικο-στρατιωτικῆς ἀποφάσεως, τὸ δὲ Γ.Ε.Σ. ἔλαβε γνῶσιν τὴν 28ην Δεκεμβρίου, ὅτε διὰ τῶν ἁρματαγωγῶν μετεφέροντο οἱ συλληφθέντες εἰς ΤΡΙΚΚΕΡΙ καὶ ΜΑΚΡΟΝΗΣΟΝ, ἵνα λάβη μέτρα ἐγκαταστάσεως καὶ συντηρήσεως τούτων».

Τα τηλέφωνα

Σε 4.500 ανήλθαν οι συλληφθέντες την 27η Δεκεμβρίου. Και ενώ τα κατάμεστα αρματαγωγά απέπλεαν με τους 2.500 για τη Μακρόνησο και το Τρίκερι, οι άλλοι κλείνονταν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης. Οι περισσότεροι ήταν κατάπληκτοι, εμβρόντητοι από τη νυχτερινή απαγωγή τους, την οποία ήταν αδύνατο να υποπτευθούν ότι μπορούσε να συμβεί. Όλοι ήταν σε ελεεινή κατάσταση, γιατί κυριολεκτικά τούς άρπαξαν από τα κρεβάτια τους. Αλλά η ιλαροτραγική αυτή υπόθεση είχε και συνέχεια εξίσου εκπληκτική, όπως την αναφέρει ο στρατηγός Τσακαλώτος (στο ίδιο, Β΄, σελ. 203-204):

«Ὡς ἦτο ἑπόμενον, ἡ πληροφορία τῶν συλλήψεων μετεδόθη ἀμέσως εἰς Ἀθήνας καὶ οἱ πολιτικοὶ παράγοντες ἐκινητοποιήθησαν πρὸς πάσας τὰς κατευθύνσεις νὰ ματαιώσουν τὰς συλλήψεις. Τὰ τηλέφωνα τοῦ Στρατηγείου τοῦ Σώματος Στρατοῦ ἤρχισαν νὰ κωδωνίζουν συνεχῶς. Τὸ Ἀρχηγεῖον Χωροφυλακῆς ἐζήτει νὰ ἀποκεφαλίση τὸν Ἐπιθεωρητὴν Χωροφυλακῆς, τὸ Γ.Ε.Σ. ἐζήτει τὸν λόγον πῶς καὶ διατί ἀνελήφθη αὐτὴ ἡ πρωτοβουλία, ἄνευ ὑπολογισμοῦ τῶν συνεπειῶν κ.λ.π., διάφοροι παράγοντες τῶν κομματαρχῶν πασάδων τῆς Πελοποννήσου εἶχον συγκεντρωθῆ εἰς τὴν ἐξώπορταν τοῦ Στρατοπέδου, κρατοῦντες καταλόγους συλληφθέντων προσώπων φίλων τῶν ἐν τῇ Κυβερνήσει Ὑπουργῶν καὶ ἀπαιτοῦντες τὴν ἄμεσον ἀπόλυσίν των. Τὸ Ἐπιτελεῖον τοῦ Σώματος καὶ εἰδικῶς ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ Α' Κλάδου, συντ/ρχης τότε, Κετσέας Γρ., μὴ θέλων νὰ ἐπικοινωνήση τηλ/κῶς μὲ τὸν Διοικητὴν τοῦ Σώματος Στρατοῦ,

Χάρτης των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων «Περιστερά» στην Πελοπόννησο (Δεκέμβριος 1948 - Ιανουάριος 1949). Επέφεραν την εξάρθρωση και ουσιαστική διάλυση των ανταρτών.

διὰ νὰ ἀναφέρῃ τὰ συμβαίνοντα καὶ νὰ ζητήσῃ διαταγὰς καὶ ἀφ' ἑτέρου ἀντιλαμβανόμενος ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ τὸν ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τὰς πιέσεις ποὺ ἀσφαλῶς θὰ ὑφίστατο εἰς Ἀθήνας, ἀπεφάσισε νὰ δημιουργήσῃ κατάστασιν ἀδυναμίας ἐπεμβάσεως εἰς οἱονδήποτε, μέχρις ὅτου ἀποπλεύσουν τὰ πλοῖα. ΠΡΟΣ ΤΟΥΤΟ ΔΙΕΤΑΞΕ ΤΗΝ ΑΠΟΚΟΠΗΝ ΤΩΝ ΤΗΛΕΦΩΝΙΚΩΝ ΓΡΑΜΜΩΝ ΜΕ ΤΑΣ ΑΘΗΝΑΣ ΩΣ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΙΝ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΩΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΞΩΠΟΡΤΑΝ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΗΓΕΙΟΥ ΕΙΣ ΑΠΟΣΤΑΣΙΝ 500 ΜΕΤΡΩΝ. Καθησύχασε τὸν Ἐπιθεωρητὴν Χωροφυλακῆς, ὁ ὁποῖος ἐφαίνετο στενοχωρημένος καὶ διέταξε τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεώς του, ἤτοι τὴν ἀναχώρησιν ὁπωσδήποτε τῶν πλοίων πρὸ τοῦ μεσονυκτίου καὶ τὴν ἀποστολὴν σήματος ἀφίξεως εἰς Μακρόνησον.

»Ἐπὶ τῶν πλοίων ἐπεβιβάσθησαν 2.300 αὐτοαμυνῖται. Τὰ πλοῖα ἀπέπλευσαν τὸ μεσονύκτιον μὲ τὴν διαταγὴν νὰ τοὺς ἀποβιβάσουν εἰς Μακρόνησον καὶ νὰ ἀναχωρήσουν ἀμέσως, ἐπιστρέφοντα. Λόγῳ ἀποκοπῆς τοῦ τηλεφώνου, ἤρχισαν νὰ καταφθάνουν κρυπτογραφήματα ἀπὸ τὸ Γ.Ε.Σ., διαμαρτυρόμενον ἐντόνως διότι δὲν εἰδοποιήθη καὶ δὲν ἐζητήθη ἡ ἔγκρισίς του κ.λ.π.

»Τὸ ἀπόγευμα τῆς ἑπομένης ἐλήφθη σῆμα τῶν πλοίων ὅτι ἔφθασαν εἰς Μακρόνησον καὶ ἀπεβίβασαν τοὺς συλληφθέντας.

»Διέταξε τὴν ἀποκατάστασιν τῆς τηλεφωνικῆς γραμμῆς καὶ ἀνέφερεν εἰς Γ.Ε.Σ., δι' ἐκτάκτου δελτίου, τὴν σύλληψιν καὶ μεταφορὰν εἰς Μακρόνησον.

»Τὸ Γ.Ε.Σ. καὶ οἱ ἐν Ἀθήναις πολιτικοί, μὴ γνωρίζοντες τὴν μεταφορὰν εἰς Μακρόνησον, ἀλλὰ νομίζοντες ὅτι οἱ συλληφθέντες κρατοῦνται εἰς Πελοπόννησον, ἤλπιζον ὅτι θὰ ἐπετύγχανον τὴν ἀπόλυσίν των. Ὅταν ἐπληροφορήθησαν ὅτι εἶχον ἤδη μεταφερθῆ εἰς Μακρόνησον, ἐξέσπασαν εἰς ἐντόνους διαμαρτυρίας, ἀλλὰ ἦτο πλέον ἀργά, διότι οὐδεὶς ἐτόλμα, ἐν ὄψει τῶν περιστάσεων καὶ τῆς πιέσεως τῶν Ἀμερικανῶν, νὰ ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην τῆς μεταφορᾶς των πάλιν εἰς Πελοπόννησον».

Συντριβή των ανταρτών

Πριν ακόμα ολοκληρωθεί η φάση των μαζικών συλλήψεων, ο στρατός εξορμούσε για την εφαρμογή του σχεδίου «Περιστερά». Οι αντάρτες αιφνιδιάστηκαν τελείως. Δεν ανέμεναν τόσο γρήγορα την επίθεση. Και, όταν την υπέστησαν, δεν περίμεναν να είναι τόσο ισχυρή και αποφασιστική. Αιφνιδιάστηκαν και από τακτικής απόψεως.

Η πείρα των δύο προηγούμενων ετών επέτρεπε τώρα στις στρατιωτικές μονάδες να εξουδετερώνουν τις κινήσεις του αντιπάλου και να τον προφταίνουν. Οι κλοιοί και οι κλωβοί αποτελούσαν πια αφελή ανάμνηση. Η εκκαθάριση γινόταν με πολυάριθμες και αλλεπάλληλες φάλαγγες, κλιμακωμένες σε βάθος που αργά αλλά ακατάσχετα «χτένιζαν» καλά την περιοχή τους.

Ο αυτοσχέδιος στρατηγός Γκιουζέλης, παρά την ενεργητικότητα και το θάρρος του, δεν μπόρεσε να αντιμετωπίσει τη νέα κατάσταση. Νομίζοντας πως επρόκειτο για συνηθισμένη, περαστική εκκαθαριστική θύελλα, κατένειμε το μεγαλύτερο μέρος της ΙΙΙ «Μεραρχίας» σε μικρά αποσπάσματα, για να διολισθαίνουν στα νώτα των στρατιωτικών φαλάγγων και να εγκαθίστανται στις περιοχές που ξεκαθαρίστηκαν. Αλλά τώρα δεν άφηναν πίσω τους κενό οι προωθούμενες δυνάμεις. Παντού υπήρχε στρατός που εξόντωνε αυτά τα αποσπάσματα. Τα αρχηγεία Κορινθίας και Αχαϊοηλίδας συντρίφτηκαν πρώτα κατά την πορεία τους.

Σε μια προσπάθεια αντιπερισπασμού, τη 19η Ιανουαρίου, η 55η «Ταξιαρχία» των ανταρτών επιτέθηκε κατά του Λεωνιδίου της Κυνουρίας. Αλλά, ενώ αποχωρούσε, την κατέφτασαν η Γ΄ και η Δ΄ Μοίρα των ΛΟΚ από τον Πάρνωνα. Ένα «τάγμα» της «ταξιαρχίας» έπεσε στην ενέδρα τους στον Άγιο Βασίλειο την 21η Ιανουαρίου και καταστράφηκε. Οι καταμετρηθέντες νεκροί ήταν 181 και οι αιχμάλωτοι περίπου 70. Το πλήγμα εκείνο ήταν συντριπτικό για τους αντάρτες της Νότιας Πελοποννήσου.

Το τέλος του Γκιουζέλη

Η αποσύνθεση τώρα ήταν ταχεία. Με ρυθμό γοργό, η ΙΙΙ «Μεραρχία» εκμηδενιζόταν. Την 29η Ιανουαρίου 1949 ο στρατηγός Τσακαλώτος παρέδιδε τη διοίκηση όλων των δυνάμεων της Πελοποννήσου στον στρατηγό Πετζόπουλο και έσπευδε στη Ρούμελη να αναλάβει νέες καίριες επιχειρήσεις. Και η εκκαθάριση του Μοριά ολοκληρωνόταν. Οι αντάρτες έχασαν οριστικά την πρωτοβουλία και δεν πρόφταιναν να αναπνεύσουν.

Τελικά στην Κάπελη κατέφυγαν 80 αντάρτες με τον Γκιουζέλη και τους Κονταλώνη και Μπασακίδη, προσπαθώντας να φτάσουν στον Χελμό και να γλιστρήσουν από εκεί προς την Κορινθία. Αλλά στην Κερπινή η ομάδα δέχτηκε αιφνιδιαστική επίθεση και διαλύθηκε. Ο Μπασακίδης σκοτώθηκε. Ο Γκιουζέλης τραυματίστηκε και, σερνάμενος, με ελάχιστους συντρόφους του, έφτασε στον Χελμό. Εκεί όμως, εξαντλημένος, τσακισμένος, ανίκανος να κινηθεί, πέθανε από το κρύο και την πείνα.

Έως τον Μάιο το αντάρτικο της Πελοποννήσου είχε εξαληφθεί και οι αρχηγοί του είχαν εξοντωθεί. Μόνο ο Κονταλώνης που κρυβόταν στον Πάρνωνα σώθηκε χάρη στη βοήθεια του παλιού του διοικητή ταξίαρχου Λασπιά. Και, χάρη της ιστορικής ακριβολογίας, νά μια λεπτομέρεια: το 1952 βρέθηκε νεκρός σε μια σπηλιά

στον Ταΰγετο ο τελευταίος αντάρτης, ο Ετεοκλής Δουμουλάκης.

Η εκκαθάριση της Πελοποννήσου αποτελούσε ζοφερή προειδοποίηση για τον Ζαχαριάδη και τους άλλους πολιτικοστρατιωτικούς ηγέτες του ΚΚΕ. Ο στρατός αποδεικνυόταν τώρα ισχυρός, εμπειροπόλεμος, με άφθονα μέσα.

Αποτελούσε όμως ταυτόχρονα και προειδοποίηση για την τύχη που θα είχε η εφαρμογή των αντιλήψεων του Μάρκου, αν επικρατούσαν: η επάνοδος στον ανταρτοπόλεμο θα ήταν εντελώς μάταιη. Η ταχύτητα με την οποία καταστράφηκαν ανεπανόρθωτα οι αντάρτες στην Πελοπόννησο με την επιχείρηση «Περιστερά» αποδείκνυε ότι ο στρατός ήταν πια σε θέση να εξαλείψει τελείως αυτή τη μορφή του πολέμου.

Ο συσχετισμός δυνάμεων λοιπόν από όλες τις πλευρές είχε ήδη κλίνει οριστικά υπέρ του κράτους. Και θα έκλινε ακόμη περισσότερο γιατί οι κρατικές δυνάμεις αποκτούσαν επιτέλους κεφαλή.

Νέα κυβέρνηση

Πράγματι, την 11η Ιανουαρίου 1949, ο πρωθυπουργός Σοφούλης με επιστολή του ανάγγειλε στον Μέγα Αυλάρχη στρατηγό Παπάγο ότι όλες οι αξιώσεις του για την αρχιστρατηγία έγιναν δεκτές. Δεν έμενε παρά να αποδεχτεί ο ίδιος το αξίωμα, οπότε θα διοριζόταν αμέσως αρχιστράτηγος. Και χρειάστηκαν μακρές ενέργειες εκ μέρους του πολύπειρου πολιτικού για να κατανικήσει τις αντιδράσεις.

Αλλά έπρεπε να καταβληθεί συνολική προσπάθεια στη νέα φάση του πολέμου, και η κυβέρνηση να αποτελεί πια τη συνισταμένη όλου τού μη αριστερού πολιτικού κόσμου. Γι' αυτό τη 15η Ιανουαρίου ο Σοφούλης υπέβαλε παραίτηση, και τη 19η Ιανουαρίου σχημάτιζε νέα, με συμμετοχή όλων των πολιτικών αρχηγών, εκτός του Γ. Παπανδρέου που διαφωνούσε με τις τεράστιες εξουσίες οι οποίες επρόκειτο να δοθούν στον Παπάγο.

Η νέα κυβέρνηση είχε την εξής σύνθεση:

Θ. Σοφούλης, Πρόεδρος.
Α. Διομήδης, Ἀντιπρόεδρος.
Κ. Τσαλδάρης, ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν.
Σ. Βενιζέλος, ἄνευ χαρτοφυλακίου.
Σ. Μαρκεζίνης, ἄνευ χαρτοφυλακίου.
Π. Κανελλόπουλος, Στρατιωτικῶν.
Γ. Μελᾶς, Δικαιοσύνης.
Φ. Ζαΐμης, Ἐσωτερικῶν.
Κ. Ρέντης, Δημοσίας Τάξεως.
Κ. Τσάτσος, Παιδείας.

Στ. Στεφανόπουλος, Συντονισμοῦ.
Δ. Χέλμης, Οἰκονομικῶν.
Ἀθ. Καψάλης, Ἐθν. Οἰκονομίας.
Στ. Νικολαΐδης, Δημοσίων Ἔργων.
Π. Χατζηπᾶνος, Μεταφορῶν.
Ἐμμ. Παπαδογιάννης, Ἀνοικοδομήσεως.
Δ. Βουρδουμπᾶς, ΤΤΤ.
Χ. Γουλόπουλος, Γεωργίας.
Κ. Ροδόπουλος, Ὑγιεινῆς.
Κ. Καραμανλῆς, Κοιν. Προνοίας.
Εὐ. Ἀβέρωφ, Ἐφοδιασμοῦ.
Ἐλ. Γονῆς, Ἐργασίας.
Γ. Βασιλειάδης, Ναυτικῶν.
Ἀρ. Πρωτοπαπαδάκης, Ἀεροπορίας.
Κ. Κορόζος, Βορ. Ἑλλάδος.
Ἐμ. Μαρινάκης, Ἐμπορ. Ναυτιλίας.
Ὑφυπουργοί: Μ. Αἰλιανός, Τύπου, Β. Στεφανόπουλος Οἰκονομικῶν, Ἐμ. Λουλακάκης παρὰ τῷ πρωθυπουργῷ.

Από τα 28 κοινοβουλευτικά μέλη της κυβέρνησης, 10 ανήκαν στους Φιλελευθέρους, 13 στους Λαϊκούς, 3 στο Νέο Κόμμα του Μαρκεζίνη και 2 στο Εθνικό Ενωτικό του Π. Κανελλόπουλου. Ήταν φανερό ότι οι Φιλελεύθεροι είχαν κερδίσει έδαφος. Ως γραμματεία εξάλλου της κυβέρνησης σχηματίστηκε το Μικρό Υπουργικό Συμβούλιο που συγκροτήθηκε από τους πέντε πολιτικούς αρχηγούς και τον Διομήδη, το οποίο αποτελούσε την κεφαλή της, που λάμβανε τις καίριες αποφάσεις. Και στο Συμβούλιο αυτό οι Φιλελεύθεροι διέθεταν τις μισές ψήφους: του Σοφούλη, του Βενιζέλου και του Διομήδη που ήταν και αυτός ουσιαστικά Φιλελεύθερος.

Αρχιστράτηγος ο Παπάγος

Πρώτη πράξη της νέας κυβέρνησης ήταν ο διορισμός του στρατηγού Παπάγου ως αρχιστράτηγου με τις γιγαντιαίες εξουσίες που ζητούσε. Το μεσημέρι της 20ής Ιανουαρίου ανέλαβε τα καθήκοντά του και αμέσως έγινε αισθητή η παρουσία του επικεφαλής των ενόπλων δυνάμεων. Γιατί από την πρώτη στιγμή οι ηγέτες του στρατεύματος αλλά και οι πολιτικοί κατανόησαν ότι τώρα πια εξέλειπαν οι αρρυθμίες, οι αναρμοδιότητες, οι συγχύσεις, οι ασυδοσίες και οι προσωπικοί διαπληκτισμοί. Υπήρχε ένας μόνο που κυβερνούσε τον στρατό.

Ήταν ένα είδος Μεσσία για την πολεμική προσπάθεια ο Παπάγος; Έχουν εγερθεί πολλές αμφισβητήσεις για το έργο του, αλλά αποτελούσε γεγονός ότι αναλάμβανε τη

θέση του υπό ευνοϊκές συνθήκες, τις οποίες ο στρατηγός Θ. Πετζόπουλος αναφέρει ως εξής (*1941-1950*, σελ. 212):

«Ὁ Νέος Ἀρχιστράτηγος εἶχεν ὑπὲρ αὐτοῦ:

» – Στρατὸν 197.000 συγκεκροτημένον εἰς ὀκτὼ Μεραρχίας, εἰς ἑκατὸ τάγματα Ἐθνοφρουρᾶς, εἰς Μονάδας Πυροβολικοῦ, τεθωρακισμένων, Μηχανικοῦ, Διαβιβάσεων καὶ ὑπηρεσιῶν, διὰ τὴν ὀργάνωσιν, συγκρότησιν, ἐξοπλισμὸν καὶ ἐκπαίδευσιν τοῦ ὁποίου, εἰργάσθησαν, ἐμόχθησαν καὶ ἐπάλαισαν μὲ καρτερίαν καὶ ἐπιμονὴν μὲ ταπεινώσεις καὶ ἀντικαταστάσεις ἐπὶ μίαν τριετίαν οἱ προκάτοχοί του καὶ τὰ στελέχη.

»Ἡ ἐκπαίδευσις καὶ ὁ ἐξοπλισμὸς ἐξηκολούθησαν ἐν συνεχείᾳ ὥστε νὰ καταστῇ ὁ Στρατὸς ἰσχυρὸς καὶ ἀξιόμαχος, ὡς κατεδείχθη.

» – Τὴν πολεμικὴν πεῖραν Διοικήσεων, στελεχῶν καὶ ἀνδρῶν ἐκ τοῦ μακροχρονίου ἀγῶνος.

» – Τὴν ἀπόστασιν χρόνου καὶ βαθμῶν, τὰ ὁποῖα ἐχώριζον τὸν Ἀρχιστράτηγον ἀπὸ τοὺς ἐκτελεστάς.

» – Τὴν νικηφόρον ἐξέλιξιν τῶν ἐπιχειρήσεων Πελοποννήσου, ἡ ὁποία εἶχε προδικάσει τὸ αἴσιον ἀποτέλεσμα.

» – Τὸ ἐπακολουθῆσαν κλείσιμον τῶν Γιουγκοσλαυϊκῶν συνόρων εἰς τοὺς Συμμορίτας.

» – Δικαιώματα σχεδὸν δικτατορικά, τὰ ὁποῖα τῷ παρεχώρει ἐπὶ τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων ἡ ὑπεύθυνος Κυβέρνησις.

»Οὐδέποτε εἰς τὸ παρελθὸν Ἕλλην στρατιωτικὸς ἡγέτης, ἢ ἄλλος οἱασδήποτε χώρας Δημοκρατικῆς ἔλαβε τοιοῦτα δικαιώματα. (Τὰ πολεμικὰ ἀπομνημονεύματα τῶν Μεγάλων Ἀρχηγῶν τοῦ τελευταίου πολέμου μαρτυροῦν τὴν ἀλήθειαν αὐτήν)».

Αυτά τα πλεονεκτήματα προσφέρονταν ως «δώρο» προς τον αρχιστράτηγο εκ μέρους των προκατόχων διοικήσεων και των συνθηκών που είχαν δημιουργηθεί. Κάνουν τον στρατηγό Θ. Τσακαλώτο να αναφωνήσει (στο έργο του, Β΄, σελ. 214):

«Ὑπὸ τοιούτους ὅρους δύναμαι ἀδιστάκτως νὰ ἰσχυρισθῶ ὅτι ὁ Διοικητὴς Στρατοῦ Γιαντζῆς ἀδίκως ἀντικατεστάθη εἰς ἐποχήν, καθ' ἣν ἔβαινον οἱ κόποι του πρὸς ἐπιβράβευσιν, διότι ὁ συμμοριτισμὸς εἶχεν κριθῆ».

Δηλαδή, κατά τον στρατηγό Θ. Τσακαλώτο, δεν υπήρχε λόγος να δημιουργηθεί ο θεσμός του αρχιστράτηγου. Η παλιά διοίκηση με τον στρατηγό Γιαντζή μπορούσε να τα καταφέρει. Ή, αν κρινόταν οπωσδήποτε αναγκαίος ο θεσμός, δεν υπήρχε λόγος να ανατεθεί η επάνδρωσή του στον Παπάγο. Ο στρατηγός Γιαντζής ήταν καταλληλότερος ή εξίσου κατάλληλος.

Ο αρχηγός

Ο στρατηγός Παπάγος όμως διέθετε ένα πλεονέκτημα αποφασιστικό: την απόσταση από τους ηγήτορες του στρατού και την επιβολή του στους αξιωματικούς. Όταν ήταν αρχιστράτηγος στον πόλεμο του 1940-41, οι ανώτατοι διοικητές του 1948 ήταν μόλις συνταγματάρχες. Με την παρουσία του έπαυε πια η φιλική ιεραρχία, που βασιζόταν στις προσωπικές σχέσεις των συμμαθητών της τάξης του 1916 της Σχολής Ευελπίδων, η οποία κατέληγε στην αρρυθμία μέχρις ανυπακοής. Και ο υποστράτηγος Δ. Ζαφειρόπουλος στο έργο του (σελ. 538) γράφει:

> *«Ἡ σοβαροτέρα ὑπηρεσία τὴν ὁποίαν προσέφερεν ὁ Ἀλ. Παπάγος ὡς Ἀρχιστράτηγος, ὑπῆρξεν ἡ ἐπιβολὴ αὐστηροτάτης πειθαρχίας εἰς τοὺς Διοικητὰς Σωμάτων Στρατοῦ καὶ ἡ ἐκτέλεσις ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀντιρρήσεως τῶν διαταγῶν του».*

Είναι χαρακτηριστική μία από τις πρώτες διαταγές που εξέδωσε, η υπ' αριθ. Α.Α.Π. 219118/2-2-1949:

> *«Διέταξα τὴν ἀντικατάστασιν ὡρισμένων Διοικήσεων καὶ καθιστῶ γνωστόν, ὅτι θὰ λάβω τὰ πλέον σκληρὰ μέτρα κατ' ἐκείνων τῶν Διοικήσεων, αἵτινες δὲν ἀντιλαμβάνονται τοὺς κινδύνους, τοὺς ὁποίους διατρέχει τὸ Ἔθνος μας, καὶ δὲν ἀναπτύσσουν τὴν ἐπιβαλλομένην δραστηριότητα καὶ εὐκαμψίαν εἰς ἕκαστον τῶν πρὸ αὐτῶν προβλημάτων. Πᾶς ἀποδεικνυόμενος ὡς μὴ δυνάμενος νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ἀγῶνος, θὰ ἐκχωρῇ τὴν θέσιν του εἰς ἄλλον ἱκανώτερον. Πιστεύω εἰς τὴν νίκην. Πιστεύω ἀκραδάντως ὅτι τὰ ἤδη ὑπάρχοντα μέσα μας εἶναι ἐπαρκῆ, διὰ νὰ βελτιώσωμεν αἰσθητῶς τὴν κατάστασιν καὶ νὰ ἀφαιρέσωμεν τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ συμμοριτισμοῦ. Ἀξιῶ παρ' ὅλων πλήρη κατανόησιν, ἀντίληψιν εὐθυνῶν καθήκοντος καὶ ἐπιθετικότητα...»*

Και ο Δ. Ζαφειρόπουλος γράφει (στο βιβλίο του, σελ. 536):

> *«Ἅμα τῇ ἀναλήψει τῆς διοικήσεως τοῦ Στρατοῦ διὰ τῆς σταθερᾶς καὶ ἐθνικῆς στάσεώς του μέχρι τοῦ Αὐγούστου 1949, ἐπέβαλεν εἰς ὅλα τὰ στελέχη τὴν ἀφοσίωσιν εἰς τὸ καθῆκον καὶ ἐνέπνευσε τὴν αὐτοπεποίθησιν εἰς τὴν νίκην. Ἐπανέφερε τὴν πειθαρχίαν εἰς τὸν Στρατὸν διὰ τῆς ἀπομακρύνσεως τῶν ἀκαταλλήλων Ἀξιωματικῶν. Ἐπέβαλε τὴν ἐπιθετικὴν ἐνέργειαν καὶ ἐξώθησε τὰς μονάδας εἰς ἐπιθετικὰς ἐνεργείας, ἐστέρησε δὲ τοὺς συμμορίτας τῆς πρωτοβουλίας, διὰ τῆς ἄνευ διακοπῆς καταδιώξεώς των».*

Αλλά και ο στρατηγός Θ. Τσακαλώτος προσθέτει (στο βιβλίο του, Β', σελ. 222):

> *«Συνεπῶς, ὁπωσδήποτε ὑπῆρξε εὐεργετικὴ ἡ παρουσία τοῦ Παπάγου, λόγῳ τοῦ μεγάλου του κύρους καὶ ἐμπιστοσύνης, ἀνεξαρτήτως ἂν ὑπὸ τῶν προκατόχων του εἶχεν ἤδη παραβιασθῇ ἡ πόρτα τῆς Νίκης».*

Η κρυφή αρρώστια του Παπάγου

Ένα όμως κρυφό μειονέκτημα του Παπάγου ήταν η κατάσταση της υγείας του. Ελάχιστοι γνώριζαν το απόρρητο μυστικό του: ότι από τότε κατατρεχόταν από τη νόσο, που αργότερα η αναζωπύρωσή της θα τον έριχνε στον τάφο, όταν βρισκόταν στο αποκορύφωμα της σταδιοδρομίας του ως πανίσχυρος κυβερνήτης της χώρας.

Ακόμα και μέχρι το τέλος του πολέμου δεν γνώριζε ο στρατός ότι τον διοικούσε ένας ασθενής αρχηγός. Κράτησαν το μυστικό ελάχιστοι που το ανακάλυψαν και ένας από αυτούς ήταν ο στρατηγός Θ. Τσακαλώτος, στον οποίο ο ίδιος ο Παπάγος το εκμυστηρεύτηκε. Όταν –όπως θα δούμε– τον κάλεσε ο αρχιστράτηγος για να του αναθέσει την ανακατάληψη του Καρπενησίου και την εκκαθάριση της Ρούμελης, εκείνος προέβαλε λόγο ασθενείας. Και τότε ο Παπάγος τού είπε:

«–Δὲν σοῦ διαμφισβητῶ ὅτι εἶσαι ἀσθενής, ἀλλὰ εἶσαι νέος. Ἐγώ, παρὰ τὴν ἡλικίαν μου –ἀδιαφορῶν καὶ διὰ τὸν κίνδυνον τοῦ κύρους μου– ἀνέλαβον τὸ βάρος τῆς ἀρχιστρατηγίας (καὶ μὲ τόνον καταφανῶς συγκινητικόν) καίτοι εἶμαι βαρέως ἀσθενής».

Η φράση αναφέρεται από τον Θ. Τσακαλώτο (στο βιβλίο του, Β΄, σελ. 224), ο οποίος προσθέτει:

«Ὁμολογῶ ὅτι δὲν τὸ ἤξευρα ὅτι ἦτο ἀσθενής. Δὲν τὸ εἶχα ἀκούσει ποτέ... Ἔφυγα κατασυγκινημένος ἀπὸ τὸ γραφεῖο του... Μὲ ἐπηρέασε πολὺ ἡ δήλωσίς του ὅτι ἦτο ἀσθενής...»

Και ο Δ. Ζαφειρόπουλος γράφει (στο ίδιο, σελ. 538):

«(Κατὰ τὰς ἐπιχειρήσεις Γράμμου-Βίτσι) ὁ Ἀρχιστράτηγος δὲν συμμετέσχε προσωπικῶς, διότι εἶχεν ἀσθενήσει ἀπὸ 31ης Ἰουλίου εἰς βαθμὸν νὰ μὴ δύναται νὰ μετακινηθῇ ἐξ Ἀθηνῶν καὶ νὰ εὑρίσκεται πάντοτε πρὸς τὰ ἐμπρός, εἰς τὸ καίριον σημεῖον καὶ εἰς τὴν κατάλληλον ὥραν. Ἡ διοίκησίς του ἠσκήθη ἐμμέσως διὰ προωθημένου Κλιμακίου Συνδέσμων Ἀξιωματικῶν, ὅπερ δι' ὑπομνημάτων ἐνημέρωνεν αὐτὸν καὶ προεκάλει τὰς διαταγάς του.

»Συνεπῶς κατὰ τὴν κρίσιμον στιγμὴν τῶν ἀγώνων τοῦ Βίτσι καὶ Γράμμου εἶχε παραμείνει μακρὰν τοῦ πεδίου τῆς μάχης καὶ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπισφραγίσῃ τὸν ἀγῶνα διὰ τῆς προσωπικότητός του καὶ νὰ ἡγηθῇ αὐτοπροσώπως τῶν στρατευμάτων του, καθὼς ἔπραξαν οἱ παλαιοὶ καὶ νέοι πολέμαρχοι Ἀϊζενχάουερ, Μοντγκόμερυ, Πάττον, Ρόμμελ, οἵτινες ἐδοξάσθησαν καὶ ἐπευφημήθησαν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης ὑπὸ τῶν συμπολεμιστῶν των».

Τότε λεγόταν ότι είχε προσβληθεί από γρίπη. Στην πραγματικότητα είχε επιδείνωση της φοβερής νόσου του, η οποία έμελλε να παίξει αργότερα ιστορικό ρόλο. Αλλά

οπωσδήποτε, όταν την 20ή Ιανουαρίου 1949 αναλάμβανε την αρχιστρατηγία, το κράτος αποκτούσε πολέμαρχο.

Τα σχέδια επιχειρήσεων

Το πρώτο που έκανε ο αρχιστράτηγος ήταν η συγκρότηση του επιτελείου του. Το αποτέλεσαν ο αρχιστράτηγος Κιτριλάκης, ο ταξίαρχος Δόβας και ο ταγματάρχης Παπαθανασιάδης, με επικεφαλής τον αντιστράτηγο Κοσμά. Ο ταξίαρχος Κατσορίδης που ανέλαβε τη διεύθυνση του Γραφείου Μεταφορών συμπλήρωνε την επιτελική ομάδα.

Αμέσως κατόπιν ανασύστησε την Ι Στρατιά (Α΄ Σ.Σ. και Β΄ Σ.Σ.) και ανέθεσε τη διοίκησή της στον αντιστράτηγο Κ. Βεντήρη που τον επανέφερε στην ενέργεια.

Και ύστερα επιδόθηκε στην κατάστρωση των σχεδίων, για τα οποία όμως αποδέχτηκε κατά το μεγαλύτερο μέρος τους τις γενικές γραμμές που είχε χαράξει η προκάτοχη διοίκηση.

Είδαμε πως η ηγεσία Δ. Γιανζή είχε αποφασίσει από τα τέλη του 1948 τη ριζική εκκαθάριση της χώρας το 1949 από Νότο προς Βορρά, με διαδοχικά στάδια: Πελοπόννησο, Στερεά, Θεσσαλία και κατόπιν συγκεντρωτική επίθεση κατά της περιοχής Βίτσι.

Ο Παπάγος βρέθηκε σύμφωνος. Θα άφηνε να ολοκληρωθεί το σχέδιο «Περιστερά» με την εκκαθάριση της Πελοποννήσου. Θα ακολουθούσε το σχέδιο «Πύραυλος» για την εκκαθάριση της Στερεάς-Αγράφων-Νότιας Θεσσαλίας με σκοπό την καταστροφή του ΚΓΑΝΕ. Και έπειτα θα εφαρμοζόταν το σχέδιο «Πυρσός» για το τελεσίδικο πλήγμα στο Βίτσι. Οι διαδοχικοί αυτοί κύκλοι της εκστρατείας θα τηρούνταν με οποιαδήποτε αντίδραση του αντιπάλου. Ο Παπάγος θα ασκούσε στον υπέρτατο βαθμό τις τεράστιες εξουσίες του για να κινητοποιήσει το πολεμικό δυναμικό της χώρας και για να το μεταβάλει σε σφύρα, με την οποία θα συνέτριβε τη σπονδυλική στήλη και την κεφαλή του «Δημοκρατικού Στρατού».

Οι αποφάσεις του ΚΚΕ

Τι συνέβαινε όμως στην άλλη πλευρά;

Ενώ δονούνταν όλη η Ελλάδα από τις προπαρασκευές της εκστρατείας του 1949, συνερχόταν στο Βίτσι η 5η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ για να λάβει αποφάσεις και να καθορίσει τις γενικές γραμμές ενέργειας του έτους, που προμηνυόταν κρίσιμο και καθοριστικό. Η Ολομέλεια, αφού ενέκρινε την οριστική απομάκρυνση του Μάρκου, έκανε τις διαπιστώσεις της και χάραξε προοπτικές που ήταν όμως καταφανώς ανεδαφικές. Οι αποφάσεις της έλεγαν (Προς την ΙΙΙ Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ, έκδοση ΚΕ του ΚΚΕ, 1950, σελ. 117):

«1. Ἀσταμάτητο πόλεμο γιὰ φθορὰ τοῦ ἐχθροῦ... Μεταφορὰ τοῦ πολέμου μέσα στὶς πόλεις, μὲ μεγάλες ἐπιθετικὲς ἐπιχειρήσεις, μὲ τὸν μικροπόλεμο τῶν μονάδων Π.Ε. πόλεων καὶ ὑπαίθρου... Λύσις τοῦ προβλήματος τῶν ἐφεδρειῶν μας μὲ τὴ μαζικὴ στρατολογία καὶ τὸ λιγόστεμα τῶν ἀπωλειῶν μας... Ποιοτικὸ ἀνέβασμα τῶν στελεχῶν καὶ μαχητῶν, μὲ ἐντατικὴ ἐκπαίδευσι, μὲ ἀνάπτυξι τῆς πολιτικῆς δουλειᾶς. 2. Σπάσιμο τῆς ἐχθρικῆς ἐπιθετικῆς ὁρμῆς στὴν Πελοπόννησο-Ρούμελη-Θεσσαλία. Ἄγριο μάτωμα καὶ τσάκισμα τῆς μεγάλης ἐχθρικῆς ἐκστρατείας στὰ 1949 στὸ Βίτσι καὶ Γράμμο, καὶ στρατηγικὴ ἀντεπίθεση γιὰ ἀνατροπὴ τοῦ ἐχθροῦ μὲ πλατὺ ἑλιγμὸ πρὸς Ἤπειρο καὶ ἀπελευθέρωσή της».

Ταυτόχρονα ο Ζαχαριάδης με άρθρο του στον Δημοκρατικό Στρατό ξεκαθάριζε σαφέστερα τις προοπτικές δράσης των ανταρτών, σύμφωνα με τις αποφάσεις της 5ης Ολομέλειας:

«Στὸν τομέα τῆς στρατιωτικοπολεμικῆς ἐπίδοσης τὰ καθήκοντα ποὺ μπαίνουν εἶναι:

α. Μὲ ἄμεσα καὶ ἀδιάκοπα χτυπήματα σὲ ὅλη τὴ χώρα νὰ ἐμποδίσουμε καὶ νὰ παραλύσουμε στὸ ἀνώτατο δυνατὸ σημεῖο τὶς προετοιμασίες τοῦ ἐχθροῦ γιὰ τὸ 1949.

»β. Νὰ στερεώσουμε καὶ νὰ ἐπεχτείνουμε τὶς λέφτερες περιοχὲς στὴ Β.Δ. Ἑλλάδα καταχτώντας καὶ ἀστικὰ κέντρα.

»γ. Ἡ Θεσσαλία καὶ ἡ Ρούμελη ἔχουν ἀποστολὴ μὲ τὴν ἀποφασιστικὴ πολεμικὴ δράση τους νὰ προκαλέσουν καὶ νὰ ἐξαντλήσουν ὅσο εἶναι δυνατὸ στὸ δικό τους χῶρο τὴν ἐκστρατεία τοῦ ἐχθροῦ στὸ 1949 καὶ νὰ δημιουργήσουν στὸ χῶρο τους μιὰ πλατειὰ λέφτερη περιοχὴ γύρω στὸν κορμὸ τῆς Κεντρικῆς Πίνδου.

»δ. Ἡ Πελοπόννησος πρέπει νὰ τσακίσει τὴν ἐκστρατεία τοῦ ἐχθροῦ καὶ ν' ἀναπτύξει τόσο τὶς δυνάμεις καὶ τὰ χτυπήματά της ὥστε νὰ δημιουργήσει ἕνα πραγματικὸ δεύτερο μέτωπο στὰ νῶτα τοῦ ἐχθροῦ, ποὺ θὰ τοῦ ἀνατρέψει τὰ στρατηγικά του σχέδια καὶ θὰ τοῦ θολώσει τὴ στρατηγικὴ προοπτική του.

»ε. Ἡ 6η καὶ 7η Μεραρχίες (Ἀνατολικῆς Μακεδονίας) κύρια ἀποστολὴ ἔχουν νὰ δυναμώσουν συνεχῶς τὰ χτυπήματά τους ἐνάντια στὸν ἐχθρὸ αὐξάνοντας προοδευτικὰ καὶ ἀδιάκοπα τὴν πίεση ἐνάντια στὴ Θεσσαλονίκη.

»Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς σχεδιασμένης καὶ συγχρονισμένης αὐτῆς ἐπίδοσης τοῦ Δ.Σ.Ε. σ' ὅλη τὴ χώρα πρέπει νἆναι νὰ κερδίσουμε μέσα στὰ 1949 ἐμεῖς τὴν καμπὴ στὴν ἐσωτερικὴ ἐξέλιξή μας».

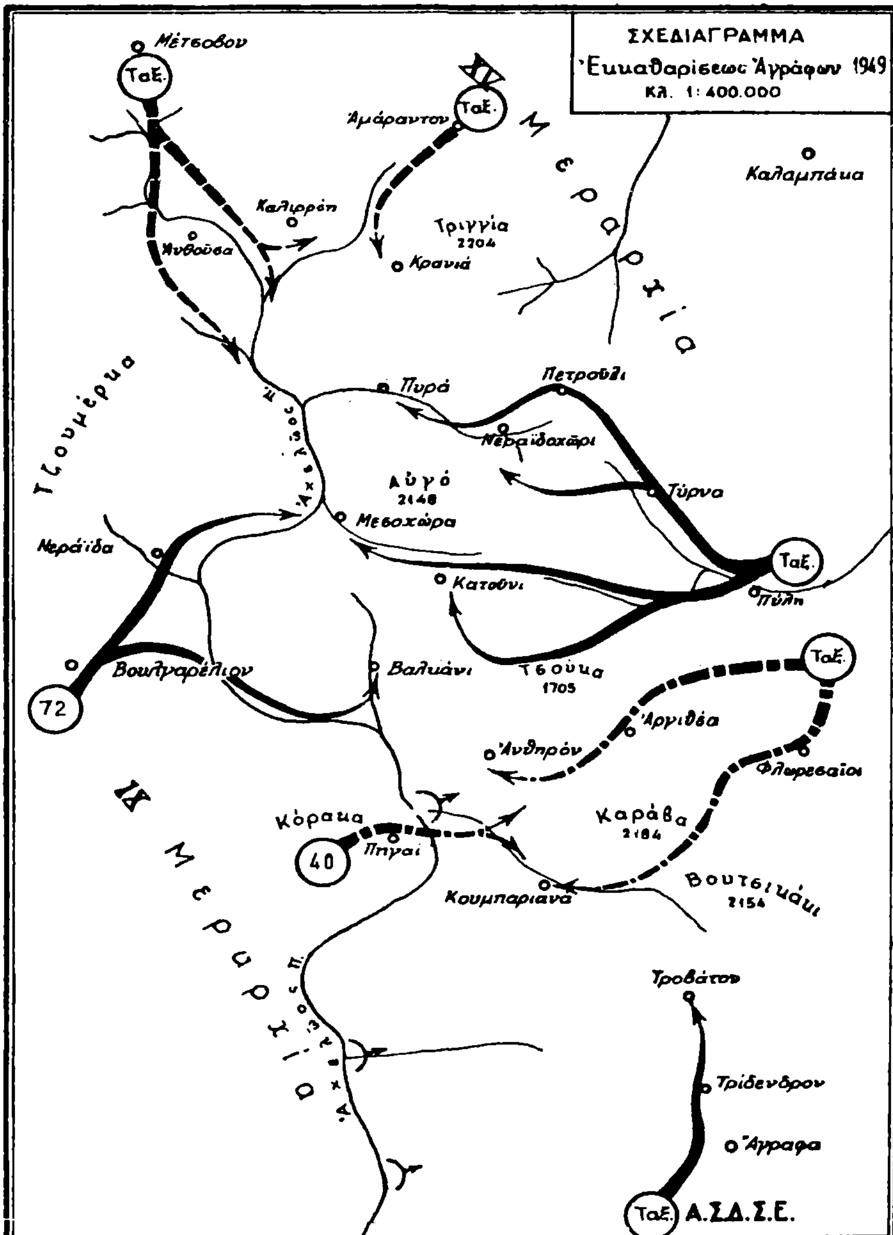
Είναι εύκολο να διαπιστώσει κανείς σήμερα πόσο μακριά από την πραγματικότητα βρισκόταν τότε ο Ζαχαριάδης, όπως και όλη η ηγεσία του ΚΚΕ, εκτός του Μάρκου και ορισμένων ίσως άλλων ανώτατων στελεχών. Μιλούσαν οι αποφάσεις της Ολομέλειας και ο Ζαχαριάδης για δεύτερο μέτωπο στην Πελοπόννησο, ενώ εξοντωνόταν ήδη εκεί η δύναμη των ανταρτών. Τελείως ουτοπική φαίνεται και η προοπτική να αυξάνει «προοδευτικά και αδιάκοπα η πίεση ενάντια στη Θεσσαλονίκη» κλπ. Φυσικά όλοι αυτοί οι στόχοι αναφέρονταν κυρίως για προπαγανδιστικούς σκοπούς, αλλά οπωσδήποτε είναι έξω από κάθε αμφιβολία ότι υπερεκτιμούσε ο Ζαχαριάδης το βάρος του «Δημοκρατικού Στρατού» στην πλάστιγγα των δυνάμεων.

Το πελώριο λάθος

Η πληγή του αντάρτικου, η τραγική έλλειψη εφεδρειών, συνεχιζόταν. Δεν απέμενε πια ως αξιόλογη στρατολογική βάση παρά η περιοχή που κατεχόταν μονίμως από τους αντάρτες, δηλαδή το Βίτσι και ο περίγυρός του. Αλλά ο πληθυσμός εκεί κατά ένα μέρος αποτελούνταν από σλαβόφωνους, οι οποίοι είδαμε ότι στη διάρκεια της Κατοχής είχαν παρασυρθεί σε ορισμένο βαθμό από τα συνθήματα περί σλαβομακεδονικής εθνότητας. Η μεγάλη πλειοψηφία τους δεν έπαψε να έχει συνείδηση καθαρά ελληνική, όπως και κατά τον μακεδονικό αγώνα. Πάντως ο Ζαχαριάδης, για να εξασφαλίσει την κατάταξή τους στον «Δημοκρατικό Στρατό» και για να εξάψει το πολεμικό τους μένος, προσέφερε ένα ισχυρό δέλεαρ προς τη μερίδα των σλαβόφωνων που αναζητούσε εξωελληνικές διεξόδους: τους έδινε την υπόσχεση, σε περίπτωση νίκης, να τους εξασφαλίσει κράτος δικό τους. Μία από τις αποφάσεις της 5ης Ολομέλειας έλεγε:

> *«Στὴ Βόρεια Ἑλλάδα ὁ μακεδόνικος (σλαβομακεδόνικος) λαὸς τάδοσε ὅλα γιὰ τὸν ἀγώνα καὶ πολεμᾶ μὲ μιὰ ὁλοκλήρωση ἡρωισμοῦ καὶ αὐτοθυσίας ποὺ προκαλοῦν τὸ θαυμασμό. Δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχει καμιὰ ἀμφιβολία ὅτι σὰν ἀποτέλεσμα τῆς νίκης τοῦ ΔΕΣ καὶ τῆς λαϊκῆς ἐπανάστασης, ὁ μακεδόνικος λαὸς θὰ βρεῖ τὴν πλήρη ἐθνικὴ ἀποκατάστασή του ἔτσι ὅπως τὴ θέλει ὁ ἴδιος, προσφέροντας σήμερα τὸ αἷμα του γιὰ νὰ τὴν ἀποχτήσει».*

Η απόφαση εκείνη, αν την κρίνουμε απόλυτα, αποτέλεσε κολοσσιαίο πολιτικό σφάλμα του ΚΚΕ. Προσέφερε εύκολο και γιγάντιο στόχο εναντίον του, δίνοντας το δικαίωμα στους εθνικόφρονες και στο κράτος να καταγγείλουν άλλη μια φορά ότι οι Έλληνες κομμουνιστές εξακολουθούσαν να είναι προσκολλημένοι στον προσανατολισμό της ίδρυσης ανεξάρτητου μακεδονικού κράτους. Αυτό σήμαινε βέβαια ότι θα διασπαζόταν μια περιοχή της Ελλάδας που, εκτός των άλλων, είχε τον πιο καθαρόαιμο ελληνικό πληθυσμό. Έτσι, για μια φορά ακόμη το ΚΚΕ απομονωνόταν

Χάρτης της εκκαθάρισης των Αγράφων το 1949.

από την ελληνική κοινή γνώμη και μάλιστα με την κατηγορία της προδοσίας. Τη βαρύτατη ζημιά που υπέστη την αναγνώρισε η ίδια η ηγεσία του ΚΚΕ, και, τον Οκτώβριο του 1949, όταν συνήλθε η 6η Ολομέλεια, ο Ζαχαριάδης διέγραψε εκείνη τη θέση της 5ης Ολομέλειας και αρκέστηκε να υποσχεθεί στους σλαβόφωνους ισοτιμία στα πλαίσια του ελληνικού κράτους.

Το 1950 εξήγησε αυτή τη στροφή ως εξής (Δέκα Χρόνια Πάλης, σελ. 122-123):

> *«Τὸ ΚΚΕ ἀναγνωρίζει τὸ δικαίωμα γιὰ αὐτοδιάθεση μέχρι καὶ ἀποχωρισμὸ γιὰ τὸ σλαβομακεδονικὸ λαὸ τῆς Μακεδονίας τοῦ Αἰγαίου... Τὸ δικαίωμα τῆς αὐτοδιάθεσης σημαίνει ὅτι τὸ ἔθνος ἔχει δικαίωμα ὄχι μόνο στὴν αὐτονομία μὰ καὶ στὸν ἀποχωρισμό. Τώρα ἀνάλογα μὲ τὴν κάθε φορὰ κατάσταση καὶ τὰ συμφέροντα τῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου καὶ τῆς ἐπανάστασης, προωθεῖται ἡ μία (αὐτονομία) ἢ ἡ ἄλλη (ἀποχωρισμός) πλευρὰ τοῦ ἐθνικοῦ ζητήματος γιατὶ τὸ ἐθνικὸ σὰν ἐφεδρία τῆς προλεταριακῆς ἢ τῆς λαϊκοδημοκρατικῆς ἐπανάστασης ὑποτάσσεται σ' αὐτήν... Ἡ ἀλλαγὴ στὸ σύνθημα κάθε φορά ἀποχωρισμὸς ἢ αὐτονομία, ὑπαγορεύεται φυσικὰ ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο κάθε φορὰ συμφέρον τῆς ἐπανάστασης... Ὅταν λέμε ἰσοτιμία δὲν ἐννοοῦμε τίποτε ἄλλο ἀπὸ αὐτονομία στὴν πραγματική, τὴ λενιστικὴ-σταλινικὴ ἔννοιά της, δηλαδὴ πολιτικὴ αὐτοδιοίκηση».*

Η δράση το 1949

Στην πραγματικότητα η απόφαση της 5ης Ολομέλειας για ανεξάρτητο «σλαβομακεδονικό» κράτος ήταν πράξη απεγνωσμένη για την εξασφάλιση του στρατολογικού δυναμικού των σλαβόφωνων. Και εκείνο όμως θα ήταν ανεπαρκές για την πραγματοποίηση των φιλόδοξων πρακτικών σχεδίων της 5ης Ολομέλειας, που συγκεκριμένα προέβλεπαν για το 1949:

α. Εξαπόλυση ισχυρών επιθέσεων εναντίον πόλεων με σκοπό να κρατηθούν αυτές μόνιμα.

β. Ανακατάληψη της περιοχής Γράμμου.

γ. Στερέωση και επέκταση των περιοχών Πελοποννήσου-Ρούμελης-Θεσσαλίας-Αγράφων.

δ. Απόκρουση των εχθρικών επιθέσεων κατά του Γράμμου και Βίτσι και φθορά του αντίπαλου στρατού τόσο εκεί όσο και σε όλη την Ελλάδα.

ε. Τελική αντεπίθεση.

Ουσιαστικά επρόκειτο για επανάληψη –στις γενικές γραμμές– του σχεδίου ενέργειας του 1948. Και το όλο πρόγραμμα της δράσης του έτους περιλάμβανε τρεις φάσεις:

• Την επιθετική (επιθέσεις κατά πόλεων, ανακατάληψη του Γράμμου).

• Την αμυντική (διατήρηση και επέκταση των μόνιμων περιοχών από την Πελοπόννησο έως το Βίτσι-Γράμμο).

• Τη νέα επιθετική φάση (γενική αντεπίθεση μετά τη φθορά του εχθρού).

Η ηγεσία του ΚΚΕ αντιλαμβανόταν, όπως φαίνεται, ότι αυτός ο κύκλος της αναμέτρησης θα ήταν ο τελικός. Δύσκολα θα άντεχε σε παράταση του πολέμου το 1950 ή παραπέρα. Έτσι οι αντιλήψεις του Ζαχαριάδη για τον τακτικό πόλεμο είχαν μια δικαίωση: γιατί είναι φανερό πως μόνο με τακτικό στρατό μπορούσε να έχει την ελπίδα το ΚΚΕ να εκβιάσει τη λύση διά της μάχης. Για να ολοκληρωθεί όμως η προσπάθεια με την τελεσίδικη απόρριψη των ιδεών του Μάρκου και των οπαδών του και την απομάκρυνσή τους από κάθε εξουσία, η «Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση» ανασχηματίστηκε ευρύτατα μετά την 5η Ολομέλεια, με πρωθυπουργό τον Παρτσαλίδη αντί του Μάρκου Βαφειάδη και είχε την εξής σύνθεση:

«Δ. Παρτσαλίδης, Γιάννης Ἰωαννίδης, Πέτρος Ροῦσος, Δημ. Βλαντᾶς, Βασ. Μπαρτζώτας, Λεων. Στρίγγος, Κώστας Καραγιώργης, Δημ. Παπαδημήτρης, Στ. Σαββίδης, Μιλτ. Πορφυρογένης, Παρμ. Ἀβδελίδης, Πέτρος Κόκκαλης, Γιώργης Τσαπακίδης, Πασχάλης Μητρόφσκυ, Ι. Βουρνᾶς, Ἀπ. Γκρόζος.

»Ὁ Πασχάλης Μητρόφσκυ ἦταν "ὑπουργὸς Μειονοτήτων" καὶ ἐκπροσωποῦσε τοὺς "Σλαβοφώνους"».

Επικήρυξη

Η κυβέρνηση αυτή εξακολουθούσε να είναι τελείως σκιώδης και συμβολική. Και εξέδιδε νόμους εντελώς εικονικούς, όπως, π.χ., ο υπ' αριθ. 22 της 14ης Απριλίου 1949, που το θεματικό του κείμενο έχει ως εξής:

«Ἔχοντας ὑπ' ὄψει τὴν ἀπὸ 23 Δεκεμβρίου 1947 ἱδρυτικὴ Πράξη τῆς Προσωρινῆς Δημοκρατικῆς Κυβέρνησης,

Ἀποφασίζουμε

Ἄρθρο 1

»Ἀμνηστεύονται ὅλα τὰ πολιτικὰ καὶ κοινὰ ἀδικήματα ποὺ διεπράχθησαν ἀπὸ οἱοδήποτε πρόσωπο μέχρι σήμερα. Ἐξαιροῦνται μόνο οἱ ἀρχιεγκληματίες: 1. Παῦλος Γλύξμπουργκ, 2. Φρειδερίκη Γλύξμπουργκ, 3. Ἀλέξανδρος Παπάγος, 4. Θρασύβουλος Τσακαλῶτος, 5. Θωμᾶς Πετζόπουλος, 6. Θεμιστοκλῆς Σοφούλης, 7. Κωνσταντῖνος Τσαλδάρης, 8. Κωνσταντῖνος Ρέντης, 9. Σπύρος Μαρκεζίνης, 10. Σοφοκλῆς Βενιζέλος, 11. Παναγιώτης Κανελλόπουλος, 12. Ναπολέων Ζέρβας, 13. Στυλιανὸς

Γονατᾶς, 14. Γεώργιος Παπανδρέου, 15. Θεόδωρος Τουρκοβασίλης, 16. Ἀλέξανδρος Διομήδης, 17. Γεώργιος Πεσμαζόγλου, 18. Μποδοσάκης Ἀθανασιάδης.

Ἄρθρο 2

»Ἡ ἀμνηστία δὲν ἰσχύει γιὰ πρόσωπα, ποὺ συνεχίζουν τὴν ἀντιλαϊκὴ ἐγκληματικὴ δράση τους...»

Αλλά αυτή η θεωρητική δραστηριότητα των βουνών δεν έπαιζε κανένα ρόλο. Ο παράγοντας που είχε σημασία ήταν η στρατιωτική δράση του ΚΚΕ το 1949, η οποία έμπαινε ήδη σε εφαρμογή όταν έβγαιναν οι αποφάσεις της 5ης Ολομέλειας. Πράγματι, από τα μέσα του Ιανουαρίου άρχιζε η πρώτη φάση του προγράμματος του «Δημοκρατικού Στρατού» για το νέο και κρίσιμο έτος: προσβολή των πόλεων.

Άλωση της Νάουσας

Την 11η Ιανουαρίου 1949 η Νάουσα δεχόταν ισχυρότατη επίθεση των ανταρτών. Ήταν η έναρξη της φάσης αυτής, που την εγκαινίαζε η Χ «Μεραρχία», εξορμώντας από το Καϊμακτσαλάν. Υπό χιονοθύελλα πέρασε στο Βέρμιο και, μετά από μια παραπλανητική προσβολή της Έδεσσας, έπεσε με τον όγκο της πάνω στη Νάουσα που την υπερασπιζόταν η 33η Ταξιαρχία της ΧΙ Μεραρχίας.

Η επίθεση εξαπολύθηκε στις 11 τη νύχτα της 11ης Ιανουαρίου. Μετά σκληρή αντίσταση, τα φυλάκια Αγ. Θεολόγου, Προφήτη Ηλία και Υδραγωγείου, που αποτελούν κλειδιά της πόλης, κάμφθηκαν. Οι αντάρτες ανατίναξαν τη γέφυρα της Αραπίτσας και εισόρμησαν, αρχίζοντας συστηματική στρατολογία και λαφυραγωγία. Επί τρεις ημέρες η Νάουσα βρισκόταν υπό την εξουσία τους. Το Γ΄ Σώμα Στρατού συγκέντρωνε ισχυρές δυνάμεις (7 τάγματα πεζικού, 4 πυροβολαρχίες, 1 ίλη τεθωρακισμένων, 1 ουλαμό αρμάτων), οι οποίες όμως μόνο τη 14η Ιανουαρίου μπήκαν στην πόλη. Και η εντύπωση σε όλη την Ελλάδα υπήρξε βαθύτατη. Η εφημερίδα *Ελευθερία των Αθηνών* ανήγγειλε την είδηση της μάχης και της κατάληψης με τον ηχηρό τίτλο: «Η Νάουσα δεν υπάρχει πλέον». Ο τίτλος ήταν υπερβολικός, αλλά εξέφραζε τη γενική αγωνία.

Πτώση του Καρπενησίου

Πριν ανασάνει η χώρα από την επίθεση κατά της Νάουσας, δεχόταν το Καρπενήσι το πλήγμα των ανταρτών, που το κατάφερε ο Κώστας Καραγιώργης με το ΚΓΑΝΕ. Μετά την επίθεση και την πρόσκαιρη κατάληψη της Καρδίτσας (11-13 Δεκεμβρίου 1948), οι αντάρτες αποσύρθηκαν στα Άγραφα και στο υψίπεδο Νευρούπολης. Εκεί έφτασε στις αρχές Ιανουαρίου από την περιοχή του Βίτσι η «ταξιαρχία Τσαπουρνιά», με 300-400 έμφορτα μεταγωγικά, που ανεφοδίασε τις δυνάμεις του ΚΓΑΝΕ. Και ευ-

θύς αμέσως ο Καραγιώργης διέσχισε τη Ρούμελη, για να φτάσει αιφνιδιαστικά μπροστά στο Καρπενήσι.

Διέθετε την Ι «Μεραρχία» (Γιώτη), τη ΙΙ «Μεραρχία» (Διαμαντή), επιπλέον τη Σχολή Αξιωματικών, ένα ανεξάρτητο «τάγμα» και μια «διλοχία». Το σύνολο ανερχόταν σε 2.900 άνδρες με 2 πυροβολαρχίες. Το ηθικό της δύναμης αυτής ήταν εξυψωμένο κατόπιν των έως τότε επιτυχιών, και ιδίως της Καρδίτσας, η πειθαρχία σιδερένια, ο εφοδιασμός καλός, αλλά η διοίκηση, παρά τις ικανότητες του Καραγιώργη, στερούνταν επαγγελματικής πείρας μεγάλης μονάδας.

Τι αντέτασσε η άμυνα του Καρπενησίου; Δύο μόνο ελαφρά τάγματα πεζικού, 300 άνδρες των ΤΕΑ και 80 της Χωροφυλακής. Το κυριότερο: δεν κατέχονταν οι τοποθεσίες Αγίου Γεωργίου και Ράχης Τυμφρηστού προς ανατολάς, που δεσπόζουν στον δρόμο από τη Λαμία. Ούτε τα υψώματα στον Μέγδοβα ποταμό που δεσπόζουν στον δρόμο από το Αγρίνιο.

Ο Καραγιώργης εξαπέλυσε την επίθεσή του στις 9 το βράδυ της 19ης Ιανουαρίου. Ενώ ανά μία «ταξιαρχία» του καταλάμβανε τα προαναφερόμενα σημεία και απομόνωνε έτσι το Καρπενήσι, εφορμούσαν κατά μέτωπο δύο «ταξιαρχίες». Στις 4 το πρωί της 20ής Ιανουαρίου είχε καταρρεύσει η αντίσταση και οι αντάρτες έμπαιναν στην πόλη. Η φρουρά ενήργησε έξοδο προς τον Άγιο Δημήτριο, ο οποίος ήταν όμως ήδη υπό την κατοχή των ανταρτών που την υποδέχτηκαν με φονικά πυρά και τη διέλυσαν. Κατά μικρές ομάδες τότε οι άνδρες προσπάθησαν να διασωθούν.

Η κατάληψη του Καρπενησίου συγκλόνισε ακόμη περισσότερο την Ελλάδα. Επί 18 ημέρες οι αντάρτες ήταν κύριοι της πόλης. Για να εκτοπιστούν κινητοποιήθηκαν ισχυρές δυνάμεις του Α΄ Σώματος Στρατού (η XV Μεραρχία, δύο μοίρες ΛΟΚ, μερικές ανεξάρτητες μονάδες), που με δύο συγκλίνουσες φάλαγγες από το Αγρίνιο και τη Λαμία πέτυχαν ύστερα από πολυήμερους σφοδρούς αγώνες μέσα στη χιονοθύελλα να ανακαταλάβουν την πρωτεύουσα της Ευρυτανίας.

Αλλά ο Καραγιώργης απέσυρε το ΚΓΑΝΕ έγκαιρα στα Άγραφα μεταξύ Αχελώου και Αγραφιώτικου ποταμού. Από τις αρχές Μαρτίου άρχισε βραδεία κίνηση προς την Ήπειρο. Ανεβαίνοντας θέλησε να επιτεθεί κατά της Άρτας, αλλά ηττήθηκε με βαρύτατες απώλειες στον Αχελώο.

Πέρασε τότε τη γέφυρα του Κόρακα και ξαναγύρισε στα Άγραφα. Από εκεί έστειλε πίσω στη Ρούμελη τη ΙΙ «Μεραρχία» του Διαμαντή, η οποία τη 19η Απριλίου 1949 προσέβαλε το Λιδωρίκι χωρίς επιτυχία. Αιχμαλώτισε όμως τον διοικητή της στρατιωτικής διοίκησης Λειβαδιάς ταξίαρχο Μαρκόπουλο, ο οποίος αργότερα βρέθηκε νεκρός. Αλλά βρισκόταν σε άσχημη θέση, που την περιέγραψε λιτά στο ημερολόγιό του ένας αξιωματικός του οποίου το πτώμα ανακαλύφθηκε αργότερα:

«Νηστικοὶ ἀπὸ 48 ὧρες καὶ πλέον. Ψωμὶ οὔτε θυμόμαστε ἀπὸ πότε ἔχουμε νὰ φᾶμε. Ἴσως μῆνα. Συσσίτιο δὲν παρασκευάζεται. Δὲν ὑπάρχει».

Ήττα στη Φλώρινα

Λίγες ημέρες μετά την αποχώρηση των ανταρτών από το Καρπενήσι, τρίτη πόλη δεχόταν βαριά επίθεση του «Δημοκρατικού Στρατού»: η Φλώρινα. Τη φορά αυτή και η άμυνα και η επίθεση διέθεσαν μεγάλες μάζες. Και η σύγκρουση υπήρξε βιαιότατη.

Οι αντάρτες έριξαν στην επιχείρηση αυτή τον όγκο των δυνάμεων που ήταν συγκεντρωμένες στην περιοχή Βίτσι. Συγκεκριμένα:

Τη Χ «Μεραρχία» που, μετά το χτύπημα κατά της Νάουσας, αντί να επιστρέψει στο Καϊμακτσαλάν ήρθε στο Βίτσι.

Την ΧΙ «Μεραρχία», μια «ταξιαρχία» της ΙΧ «Μεραρχίας» και τη Σχολή Αξιωματικών που είχε επίσης τη δύναμη «ταξιαρχίας».

Επιπλέον: τρεις «λόχους» σαμποτέρ, 2 «λόχους» κυνηγών αρμάτων, «τάγμα» μεταφορών και «τάγμα» τραυματιοφορέων.

Πυροβολικό: δύο αντιαεροπορικούς ουλαμούς, δύο αντιαρματικές πυροβολαρχίες και 3 ½ ορειβατικές πυροβολαρχίες (14 πυροβόλα).

Την άμυνα της πόλης και της περιοχής της είχε η ΙΙ Μεραρχία (με διοικητή τον υποστράτηγο Ν. Παπαδόπουλο ή «Παππού»), που την αποτελούσαν τρεις ταξιαρχίες πεζικού, ένα σύνταγμα πεδινού πυροβολικού και μια μοίρα ορειβατικού πυροβολικού.

Την 3η πρωινή της 12ης Φεβρουαρίου εξαπολύθηκε η επίθεση. Η διοίκηση της ΙΙ Μεραρχίας γνώριζε ότι επίκειται η ενέργεια και είχε λάβει τα μέτρα της. Έτσι, χωρίς το στοιχείο του αιφνιδιασμού, οι αντάρτες από την πρώτη στιγμή αντιμετώπισαν κατάσταση δυσμενή. Φονικό πυρ τούς υποδεχόταν σε κάθε προσπέλαση ή έφοδο, που ανέτρεπε τα σχέδιά τους. Και, καθώς κατέχονταν προηγουμένως από ενθουσιώδη αισιοδοξία λόγω της επιτυχίας στη Νάουσα, η σκληρή εκείνη αντίσταση υπήρξε γι' αυτούς ψυχρολουσία, που χειροτέρευε με την επέμβαση της αεροπορίας από τις 8 το πρωί.

Με σκληρή προσπάθεια πάντως εκπόρθησαν ορισμένα υψώματα της περιμέτρου. Όλες όμως οι απόπειρες να εισβάλουν στην πόλη αποκρούστηκαν. Η διοίκηση των ανταρτών, κατά την κρίση των αντιπάλων τους, δεν επέδειξε ικανότητα προσαρμογής. Ήταν φανερή η απουσία πραγματικών επαγγελματιών ηγητόρων. Και η μάχη γρήγορα άρχισε να κλίνει προς την πλευρά του στρατού. Όταν δε ρίχτηκε στον αγώνα η 77η ταξιαρχία που κατέφτασε το απόγευμα της 13ης Φεβρουαρίου και πλευροκόπησε τη διάταξη της επίθεσης, διατάχτηκε η ταχεία σύμπτυξη του «Δημοκρατικού Στρατού». Η υποχώρηση έγινε τη νύχτα. Αλλά το πρωί, μολονότι δεν μπόρεσε

ο στρατός να κάνει σοβαρή εκμετάλλευση της επιτυχίας, η αεροπορία επέφερε τεράστια φθορά στις δυνάμεις που έφευγαν.

Ο τελικός απολογισμός ήταν βαριά ήττα των ανταρτών, οι οποίοι, κατά το ΓΕΣ, απώλεσαν 700 νεκρούς και 400 αιχμαλώτους. Ο κάμπος και οι λόφοι μπροστά στη Φλώρινα ήταν κατάσπαρτοι με πτώματα.

Εκείνη ήταν η τελευταία επίθεση του «Δημοκρατικού Στρατού» εναντίον πόλης. Η πρώτη φάση του σχεδίου ενέργειας του Ζαχαριάδη κατά το 1949 τερματιζόταν με αρχικές επιτυχίες που συγκλόνισαν την Ελλάδα, αλλά η καταστροφή της Φλώρινας ανέτρεπε τελικά τις εντυπώσεις.

Ανακατάληψη του Γράμμου

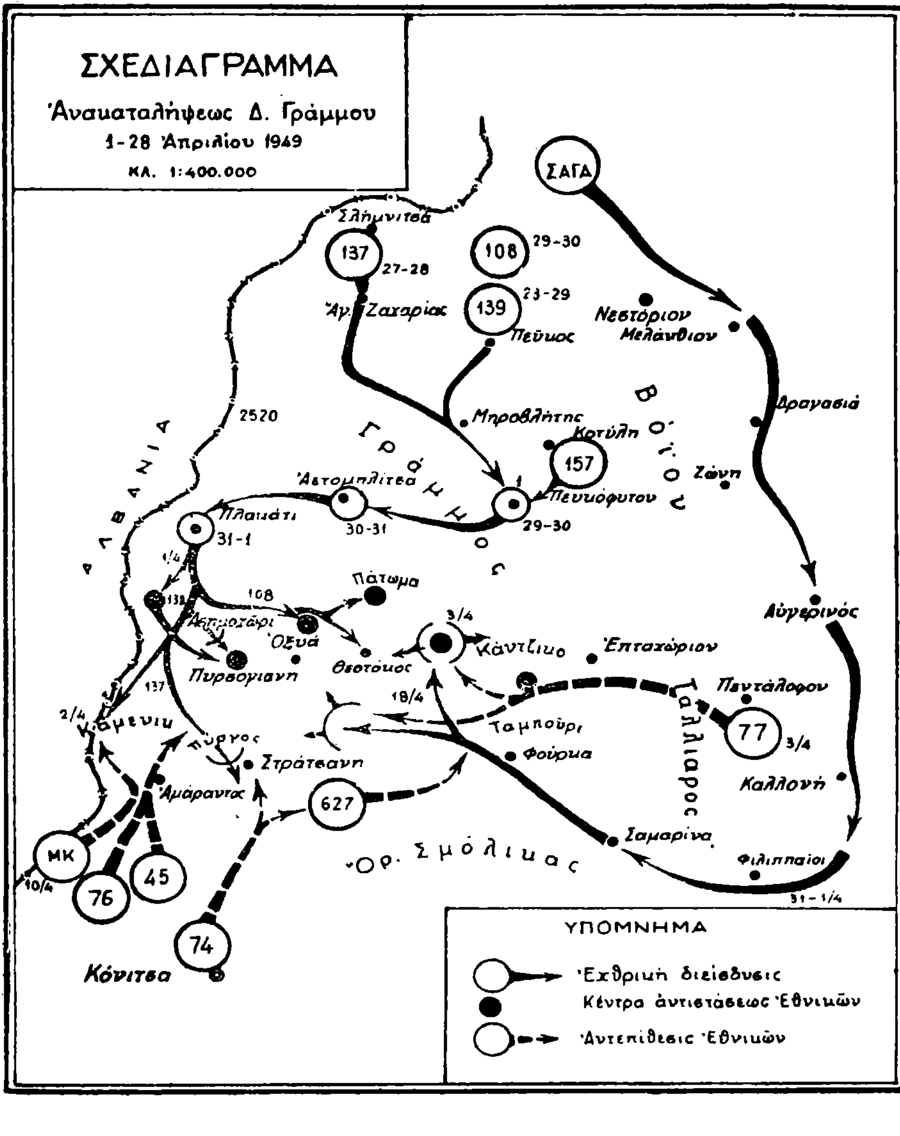
Η επιθετικότητα των ανταρτών διέθετε ακόμη μερικά αποθέματα δύναμης. Ξεχύθηκαν όχι εναντίον πόλης, αλλά στα βουνά του Γράμμου. Την 1η Απριλίου 1949, έκπληκτη και με ανάμικτα αισθήματα, η κοινή γνώμη πληροφορούνταν ότι στην τραχειά περιοχή, για την κατάληψη της οποίας το 1948 χύθηκε τόσο αίμα σε αγώνες 70 ημερών, γινόταν εισβολή των ανταρτών εκείνων που είχαν διαφύγει με τον ελιγμό του Βίτσι. Το φάσμα του Πίθου των Δαναΐδων σκίαζε τη σκέψη των εθνικοφρόνων. Και ο μύθος του Ανταίου γαλβάνιζε τη φαντασία των Αριστερών.

Η επιβολή πράγματι ήταν γεγονός. Προηγήθηκαν δύο σοβαροί παραπλανητικοί ελιγμοί. Ο ένας ήταν η επίθεση του ΚΓΑΝΕ μετά τη μάχη του Καρπενησίου κατά της Άρτας. Σκοπός της ήταν να αναγκάσει την VIII Μεραρχία, που φρουρούσε την Ήπειρο μαζί με την περιοχή του Γράμμου, να στρέψει μέρος των δυνάμεών της προς Νότο. Και ο σκοπός αυτός πέτυχε.

Ο δεύτερος παραπλανητικός ελιγμός έγινε με το Συγκρότημα Υψηλάντη (μια «ταξιαρχία» και η Σχολή Αξιωματικών με 400 έμφορτα υποζύγια) που διολίσθησε από το Βίτσι μέσα από τις γραμμές του στρατού και κατευθύνθηκε προς τα Γρεβενά, για να δώσει την εντύπωση ότι επίκειται επίθεση εναντίον αυτής της πόλης. Και αυτός ο σκοπός πέτυχε.

Τότε εξαπολύθηκε η επίθεση στον Γράμμο που αιφνιδίασε τακτικά και στρατηγικά τον στρατό. Και βρέθηκαν ξαφνικά αντιμέτωπες οι δύο ομώνυμες μεραρχίες: η VIII Μεραρχία του στρατού και η VIII «Μεραρχία» των ανταρτών.

Οι δυνάμεις εισβολής του «Δημοκρατικού Στρατού» ανέρχονταν σε τέσσερις «ταξιαρχίες» και τη Σχολή Αξιωματικών. Στη μάζα αυτή περιλαμβανόταν και το Συγκρότημα Υψηλάντη, το οποίο, αφού εκτέλεσε την κίνηση παραπλάνησης προς τα Γρεβενά, στράφηκε διά της περιοχής Νεστορίου προς τον Σμόλικα, διασπώντας και πάλι τις γραμμές του στρατού. Συνολικά 3.500 άνδρες (και γυναίκες) με λίγα πυροβόλα πήραν μέρος στην επιχείρηση.

Στον Δυτικό Γράμμο υπήρχε η 75η Ταξιαρχία του στρατού, ενώ η 74η Ταξιαρχία στην Κόνιτσα και η 73η στην Άρτα αποτελούσαν εφεδρεία. Συνολικά, με τη συρροή ενισχύσεων, ενεπλάκησαν στη μάχη 17 τάγματα πεζικού, 2 μοίρες ΛΟΚ, ισχυρή συγκέντρωση πυροβολικού και η αεροπορία.

Αλλά στην αρχική φάση μόνο η 75η και η 74η Ταξιαρχίες αντιμετώπισαν την εισβολή, που υπήρξε αιφνιδιαστική και ραγδαία. Οι αντάρτες εισόρμησαν στον Δυτικό Γράμμο εκπορθώντας εύκολα το ένα μετά το άλλο τα στρατηγικά σημεία. Στο Ασημοχώρι κύκλωσαν και κατέστρεψαν μια διλοχία του 584ου τάγματος. Ελάχιστοι άνδρες σώθηκαν και οι διοικητής ταγματάρχης Ι. Βαλάσης τίναξε τα μυαλά του για να μη συλληφθεί αιχμάλωτος. Τα ξημερώματα της 2ας Απριλίου καταλαμβάνονταν αμαχητί τα περίφημα υψώματα Ταμπούρι-Γύφτισσα-Πύργος Στράτσανης, που για την απόκτησή τους είχε χυθεί τόσο αίμα το 1948. Και διαγραφόταν πια ο ελιγμός της δύναμης εισβολής.

Ο ελιγμός

Οι αντάρτες εφορμούσαν με δύο λαβίδες που απέβλεπαν να κυκλώσουν και να καταστρέψουν την 75η Ταξιαρχία. Η μια λαβίδα πραγματοποιήθηκε από 2 «ταξιαρχίες» της VIII «Μεραρχίας», που από το Πλικάτι κινήθηκε αστραπιαία προς την περιοχή του Πύργου της Στράτσανης, τον οποίο και κατέλαβε. Η άλλη λαβίδα έγινε από το Συγκρότημα Υψηλάντη που κινήθηκε, όπως είδαμε, προς τον Σμόλικα.

Η 75η Ταξιαρχία μόλις και διέφυγε την πλήρη κύκλωση και καταστροφή, υποχωρώντας ραγδαία. Δημιουργήθηκε σοβαρή κρίση σε όλη την VIII Μεραρχία, αλλά η συρροή ενισχύσεων επέτρεψε να φραχτεί το ρήγμα. Οι δυνάμεις του στρατού ανακατέλαβαν τον στρατηγικότατο Πύργο της Στράτσανης, με σφοδρούς αγώνες που διήρκεσαν επί 25 ημέρες (2-27 Απριλίου). Συγχρόνως το Συγκρότημα Υψηλάντη απωθούνταν προς ανατολάς. Έτσι κρατήθηκε ένα τμήμα του Δυτικού Γράμμου, που κάλυπτε την Κόνιτσα. Αλλά οι αντάρτες διατήρησαν την κατοχή της μεγάλης μάζας τής όλης περιοχής και τη διασφάλισαν με την κατάληψη του οχυρώτατου υψώματος Πάτωμα, κατόπιν τριήμερου μαζικού βομβαρδισμού και άγριου αγώνα σώματος προς σώμα, την 30ή Μαΐου έως 2 Ιουνίου 1949.

Στις γενικές της γραμμές η ανακατάληψη του Γράμμου υπήρξε μια νίκη του «Δημοκρατικού Στρατού». Αυτή όμως ήταν η τελευταία επιθετική του πρωτοβουλία και δεν μπόρεσε να παίξει αποφασιστικό ρόλο στον ρου των γεγονότων, γιατί στο μεταξύ διαμορφώνονταν νέες στρατηγικές συνθήκες στην Ελλάδα που οδηγούσαν στην αμείλικτη, τελεσίδικη λύση.

Αντίδραση

Την ημέρα που οι αντάρτες εκπορθούσαν το Καρπενήσι –20 Ιανουαρίου 1949– ο στρατηγός Παπάγος εγκαθίστατο στα γραφεία του αρχιστράτηγου στα παλαιά Ανάκτορα. Η κυβέρνηση είχε αναστατωθεί από εκείνο το πλήγμα, που καταφερόταν αμέσως μετά την Καρδίτσα και τη Νάουσα. Αλλά ο Παπάγος παρέμενε ατά-

ραχος. Την ίδια ημέρα άλλωστε στον Άγιο Βασίλειο της Πελοποννήσου η III «Μεραρχία» των ανταρτών δεχόταν το συντριπτικό χτύπημα που προκαθόριζε το τέλος της.

Η βεβαιότητα που διαγραφόταν ότι το σχέδιο «Περιστερά» έβαινε πια προς την πλήρη επιτυχία επέτρεψε στον Παπάγο να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά την κατάσταση στο Καρπενήσι. Οι στρατιωτικές δυνάμεις είχαν αποτύχει στην προσπάθειά τους να ανακαταλάβουν την πόλη. Αλλά την 26η Ιανουαρίου κάλεσε τον διοικητή του Α΄ Σώματος Στρατού στρατηγό Τσακαλώτο και του ανέθεσε να διώξει τους αντάρτες από το Καρπενήσι και στη συνέχεια να εκκαθαρίσει όλη τη Ρούμελη, τα Άγραφα και τη Νότια Ήπειρο μέχρι τον Γράμμο, σύμφωνα με τα σχέδια που είχαν συνταχθεί.

Ο στρατηγός Τσακαλώτος παρέδωσε τη διεύθυνση της επιχείρησης «Περιστερά» στον στρατηγό Πετζόπουλο και την 31η Ιανουαρίου αναλάμβανε τη νέα αποστολή του. Απέσπασε μια πλήρη μεραρχία του Α΄ Σ.Σ. και με τις τοπικές δυνάμεις καθώς και με τμήματα των ΛΟΚ έμπαινε, όπως είδαμε, στην πρωτεύουσα της Ευρυτανίας την 8η Φεβρουαρίου, για να ακολουθήσει η δίωξη των ανταρτών παρά τη φοβερή βαρυχειμωνιά.

Στο μεταξύ όμως ο Παπάγος, ψυχρός και αμείλικτος, είχε αντικαταστήσει τον διοικητή των δυνάμεων περιοχής Καρπενησίου υποστράτηγο Βεν. Κετσέα με τον ομοιόβαθμό του Παυσανία Κατσώτα, που τον ανακάλεσε στην ενέργεια, και τον παρέπεμψε στο Ανακριτικό Συμβούλιο με το ερώτημα της απόταξης. Αλλά ο στρατηγός Τσακαλώτος προσήλθε ως μαχητικός μάρτυρας υπεράσπισης. Ο στρατηγός Κετσέας αθωώθηκε παμψηφεί, ο Θ. Τσακαλώτος όμως συγκέντρωσε την οργή του Παπάγου, ο οποίος δεν του το συγχώρεσε ποτέ.

Ο «πύραυλος»

Ήρθε τώρα η ώρα της συστηματικής εκκαθάρισης της Ρούμελης και όλου του κορμού της Στερεάς Ελλάδας-Θεσσαλίας από το Α΄ Σ.Σ. Η επιχείρηση ονομάστηκε «Πύραυλος» και το στρατηγείο του Σώματος πήρε τον κάπως περίεργο και πομπώδη τίτλο ΔΑΚΕΣ (Δυνάμεις Αναζητήσεως, Κρούσεως, Εξοντώσεως Συμμοριτών). Τρεις μεραρχίες (VIII, IX, XV), δύο ανεξάρτητες ταξιαρχίες, δύο μοίρες καταδρομών και ισχυρά μέσα υποστήριξης (πυροβολικό, άρματα κλπ.) θα αναλάμβαναν αυτή την αποστολή, που δεν είχε ως αντικειμενικό σκοπό μια ορισμένη εδαφική ζώνη, αλλά τον όγκο του αντιπάλου σε οποιαδήποτε περιοχή και αν βρισκόταν.

Τι θα αντιμετώπιζε η δύναμη αυτή;

Τη II «Μεραρχία» του Διαμαντή στη Ρούμελη, που δεν είχε δύναμη μεγαλύτερη από 1.000 μαχητές.

Την Ι «Μεραρχία» του Γιώτη και τη διοίκηση του ΚΓΑΝΕ στα Άγραφα, με συνολική δύναμη 3.500 ανδρών (κατά τους υπολογισμούς του ΓΕΣ).

Την «Ταξιαρχία Ιππικού» του Στέφου στην Όθρυ, με δύναμη 500-600 ανδρών.

Η δικαιοδοσία του Α΄ Σ.Σ. απλωνόταν και στην Ήπειρο ώς το Γράμμο.

Ήδη είχε συμπιεστεί η δύναμη του ΚΓΑΝΕ στα Άγραφα και είχε συγκρατηθεί η κατάσταση στον Γράμμο, χάρη και πάλι στην παρέμβαση των δυνάμεων του στρατηγού Τσακαλώτου. Γιατί στο Α΄ Σ.Σ. ανήκε πια η VIII Μεραρχία και με την άμεση διεύθυνση του σωματάρχη είχε φραχτεί το ρήγμα με την ανακατάληψη του Πύργου της Στράτσανης. Κι ενώ στην Πελοπόννησο είχαν εκμηδενιστεί πια οι αντάρτες, ερχόταν η σειρά της Κεντρικής Ελλάδας. Μετά την «Περιστερά», ο «Πύραυλος».

Ο θάνατος του Διαμαντή

Η εξόρμηση έγινε την 1η Μαΐου. Μια σειρά από φάλαγγες κινούνταν με άπαυτη επιθετικότητα από τον Νότο προς τον Βορρά. Οι αντάρτες δεν μπόρεσαν να αντιδράσουν τώρα. Η ΙΙ «Μεραρχία» προσβλήθηκε από παντού, διαλύθηκε, εξοντώθηκε. Η διοίκησή της, με ελάχιστη δύναμη, απέμεινε μόνη. Καταδιωκόμενοι βήμα προς βήμα, βλέποντας να καταστρέφονται τελεσίδικα τα πάντα, οι λιγοστοί εκείνοι αντάρτες χάνονταν ο ένας κατόπιν του άλλου. Τελικά και ο Διαμαντής έπεφτε νεκρός την 21η Ιουνίου στα Μάρμαρα. Αναγνωριζόταν ως ο σημαντικότερος Ρουμελιώτης οπλαρχηγός του ΚΚΕ μετά τον Άρη Βελουχιώτη. Το πραγματικό του όνομα ήταν Αλεξάνδρου και ο σκληρός αυτός μαχητής υπήρξε «δηλωσίας» –όπως ο Βελουχιώτης– επί 4ης Αυγούστου (είχε υπογράψει «δήλωση μετανοίας» την 9η Απριλίου 1940 στο χωριό Λιλαία).

Χωρίς ανάπαυλα, οι αιχμές του στρατηγού Τσακαλώτου μπήχτηκαν τώρα στον κορμό των Αγράφων. Ούτε και εδώ οι αντάρτες μπόρεσαν να αντισταθούν ή να ξεφύγουν. Το ΚΓΑΝΕ συντρίφτηκε από το κολοσσιαίο βάρος και την ορμητικότητα της επίθεσης. Η Ι «Μεραρχία» αναγκάστηκε να τραπεί στην Όθρυ, όπου όμως και εκεί καταστράφηκε μαζί με την «ταξιαρχία» του Στέφου τη 14η-16η Μαΐου στη Μακρυρράχη και το Καλαμάκι. Ο Καραγιώργης με τη Σχολή Αξιωματικών και λίγες ακόμη δυνάμεις διέφυγε προς τον Κόζιακα και από εκεί στον Γράμμο και το Βίτσι. Αλλά τα υπολείμματα που απέμειναν στα Άγραφα εξοντώθηκαν και αυτά.

Επρόκειτο τώρα για μια θύελλα στην οποία η αντάρτικη τακτική δεν μπορούσε να αντεπεξέλθει. Και στις αρχές Ιουνίου είχε εκκαθαριστεί από το Α΄ Σώμα Στρατού ο κορμός της Κεντρικής Ελλάδας. Ο στρατός έστρεφε τις αιχμές του ήδη άλλη μια φορά προς τα δυσπρόσιτα τελευταία ερείσματα του «Δημοκρατικού Στρατού». Αλλά, αντίθετα με ό,τι είχε συμβεί το 1947 και το 1948, είχε ισοπεδώσει πίσω του τα πάντα.

Θάνατος του Σοφούλη

Τι συνέβαινε στο μεταξύ στην Αθήνα;

Η κυβέρνηση Σοφούλη φαινόταν πολύ σταθερή και προοιωνιζόταν ότι θα παρέμενε στην εξουσία τουλάχιστον μέχρι τη λήξη του πολέμου. Ξαφνικά όμως, δύο απροσδόκητα, δραματικά γεγονότα μετέβαλαν την τύχη της.

Το ένα ήταν μια σφοδρότατη εκστρατεία εναντίον του αρχηγού του Νέου Κόμματος και υπουργού άνευ χαρτοφυλακίου Σπύρου Μαρκεζίνη. Μια σπείρα λαθρεμπόρων συναλλάγματος θέλησε –για να διευκολύνει τη θέση της– να περιπλέξει στην υπόθεση τον Σπ. Μαρκεζίνη. Αποδείχτηκε λίγο αργότερα, τόσο δικαστικά όσο και από εξεταστική των πραγμάτων επιτροπή που συγκροτήθηκε, ότι επρόκειτο για κατηγορίες εντελώς αβάσιμες και ψευδείς. Αλλά ο σάλος που είχε προκληθεί ανάγκασε τον πρωθυπουργό να υποβάλει την παραίτηση της κυβέρνησης τη 12η Απριλίου. Ο βασιλιάς τού ανέθεσε πάλι την εντολή και εκείνος όρκισε ξανά το ίδιο υπουργικό συμβούλιο, αλλά χωρίς να περιληφθούν οι υπουργοί του Νέου Κόμματος, όπως οι ίδιοι ζήτησαν.

Το δεύτερο όμως γεγονός ήταν πολύ δραματικότερο:

Το απόγευμα στις 4:20΄ της 24ης Ιουνίου πέθανε ο πρωθυπουργός Θεμ. Σοφούλης. Όπως είχε συμβεί και κατά την κρίση που είχε πάθει τον Οκτώβριο, τίποτα δεν προμήνυε ότι εκείνη η μέρα θα ήταν η τελευταία του χαλκέντερου και αειθαλλούς πολιτικού. Από το πρωί ήταν πολύ ευδιάθετος και επρόκειτο να κατέβει στο αεροδρόμιο για να υποδεχτεί τη βασίλισσα Φρειδερίκη που επέστρεφε από την Ελβετία, στην οποία θα προσέφερε και μια μεγάλη ανθοδέσμη. Το μεσημέρι έφαγε με όρεξη πιλάφι με συκωτάκια και κάπνισε την πίπα του. Κατόπιν είχε διάφορες συνεργασίες χωρίς να αναπαυτεί. Αλλά ξαφνικά αισθάνθηκε αδιαθεσία που συνοδευόταν από επίμονο βήχα. Ειδοποιήθηκε αμέσως ο γιατρός του, ο οποίος έσπευσε να του κάνει μια καρδιοτονωτική ένεση. Σε λίγα όμως λεπτά είχε ξεψυχίσει. Ήταν ηλικίας 89 ετών. Ο θάνατος οφειλόταν σε πνευμονικό οίδημα, από το οποίο είχε προσβληθεί και τον Οκτώβριο του 1948.

Η εξαφάνιση του Σοφούλη από τη σκηνή είχε αυτόματη συνέπεια να αναλάβει την αρχηγία του κόμματος των Φιλελευθέρων ο Σοφ. Βενιζέλος και να αντικατασταθεί η κυβέρνηση. Ο βασιλιάς ανέθεσε την εντολή στον Κ. Τσαλδάρη, αλλά τελικά, κατόπιν αξίωσης των Αμερικανών, ο αντιπρόεδρος Αλ. Διομήδης ανέλαβε την πρωθυπουργία και οι αρχηγοί Λαϊκών και Φιλελευθέρων Τσαλδάρης και Βενιζέλος έγιναν αντιπρόεδροι. Οι άλλοι υπουργοί διατήρησαν τις θέσεις τους.

Απόπειρες συμβιβασμού

Η ώρα προσέγγιζε τώρα για την τελευταία μάχη. Αλλά ταυτόχρονα καταβάλλονταν

προσπάθειες για μια συμβιβαστική παρέμβαση που θα μπορούσε να επιβάλει ανακωχή στον πόλεμο και ίσως μια ειρηνευτική συμφωνία. Από τα τέλη του 1948 οι προσπάθειες αυτές είχαν ενταθεί, ιδίως στον ΟΗΕ. Και τις είχε αναλάβει κυρίως ο Χέρμπερτ Έβατ, υπουργός Εξωτερικών της Αυστραλίας και πρόεδρος της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών το 1948-49.

Αμερικανοί, όμως, ελληνική κυβέρνηση και πολιτικά αστικά κόμματα δεν δέχονταν για κανένα λόγο κανένα συμβιβασμό. Βλέποντας ότι έκλινε πια η πλάστιγγα των όπλων, θεωρούσαν ασύμφορη μια νέα Βάρκιζα. Και επικρατούσε τόνος αδιαλλαξίας και άρνησης κάθε φορά που αναφαίνονταν τάσεις συνδιαλλαγής. Βέβαια στον ΟΗΕ ετίθετο θέμα να αρθούν τα εμπόδια στην αποκατάσταση των σχέσεων της Ελλάδας με τους βόρειους γείτονές της. Αλλά αυτομάτως επεκτείνονταν οι σκέψεις και στον διεξαγόμενο πόλεμο. Πάντως, ούτε το άλλοτε Δημοκρατικό Κέντρο ατένιζε πια προς οποιαδήποτε ειρηνική λύση. Έθετε και αυτό ως προϋπόθεση κάθε συζήτησης την κατάθεση των όπλων από τους αντάρτες.

Μόνο μια ομάδα προσωπικοτήτων έσπευσε να στείλει την 8η Νοεμβρίου προς τον Έβατ τηλεγράφημα που τον συνέχαιρε για τις επίμονες συμφιλιωτικές πρωτοβουλίες του. Το υπέγραφαν οι πρώην υπουργοί Π. Αργυρόπουλος, Ν. Ασκούτσης, Γ. Καρτάλης, Ν. Κολυβάς, Κ. Μανέττας, Ι. Στρατηγόπουλος, Βλαδ. Μπένσης, καθηγητής πανεπιστημίου, και ο φιλελεύθερος βουλευτής Γ. Βοραζάνης.

Είχε εκείνο το θαρραλέο τηλεγράφημα καμιά απήχηση; Ανέξυσε τη μνήμη εκείνων που άλλοτε με τόση θέρμη επιδίωκαν τον συμβιβασμό; Τουναντίον: ξεσήκωσε θύελλα διαμαρτυριών. Ο βουλευτής Βοραζάνης κακοποιήθηκε μέσα στη Βουλή την 8η Νοεμβρίου 1948 και λακτίστηκε στους διαδρόμους από συναδέλφους του. Και πολλοί βουλευτές ζητούσαν να παραπεμφθούν στο έκτακτο στρατοδικείο όλοι όσοι υπέγραψαν το τηλεγράφημα.

Αδιαλλαξία

Ο Έβατ πάντως συνέχισε τις προσπάθειές του. Ακόμη και την άνοιξη του 1949 επιχείρησε να φέρει σε επαφή τις κυβερνήσεις Ελλάδας, Βουλγαρίας, Αλβανίας. Τότε εκδηλώθηκαν και παράλληλες ενέργειες της Σοβιετικής Ένωσης να πετύχει μια διευθέτηση, που θα επέτρεπε στον «Δημοκρατικό Στρατό» και το ΚΚΕ να διασωθούν. Τον Μάιο του 1949 συνήλθε στο Παρίσι Τετραμερής Διάσκεψη των υπουργών Εξωτερικών Αμερικής, Ρωσίας, Αγγλίας και Γαλλίας. Κύριο θέμα συζήτησης ήταν το γερμανικό, αλλά ο Σοβιετικός υφυπουργός των Εξωτερικών Γκρομίκο θέλησε να εισαγάγει και το ελληνικό στην ημερήσια διάταξη. Η Σοβ. Ένωση ήθελε να καταπαύσει ο ελληνικός ανταρτοπόλεμος για τους λόγους που εξηγήσαμε, αλλά είχε κάθε λόγο να περισώσει την Αριστερά. Δεν έγινε δεκτή όμως η εισήγησή του. Και λίγες ημέ-

ρες πριν, τη 19η Μαΐου, ο Έβατ ανήγγειλε το ναυάγιο των μεσολαβητικών προσπαθειών του «για πολιτική και εδαφική συμφωνία της Ελλάδος και των Βορείων γειτόνων της». Μια άλλη απόπειρα του Γκρομίκο για να γίνουν τριμερείς συνομιλίες Ρωσίας, Αμερικής, Αγγλίας επί ελληνικού εδάφους ναυάγησε επίσης.

Άλλωστε οι Αμερικανοί είχαν ήδη ταχθεί κατά παντός συμβιβασμού με το ΚΚΕ. Τη 13η Μαΐου ο πρεσβευτής Γκρέιντυ είχε επισκεφτεί στην Ουάσιγκτον τον πρόεδρο Τρούμαν, προς τον οποίο προσέφερε ποιμενική ράβδο –«γκλίτσα»– με ξυλόγλυπτες παραστάσεις, δώρο των στρατιωτών του Γράμμου. Και απαντώντας σε ερώτηση των δημοσιογράφων δήλωσε: «Αποκλείεται πια οιουδήποτε είδους συμφωνία ή συμβιβασμός στην Ελλάδα. Μόνον τα όπλα έχουν τώρα τον λόγο».

Την επομένη, 14 Μαΐου, στην Αθήνα ο στρατηγός Βαν Φλητ έλεγε προς τον διευθυντή της εφημερίδας *Ακρόπολις* Νάσο Μπότση: «Ουδεμία συνεννόησις είναι δυνατή μεταξύ του ελληνικού κράτους και των αρχηγών της ανταρσίας. Δι' αυτούς τίθεται το δίλημμα: θάνατος ή κατάθεσις των όπλων άνευ όρων».

Ο Τίτο κλείνει τα σύνορα

Είχαν λοιπόν ήδη απομονωθεί το ΚΚΕ και ο «Δημοκρατικός Στρατός». Την απομόνωση την ολοκλήρωσε την 11η Ιουλίου 1949 ο Τίτο, ανακοινώνοντας ότι κλείνει τελείως τα ελληνογιουγκοσλαβικά σύνορα. Πράγμα που σήμαινε ότι στο εξής οι αντάρτες που θα περνούσαν στο έδαφος της Γιουγκοσλαβίας θα αφοπλίζονταν και θα κλείνονταν σε στρατόπεδα, κατά τα διεθνή νόμιμα.

Πού οφειλόταν αυτή η αδιαλλαξία των Αμερικανών και της ελληνικής κυβέρνησης στις προτάσεις κάποιας συνδιαλλαγής; Στο απλούστατο γεγονός ότι ήταν φανερό πως ο «Δημοκρατικός Στρατός» έχανε πια αναπότρεπτα τον πόλεμο. Προσέγγιζε η ώρα που θα δινόταν η τελευταία μάχη του πολέμου, στην οποία οι αντάρτες, ανίκανοι με οποιονδήποτε τρόπο να ανακόψουν το χείμαρρο, θα βρίσκονταν με τη ράχη κολλημένη στον τοίχο.

ΕΠΑΝΩ: Μια μονάδα του στρατού αναπαύεται στο μέτωπο ύστερα από μια μάχη, το 1947. Δεν θα αργήσουν να ξεκινήσουν για νέες μάχες.

ΚΑΤΩ: Γυναίκες στις φυλακές της Δράμας που έχουν συλληφθεί με την κατηγορία ότι «βοηθούν τον εχθρό». Η θέση τους είναι τραγική, γιατί τα έκτακτα στρατοδικεία είναι αμείλικτα και όπως δείχνει η έκφρασή τους γνωρίζουν την τύχη τους οι ίδιες.

ΔΕΞΙΑ: Την 25η Μαρτίου 1948, κατά τη δοξολογία στον μητροπολιτικό ναό, ο πρωθυπουργός Θ. Σοφούλης υποδέχεται το βασιλικό ζεύγος. Ο παλαιός δημοκράτης είναι τώρα πιστός συνεργάτης του Θρόνου.

ΚΑΤΩ: Ένας προκεχωρημένος Σταθμός Διοίκησης Εκστρατείας στο μέτωπο το 1948, κατά τον ανταρτοπόλεμο.

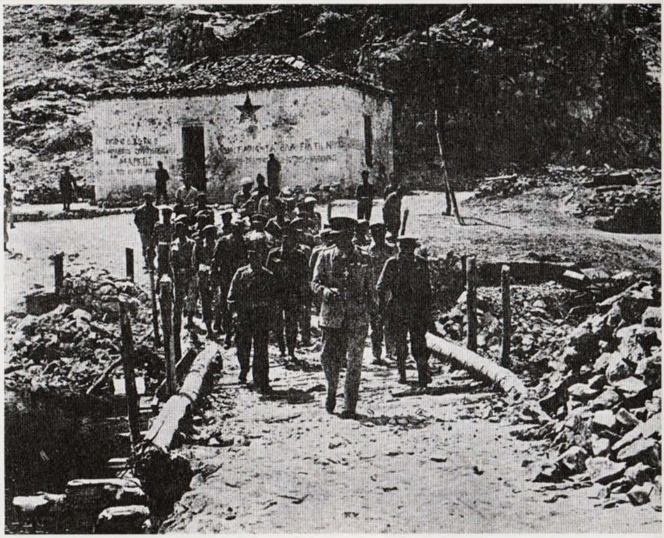

ΕΠΑΝΩ: Λάφυρα του στρατού από τις μάχες του 1948 (Γράμμος, Βίτσι) εκτίθενται στην Αθήνα, στην πλατεία Κλαυθμώνος.

ΚΑΤΩ: Σημαντικό ρόλο έπαιξαν στην Πίνδο οι παλιές λίθινες τοξωτές γέφυρες της τουρκοκρατίας. Η κατοχή τους ήταν απαραίτητη για την κίνηση των δυνάμεων. Στη φωτογραφία μία από τις γέφυρες του Άραχθου που την κατέλαβε στρατιωτικό απόσπασμα.

ΕΠΑΝΩ: Ο βασιλιάς Παύλος περιοδεύει τα χωριά του αλωθέντος «κράτους του Γράμμου» το καλοκαίρι του 1948. Τον συνοδεύουν οι μέραρχοι Μανιδάκης και Παπαδόπουλος («Παππούς»). Ο ανταρτοπόλεμος περνά πια τις τελευταίες του ημέρες.

ΚΑΤΩ: Το ιππικό χρησιμοποιήθηκε σε αξιόλογο βαθμό στις επιχειρήσεις του 1946-1949. Στον στρατό το ιππικό ουσιαστικά είχε καταργηθεί, αλλά οι αντάρτες το 1948 είχαν συγκροτήσει μια έφιππη ταξιαρχία που είχε τη βάση της στην Όθρυ και κατέβαινε στον θεσσαλικό κάμπο.

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Στον Γράμμο, μετά την πενθήμερη μάχη του Αυγούστου 1948, που κατέληξε στην τελεσίδικη κατάληψή του από τον στρατό.

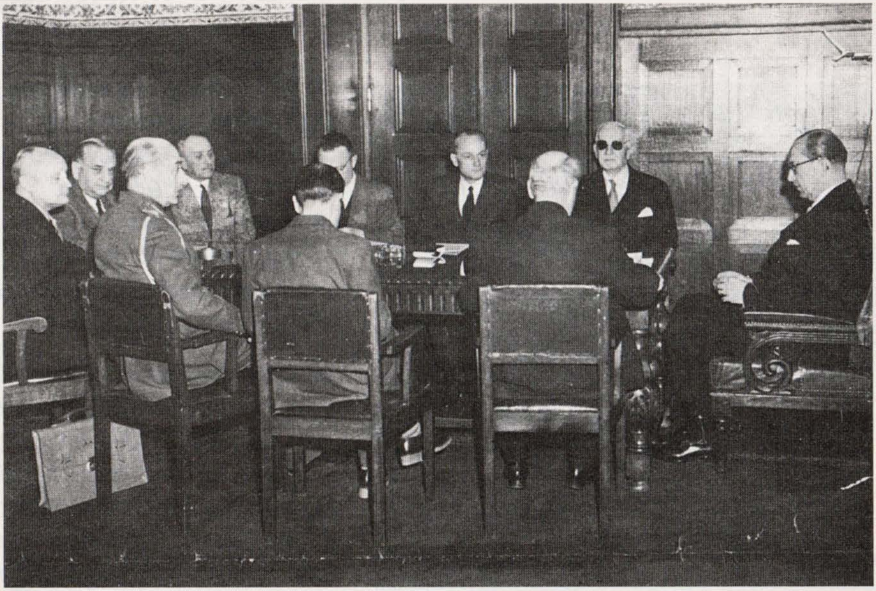
ΕΠΑΝΩ: Η κυβέρνηση του Διομήδη, η τελευταία του πολέμου, που σχηματίστηκε μετά τον θάνατο του Θεμ. Σοφούλη (Μάιος 1949). Διακρίνονται, εκτός του πρωθυπουργού, οι πολιτικοί αρχηγοί Σοφ. Βενιζέλος, Π. Κανελλόπουλος και Κ. Τσαλδάρης.

ΔΕΞΙΑ: Τελετή στις κορυφές του Βίτσι κατόπιν της νίκης τον Αύγουστο του 1949. Αλλά και ευλαβής μνήμη των νεκρών συμπολεμιστών.

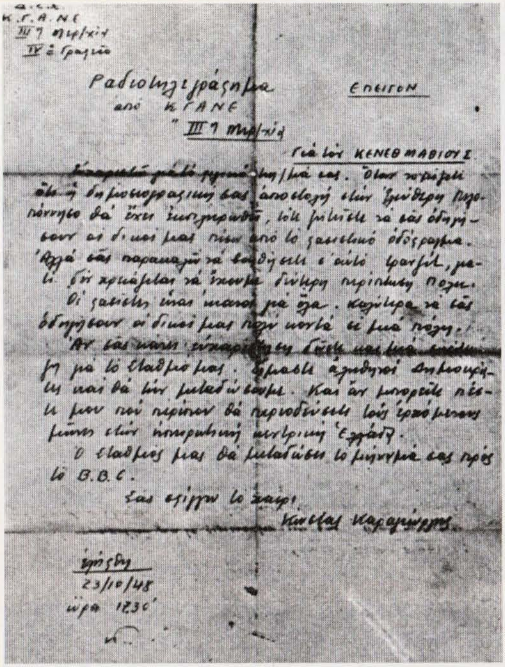
ΕΠΑΝΩ: Ένας σταθμός διοίκησης ανταρτών στον Γράμμο. Είναι χαρακτηριστικό το πάχος των τοιχωμάτων του και του σκέπαστρου, που αποτελούνται από πολλές σειρές κορμών δέντρων.

ΕΠΑΝΩ: Κρίσιμη συνεδρίαση του υπουργικού συμβουλίου της κυβέρνησης Σοφούλη στις αρχές του 1948, πριν από τον θάνατό του. Παρίστανται ο βασιλιάς (δεξιά) και ο Παπάγος, μέγας αυλάρχης τότε (με στολή). Διακρίνονται ο Θ. Σοφούλης (με μαύρα γυαλιά), ο Π. Κανελλόπουλος, ο Κ. Ρέντης και ο Κ. Τσαλδάρης.

ΚΑΤΩ: Ψηλά στην Αμμούδα του Γράμμου, ο βασιλιάς Παύλος και ο διοικητής της στρατιάς στρατηγός Βεντήρης (δεξιά) θεώνται το πεδίο της τελευταίας μάχης του πολέμου.

Δ.Σ.Ε.
Κ.Γ.Α.Ν.Ε.
III 7 Ταξιαρχία
IV ο Γραφείο

Ραδιοτηλεγράφημα ΕΠΕΙΓΟΝ
από ΚΓΑΝΕ
"III 7 Ταξιαρχία"

Για τον ΚΕΝΕΘ ΜΑΘΙΟΥΣ

[illegible] για το γράμμα σας. Όταν [illegible] η δημοσιογραφική σας αποστολή στην Ελεύθερη Πελοπόννησο θα έχει [illegible], τότε μπορείτε να σας οδηγήσουν οι δικοί μας [illegible] από το [illegible].
Αλλά σας παρακαλώ να [illegible] σ' αυτό [illegible], [illegible] ότι χρειάζεται να έχουμε [illegible].
Οι [illegible] είναι [illegible] για όλα. Καλύτερα να σας οδηγήσουν οι δικοί μας [illegible] σε μια [illegible].
Αν σας [illegible] στο σταθμό μας. [illegible] και θα τον μεταδώσουμε. Και αν μπορείτε [illegible] θα [illegible] τους [illegible] στον [illegible] Στρατό.
Ο σταθμός μας θα μεταδώσει το μήνυμά σας προς το B.B.C.
Σας σφίγγω το χέρι.
Κώστας Καραγιώργης.

Εστάλη
23/10/48
ώρα 12.30

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Ο Άγγλος δημοσιογράφος Κένεθ Μάθιους συνελήφθη από τους αντάρτες της Πελοποννήσου τον Οκτώβριο του 1948, αλλά ο Κώστας Καραγιώργης από τη Ρούμελη έδωσε διαταγή να τον περιποιηθούν και αντάλλαξε μαζί του ραδιογραφήματα, όπως αυτό.

ΚΑΤΩ: Μια μακάβρια συγκλονιστική σκηνή από την πολεμική τραγωδία του 1946-1949: ο ταξίαρχος Πυθαγόρας του «Δημοκρατικού Στρατού», που πιάστηκε αιχμάλωτος στη Ρούμελη, καταδικάστηκε σε θάνατο και οδηγείται στον τόπο του τουφεκισμού του, συνοδευόμενος από το εκτελεστικό απόσπασμα. Η σκυθρωπή έκφραση των συνοδών του δείχνει πόσο σκληρό είναι το καθήκον τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΜΑΧΗ

Η ΕΞΟΡΜΗΣΗ ΤΟΥ 1949 • ΟΙ ΑΝΤΙΠΑΛΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ • «ΣΧΕΔΙΟ ΠΥΡΣΟΣ» • ΚΑΙ ΠΑΛΙ ΚΑΤΑΣΚΟΠΙΑ • Η ΠΡΩΤΗ ΦΑΣΗ: ΠΑΡΑΠΛΑΝΗΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΣΗ ΣΤΟΝ ΓΡΑΜΜΟ • ΕΠΙΘΕΣΗ ΣΤΟ ΒΙΤΣΙ • Η ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΓΡΑΜΜΟΥ • ΤΟ ΤΕΛΙΚΟ ΠΛΗΓΜΑ • ΚΑΤΑΠΑΥΣΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ • ΦΥΓΗ ΣΤΗΝ ΑΛΒΑΝΙΑ • «ΜΕ ΤΟ ΟΠΛΟ ΠΑΡΑ ΠΟΔΑ» • ΓΙΑΤΙ ΗΤΤΗΘΗΚΕ ΤΟ ΚΚΕ;

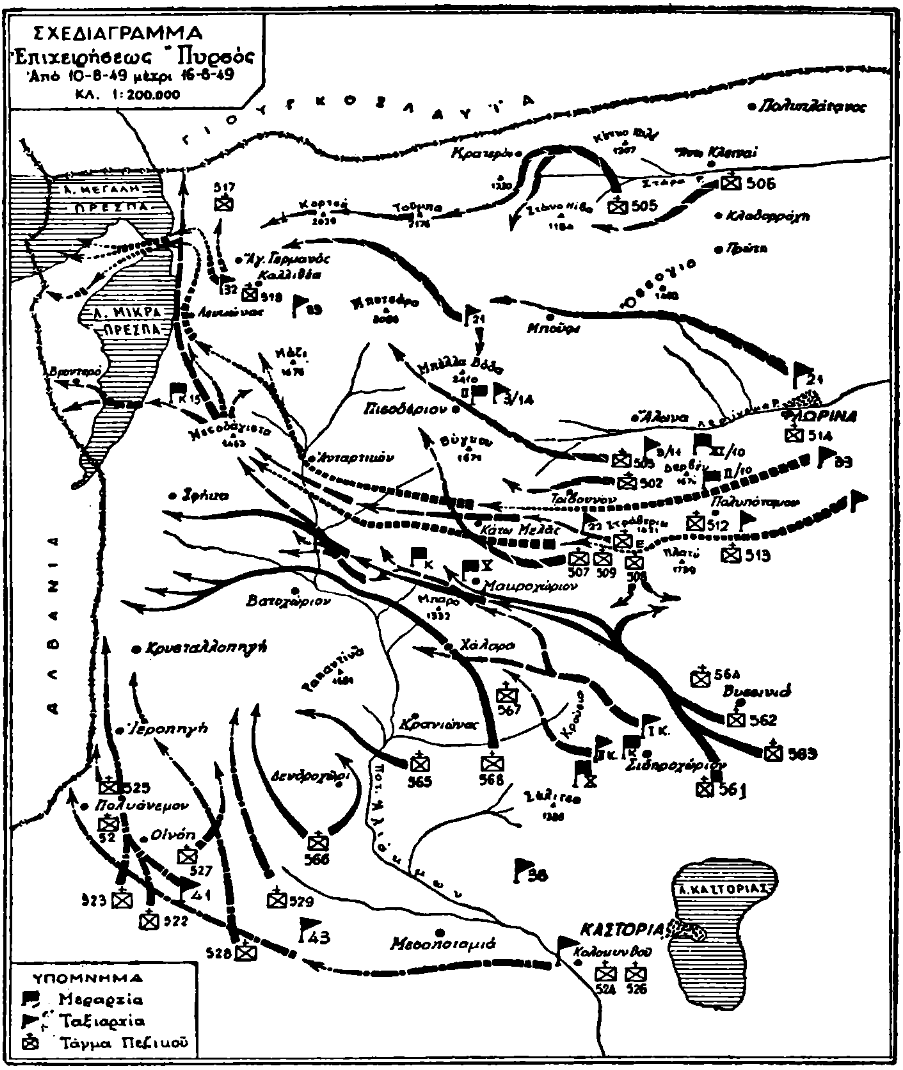
ΤΟ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ ΤΟΥ 1949 έφτασε πρώιμο στην Ελλάδα και έφερε την προσδοκία ότι ο πόλεμος βρισκόταν στα πρόθυρα του τέλους του. Ούτε οι φανατικότεροι Αριστεροί έτρεφαν πια αυταπάτες. Η αποφασιστική στροφή των πραγμάτων είχε γίνει. Και άρχισε κάποια χαλάρωση της αδυσώπητης αυστηρότητας στις πόλεις. Από τον Ιούλιο η κυκλοφορία παρατάθηκε στην Αθήνα, στα κέντρα επιτράπηκαν τα τραγούδια και στη Ρόδο ακόμη και οι χοροί «διά τουριστικούς λόγους». Δεν είχαν περάσει πολλοί μήνες που καταδικάζονταν σε 5ετή φυλάκιση από το έκτακτο στρατοδικείο ιδιοκτήτες και πελάτες κοσμικών κέντρων που τολμούσαν να χορέψουν.

Ψηλά όμως στη βορειοδυτική Ελλάδα γίνονταν πυρετωδώς οι προετοιμασίες για την τελευταία μάχη. Ο στρατός συνέκλινε τώρα με τον όγκο του προς το Βίτσι και τον Γράμμο, που ήταν οι κύριες εναπομένουσες βάσεις των ανταρτών. Και ήταν επιβλητικές πια οι δυνάμεις του καθώς κατέφθαναν κατά χειμάρρους τα αμερικανικά όπλα.

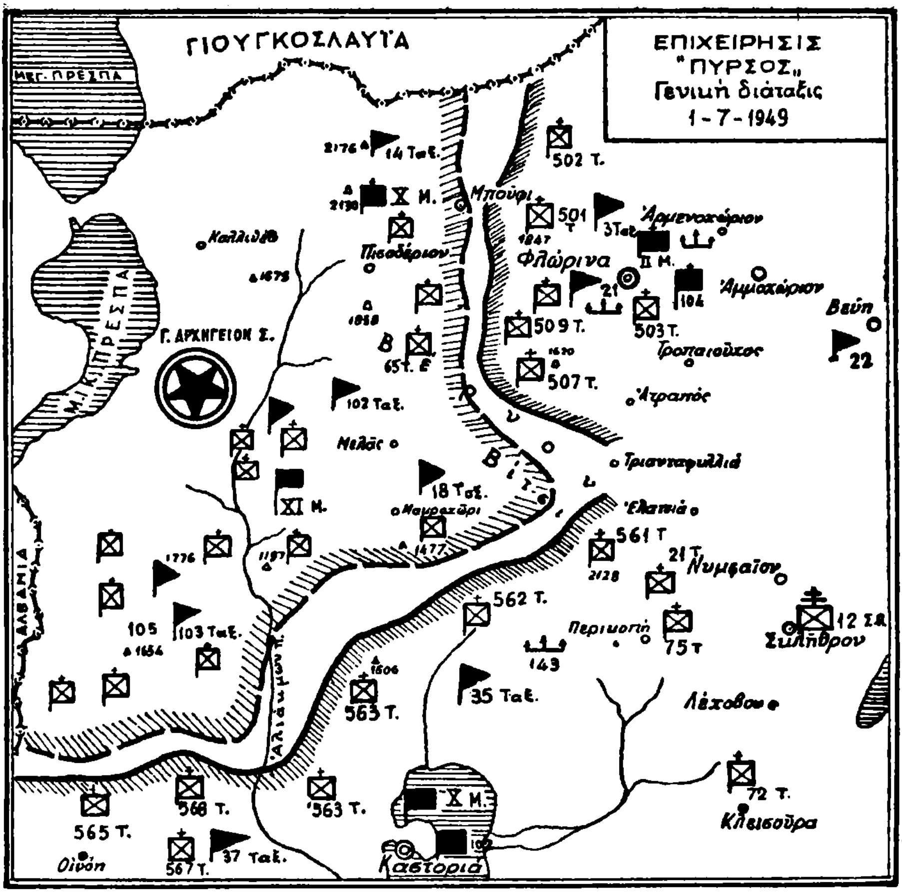
Οκτώ μεραρχίες (VIII, I, X, II, III Καταδρομών, IX, XV, XI), δύο ανεξάρτητες ταξιαρχίες, 14 ελαφρά τάγματα πεζικού, 150 περίπου πεδινά και ορειβατικά πυροβόλα, 80 αεροπλάνα της γραμμής, 200 άρματα και λοιπά θωρακισμένα απάρτιζαν τη μεγάλη στρατιά που θα εκπορθούσε το τελευταίο φρούριο των ανταρτών. Περίπου 180.000 άνδρες (αν υπολογίσουμε το προσωπικό της αεροπορίας κλπ.) επάνδρωναν εκείνα τα μέσα. Η συγκέντρωση των δυνάμεων στο κύριο αυτό μέτωπο ήταν τεράστια. Σε ολόκληρη την υπόλοιπη Ελλάδα δεν υπήρχαν παρά μία μεραρχία, μία ταξιαρχία, 79 ελαφρά τάγματα πεζικού και τα ΜΕΑ (τα στοιχεία είναι του ΓΕΣ).

Τι αντιπαρέτασσε ο «Δημοκρατικός Στρατός»;

Τον Ιούνιο του 1949 το ΓΕΣ εκτιμούσε ως εξής τις δυνάμεις των ανταρτών κατά τον Δ. Ζαφειρόπουλο (στο βιβλίο του, σελ. 596):

«α. Εἰς τὴν Νότιον Ἑλλάδα: Εἰς τὴν Πελοπόννησον, μεμονωμέναι ἑστίαι ἄνευ σημασίας, περίπου δυνάμεως 180 ἀνδρῶν. Εἰς Θεσσαλίαν-Στερεὰν Ἑλλάδα, κατατετμημένα συμμοριακὰ συγκροτήματα ἄνευ δυνατότητος σοβαρῶν ἐνεργειῶν πρὸς διατάραξιν τῶν ἐπιχειρήσεων, συνολικῆς δυνάμεως 1.200 ἀνδρῶν.

»β. Εἰς Κ. καὶ Α. Μακεδονίαν-Θράκην, σημαντικαὶ δυνάμεις μὲ τὸν ὄγκον συγκεντρωμένον εἰς τὴν περιοχὴν Ἀλῆ Μποτοῦς-Ἄγκιστρον-Κερδύλλια, συνολικῆς δυνάμεως 3.000 ἀνδρῶν.

»γ. Εἰς τὴν Δ. Μακεδονίαν-Ἤπειρον σύνολον 13.900 συμμορῖται, καὶ ἀναλυτικῶς: Σοῦλι-Μουργκάνα-Πωγῶνι 100. Ζαγόρια 50. Ὄρλιακας-Καστανοχώρια 300. Βούρινον-Σινιάτσικον 150. Γράμμος 4.700. Βίτσι 7.700. Σύνολον 13.900.

»δ. Γενικὸν σύνολον ἐφ' ὅλης τῆς Ἑλλάδος: 17.500».

Ας προσθέσουμε ότι διέθεταν οι αντάρτες περίπου 50 πεδινά και ορειβατικά πυροβόλα και μερικές δεκάδες αντιαρματικά και αντιαεροπορικά.

Σχέδιο «Πυρσός»

Η υπεροχή του στρατού σε αριθμό και δύναμη πυρός ήταν συντριπτική και το αποτέλεσμα προκαθορισμένο. Ο αρχιστράτηγος και το επιτελείο του διαμόρφωσαν τα τελεσίδικα σχέδια επιχειρήσεων, που έλαβαν τη συμβολική ονομασία «Πυρσός» και διαιρούνταν σε τρεις φάσεις:

Πρώτη φάση: «Πυρσός Α΄». Μέτριες, παραπλανητικές επιθέσεις στον Γράμμο με σκοπό να δημιουργήσουν στον αντίπαλο την εντύπωση ότι εκεί εκτοξεύεται η κύρια επιχείρηση και να καθηλωθούν οι δυνάμεις των ανταρτών αυτής της περιοχής.

Δεύτερη φάση: «Πυρσός Β΄». Κύρια ενέργεια στην περιοχή Βίτσι με σκοπό την κατάληψή της και την εξόντωση των εκεί δυνάμεων των ανταρτών.

Τρίτη φάση: «Πυρσός Γ΄». Αποφασιστική ενέργεια για την κατάληψη της περιοχής Γράμμου και την καταστροφή των εκεί δυνάμεων των ανταρτών. Ταυτόχρονα, η κατάληψη του Γράμμου θα είχε ως συνέπεια το φράξιμο των συνόρων με την Αλβανία.

Κατασκοπία

Για να διενεργηθεί αυτή η διαδοχική επιχείρηση με επιτυχία, έπρεπε να μην αντιληφθεί ο «Δημοκρατικός Στρατός» την παραπλανητική παγίδα. Η συνωμοτική μυστικότητα ήταν απαραίτητη, αλλά το 1948 το ΚΚΕ είχε πληροφορηθεί, όπως είδαμε, με πάσα λεπτομέρεια το σχέδιο «Κορωνίς» που είχε εφαρμοστεί μέχρι τότε. Οι κομμουνιστές Τζαίημς Μποντ είχαν παραβιάσει όλα τα άδυτα των απορρήτων. Τώρα όμως τα πράγματα είχαν αλλάξει. Και ο Δ. Ζαφειρόπουλος στο βιβλίο του (σελ. 599) δίνει ενδιαφέρουσες λεπτομέρειες για τη συνωμοτική εκείνη μάχη:

«Ἰδιαιτέρα προσπάθεια κατεβλήθη διὰ τὴν στρατηγικὴν παραπλάνησιν τοῦ ἐχθροῦ· πρὸς τοῦτο κατηρτίσθη εἰδικὸν σχέδιον ἐπιχειρήσεων, "ΠΥΡ", ὅπερ ἀπετέλει εἰκονικὸν σχέδιον, ἀποσκοποῦν νὰ παραπλανήσῃ τὸν ἐχθρὸν ἐν σχέσει μὲ τὴν ἐκδήλωσιν τῆς κυρίας προσπαθείας κατ' ἀρχὰς πρὸς Γράμμον καὶ εἶτα πρὸς Βίτσι.

»Πρὸς ἐπίτευξιν τῆς παραπλανήσεως κατηρτίσθη... πλῆρες καὶ λεπτομερὲς σχέδιον παραπλανήσεως καὶ διὰ τὴν διαπίστωσιν τῆς ἀληθοφανείας του ἐξετελέσθησαν:

»α. Στρατηγικαὶ παραπλανητικαὶ μετατοπίσεις ὁλοκλήρων Μεραρχιῶν, αἵτινες μεταφερόμεναι ἐκ Θεσσαλίας καὶ Κ. Ἑλλάδος πρὸς συμμετοχὴν εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις, ἐστάθμευσαν ἀρχικῶς μὲ ἐπιθετικὴν διάταξιν πρὸς τὸν Β. Γράμμον, ἤτοι ἡ ΙΧ Μεραρχία εἰς τὴν περιοχὴν Τσοτίλιον-Νεάπολις καὶ ἡ XV Μεραρχία εἰς τὴν περιοχὴν Σιάτιστα-Νεάπολις.

»β. Αὔξησις τῆς ἐπιθετικῆς δραστηριότητος τῶν Ταξιαρχιῶν τῆς γραμ-

μῆς μάχης τοῦ Γράμμου, καὶ δραστηριότης Ἀεροπορίας καὶ Πυροβολικοῦ ἐπὶ τῶν ἀντιστάσεων τοῦ Γράμμου.

»γ. Διάδοσις ψευδῶν εἰδήσεων καὶ ἐσκεμμέναι ἀπώλειαι διαταγῶν ἐπιχειρήσεων».

Τελικά το σχέδιο κράτησε το μυστικό του. Και, με την έναρξη του Αυγούστου, η γιγαντιαία επιχείρηση «Πυρσός», που απέβλεπε στον τερματισμό του πολέμου μέσα στο 1949, άρχισε να ξετυλίγεται ορμητική και αδυσώπητη βάζοντας σε εφαρμογή το πρώτο στάδιό της: «Πυρσός Α΄».

Παγίδα στον Γράμμο

Το Α΄ Σώμα Στρατού, που, αφού ξεκαθάρισε την Πελοπόννησο, τη Ρούμελη, την ορεινή Θεσσαλία, τα Άγραφα, έφτασε ώς τις προσβάσεις του Γράμμου, είχε αναλάβει το σχέδιο «Πυρσός Α΄». Ο διοικητής του στρατηγός Τσακαλώτος διέθετε τις εξής δυνάμεις: δύο μεραρχίες (τις VIII και I), μια ανεξάρτητη ταξιαρχία, τρία ελαφρά συντάγματα πεζικού, δύο ίλες αναγνώρισης και έναν ουλαμό αρμάτων.

Οι αντάρτες, οχυρωμένοι ισχυρά, παρέτασσαν: δύο «μεραρχίες» (τις VIII και I), δύο ανεξάρτητες «ταξιαρχίες», διάφορα έμπεδα και μονάδες μεταφορών, 16 πυροβόλα, 2 όλμους των 120 χιλ. και αρκετά αντιαρματικά και αντιαεροπορικά μέσα πυρός. Η συνολική δύναμη ανδρών και γυναικών υπολογιζόταν από το ΓΕΣ σε 4.900.

Τη νύχτα της 2ας προς 3η Αυγούστου ο στρατηγός Τσακαλώτος από το στρατηγείο του στην Κόνιτσα έδωσε το σύνθημα της εξόρμησης. Τη στιγμή εκείνη άρχιζε η μεγάλη, τελεσίδικη μάχη που με κύκλους ολοένα πλατύτερους θα οδηγούσε στο φινάλε της πολεμικής τραγωδίας.

Η VIII Μεραρχία επιτέθηκε πρώτη. Οι αντάρτες παραπλανήθηκαν και καθηλώθηκαν επί τόπου. Η επιχείρηση διήρκεσε 6 ημέρες (2-8 Αυγούστου) με επιτυχία. Και, μολονότι δεν απέβλεπε σε εδαφικά κέρδη, περιέλαβε στο ενεργητικό της την κατάληψη των υψωμάτων Ταμπούρι, 1421 και 1806, που στις κατοπινές επιχειρήσεις του Γράμμου αποτέλεσαν σοβαρές βάσεις εξόρμησης του στρατού.

Ήττα στο Βίτσι

Τη 10η Αυγούστου εξαπολυόταν το δεύτερο κύμα της επίθεσης, στο Βίτσι αυτή τη φορά, σύμφωνα με το σχέδιο «Πυρσός Β΄». Τώρα επρόκειτο για αποφασιστική ενέργεια, που εκτελούσε η Στρατιά (Κ. Βεντήρης), με 6 μεραρχίες (II, IX, X, XI, XV, III Καταδρομών), πολλά τάγματα ελαφρού πεζικού, 110 πυροβόλα (4 συντάγματα πεδινού πυροβολικού, 3 μοίρες μέσου πυροβολικού, 5 μοίρες ορειβατικού πυροβολικού), άρματα και πολλά άλλα θωρακισμένα, 6 τάγματα διαβιβάσεων, 87 αεροπλάνα.

Η ισχυρότατη αυτή μάζα φαινόταν ακαταμάχητη. Αλλά και ο «Δημοκρατικός Στρα-

τός» ήταν ισχυρά οχυρωμένος και παρέτασσε τις εξής δυνάμεις:

Δύο «μεραρχίες» (X και XI), δύο ανεξάρτητες «ταξιαρχίες» (η μία ήταν η Σχολή Αξιωματικών), 45 ορειβατικά πυροβόλα, 15 αντιαεροπορικά, 27 αντιαρματικά.

Η δύναμη αυτή ήταν επίλεκτη και αποφασισμένη να κρατήσει την περιοχή. Παρά τη συντριπτική εχθρική υπεροχή πυρός, πάλεψε σκληρά. Και τις δύο πρώτες ημέρες η επίθεση της γιγαντιαίας στρατιάς δεν πέτυχε τους αντικειμενικούς της σκοπούς. Παραλίγο, μάλιστα, μία από τις έξι μεραρχίες να πάθει συμφορά, όπως εξιστορεί ο Δ. Ζαφειρόπουλος στο βιβλίο του (σελ. 610):

«Οἱ Δ/ταὶ τῆς XI Μεραρχίας καὶ Μοίρας Καταδρομῶν ἐτόλμησαν νὰ διεισδύσουν ἐντὸς τῆς χαράδρας τοῦ Μελᾶ, καίτοι εὑρίσκετο αὕτη ἐντὸς τοῦ βεληνεκοῦς τῶν ὅπλων τοῦ Πεζικοῦ τῆς Πολενάτας...

»...Εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ Θεὸς τῆς Ἑλλάδος ἐβοήθησε καὶ προελήφθη δευτέρα καταστροφὴ Μεγάλης Μονάδος ἐντὸς βαθείας κοιλάδος, ὡς συνέβη εἰς τὴν χαράδραν τοῦ Ἄλη Βερὰν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατὰ τὸ 1922, καθ' ὅσον, ἐὰν δὲν ὑφηρπάζετο ἀμαχητὶ ἡ Τσοῦκα καὶ δὲν ἠδράνει ὁ ἐχθρός, ἡ ἀποτυχία τῆς διεισδύσεως τοῦ Λέσιτς θὰ ἦτο βεβαία.

»Ἀγωνιώδεις στιγμὰς διῆλθον οἱ παρακολουθοῦντες τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ δραματικαὶ ὑπῆρξαν αἱ ἀπὸ τηλεφώνου συνομιλίαι τοῦ Διοικητοῦ τῆς II Μεραρχίας μετὰ τοῦ Διοικητοῦ τῆς 22ας Ταξιαρχίας διὰ τὴν καθυστέρησιν ταύτην».

Τελικά όμως ο χείμαρρος των δυνάμεων ανέτρεψε και κατακάλυψε τα πάντα. Οι αντάρτες, μαχόμενοι υπό άνισες συνθήκες, εναντίον αντιπάλου πολλαπλάσιου, εμπειροπόλεμου και μαχητικού, καταιωνιζόμενοι από το πυρ, υποχωρούσαν από οροσειρά σε οροσειρά. Γρήγορα απωθήθηκαν προς τα ΒΔ και τελικά βρήκαν καταφύγιο στη χερσόνησο Πηξός μεταξύ Μεγάλης και Μικρής Πρέσπας. Και εκεί όμως η αεροπορία έσπειρε τον τρόμο και την καταστροφή. Ήταν αδύνατον να κρατηθούν και σ' αυτό το σημείο. Τη 16η Αυγούστου άλλωστε ο στρατός άρχισε να κάνει αποβάσεις στη χερσόνησο και να δημιουργεί προγεφυρώματα. Και τότε η ηγεσία του ΚΚΕ αντιλήφθηκε ότι δεν υπήρχε πια άλλη λύση, παρά η φυγή στην Αλβανία.

Το πρωί της 17ης Αυγούστου η μάχη του Βίτσι είχε λήξει. Κατά το ΓΕΣ ο στρατός είχε απώλειες 256 νεκρούς και 1.336 τραυματίες. Οι αντάρτες –κατά την ίδια πηγή– 1.182 νεκρούς και 637 αιχμαλώτους. Στα χέρια του στρατού έπεσαν άφθονα λάφυρα: 39 πυροβόλα, 33 αντιαρματικά, 16 αντιαεροπορικά, 115 όλμοι, 436 πολυβόλα και οπλοπολυβόλα.

Ο κύριος όγκος όμως του «Δημοκρατικού Στρατού», που διατήρησε τη συνοχή του μέχρι τέλους και ανερχόταν σε 5.000 άνδρες και γυναίκες, διασώθηκε.

Η τελευταία αναμέτρηση

Έξι μέρες διήρκεσε η μάχη του Βίτσι (10-16 Αυγούστου). Απέμενε τώρα να εφαρμοστεί το τρίτο μέρος του σχεδίου («Πυρσός Γ΄»), δηλαδή η επίθεση κατά του Γράμμου. Επιβλητική δύναμη συγκεντρώθηκε για την τελευταία αυτή επιχείρηση που θα διηύθυνε ο στρατηγός Τσακαλώτος. Πέντε μεραρχίες (I, VIII, IX, XV, III Καταδρομών), μια ανεξάρτητη ταξιαρχία, 4 ελαφρά συντάγματα πεζικού, 120 πυροβόλα (5 συντάγματα πεδινού πυροβολικού, 3 μοίρες μέσου και 5 μοίρες ορειβατικού πυροβολικού), άφθονα θωρακισμένα και το σύνολο της αεροπορίας, στην οποία προστέθηκε μια μοίρα ελαφρών βομβαρδιστικών κάθετης εφόρμησης «Χελντάιβερς» που μόλις είχε συγκροτηθεί.

Οι αντάρτες εδώ συγκέντρωσαν τα υπόλοιπα του «Δημοκρατικού Στρατού». Από το Βίτσι μπόρεσαν να φτάσουν στον Γράμμο 2.500 περίπου μαχητές, άνδρες και γυναίκες. Και υπήρχαν ήδη εκεί 5.500 ακόμη αντάρτες (VIII «Μεραρχία», IX «Μεραρχία» και υπολείμματα διαφόρων μονάδων) με 20 περίπου πυροβόλα κάθε τύπου και πολλούς όλμους. Είχε συναίσθηση η ηγεσία του ΚΚΕ ότι έδινε την τελευταία μάχη; Διατηρούσε μήπως πάλι την ελπίδα ότι ίσως κατόρθωνε να κρατήσει την περιοχή φθείροντας τον επιτιθέμενο, για να εξαπολύσει ξανά την «τελική αντεπίθεση»; Δεν γνωρίζουμε σε πόσο βαθμό ήταν ακόμη βυθισμένη στις αυταπάτες. Προσπάθησε πάντως να τονώσει το ηθικό των τελευταίων εκείνων μαχητών του «Δημοκρατικού Στρατού» με μια βιαστική απόφαση του Πολιτικού Γραφείου στις 20 Αυγούστου, στην οποία ανέφερε:

> *«Ὁ ἐχθρὸς συγκεντρώνεται στὸ Γράμμο γιὰ μιὰ ἀποφασιστικὴ ἀναμέτρησι. Στὸ Γράμμο ἔχουμε ὅλες τὶς δυνατότητες νὰ καταφέρουμε τὸ θανάσιμο πλῆγμα στὸν ἐχθρό. Ἔχουμε ἀρκετὲς δυνάμεις καὶ μέσα. Πιὸ πλεονεκτικὸ ἔδαφος. Στὸ Γράμμο ἀπέτυχε πέρυσι ὁ μοναρχοφασισμός. Στὸ Γράμμο φέτος τοῦ καταφέραμε σοβαρὸ χτύπημα μὲ τὸν ἑλιγμὸ τοῦ Ἀπρίλη. Στὸ Γράμμο ἀπὸ τὶς 2 μέχρι 8 Αὐγούστου ἔσπασε τὰ μοῦτρα του. Ἔχουμε καὶ τὴν πεῖρα τοῦ Βίτσι καὶ τὸ σοβαρὸ μάτωμα ποὺ προκαλέσαμε στὸν ἐχθρὸ στὸ Βίτσι... Ἐδῶ μποροῦμε καὶ πρέπει νὰ θάψωμε τὸ μοναρχοφασισμό».*

Αυτές οι φράσεις ήταν πια εντελώς θεωρητικές και ανεδαφικές. Η δύναμη που ανέλαβε να υπερασπιστεί το τελευταίο τούτο φρούριο δεν μπορούσε να χαράξει καμιά προοπτική μπροστά στην κολοσσιαία συγκέντρωση μέσων του αντιπάλου. Δεν της απέμενε παρά να αγωνιστεί απελπισμένα για την οπτασία της ανέφικτης νίκης.

Από την άλλη μεριά, η επίθεση πήρε πανηγυρικό χαρακτήρα. Ο βασιλιάς Παύλος, συνοδευόμενος από τον στρατηγό Βαν Φλιτ, ήρθε και εγκαταστάθηκε στο προκεχωρημένο παρατηρητήριο της I Μεραρχίας στην Αμμούδα. Ο στρατηγός Τσακα-

λώτος, την παραμονή, περιερχόταν τα τάγματα επίθεσης στα οποία έλεγε: «Τα σχέδια είναι για τους διοικητάς σας. Σεις όλοι ένα πρέπει να ξέρετε, όπου και αν βρεθείτε και αν αποκοπείτε από τα τμήματά σας: σημείο κατευθύνσεως θα είναι το εκκλησάκι της Παναγίας στην κορυφή του Γράμμου, στο ύψωμα 2.520, που κτίσαμε το 1948 όταν την πήραμε. Όποιοι φθάσουν πρώτοι εκεί θα γονατίσουν και θα προσευχηθούν».

Εγκατάλειψη του Γράμμου

Το πρωί στις 5:30΄ της 25ης Αυγούστου έγινε η εξόρμηση του στρατού. Οι αντάρτες αμύνονταν αποφασιστικά και ο αγώνας υπήρξε σκληρός από τις πρώτες ώρες. Ο βασιλιάς παρακολουθούσε τη μάχη στην Αμμούδα με μια πυροβολαρχική διόπτρα και μετά με όλη την ανώτατη ηγεσία κάθισε κάτω από ένα πρόχειρο υπόστεγο από κλαδιά δέντρων, περιμένοντας το αποτέλεσμα. Η μέρα ήταν θερμή στην Πίνδο. Με τη βροντερή υπόκρουση των κανονιοβολισμών και ενώ κάθε τόσο σμήνη αεροπλάνων πετούσαν πάνω από τον αρχηγό του κράτους, οι ηγήτορες σχολίαζαν τις αναφορές που κατέφταναν πυκνές, οι οποίες διαπίστωναν ότι ο αντίπαλος, παρά την απελπιστική θέση του, μαχόταν σκληρότατα. Αλλά, όταν καταλήφθηκε το στρατηγικότατο ύψωμα Τσάρνο, στον τομέα της Ι Μεραρχίας, ο στρατηγός Τσακαλώτος τσούγκρισε το ποτήρι του με τον επιτελάρχη του Θ. Κετσέα και κατόπιν, απευθυνόμενος στον βασιλιά, του είπε με αυτοπεποίθηση: «Μεγαλειότατε, η μάχη εκρίθη. Ουσιαστικώς ο Γράμμος έπεσε και όποτε αποφασίσετε δύνασθε να μετακινηθείτε πλέον προς επιστροφήν».

Η αντίσταση όμως των ανταρτών συνεχιζόταν απεγνωσμένη και τις άλλες δύο ημέρες, παρά τον κατακλυσμό του πυρός και την τρομερή συμβολή της αεροπορίας, ιδίως των νεοαποκτηθέντων «Χελντάιβερς». Αλλά ο στρατηγός Τσακαλώτος ζήτησε αμέσως από τον διοικητή της στρατιάς Βεντήρη τροποποίηση του σχεδίου «Πυρσός Γ΄». Η τροποποίηση αποσπάστηκε κατόπιν πολλής επιμονής. Και τώρα ο διοικητής του Α΄ Σώματος Στρατού, ενώ συνέχιζε την πίεση κατά μέτωπο, εξαπέλυσε την IX Μεραρχία σε υπερκερωτικό ελιγμό κατά μήκος των αλβανικών συνόρων.

Ο ελιγμός εκείνος αιφνιδίασε τον «Δημοκρατικό Στρατό». Και ο στρατηγός Τσακαλώτος έριξε όσες εφεδρείες διέθετε προς ενίσχυση της IX Μεραρχίας, η οποία, προελαύνοντας με ταχύτητα στα νώτα των ανταρτών, κατέλαβε κατόπιν σφοδρού αγώνα το μεσημέρι της 27ης Αυγούστου τη διάβαση Πόρτα Οσμάν.

Αυτή ήταν η κύρια πύλη επικοινωνίας του Γράμμου με την Αλβανία. Οι αντάρτες διέτρεχαν τώρα τον κίνδυνο της πλήρους κύκλωσης και απομόνωσης. Και μπροστά σε εκείνη τη θανάσιμη απειλή δεν υπήρχαν άλλες λύσεις παρά η ταχεία και τελεσίδικη φυγή στην Αλβανία ή η συνέχιση μιας χαμένης μάχης μέχρι τέλειας εξόντω-

σης. Το Πολιτικό Γραφείο του ΚΚΕ, δηλαδή ο Ζαχαριάδης, αποφάσισε το πρώτο: τη φυγή. Ο πόλεμος θα τερματιζόταν αφήνοντας πίσω του συντρίμματα και ανθρωποθυσίες τριών εξοντωτικών ετών.

Από το μεσημέρι της 28ης Αυγούστου άρχισε γενική υποχώρηση του «Δημοκρατικού Στρατού», υπό καταιγισμό των εχθρικών πυρών. Ο Γράμμος εγκαταλειπόταν. Μόλις πρόλαβαν οι αντάρτες να διαφύγουν από τη διάβαση Μπάρα την επομένη. Την ίδια νύχτα η ΙΧ Μεραρχία είχε συμπληρώσει την αποκοπή της περιοχής από την Αλβανία και τα τμήματά της φωταγώγησαν τα σύνορα με τεράστιες φωτιές. Στις 10 το πρωί της 30ής Αυγούστου καταλήφθηκε η κορυφή Κάμενικ και κατέπαψε κάθε αντίσταση.

Οι απώλειες

Η μάχη του Γράμμου είχε στοιχίσει στο στρατό 243 νεκρούς και 1.452 τραυματίες, ενώ οι απώλειες των ανταρτών –κατά τις ανακοινώσεις του ΓΕΣ– ήταν 922 νεκροί και 944 αιχμάλωτοι. Τα λάφυρα του στρατού ανέρχονταν σε 17 ορειβατικά πυροβόλα, 15 αντιαεροπορικά, 8 αντιαρματικά, 221 όλμους, 670 πολυβόλα και οπλοπολυβόλα.

Ο πόλεμος πια ουσιαστικά είχε λήξει. Δεν απέμενε παρά η εκκαθάριση των υπολειμμάτων των ανταρτών στο εσωτερικό της χώρας. Ήδη είχε καταληφθεί το Καϊμακτσαλάν στις παραμονές της επιχείρησης «Πυρσός» (4-8 Ιουλίου) και είχε εκκαθαριστεί το Βέρμιο. Ξεκαθαρίστηκε επίσης όλη η υπόλοιπη περιοχή του Γ΄ Σώματος Στρατού (διοικητής στρατηγός Θ. Γρηγορόπουλος). Και στη Σάμο εξοντώθηκαν οι τελευταίοι αντάρτες. Μαζί τους σκοτώθηκε και ο ταγματάρχης Μαλαγάρης, που ήταν πια κουφός και ανάπηρος από το ένα χέρι. Και έμεναν μερικές εκατοντάδες αντάρτες, σκόρπιοι κατά ομάδες ασύνδετες ή μεμονωμένων μαχητών, που τώρα ένα είχαν σκοπό: να φτάσουν στα σύνορα και να καταφύγουν στα γειτονικά κράτη. Οι περισσότεροι όμως εξοντώθηκαν τους κατοπινούς μήνες.

Ο απολογισμός

Και τώρα που ο πόλεμος αποτελούσε παρελθόν, ερχόταν η ώρα του απολογισμού. Πόσο αίμα στοίχισε η τριετής ένοπλη αναμέτρηση;

Από την πλευρά του ΚΚΕ δεν εκδόθηκε ποτέ μια υπεύθυνη στατιστική των απωλειών της Αριστεράς σε μαχητές και αμάχους. Δόθηκαν μόνο αριθμοί που αφορούν τις κρατικές απώλειες, οι οποίοι όμως είναι καταφανώς εξογκωμένοι. Ο Δ. Βλαντάς, το 1950, επίσημα ανέβαζε τους νεκρούς του στρατού σε 50.000, έξω από κάθε πραγματικότητα.

Το ΓΕΣ έδωσε δικά του στοιχεία για τις απώλειες του στρατού, τα οποία ελέγχο-

νται ως ακριβή από πολλές πλευρές. Γιατί επαληθεύονται, μεταξύ άλλων, και από τις συντάξεις που απονεμήθηκαν. Σύμφωνα με τα στοιχεία του, οι νεκροί του στρατού ανέρχονται:

1946	126
1947	1.115
1948	4.239
1949	2.769
Σύνολο	8.249

Δεν μπορεί όμως να υπάρχει αυθεντική επαλήθευση των στοιχείων του ΓΕΣ για τους νεκρούς της άλλης πλευράς. Πάντως οι πίνακες του ΓΕΣ για τους νεκρούς και των δύο μερών έχουν ως εξής:

	Κρατικών δυνάμεων		Ανταρτών
	Αξιωματικοί	Οπλίτες	
1946	13	113	836
1947	104	1.011	7.629
1948	330	3.909	16.382
1949	190	2.579	13.373

Το τέρμα

Τι έκανε όμως το ΚΚΕ μετά την ήττα;

Μόνο τη 15η Οκτωβρίου πήρε επίσημη θέση μπροστά στα γεγονότα. Την ημέρα εκείνη ο ραδιοσταθμός της «Ελεύθερης Ελλάδας» μετέδωσε ανακοίνωση της «Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης» η οποία ανήγγειλε την εκ μέρους των ανταρτών κατάπαυση των επιχειρήσεων. Η μακρά ανακοίνωση περιλάμβανε τα εξής καίρια σημεία:

«Ὁ Δημοκρατικὸς Στρατὸς Ἑλλάδας δὲν κατέθεσε τὰ ὅπλα μὰ μονάχα τὰ ἔθεσε παρὰ πόδα.

»Ὑπεχώρησε μπροστὰ στὴν τεράστια ὑπεροχὴ τοῦ μοναρχοφασισμοῦ. Μὰ ὁ Δημοκρατικὸς Στρατὸς Ἑλλάδας δὲν λύγισε καὶ δὲν συντρίφθηκε. Παραμένει ἰσχυρὸς καὶ μὲ ἀκέραιες τὶς δυνάμεις του.

»Γελιῶνται θανάσιμα ὅσοι φαντάζονται ὅτι δὲν ὑπάρχει πιὰ Δημοκρατικὸς Στρατὸς Ἑλλάδας. Σταμάτησε τὴν αἱματοχυσία γιὰ νὰ σώση τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν ὁλοκληρωτικὴ ἐκμηδένιση».

Η δήλωση αυτή δεν αποτελούσε σαφή, επίσημο τερματισμό του πολέμου, και επέτρεπε στο κράτος να διατηρήσει τα μέτρα ελέγχου κατά της Αριστεράς. Έτσι το ΚΚΕ διέπραττε ένα ακόμη σφάλμα.

Τώρα όμως ερχόταν η αναπόφευκτη ώρα της κρίσης. Γιατί συνετρίβησαν οι αντάρτες; Γιατί ηττήθηκε η ένοπλη τριετής προσπάθεια;

Την 9η Οκτωβρίου 1949 συνήλθε η 6η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, που μέσα στη βαριά ατμόσφαιρα της αποτυχίας συζήτησε τα αίτιά της. Και στην απόφασή της ρίχνει το βάρος των λόγων της καταστροφής κυρίως στην αδυναμία να λυθεί το πρόβλημα των εφεδρειών. Η μεταστροφή του Τίτο έρχεται σε δεύτερη μοίρα. Ιδιαίτερα επιμένει η απόφαση ότι ήταν ορθή η μετατροπή του «Δημοκρατικού Στρατού» σε «ταχτικό λαϊκοεπαναστατικό στρατό».

Τακτικός πόλεμος ή ανταρτοπόλεμος

Το θέμα αυτό έχει προκαλέσει διχογνωμίες και μεταξύ στρατιωτικών. Αλλά όσοι υποστηρίζουν ότι έπρεπε να επικρατήσουν οι απόψεις του Μάρκου Βαφειάδη για την επάνοδο στον κλασικό ανταρτοπόλεμο (ή «μικροπόλεμο», όπως τον αποκαλούσε ο Ζαχαριάδης) παραβλέπουν το γεγονός ότι από τα τέλη του 1948 ο στρατός είχε αποκτήσει τόσα όπλα, τόσες δυνάμεις και τόση πείρα πολέμου, ώστε μπορούσε πια να εξουδετερώνει τον ανταρτοπόλεμο. Η ταχύτατη και τελεσίδικη εκκαθάριση της Πελοποννήσου, της Ρούμελης, της Θεσσαλίας και των Αγράφων το 1948-49 το αποδεικνύει.

Παρέβλεπαν επίσης το γεγονός ότι, εφόσον ο στρατός δεν θα αντιμετώπιζε πια οργανωμένη, συντεταγμένη, τακτική αντίπαλη δύναμη, η καταπολέμηση της οποίας απορροφούσε τα 9/10 του όγκου του, θα μπορούσε και αυτός να διαθέσει όλο το δυναμικό του κατά του «μικροπόλεμου» που υποστήριζε ο Μάρκος. Ήταν λοιπόν καταδικασμένη μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα η δράση, αν περιοριζόταν στη μορφή του ανταρτοπόλεμου.

Ο Ζαχαριάδης συνεπώς κατέληξε σε αποφάσεις –τακτικός στρατός– που δεν μπορούν να χαρακτηριστούν οπωσδήποτε εσφαλμένες. Με τη διαφορά ότι και αυτή η μορφή του πολέμου ήταν καταδικασμένη σε αποτυχία, όπως και ο ανταρτοπόλεμος. Ο βασικός παράγοντας που προκάλεσε την ήττα των ανταρτών δεν ήταν το είδος της ένοπλης δύναμης και της τακτικής. Ήταν η απόφαση και η δύναμη των Αγγλοσαξόνων, καθώς και οι συγκυρίες της παγκόσμιας πολιτικής. Η Αγγλία πρώτα, η Αμερική έπειτα, είχαν τότε ελευθερία δράσης στον ελληνικό χώρο, όπως η Σοβιετική Ένωση είχε ελευθερία δράσης στο χώρο της Ανατολικής Ευρώπης.

Γιατί ηττήθηκε το ΚΚΕ

Συνελάμβανε αυτή την πραγματικότητα ο Ζαχαριάδης; Όχι, όπως δεν τη συνελάμβαναν οι προκάτοχοί του ηγέτες του ΚΚΕ. Είναι βαθύτερο στον χρόνο το φαινόμενο. Οι άνθρωποι που βρέθηκαν επικεφαλής των Ελλήνων κομμουνιστών κατά και μετά την Κατοχή είχαν οργανωτικές ικανότητες, μαχητικότητα και πίστη. Αλλά αυτά ήταν πολιτική μέσου επιπέδου, ενώ οι περιστάσεις τούς επέβαλλαν να κινηθούν πια σε επίπεδα υψηλής πολιτικής. Εκεί όμως δεν ανταποκρίθηκαν. Δεν μπορούσαν να αντιληφθούν τους παγκόσμιους συσχετισμούς δυνάμεων και τους νόμους της παγκόσμιας πολιτικής.

Πρέπει λοιπόν να θεωρηθεί η ηγεσία του ΚΚΕ και στις δύο περιπτώσεις χρεοκοπημένη; Φυσικά ποτέ στον πόλεμο και στην επανάσταση –όπως στις εκλογές και στα ποδοσφαιρικά ματς– δεν μπορεί κανείς να προκαθορίσει το αποτέλεσμά τους. Αν είχαμε τη μαντική δύναμη να τα προκαθορίσουμε, δεν θα γίνονταν ούτε πόλεμοι ούτε επαναστάσεις, όπως θα ήταν περιττό να διεξάγονται εκλογές και ποδοσφαιρικά ματς.

Αν εξάλλου περιμέναμε τους κομπιούτερ ή τους οιωνοσκόπους να εκδώσουν πιστοποιητικό επιτυχίας πριν ξεκινήσουμε προς μια επανάσταση ή έναν πόλεμο, δεν θα ξεκινούσαμε ποτέ.

Τέλος, σε κάθε πόλεμο ή επανάσταση υπάρχει πάντα ένας ηττημένος, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οπωσδήποτε οι υπολογισμοί του υπήρξαν οικτροί.

Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι είναι δικαιολογημένη και κάθε ήττα. Όταν οι συνθήκες αποκλείουν σαφώς μια ενέργεια, τότε, απλούστατα, την εγκαταλείπουμε. Και στην Ελλάδα οι συνθήκες απέκλειαν για το ΚΚΕ την ένοπλη διεκδίκηση της εξουσίας: τόσο τον Δεκέμβριο του 1944 όσο και μετά τη Βάρκιζα.

Μήπως όμως ο Ζαχαριάδης με τον ανταρτοπόλεμο δεν επιδίωκε ένοπλη αναμέτρηση με σκοπό την κατάληψη της εξουσίας, αλλά απλώς την εκβίαση των πραγμάτων, την πίεση στο καθεστώς και στους Αγγλοσάξονες, ώστε να εξαναγκαστούν να παραχωρήσουν συνθήκες πραγματικής και απόλυτης ισοτιμίας στο ΚΚΕ, στα πλαίσια του αστικού καθεστώτος;

Αυτό διακηρυσσόταν συνεχώς από την Αριστερά σε όλη τη διάρκεια της ένοπλης αναμέτρησης. Φυσικά όμως δεν μπορεί κανείς σοβαρά να λάβει υπόψη του τις επίσημες διακηρύξεις καμιάς πλευράς. Αλλά διατυπώθηκε και από τον Μάρκο Βαφειάδη, κατά την περίφημη «πλατφόρμα» του τον Νοέμβριο του 1948, σαν κατηγορία όμως κατά του Ζαχαριάδη, ότι, επιδιώκοντας τέτοιους «μεσοβέζικους» σκοπούς, δεν ρίχτηκε με όλη την επαναστατική αποφασιστικότητα στον ένοπλο αγώνα.

Κατά τις, μετά τον πόλεμο και την ήττα όμως, διακηρύξεις του Ζαχαριάδη και του ΚΚΕ, δεν διαπιστώνεται σαφώς ότι είχε ακολουθήσει τέτοια πορεία. Τουναντίον, ο αρχηγός του κόμματος, σαν να θέλει να απορρίψει την κατηγορία της μη επαναστατικής

«μεσοβέζικης» τακτικής, επιμένει ότι θεωρούσε τη συμφωνία της Βάρκιζας απλώς ανάπαυλα της Αριστεράς για την προπαρασκευή της νέας ένοπλης εξόρμησης.

Άλλωστε, αν πράγματι απέβλεπε μόνο στην εκβίαση των πραγμάτων για την απόσπαση της δημοκρατικής ισοτιμίας του ΚΚΕ, θα μπορούσε να ακολουθήσει άλλη τακτική. Και του παρουσιάστηκαν πολλές ευκαιρίες για εκμετάλλευση, τις οποίες άφησε να εξαφανιστούν αφ' εαυτών. Η περίπτωση της κυβέρνησης του Δημοκρατικού Κέντρου το φθινόπωρο του 1945 και της αποχής από τις εκλογές είναι πολύ εύγλωττη. Δείχνει σαν ο Ζαχαριάδης να επιθυμούσε την όξυνση των πραγμάτων, για να αποτελέσει τη δικαιολογία της προσφυγής στα όπλα.

Βέβαια, υπήρχαν και στην άλλη πλευρά δυνάμεις που έκαναν και θα έκαναν το παν για να ναυαγήσει κάθε προσπάθεια συνδιαλλαγής, ώστε να βαδίσει η χώρα αναπόφευκτα προς την ένοπλη σύγκρουση, για να συντριβεί και να ισοπεδωθεί το ΚΚΕ τελεσίδικα. Κι ο Ζαχαριάδης έπεσε στην παγίδα αυτών των αδιάλλακτων δυνάμεων, αντί να την αποφύγει.

Φυσικά θα λάβουμε υπόψη και το γεγονός ότι πραγματική ισοτιμία, όπως την εννοούσε το ΚΚΕ, δεν ήταν δυνατόν να αποσπάσει ποτέ, με οποιαδήποτε συμβιβαστική διευθέτηση. Τι χειρότερο όμως μπορούσε να υποστεί απ' ό,τι υπέστη με την τελειωτική στρατιωτική ήττα; Μετά τη Βάρκιζα, διεθνείς αλλά και εσωτερικοί συσχετισμοί και συγκυρίες είχαν δημιουργήσει μια κατάσταση που δεν διέφερε ριζικά από εκείνη των ημερών της απελευθέρωσης.

Την πραγματικότητα αυτή δεν ήταν σε θέση να τη σταθμίσουν οι ηγέτες του ΚΚΕ. Και εκεί έγκειται η εξήγηση του παράδοξου ιστορικού φαινομένου της εποχής:

Στην Ελλάδα κατά την Κατοχή αναπτύχθηκε το ισχυρότερο κομμουνιστικό κίνημα της Ευρώπης.

Και εκμηδενίστηκε σαν να ήταν το ασθενέστερο κομμουνιστικό κίνημα της Ευρώπης.

Δώσαμε την υποδομή πάνω στην οποία στηρίχθηκε η νίκη του στρατού. Πρέπει να μην παραβλέψουμε και το εποικοδόμημα, που δεν υπήρξε άλλο από το εθνικό αίσθημα του λαού. Η ένοπλη αναμέτρηση του 1946-1949 χωριζόταν από την ένοπλη εξόρμηση του 1942-1944 με μια άβυσσο που καμία φραστική επένδυση δημοκρατικών και αντιτρομοκρατικών συνθημάτων δεν μπορούσε να γεφυρώσει. Όλοι οι παράγοντες που έχουμε αναφέρει και όλοι οι συσχετισμοί δυνάμεων που προκαθορίζονται ωχριούν μπροστά στον εθνικό παράγοντα και στις δυνάμεις που περικλείει. Ο πόλεμος του 1946-1949 από την πλευρά της Αριστεράς ήταν εξαρχής καταδικασμένος, μεταξύ των άλλων και γιατί ήταν αγώνας απομονωμένος, αγώνας ταξικός. Και αποδείχτηκε ακόμη μια φορά η παντοδυναμία του εθνικού αισθήματος. Όποιος την αγνοεί, συντρίβεται τελικά επάνω της.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΟ 1947-1949

ΚΑΘΩΣ ΕΛΗΓΕ ΠΙΑ Ο ΠΟΛΕΜΟΣ, η Ελλάδα βρισκόταν στην είσοδο μιας νέας εποχής βαριά τραυματισμένη. Δεν ήταν μόνο ο απολογισμός του αίματος φοβερός. Επίσης σοβαρός ήταν και ο οικονομικός απολογισμός, που περιλάμβανε τόσο τις καταστροφές από διάφορες αιτίες πολέμου και βίας, όσο ιδίως τη γενική εξάρθρωση της οικονομίας, κυρίως όσον αφορά το ανθρώπινο δυναμικό. Τριών ετών πόλεμος είχε ξεριζώσει μεγάλες μάζες ανθρώπων από τους τόπους της εργασίας τους, είχε αφήσει εγκαταλελειμμένες μεγάλες εκτάσεις παραγωγικής γης, είχε αποκόψει την παραγωγή από την εσωτερική αγορά και είχε αποστραγγίξει τις εργατικές της πηγές.

Σε έναν πληθυσμό 7,5 εκατομμυρίων, στο τέρμα του πολέμου υπήρχαν τριακόσιες χιλιάδες άνδρες στις κρατικές ένοπλες δυνάμεις (μαζί με την εθνοφρουρά), 700.000 πρόσφυγες, 90.000 άνεργοι, 25.000 εξόριστοι ή κρατούμενοι (εκτός των καταδίκων) και τουλάχιστον 50.000 καταδιωκόμενοι που είχαν εγκαταλείψει κάθε εργασία. Και φυσικά πρέπει να προσθέσουμε τα εργατικά χέρια που αντιπροσώπευαν οι αντάρτες, άσχετα αν βρίσκονταν πια στο εξωτερικό. Αυτοί οι αριθμοί σημαίνουν ότι το 1/3 του ενεργού πληθυσμού της χώρας είχε ριχτεί έξω από τον κύκλο της παραγωγικής διαδικασίας.

Οι πρόσφυγες

Το πιο οξύ πρόβλημα ήταν οι πρόσφυγες. Στην αρχή ήταν κύμα φυγής από την ύπαιθρο προς τις πόλεις, για να αποφύγουν τα δεινά του πολέμου και των διώξεων. Ύστερα άρχισε η υποχρεωτική συγκέντρωσή τους στα αστικά κέντρα, για να αφαιρεθεί –όπως είδαμε– η στρατολογική βάση των ανταρτών. Μέτρο που για το κράτος στρατιωτικά υπήρξε αποφασιστικό, αλλά οικονομικά βαρύτατο.

Ο αριθμός των προσφύγων που συντηρούνταν από το δημόσιο είχε ως εξής:

Δεκέμ.	1946	15.000
Ιούλ.	1947	125.000
Ιαν.	1948	463.264
Ιούλ.	1948	645.375
Ιαν.	1949	666.374
Μάιος	1949	684.607

Πρόκειται όμως μόνο για άπορα άτομα. Γιατί υπήρχαν και μη άποροι πρόσφυγες, που δεν τους διέτρεφε το κράτος.

Ειδικότερα στη βόρεια Ελλάδα, κατά νομούς οι πρόσφυγες ανέρχονταν ως εξής (Δ. Ζαφειρόπουλος, στο ίδιο, σελ. 662):

«α. Εἰς τὴν Μακεδονίαν εἰς 209.500, ἤτοι:

Νομός Καστοριᾶς	*11.500,*	*ἤτοι*	*18%*	*ἐπὶ συνολικοῦ πληθυσμοῦ*		
Νομός Κοζάνης	*33.000,*	*ἤτοι*	*17%*	»	»	»
Νομός Φλωρίνης	*8.000,*	*ἤτοι*	*10%*	»	»	»
Νομός Ἠμαθείας	*20.000,*	*ἤτοι*	*24%*	»	»	»
Νομός Πέλλης	*27.500,*	*ἤτοι*	*21%*	»	»	»
Νομός Κιλκίς	*25.500,*	*ἤτοι*	*26%*	»	»	»
Νομός Θεσσαλονίκης	*50.000,*	*ἤτοι*	*10%*	»	»	»
Νομός Χαλκιδικῆς	*6.000,*	*ἤτοι*	*10%*	»	»	»
Νομός Σερρῶν	*25.000,*	*ἤτοι*	*12%*	»	»	»
Νομός Δράμας	*7.000,*	*ἤτοι*	*5%*	»	»	»
Νομός Καβάλας	*ἀσήμαντος*					

β. Εἰς τὴν Θράκην 30.500, ἤτοι:

Νομός Ξάνθης	*ἀσήμαντος*					
Νομός Ροδόπης	*7.000,*	*ἤτοι*	*8%*	»	»	»
Νομός Ἕβρου	*15.000,*	*ἤτοι*	*15%*	»	»	»

Το σύνολο της δαπάνης για την περίθαλψη των προσφύγων ανήλθε σε 85.000.000 δολάρια της εποχής. Για τον επαναπατρισμό και τη στοιχειώδη αποκατάστασή τους έμελλαν να δαπανηθούν άλλα 138.000.000 δολάρια. Σε αυτά περιλαμβάνονται 44.000.000 δολάρια που διατέθηκαν για τη συντήρησή τους ώς την πρώτη σοδειά.

Τα παιδιά

Το πρόβλημα των προσφύγων, που επονομάζονταν «ανταρτόπληκτοι» ή «συμμοριόπληκτοι», δεν ήταν μόνο οικονομικό αλλά και κοινωνικό. Ομοίως κοινωνικό ήταν το πρόβλημα του λεγόμενου «παιδομαζώματος». Συνίστατο στην περισυλλογή παιδιών από τους αντάρτες στις περιοχές του ελέγχου τους, τα οποία αποστέλλονταν στις ανατολικές χώρες. Η επίσημη δικαιολογία των ανταρτών ήταν ότι το μέτρο απέβλεπε στην προστασία τους από τα δεινά του πολέμου. Η επίσημη κατηγορία του κράτους ήταν ότι δημιουργούσαν στρατό «γενίτσαρων», που θα χρησιμοποιούσαν σε μελλοντική δράση. Η ενέργεια εκείνη πάντως του ΚΚΕ το κατέστησε εύκολο στό-

χο σε παγκόσμια κλίμακα. Οι ελληνικές κυβερνήσεις κατόρθωσαν να προκαλέσουν μεγάλο διεθνή θόρυβο.

Πότε άρχισε το «παιδομάζωμα»; Την 3η Μαρτίου 1948 ο «Ραδιοφωνικός Σταθμός του Δημοκρατικού Στρατού» ανήγγειλε ότι:

«Στὸ τελευταῖο Βαλκανικὸ Συνέδριο Νεολαίας στὸ Βελιγράδι, ὁμόφωνα ἐπάρθηκε ἀπόφαση νὰ παρασχεθῇ βοήθεια καὶ περίθαλψη σὲ παιδιὰ προερχόμενα ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα 3-15 ἐτῶν καὶ νὰ στέλλωνται στὶς γειτονικὲς δημοκρατικὲς χῶρες, ὅπου θὰ προσφέρεται κάθε βοήθεια, περίθαλψη καὶ ἐκπαιδευτικὴ μόρφωση».

Σαν να ήταν σύνθημα, άρχισε αμέσως καταγραφή των παιδιών στα Καστανοχώρια της Καστοριάς και στα Βέντζια της Κοζάνης, που βαθμιαία επεκτεινόταν σε όλη την ελεγχόμενη από τους αντάρτες περιοχή της Ηπείρου και της δυτικής Μακεδονίας.

Συνολικά στάλθηκαν στις ανατολικές χώρες 28.000 παιδιά. Το κράτος όμως αντέδρασε με το λεγόμενο «παιδοφύλαγμα»: συγκέντρωσε τα παιδιά της υπαίθρου σε χώρους που ονομάστηκαν «παιδοπόλεις», με δαπάνες κυρίως του ειδικού εράνου «υπέρ των Βορείων Επαρχιών» υπό την καθοδήγηση και εποπτεία της βασίλισσας Φρειδερίκης. Και έως το τέλος του 1949 βρίσκονταν σε λειτουργία 54 παιδοπόλεις με 14.494 τροφίμους, που διαλύθηκαν με τον επαναπατρισμό των προσφύγων, μετά τη λήξη του σχολικού έτους 1949-1950. Όσον αφορά όμως τα παιδιά που στάλθηκαν στις ανατολικές χώρες, παρά τη διεθνή κινητοποίηση που πέτυχε το ελληνικό κράτος επί αρκετά έτη, παρέμειναν τελικά εκεί, ακολουθώντας την τύχη των άλλων Αριστερών προσφύγων.

Οι καταστροφές

Ποια ήταν όμως η καθαρά οικονομική κατάσταση στην οποία άφηνε ο πόλεμος τη χώρα;

Οι καταστροφές της πολεμικής τριετίας (1946-49) που επισωρεύθηκαν πάνω στα ερείπια της Κατοχής, κατά στοιχεία που είχαν χορηγηθεί από κρατικές υπηρεσίες το 1950, ήταν οι εξής:

«Καταστροφαὶ ὁδικοῦ δικτύου: Ὁδικαὶ γέφυραι 476. Τμήματα δημοσίων ὁδῶν εἰς μέτρα 13.770.

»Καταστροφαὶ σιδηροδρομικοῦ δικτύου: Ἀνατινάξεις γεφυρῶν 439. Ἀνατινάξεις γραμμῶν 525. Ἀνατινάξεις σηράγγων 5. Ἐκτροχιάσεις ἁμαξοστοιχιῶν 86. Ἐκτροχιάσεις βαγονίων 221. Ἐμπρησμοὶ σιδηροδρομικῶν σταθμῶν 80.

»Καταστροφαὶ αὐτοκινήτων: Ἰδιωτικὰ αὐτοκίνητα 511. Στρατιωτικὰ αὐτοκίνητα 918. Βλάβαι ἰδιωτικῶν αὐτοκινήτων 349.

»Καταστροφαὶ οἰκοδομῶν: Καταστραφεῖσαι ὁλικῶς οἰκίαι 24.626. Καταστραφεῖσαι μερικῶς οἰκίαι 22.000. Καταστραφεῖσαι ἀγροτικαὶ ἐγκαταστάσεις 15.139. Καταστραφεῖσαι ἐκκλησίαι 50. Καταστραφέντα ὁλικῶς σχολικὰ κτίρια 54. Καταστραφέντα μερικῶς σχολικὰ κτίρια 85. Φθαρεῖσαι οἰκίαι λόγῳ ἐγκαταλείψεως 100.000.

»Διαρπαγαὶ κτηνῶν: Μεγάλων ζώων 114.754, μικρῶν ζώων 1.365.315».

Οι ζημιές αυτές ήταν μεγάλες, αλλά πιο σοβαρή σημασία για την οικονομία της εποχής είχε η αποσύνθεση του ανθρώπινου δυναμικού, που τη σκιαγραφήσαμε παραπάνω, η οποία προκαλούσε μεγαλύτερη αρρυθμία, γιατί το βιοτικό επίπεδο του λαού, που είχε καταβαραθρωθεί με την Κατοχή, δεν πρόφτασε να ανορθωθεί σε μεγάλο βαθμό το 1945-1946.

Το εθνικό εισόδημα

Πόσο πιο χαμηλά βρισκόταν αυτό το επίπεδο όταν ο νέος ανταρτοπόλεμος είχε πια μπει στη φάση της ακμής του, σε σύγκριση με την πριν από το 1939 εποχή;

Έχουν γίνει πολλοί υπολογισμοί με προσπάθεια να βρεθεί ένα κοινό μέτρο σύγκρισης μέσα στο χάος του κατοχικού και μετακατοχικού πληθωρισμού. Και, σύμφωνα με τις επίσημες εκτιμήσεις, το εθνικό εισόδημα είχε την εξής διακύμανση σε σταθερές δραχμές αγοραστικής αξίας του 1938 (ο τιμάριθμος το 1947 ήταν 201,3 με βάση 1938=1):

Σε εκατομμύρια δραχμές

1938	=	72.342
1943-44	=	38.060
1947	=	45.262
1949	=	54.085

Ο Χρυσός Ευελπίδης όμως (*Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία της Ελλάδος*, σελ. 111) θεωρεί επισφαλείς αυτές τις συγκρίσεις και καταφεύγει στην αναγωγή τους σε δολάρια ΗΠΑ αγοραστικής αξίας του 1938, σε συνδυασμό με τους χοντρικούς τιμάριθμους Ελλάδας και Αμερικής. Τότε έχουμε:

Εθνικό εισόδημα σε δολάρια ΗΠΑ 1938

	Συνολικό	Κατά κεφαλήν
1938	642 εκατ.	90
1947	402 εκατ.	53

Συνεπώς το 1947 το συνολικό εθνικό εισόδημα (σε δολάρια σταθερής αξίας του 1938) ήταν κατά 37,4% κατώτερο εκείνου του 1938 και το κατά κεφαλήν εθνικό εισόδημα κατώτερο κατά 41,6%.

Αυτή η κατάσταση επιδεινωνόταν για τα ευρέα λαϊκά στρώματα λόγω της μεγάλης ανισότητας. Ο Χρυσός Ευελπίδης παραθέτει (στο ίδιο, σελ. 112) συγκριτικούς πίνακες της κατανομής του εθνικού εισοδήματος το 1938 και 1947:

«Το 1938:

630.208	*οἰκογένειαι*	*εἶχον*	*εἰσόδημα*	*μέχρι*	*20.000*	*δραχμῶν*
632.768	»	»	»	»	*40.000*	»
271.404	»	»	»	»	*80.000*	»
66.897	»	»	»	»	*140.000*	»
31.173	»	»	»	»	*280.000*	»
6.048	»	»	»	»	*500.000*	»
2.602	»	»	»	»	*1.000.000*	»
καὶ 900	»	»	»	»	*ἄνω τοῦ ἑκατομμυρίου*	»

Ἡ ἰδία μεγάλη διαφορὰ παρετηρεῖτο καὶ μεταπολεμικῶς (1947):

675.333	*οἰκογένειαι*	*εἶχον*	*εἰσόδημα*	*μέχρι*	*2.165.778*	*δραχμῶν*
675.157	»	»	»	»	*4.573.247*	»
287.805	»	»	»	»	*7.281.050*	»
71.951	»	»	»	»	*13.960.512*	»
33.247	»	»	»	»	*23.571.413*	»
7.316	»	»	»	»	*39.453.728*	»
2.894	»	»	»	»	*71.389.216*	»
1.053	»	»	»	»	*194.134.400*	»

Η «βοήθεια»

Παρά τη δυσμενή όμως αυτή πραγματικότητα, η Ελλάδα μέσα στη θύελλα του πολέμου το 1946-1949 πέτυχε μια επίπονη και βραδεία αλλά σταθερή βελτίωση. Το 1948, μολονότι πολύ χειρότερο από το 1938, υπήρξε από οικονομική πλευρά έτος σχετικά καλύτερο του 1947 και το 1949 καλύτερο του 1948. Αυτή τη δύσκολη πρόοδο την κατόρθωσε χάρη στην αμερικανική βοήθεια αλλά και χάρη στη σκληρή εργασία του λαού.

Πόση υπήρξε η αμερικανική βοήθεια; Εκείνη που είχε προηγηθεί (UNRRA και ΕΜ-EL 416 εκατ. δολάρια, αγγλική 48 εκατ. δολάρια) είχε απορροφηθεί μέχρι τις αρχές του 1947. Ακολούθησε η βοήθεια του Δόγματος Τρούμαν και του Σχεδίου Μάρσαλ. Συνολικά το 1950 είχε φτάσει, από πηγές του αμερικανικού Δημοσίου, τα 1.150 εκατ. δολάρια, αλλά το μισό τουλάχιστον ποσό αφορούσε βοήθεια στρα-

τιωτική. Η οικονομική αμερικανική βοήθεια στα τρία πολεμικά χρόνια ανήλθε περίπου ως εξής:

1947	106.000.000	δολ.
1948	230.000.000	»
1949	263.000.000	»
Σύνολο	599.000.000	»

Αναλυτικότερα: Το ποσό που αναγράφεται για το 1947 είναι τα 2/3 της οικονομικής βοήθειας του Δόγματος Τρούμαν –η οποία είχε ανέλθει σε 146.500.000 δολάρια– που απορροφήθηκαν το έτος εκείνο. Στις αρχές του 1948 απέμεναν προς διάθεση από το Δόγμα Τρούμαν 40.000.000 δολάρια περίπου. Το 1948 διατέθηκαν από το Σχέδιο Μάρσαλ 145.000.000 δολάρια. Επιπλέον η Ελλάδα έλαβε το έτος εκείνο ενίσχυση 44.015.000 δολαρίων από άλλες πηγές (δάνειο Τράπεζας Εισαγωγών-Εξαγωγών, δάνειο για την αγορά συμμαχικού υλικού, παιδική περίθαλψη), ώστε, μαζί με το υπόλοιπο του Δόγματος Τρούμαν, το συνολικό ύψος της οικονομικής βοήθειας έφτασε, όπως είδαμε, τα 230.000.000 δολάρια. Όσον αφορά το 1949, το σύνολο της βοήθειας προερχόταν αποκλειστικά από το Σχέδιο Μάρσαλ και κατανεμόταν σε 156.000.000 δολάρια η άμεση βοήθεια και σε 107.000.000 δολάρια η έμμεση.

Και, επειδή κάνουμε διάκριση μεταξύ άμεσης και έμμεσης βοήθειας, πρέπει να σημειώσουμε ότι, όπως αναγράφεται στο *Χρονικόν της Τραπέζης της Ελλάδος* (Η. Βενέζη, σελ. 370):

«Ἡ ἀμερικανικὴ βοήθεια βάσει τοῦ Σχεδίου Μάρσαλ ἦτο:

»α. Ἄμεσος εἰς δολλάρια ποὺ θὰ τὰ ἐχρησιμοποίει ἡ βοηθουμένη χώρα διὰ τὴν ἀγορὰν ἀγαθῶν, κατ' ἀρχὴν ἀπὸ τὴν περιοχὴν τοῦ δολλαρίου.

»β. Ἔμμεσος, ἐκφραζομένη εἰς δικαιώματα ἀναλήψεως (Drawing Rights). Τὰ δικαιώματα αὐτὰ θὰ ἐχρησιμοποιοῦντο διὰ τὴν πληρωμὴν ἀγαθῶν προερχομένων ἀπὸ ἄλλας εὐρωπαϊκὰς χώρας ποὺ μετεῖχον εἰς τὸ Σχέδιον Μάρσαλ.

»Ἡ ἔμμεσος βοήθεια εἶχε ὡς ἀναγκαίαν προϋπόθεσιν τὴν σύναψιν διμερῶν συμφωνιῶν μεταξὺ τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν. Αἱ συμφωνίαι αὐταὶ καθώριζον τὰ εἴδη τῶν ἐμπορευμάτων ποὺ θὰ εἰσήγοντο καὶ θὰ ἐξήγοντο μεταξὺ τῶν συμβαλλομένων χωρῶν. Τὸ ἔλλειμμα τῶν ἀνταλλαγῶν αὐτῶν ἐκαλύπτετο ἀπὸ τὰ "δικαιώματα ἀναλήψεως"».

Αυτά υπήρξαν τα πλαίσια της βοήθειας, η οποία υπήρξε ουσιαστικά πιο μεγάλη, αν λάβουμε υπόψη ότι εξακόσια εκατομμύρια δολάρια που έλαβε η Ελλάδα το 1947-49

ισοδυναμούν, σε αγοραστική ικανότητα, τουλάχιστον προς 1.200.000.000 του 1974. Και, μολονότι οι ελληνικές ανάγκες ήταν τότε τεράστιες, τις κάλυψε σε σημαντικό βαθμό. Πραγματοποιήθηκε μάλιστα και μια πρώτη βαθμίδα ανασυγκρότησης, δηλαδή αναδιάρθρωσης της οικονομίας με βάση τα μεταπολεμικά δεδομένα. Καταρτίστηκε ακόμη το1948 και ένα υποτυπώδες τετραετές σχέδιο ανασυγκρότησης που προέβλεπε τη χρηματοδότησή του με 1.186 εκατομμύρια δολάρια, από τα οποία 573 εκατομμύρια για εισαγωγές και 613 εκατομμύρια για δαπάνες στο εσωτερικό της χώρας.

Προσπάθειες ανασυγκρότησης

Θα βρισκόμασταν βέβαια εκτός πραγματικότητας αν θεωρούσαμε την οικονομική εξέλιξη στη διάρκεια της πολεμικής τριετίας 1946-49 ικανοποιητική. Η χώρα εξερχόταν από τον πόλεμο με χαμηλό βιοτικό επίπεδο, μαζική ανεργία, τεράστιο έλλειμμα ισοζυγίου πληρωμών, χαμηλές επενδύσεις, ερειπωμένες εξαγωγές, άγχος νομισματικό, φθαρμένο, παμπάλαιο πάγιο κεφάλαιο. Εκτός πραγματικότητας όμως θα είναι κανείς αν αρνηθεί και τη βελτίωση που πραγματοποιήθηκε, για την οποία μιλούν ορισμένα στοιχεία που παρέχει ο Στ. Στεφανόπουλος (άρθρο «Οικονομική Ανασυγκρότησις», Εγκ. Λεξ. *Ήλιος*, τ. *Ελλάς*, σελ. 1458). Τα στοιχεία αυτά αναφέρονται έως το τέλος του 1950:

> *«Κατὰ τὴν περίοδον τῆς AMAG σοβαρὰ ἐπετεύχθησαν ἀποτελέσματα εἰς τὸν συγκοινωνιακὸν τομέα. Ἀνακατεσκευάσθησαν 870 περίπου χιλιόμετρα ὁδῶν καὶ 342 χιλιόμετρα ἐπεστρώθησαν δι' ἀσφάλτου. Ἐπιδιωρθώθησαν ἢ ἐκτίσθησαν 30 γέφυραι καὶ δι' ἄλλας 85 ὑπεγράφησαν συμβάσεις. Διὰ τοὺς σιδηροδρόμους ἐχορηγήθη ὑλικὸν διὰ τὴν κατασκευὴν 14 μεγάλων γεφυρῶν καὶ μεγάλου ἀριθμοῦ σηράγγων. Ἐπεσκευάσθησαν εἰς εὐρεῖαν ἔκτασιν οἱ λιμένες Πειραιῶς, Θεσσαλονίκης καὶ Βόλου. Ἐπετεύχθη ἡ διάνοιξις τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου. Κατεσκευάσθησαν 14.911 στέγαστρα εἰς περισσότερα τῶν 300 χωρίων.*
>
> *»Ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ σχεδίου Μάρσαλ ἐπεσκευάσθησαν 509 χιλιόμετρα ὁδῶν καὶ ἐπεστρώθησαν 873 διὰ τοῦ σώματος μηχανικῶν, διὰ δὲ τοῦ ὑπουργείου Δημοσίων Ἔργων 358 χιλ. καὶ 328 χιλ. ἐπεστρώθησαν. Παρεχωρήθησαν πιστώσεις διὰ τὴν ἐνίσχυσιν τῶν σιδηροδρόμων καὶ ἀποκατεστάθη ἡ συγκοινωνία Ἀθηνῶν-Θεσσαλονίκης.*
>
> *»Ἐκτὸς τῆς συμπληρώσεως τοῦ λιμένος Πειραιῶς, ἐπισκευάζονται ἕτεροι 18 λιμένες τῆς Ἑλλάδος.*
>
> *»Ἡ ἀνοικοδόμησις τῶν ἀεροδρομίων ἐπροχώρησε σημαντικῶς. Διὰ δὲ τὴν στέγασιν ἐκτίσθησαν ἢ ἐπεσκευάσθησαν οἰκίαι διὰ 24.000 οἰκογενείας. Εἰς 15.400 οἰκογενείας ἐξ αὐτῶν παρεχωρήθησαν τὰ οἰκοδομικὰ ὑλικά.*

Εἰς τὸν τομέα τῆς ἀξιοποιήσεως τῆς γῆς ἐγένοντο ἀρδευτικὰ ἔργα ἐπὶ ἐκτάσεως 80.000 στρεμμάτων, ἀποξηραντικὰ ἔργα εἰς 190.000 στρέμματα καὶ κατεσκευάσθησαν ἀντιπλημμυρικὰ ἔργα πρὸς προστασίαν 670.000 στρεμμάτων. Ἡ ἐταιρία Ἐμπάσκο ἐμελέτησε τὰς πηγὰς ἐνεργείας τῆς χώρας καὶ κατήρτισε τὸ σχετικὸν πρόγραμμα τὸ ὁποῖον θὰ ἀρχίση ἐφαρμοζόμενον λίαν προσεχῶς.

»Σήμερον (1950) ἡ Ἑλλὰς ἔχει εἰς τροχαῖον ὑλικόν: 4.133 φορτηγὰ καὶ ἐπιβατικὰ ὀχήματα, 216 ἀτμομηχανὰς καὶ 15 μηχανὰς Δῆζελ, ἐνῶ ὡς γνωστὸν τὰ 90% τοῦ προπολεμικοῦ τροχαίου ὑλικοῦ εἶχον καταστραφῆ ἀπὸ τοὺς κατακτητάς. Ὁμοίως ἔχει εἰς κυκλοφορίαν 14.560 φορτηγὰ αὐτοκίνητα, 2.972 λεωφορεῖα, 3.940 ταξὶ καὶ 2.344 ἐπιβατικὰ ἰδιωτικὰ αὐτοκίνητα.

»Εἶναι γνωστὸν ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀπελευθερώσεως δὲν εἶχον περισωθῆ περισσότερα τῶν 1.000 αὐτοκινήτων».

Για να έχουμε μια αυθεντική εικόνα της οικονομικής εξέλιξης στη διάρκεια της πολεμικής τριετίας (1946-1949), σε σύγκριση με την πραγματικότητα προ του 1939, παραθέτουμε τους ψυχρούς πίνακες ορισμένων βασικών στοιχείων. Επιτρέπουν να κάνει ο καθένας τις εκτιμήσεις του, ανεξάρτητα από το πρίσμα με το οποίο τα προσβλέπει.

Η αγροτική οικονομία

Η γεωργία παρουσίασε μια βραδεία ανάκαμψη μετά την αφανιστική πτώση της Κατοχής. Σε πολλά είδη η παραγωγή προσέγγισε, σε μερικά μάλιστα έφτασε ή και ξεπέρασε την προ του 1939 απόδοση:

Παραγωγή σε χιλιάδες μετρικούς τόνους

	1935-1938	*1947*	*1948*	*1949*
Σῖτος	*768*	*578*	*800*	*839*
Ὄρυζα	*4*	*6*	*9*	*21*
Βάμβαξ	*44*	*35*	*35*	*48*
Καπνὸς	*61*	*47*	*37*	*46*
Γεώμηλα	*148*	*301*	*319*	*394*
Φασίολοι	*17*	*32*	*25*	*35*
Λαχανικὰ	*319*	–	*508*	*714*
Ἔλαιον	*125*	*160*	*52*	*249*
Ἐσπεριδοειδῆ	*55*	*78*	*101*	*121*
Σταφὶς	*187*	*102*	*100*	*126*

Πηγή: Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς Ἑλλάδος 1954 Ὑπουργείου Γεωργίας.

Είναι χαρακτηριστική η άνοδος της μέσης απόδοσης (κιλά ανά εκτάριο) των διάφορων γεωργικών ειδών.

	1935-1938	*1947*	*1948*	*1949*
Σίτος	*903*	*684*	*948*	*1.100*
Όρυζα	*2.020*	*2.480*	*2.436*	*2.810*
Βάμβαξ	*715*	*825*	*775*	*840*
Καπνός	*658*	*583*	*509*	*600*
Γεώμηλα	*6.930*	*8.680*	*11.159*	*11.030*
Τομάτες	*9.491*	*13.950*	*16.660*	*16.960*

Πηγή: Στατιστική Έπετηρίς Έλλάδος 1954 Ύπουργείου Έργασίας.

Στην κτηνοτροφία η κατάσταση ήταν λιγότερο ικανοποιητική. Και η κυριότερη αιτία ήταν η μείωση του κτηνοτροφικού κεφαλαίου. Δεδομένου ότι ο πόλεμος κατά την τριετία 1946-49 διεξαγόταν στην ύπαιθρο ιδίως, σε εδάφη ορεινά, ήταν φυσικό να υποστούν τις συνέπειές του, βαριές και άμεσες, τα ζώα. Η κτηνοτροφία δεν μπόρεσε να ανορθωθεί μετά την ανηλεή θραύση που έπαθε στην Κατοχή. Και η εξέλιξή της φαίνεται από τα παρακάτω στοιχεία:

Σὲ χιλιάδες κεφαλῶν

	1938	*1947*	*1948*	*1949*
Βόες	*974*	*693*	*709*	*751*
Βούβαλοι	*67*	*59*	*60*	*63*
Χοῖροι	*430*	*480*	*509*	*537*
Πρόβατα	*8.139*	*7.116*	*6.767*	*6.785*
Αἶγες	*4.356*	*3.535*	*3.527*	*3.629*
Ἵπποι	*363*	*241*	*237*	*246*
Ἡμίονοι	*184*	*149*	*150*	*157*
Ὄνοι	*404*	*355*	*370*	*405*

Πηγή: Ύπουργεῖον Γεωργίας.

Αποτέλεσμα της μείωσης του κτηνοτροφικού κεφαλαίου ήταν η διατήρηση της παραγωγής των κτηνοτροφικών προϊόντων σε χαμηλή σχετικά στάθμη, παρά τις βελτιωμένες μεθόδους που χρησιμοποιήθηκαν. Ο πίνακας που ακολουθεί είναι σαφής:

Παραγωγὴ κτηνοτροφικῶν προϊόντων σὲ χιλιάδες μετρικοὺς τόνους

	1938	1947	1948	1949
Κρέας	111,5	88,5	79,9	76,1
Βούτυρον	6	3,5	3,9	2,8
Γάλα	705,8	441,7	478,8	369,4
Ἔριον (ἀκατέργαστον)	9,7	7,9	8	7,7

Πηγή: Ὑπουργεῖον Γεωργίας.

Κατάρρευση παρουσιάζει επίσης κατά την πολεμική τριετία και η μεταλλευτική παραγωγή. Καθώς οι επιχειρήσεις διεξάγονταν ολοένα εντονότερες στην ύπαιθρο, σε όλη τη χώρα τα μεταλλεία εγκαταλείπονταν, ενώ κανείς δεν αναλάμβανε να προβεί σε νέες έρευνες ή σε εγκατάσταση νέων μεταλλείων. Κανένα σιδηρωρυχείο δεν λειτούργησε στα 1948 και 1949, η Λάρυμνος (νίκελ) ερημώθηκε, τα άλλα ορυχεία φυτοζωούσαν και μόνο τα λιγοστά τότε λιγνιτωρυχεία συνέχισαν τη δραστηριότητά τους, όπως δείχνει και ο πίνακας:

Μεταλλευτικὴ παραγωγὴ σὲ χιλιάδες μετρικῶν τόνων

	1938	1948	1949
Σίδηρος	348	0	0
Μόλυβδος	14,8	1,8	1,6
Νίκελ	50	0	0
Βωξίτης	179,8	44	44,8
Σιδηροπυρίτης	244	19	20,8
Χρώμιον	42,4	1,5	3,7
Λευκόλιθος	168	11	17
Λιγνίτης	108	125	175

Πηγή: Ὑπουργεῖον Βιομηχανίας.

Η βιομηχανία

Αντίθετα, η βιομηχανία παρουσίασε μια σημαντική ανόρθωση. Με δείκτη βάσης 1953 ίσον 100, η παραγωγή της ήταν 80 το 1938, 41 το 1946 και 52 το 1948. Σε αρκετά μάλιστα είδη, μέσα στην πολεμική τριετία (1946-1949), πέτυχε να υπερφαλαγγίσει την προ του 1939 παραγωγή, όπως φαίνεται από τον πίνακα:

Παραγωγὴ βιομηχανικῶν προϊόντων	*1938*	*1947*	*1948*	*1949*
Νήματα βαμβακερά (τόννοι)	*15.750*	*15.400*	*15.400*	*18.000*
Νήματα μάλλινα (τόννοι)	*836*	*2.040*	*2.700*	*3.300*
Ὑφάσματα βαμβακερά (χιλ. μέτρα)	*27.700*	*45.300*	*55.000*	*61.000*
Ὑφάσματα μάλλινα (χιλ. μέτρα)	*6.900*	*5.550*	*7.650*	*10.600*
Ζῦθος (τόννοι)	*10.100*	*9.400*	*10.700*	*14.200*
Σιγαρέττα (τόννοι)	*5.700*	*8.400*	*8.900*	*9.200*
Ἄλευρα (τόννοι)	*1.000*	*810*	*870*	*720*
Χάρτης (τόννοι)	*18.100*	*11.400*	*10.600*	*13.500*

Πηγή: Ὑπουργεῖον Βιομηχανίας.

Σημαντική αναζωπύρωση παρουσίασε και η οικοδομική δραστηριότητα μετά την απονέκρωση της Κατοχής και της πρώτης μεταπελευθερωτικής διετίας:

Σὲ χιλιάδες κυβικῶν μέτρων

	1938	*1947*	*1948*	*1949*
Σύνολο οἰκοδομήσεων	*4.070*	*2.440*	*2.900*	*3.800*
Κατοικίες	*3.250*	*1.700*	*2.300*	*2.800*
Καταστήματα	*520*	*510*	*500*	*730*
Ἐργοστάσια	*300*	*160*	*260*	*310*

Και η ηλεκτρική παραγωγή αναπτύχθηκε από 272 εκατομμύρια ΩΧΒ το 1938 σε 479 εκατ. το 1948 και σε 583 εκατ. το 1949.

Τέλος, η εμπορική ναυτιλία, ενώ το 1939 παρέτασσε 577 πλοία συνολικής χωρητικότητας 1.837.000 τόνων νετ, για να καταπέσει το 1946 σε 138 πλοία πεντακοσίων δύο χιλιάδων τόνων νετ, το 1949 είχε 327 πλοία 1.335.000 τόνων.

Οι μεταφορές

Μεγάλη σημασία έχει και η δραστηριότητα των μεταφορών κατά την πολεμική τριετία, η οποία παρουσιάζει την εξής εικόνα, με μέτρο σύγκρισης πάντοτε το επίπεδο του 1938.

Οι σιδηρόδρομοι παρουσίασαν την εξής πορεία:

	Δεῖκτες μὲ βάση 1938=100		
	1938	*1948*	*1949*
Χιλιομετρικοὶ ἐπιβάται	*100*	*81*	*86*
Φορτίο σὲ τόννους	*100*	*40,2*	*52,9*
Χιλιομετρικοὶ τόννοι	*100*	*33*	*44,8*

Ἐμπορεύματα στοὺς ἑλληνικοὺς λιμένες (Δείκτης 1938=100)

	1938	1947	1948	1949
Φορτωθέντα γιὰ ἐξωτερικὸ	100	11,5	15	17,7
Ἐκφορτωθέντα ἐξωτερικοῦ	100	78	98	105
Ἐκφορτωθέντα ἐσωτερικοῦ (ἀκτοπλοΐας)	100	63	73	78

Πηγές: Γενικὴ Στατιστικὴ Ὑπηρεσία Ἑλλάδος, Ὑπουργεῖον Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας.

Κατάπλοι πλοίων σὲ ἑλληνικοὺς λιμένες

	Χωρητικότητα (χιλιάδες NRT)	Δείκτης
1938	19.810	100
1948	11.061	55,5
1949	12.087	61

Πηγές: Οἱ προηγούμενες.

Η δραχμή και η λίρα

Αν θελήσει κανείς να κάνει μια σύνθεση, βλέπει ότι η οικονομική δραστηριότητα της Ελλάδας κατά την πολεμική αυτή περίοδο ήταν αρκετά συνεχής και αισθητά ανοδική, αν και τα οικονομικά μεγέθη και το επίπεδο ζωής προσέγγιζαν το προ του 1939 επίπεδο. Στην προσπάθεια αυτή δεν συντέλεσε λίγο η εργατικότητα και η προσφορά του λαού, ο οποίος με πάθος επιδόθηκε στην καλλιέργεια, στην οικοδόμηση, στο εμπόριο και σε εξαντλητική αυτοχρηματοδότηση, που την έκανε πιο απεχθή η σκληρή φορολογική πολιτική του κράτους.

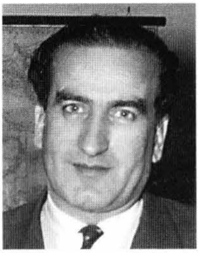
Στο ίδιο αυτό διάστημα, η δημοσιονομική κατάσταση ήταν πολύ κακή και τα κολοσσιαία ελλείμματα, που οφείλονταν κυρίως στον πόλεμο, καλύπτονταν χάρη στην αμερικανική βοήθεια. Η δραχμή εξακολούθησε να ολισθαίνει και στις 21.9.1949 αναπροσαρμόστηκε στις σχέσεις: 1 δολάριο = 15.000 δραχμές και 1 λίρα στερλίνα = 42.000 δραχμές.

Η χρυσοφιλία διατηρούνταν έντονη και η Τράπεζα της Ελλάδος επενέβαινε για να συγκρατεί την τιμή του, ρίχνοντας χρυσό στην αγορά από τα αποθέματά της. Οι τιμές παρουσίαζαν μεγαλύτερη σταθερότητα σε σύγκριση με τα προηγούμενα χρόνια, χάρη στον όγκο των αγαθών που εισάγονταν. Ο Στ. Στεφανόπουλος στο άρθρο του σημειώνει:

> *«Κατὰ τὴν τετραετῆ περίοδον (1946-1949) ἐκ τῶν νομισματικῶν ἀναπροσαρμογῶν ἡ τιμὴ τῆς λίρας ἐδιπλασιάσθη περίπου –ἀπὸ 20.000 δραχμὰς εἰς 42.000– καὶ τοῦ δολλαρίου ἐτριπλασιάσθη – ἀπὸ 5 χιλ. εἰς 15. Ἐνῶ κατὰ τὸ ἀπὸ Νοεμβρίου 1944 μέχρι Ἰανουαρίου 1946 διάστημα ἡ τιμὴ τοῦ δολλαρίου καὶ τῆς λίρας ηὐξήθησαν τουλάχιστον κατὰ 330 φοράς – ἀπὸ 150 τὸ δολλάριον εἰς 5.000 δραχμὰς καὶ ἀπὸ 600 ἡ λίρα εἰς 20.000! Ἐννοεῖται δὲν ὑπῆρξε καμμία χώρα τῆς Εὐρώπης ἡ ὁποία νὰ μὴ ἐγνώρισεν ὑποτίμησιν τοῦ νομίσματός της κατὰ τὴν περίοδον αὐτήν».*

Και πράγματι, η αναπροσαρμογή της δραχμής την 21η Σεπτεμβρίου 1949 έγινε τρεις ημέρες μετά την υποτίμηση της στερλίνας, που την ακολούθησαν όλα σχεδόν τα ευρωπαϊκά νομίσματα.

Η ειρήνη έτσι έβρισκε την Ελλάδα σε κατάσταση όχι καλή, αλλά με ισχυρές ανοδικές ροπές. Και προπαντός ήταν διάχυτη η κοινή συνείδηση για τον τερματισμό του σπαραγμού και τη δημιουργική ανοικοδόμηση.

Σόλων-Ζέφυρος Γρηγοριάδης
Δημοσιογράφος, συγγραφέας

Γεννήθηκε στην Καστοριά τον Φεβρουάριο του 1912. Αποφοίτησε από τη σχολή Ναυτικών Δοκίμων και ονομάστηκε σημαιοφόρος του Πολεμικού Ναυτικού το 1932. Από το 1935 άρχισε τη δημοσιογραφική του καριέρα στην εφημερίδα *Εθνος* ως αρθρογράφος, σε θέματα διεθνούς στρατηγικής, πολιτικής και οικονομίας. Διετέλεσε διευθυντής του *Ρίζου της Δευτέρας* (1946-47) και του *Ταχυδρόμου* (1950) και διευθυντής σύνταξης της *Ακροπόλεως* (1950-66). Στη διάρκεια της Κατοχής εργάστηκε στον αντιστασιακό τύπο, ενώ διετέλεσε επίσης εθνοσύμβουλος στις Κορυσχάδες και διοικητής μοίρας του αντάρτικου Ναυτικού (ΕΛΑΝ). Υπήρξε ο πρώτος Ελληνας δημοσιογράφος που καθιέρωσε τα ιστορικά αναγνώσματα στον ημερήσιο, εβδομαδιαίο και περιοδικό τύπο (δημοσίευσε πάνω από 200). Πολλά άρθρα του για τη διεθνή στρατηγική και πολιτική δημοσιεύθηκαν σε ξένες μεγάλες εφημερίδες ή αναδημοσιεύθηκαν σε επίσημες στρατιωτικές επιθεωρήσεις του εξωτερικού. Ελαβε μέρος σε πολλές αποστολές, με σημαντικότερες αυτές στην Πολωνία (1939), στην Αίγυπτο (1939), σε Φινλανδία και Γαλλία (1940), στο Βερολίνο (1953), στο Βιετνάμ (1966), στην Πράγα (1968) κ.α. Στο πλούσιο συγγραφικό του έργο συγκαταλέγονται τα εξής βιβλία: *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974*, *Συνοπτική Ιστορία της Εθνικής Αντίστασης*, *Δεκέμβρης-Εμφύλιος 1944-1949*, *Οικονομική Ιστορία Ελλάδας*, *Τα Φοβερά Ντοκουμέντα*, *Επεισόδιο Κέρκυρας*. Για το δημοσιογραφικό και συγγραφικό του έργο τιμήθηκε με το βραβείο «Αθανάσιος Μπότσης». Διετέλεσε μέλος της Ενωσης Συντακτών. Πέθανε στην Αθήνα, το 1994.

Η ίδρυση του ΝΑΤΟ, η ρήξη του Τίτο με τον Στάλιν, το σχέδιο Μάρσαλ και η άφιξη στην Ελλάδα του αμερικανού αντιστράτηγου Τ. Βαν Φλιτ πύκνωσαν τα σύννεφα στο πολιτικο-στρατιωτικό τοπίο της χώρας. Την ώρα που η Αθήνα ετοιμαζόταν για τη μεγάλη μάχη, η ρήξη Ζαχαριάδη - Βαφειάδη δημιουργούσε νέα δεδομένα. Η μετατροπή του ΔΣΕ σε «τακτικό λαϊκοεπαναστατικό στρατό», σύμφωνα με τον ηγέτη του ΚΚΕ, θα ήταν η απαρχή της νίκης. Ομως οι πρώτες βόμβες ναπάλμ στον Γράμμο έδειχναν το δρόμο της ήττας και η πτώση του 2520 έγραφε το τέλος του ελληνικού εμφύλιου.
Η ηγεσία του ΚΚΕ αγνοούσε ότι ο Στάλιν δεν ενδιαφερόταν για την Ελλάδα, ο Τίτο προτιμούσε στον νότο ένα δυτικόφιλο κράτος και έκλεισε τα σύνορα, ενώ ο Ν. Ζαχαριάδης, σε μια προσπάθεια να περισώσει ό,τι μπορούσε, έκανε ένα ακόμα πολιτικό λάθος. Τάχθηκε υπέρ της ίδρυσης ανεξάρτητου σλαβομακεδονικού κράτους.
Και στις 15 Οκτωβρίου 1949, ο «Μεσσίας» του ΚΚΕ θα υποστηρίξει ότι «ο ΔΣΕ δεν κατέθεσε τα όπλα, μα μονάχα τα έθεσε παρά πόδα»...

9 789609 487719